T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

AHMED EL-MU‘AMMÂYÎ

ŞERH-İ MU‘AMMAYÂT-I EMRÎ

(İNCELEME - METİN)

Salih ÇETİN

ŞANLIURFA - 2023

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

AHMED EL-MU‘AMMÂYÎ

ŞERH-İ MU‘AMMAYÂT-I EMRÎ

(İNCELEME - METİN)

Salih ÇETİN

Danışman

Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ

ŞANLIURFA - 2023

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ danışmanlığında, Salih ÇETİN'in hazırladığı **"**Ahmed el-Mu'ammâyî Şerh-i Mu'ammayât-ı Emrî (İnceleme - Metin**)"** konulu bu çalışma 22/06/2023 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

☐ Oybirliğiyle / ☐ Oy çokluğu ile

İmza

Danışman	Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ	
Üye	Prof. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ALP	

Bu tezin Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında yapıldığını ve enstitümüz kurallarına göre düzenlendiğini onaylarım.

(Ünvanı, Adı, Soyadı)
Enstitü Müdürü

Bu çalışma: HÜBAK tarafından desteklenmiştir.

Proje No : 22015

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

ÖĞRENCİNİN	
Öğrenci No	205210003
Adı / Soyadı	Salih ÇETİN
Ana Bilim Dalı/Programı	Türk Dili ve Edebiyatı / Eski Türk Edebiyatı / Tezli Yüksek Lisans
Tez Konusu	Ahmed el-Mu‘ammâyî Şerh-i Mu‘ammayât-ı Emrî (İnceleme-Metin)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen yüksek lisans çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 270 sayfalık kısmına ilişkin, 22/07/2023 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 5’tir. Ayrıca yüksek lisans çalışması hiçbir blok kopyalama içermemektedir.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
2- Kaynakça hariç
3- Alıntılar hariç/dâhil
4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesini ve Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans çalışması Orijinallik Raporu alınması ve kullanılması Uygulama Esasları’nı inceledim ve bu Uygulama Esasları’nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

22/07/2023

Salih ÇETİN

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 22/07/2023

Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ

ÖZET

AHMED EL-MU‘AMMÂYÎ

ŞERH-İ MU‘AMMAYÂT-I EMRÎ (İNCELEME-METİN)

ÇETİN, Salih

Yüksek Lisans Tezi

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ

Haziran, 2023, 270 sayfa

İlk örnekleri Arap edebiyatında görülen muammanın asıl inkişafı Fars edebiyatında olmuştur. Fars şair ve ediplerin muamma söylemeye olan ilgileri bu sanatın usul ve kaidelerini ihtiva eden risalelerin yazılmasına zemin hazırlamıştır. Zamanla bir gelenek hâlini alan ve çeşitli saiklerle tertip edilen bu risalelerin ilki Bedî’î-i Tebrîzî olarak bilinen Minûçehr Tâcir tarafından verilmiştir. Bu alandaki en güzel ve en olgun örnekler ise Şerefeddin Ali Yezdî, Mir Hüseyin Nişâbûrî ve Mollâ Câmî tarafından kaleme alınmıştır.

Fars edebiyatı yoluyla Türk edebiyatına geçen muamma onlarca şair tarafından söylenmiş ve bu alanda bir edebî gelenek hasıl olmuştur. Türk edebiyatında ilk muamma örnekleri 15. asırda Mu’înî b. Mustafâ, Ali Şîr Nevâî, Muammâyî Alî tarafından ortaya konulmuştur. Muammanın olgunluk ve en parlak devresi ise 16. asır olup bu asırda Edirneli Emrî, Kınalızâde Ali Çelebi ve Ubeydî ön plana çıkmışlardır. Sonraki asırlarda da devam eden bu gelenek yirminci asra kadar varlığını devam ettirmiştir.

Muamma yazmak için sivri bir zihin ve kıvrak bir zekâya sahip olmanın yanı sıra edebî bir maharete sahip olmak gereklidir. Buna paralel olarak muamma yazmak kadar muamma çözmek de bir maharet olarak addedilmiş ve bu alanda muammanın teorisini ortaya koyan risaleler ve şerhler yazılmıştır. Türk edebiyatında Bihiştî, Lâmiî Çelebi, Gelibolulu Sürûrî gibi isimlerin Fars edebiyatından yapmış oldukları muamma şerhleri bu edebî sanatın şerh geleneğinde önemli birer halkasını oluşturmuştur. Bu

şârihler arasında zikredilmesi gereken isimlerden biri de Ahmed el-Muammâyî'dir. Muammâyî, Edirneli Emrî'nin muammalarını muammanın kural ve kaidelerine göre tasnif edip şerh etmiştir.

Çalışmamız Ahmed el-Muammâyî tarafından kaleme alınan ve daha önce üzerinde herhangi bir ilmî çalışma yapılmamış olan *Şerh-i Mu'ammayât-ı Emrî* adlı eseri ve bu eserin incelemesini konu edinmektedir. Edirneli Emrî'nin muammalarının şerhini ihtiva eden eserin incelemesi yapılmış ve çevriyazı metni hazırlanmıştır.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Edirneli Emrî ve Ahmed el-Mu'ammâyî hakkında bilgilere yer verilmiştir. Birinci bölümde muamma üst başlığı altında muamma kavramı, muamma ve lugaz, muammanın tarihsel gelişimi, şekil hususiyetleri, kural ve kaideleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde *Şerh-i Mu'ammayât-ı Emrî*'nin incelemesi yapılmıştır. Muammanın çözümünde kullanılan kaidelere ve şârihin şerh yöntemine uygun olarak ele aldığımız bu bölüm eserin yapısı ve bölümleri hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Üçüncü bölümde ise *Şerh-i Mu'ammayât-ı Emrî*'nin nüshaları değerlendirilmiş, nüsha tavsifi yapılmış ardından eserin çevriyazı metnine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Ahmed el-Mu'ammâyî, Edirneli Emrî, Şerh**,** Muamma.

ABSTRACT

AHMED EL-MU‘AMMAYI

SERH-I MU‘AMMAYAT-I EMRI (REVIEW-TEXT)

ÇETİN, Salih

Master’s Thesis

Department of Turkish Language and Literature

Advisor: Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ

June, 2023, 270 pages

The development of the genre of “muamma” primarily took place in Persian literature, although its initial examples were found in Arabic literature. The interest of Persian poets and intellectuals in the genre of “muamma” laid the groundwork for the writing of treatises that contain the principles and rules of this art. Over time, these treatises, which became a tradition and were organized with various motivations, were first presented by Minuchehr Tacir, known as Bedi’i Tebrizi. The most beautiful and well-built examples in this genre, however, were written by Sherefeddin Ali Yazdi, Mir Hüseyin Nishaburi, and Molla Cami.

Muamma, through Persian literature, made its way into Turkish literature and was recited by numerous poets, giving rise to a literary tradition in this field. The first examples of muamma in Turkish literature emerged in the 15th century with poets such as Mu'ini bin Mustafa, Ali Shir Navai, and Muammayi Ali. The mature and brightest period of muamma occurred in the 16th century, during which Edirneli Emri, Kınalızade Ali Çelebi, and Ubeydi came to the forefront. This tradition continued in the subsequent centuries and persisted until the twentieth century.

In addition to having a sharp mind and agile intellect, writing muamma requires literary skills. Similarly, solving muamma puzzles has been considered a skill, leading to the writing of treatises and commentaries that present the theory of muamma. In Turkish literature, the commentaries on muamma written by figures like Bihişti, Lâmiî Çelebi, and Gelibolulu Sürûrî, who drew from Persian literature, have formed

important links in the commentary tradition of this literary art. One of the notable commentators in this group is Ahmed al-Muammayi. Muammayi classified and provided commentary on the muammas of Edirneli Emri according to the rules and principles of muamma.

This essay focuses on the examination and analysis of the work titled “Şerh-i Mu'ammayât-ı Emrî” written by Ahmed al-Muammayi, which has not been previously studied in any scholarly work. The study includes an examination of the commentary on the muammas of Edirneli Emri and the preparation of a transliteration of the text.

This essay consists of an introduction and three main sections. In the introduction, information about Edirneli Emri and Ahmed al-Muammayi is provided. The first section focuses on the concept of muamma under the subheading of muamma, including muamma and lugaz, the historical development of muamma, its formal characteristics, and its rules and principles. The second section examines the “Şerh-i Mu'ammayât-ı Emrî” in detail. Following the principles used in solving muamma puzzles and the commentary method of the commentator, this section provides detailed information about the structure and sections of the work. The third section evaluates the copies of “Şerh-i Mu'ammayât-ı Emrî” describes the manuscripts, and includes a transliteration of the text.

Keywords: Literature, Ahmed al-Muammayi, Edirneli Emri, Commentary, Muamma.

AHMED EL-MU‘AMMÂYÎ
ŞERH-İ MU‘AMMAYÂT-I EMRÎ (İNCELEME-METİN)
İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	II
ORİJİNALLİK RAPORU VE BEYAN FORMU	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM
MUAMMA

1.1. MUAMMA KAVRAMI	9
1.2. MUAMMANIN TARİHSEL GELİŞİMİ	14
1.2.1. Arap Edebiyatında Muamma	14
1.2.2. Fars Edebiyatında Muamma	15
1.2.3. Türk Edebiyatında Muamma	17
1.3. MUAMMANIN ŞEKİL HUSUSİYETLERİ	25
1.4. MUAMMANIN KURAL VE KAİDELERİ	30
1.5. MUAMMA VE LUGAZ	35

İKİNCİ BÖLÜM
ŞERH-İ MU‘AMMAYÂT-I EMRÎ’NİN İNCELEMESİ

2.1. ŞERH-İ MU‘AMMAYÂT-I EMRÎ’NİN YAPISI VE BÖLÜMLERİ	39
2.1.1. Eserin Adı ve Yazılış Tarihi	39
2.1.2. Eserin Mukaddimesi ve Sebeb-i Teşrihi	40
2.1.3. Eserin Dili ve Üslubu	42
2.1.4. Şerh-i Mu‘ammayât-ı Emrî’de Muammanın Kaideleri	43
2.1.4.1. A‘mâl-i Teshîlî	43
2.1.4.1.1. İntikâd	44

2.1.4.1.2. Tahlîl 46
2.1.4.1.3. Terkîb 47
2.1.4.1.4. Tebdîl 48
2.1.4.2. A‘mâl-i Tahsîlî 49
2.1.4.2.1. Tansîs ve Tahsîs 50
2.1.4.2.2. Tesmiye 51
2.1.4.2.3. Telmîh 51
2.1.4.2.4. Terâdüf ve İştirâk 53
2.1.4.2.5. Kinâye 54
2.1.4.2.6. Tashîf 55
2.1.4.2.7. Teşbîh ve İsti‘âre 57
2.1.4.2.8. A‘mâl-i Hisâbî 58
2.1.4.2.8.1. Üslûb-ı Harfî 58
2.1.4.2.8.2. Üslûb-ı İsmî 59
2.1.4.2.8.3. Üslûb-ı İhsâyî 59
2.1.4.2.8.4. Üslûb-ı İnhisârî 60
2.1.4.2.8.5. Üslûb-ı Rakamî 61
2.1.4.2.8.6. Üslûb-ı Siyâkat 61
2.1.4.3. A‘mâl-i Tekmîlî 62
2.1.4.3.1. Te’lîf 62
2.1.4.3.1.1. Te’lîf-i İttisâlî 62
2.1.4.3.1.2. Te’lîf-i İmtizâcî 63
2.1.4.3.2. İskât 63
2.1.4.3.2.1. İskât-ı ‘Aynî 63
2.1.4.3.2.2. İskât-ı Mislî 64
2.1.4.3.3. Kalb 64
2.1.4.3.3.1. Kalb-i Küll-i Vaz‘î 65
2.1.4.3.3.2. Kalb-i Küll-i Ca‘lî 65
2.1.4.3.3.3. Kalb-i Ba‘z-ı Vaz‘î 66
2.1.4.3.3.4. Kalb-i Ba‘z-ı Ca‘lî 66
2.1.4.3.3.5. Kalb-i Küllî 67
2.1.4.4. A‘mâl-i Tezyîlî 67
2.1.4.4.1. Tahrîk ve Teskîn 68
2.1.4.4.2. Teşdîd ve Tahfîf 68

2.1.4.4.3. Medd ve Kasr 69
2.1.4.4.4. İzhâr ve İsrâr 69
2.1.4.4.5. Ma‘rûf ve Mechûl 70
2.1.4.4.6. Ta‘rîb ve Ta‘cîm 70
2.2. ŞERH-İ MU‘AMMAYÂT-I EMRÎ’NİN ŞERH YÖNTEMİ 71
2.2.1. Kaideler ve Kaidelere Uygun Muamma Örneklemeleri 71
2.2.2. Eserde Yer Alan Muammalar ve Çözüm Yöntemleri 73
2.2.3. Metin Dışı ve Metin İçi Göndermeler 77
2.2.4. Ahmed el-Mu‘ammâyî, Dursunzâde Abdullâh, Mir Hüseyin Nîşâbûrî’ye Ait Muammalar 80
2.2.5. Eserin Söz Varlığı 82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞERH-İ MU‘AMMAYÂT-I EMRÎ’NİN METNİ

3.1. NÜSHALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ VE ŞECERESİ 87
3.2. NÜSHA TAVSİFİ 90
3.3. METİN TESİSİ İLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR 96
3.4. ÇEVRİYAZI İŞARETLERİ 99
METİN 100
SONUÇ 262
KAYNAKÇA 264

KISALTMALAR

bkz. : Bakınız

çev. : Çeviren

ed. : Editör

H. : Hicri

haz. : Hazırlayan

M. : Miladi

no. : Numara

nşr. : Neşreden

T.C. : Türkiye Cumhuriyeti

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

ö. : Ölümü

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğerleri

GİRİŞ

Edirneli Emrî[1]

Hayatı

Emrî'nin asıl adı Emrullâh'tır. 16. asır Türk edebiyatı şairlerinden olan Emrî, hakkında bilgi verilen kaynaklarda daha ziyade "Emrullâh Çelebi, Emrî Çelebi" isimleriyle anılmıştır. Şuara tezkireleri ve diğer biyografik eserlerde Emrî'nin Edirneli olduğu noktasında fikir birliği vardır. Şairin doğum tarihi ve ailesi hakkında malumat bulunmamaktadır. Emrî'nin tahsil hayatı hakkındaki yegâne bilgi ise *Heşt Bihişt*'te yer almaktadır. Sehî Bey (ö. 1548) eserinde Emrî için "'İlm-i zâhire sa'y iderken ferâgat itdi."[2] ifadesine yer verir. Emrî'nin tahsili hakkında verilen bu bilgi onun kuvvetli bir tahsil hayatının olmadığına işaret etmektedir. Öyle ki Emrî'nin meslek hayatında yükselememesinin sebeplerinden biri onun tahsilini yarım bırakması olarak gösterilmektedir.

Şuara tezkirelerinde Emrî'nin imaret kâtipliği ve tevliyet görevlerinde bulunduğu ifade edilmektedir. Emrî, tevliyet görevini Edirne ve İstanbul'da yapmıştır. Ahdî (ö. 1593-94)'nin belirttiğine göre Emrî, Medine-i Münevvere'nin de tevliyet görevinde bulunmuştur.[3] Kınalızâde Hasan Çelebi (ö. 1604), Emrî'nin imaret kâtipliği göreviyle kanaat ettiğini "Evâ'il-i hâlinde ba'z-ı 'amâ'irün kitâbeti ile kanâ'at itmiş idi ve anı cihet-i ma'îşet bilmiş idi."[4] sözleriyle ifade eder. Kınalızâde Hasan, babası Ali Çelebi (ö. 1572)'nin Edirne kadısı olduktan sonra onun himayesi ile Emrî'nin Yıldırım Hân Medresesi tevliyeti ile görevlendirildiğini ve bir süre sonra bazı kimselerin hasedine maruz kalarak azledildiğini kaydeder.[5]

---

[1] Edirneli Emrî'nin hayatı ve edebî şahsiyeti hakkında yararlandığımız kaynaklar için bkz.: Saraç, M. A. Yekta. "Emrî, Emrullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/164. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.; Saraç, M. A. Yekta. *Emrî ve Dîvanı.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1991.; Çınar Alvan, Türkân. *Emrî Dîvânı'nın Nazım Bilgisi ve Belâgat Yönünden İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

[2] Sehî Beg, *Heşt Bihişt*, haz. Halûk İpekten vd. (e-kitap: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 175.

[3] Bağdatlı Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, haz. Süleyman Solmaz (e-kitap: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 99.

[4] Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, haz. Aysun Sungurhan (e-kitap: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 202.

[5] Kınalızâde, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, 202.

Kanaatkâr bir mizacı olan Emrî'nin tahsil hayatını yarım bırakması, istiğna sahibi olması ve devlet büyükleri hakkında methiyeler yazmaması onun bulunduğu görevlerde yükselememesine ve hayatını yoksulluk ve sıkıntılarla sürdürmesine neden olmuştur. Âşık Çelebi (ö. 1572)'ye göre Emrî'nin aybı bir kimseye intisap etmemesi, bir haminin himayesine mazhar olmamasıdır.[6] Aynı konuya temas eden Gelibolulu Âlî (ö. 1600) Emrî'nin kimsenin himayesine mazhar olmamasını ve tevliyet görevi gibi küçük bir rütbede kalmasını onun inziva hâli ve ihmaline ya da bahtsızlığına bağlamaktadır.[7]

Tezkirelerde Emrî'nin esrar kullandığına dair hadiseler nakledilmekte ve onun ömrünün sonlarına doğru şuurunu yitirdiği kaydedilmektedir. Riyâzî (ö. 1644)'ye göre Emrî'nin şuurunu yitirmesi "kesret-i tahayyülât"tan ötürüdür.[8] Ömrünün son yıllarını bu hâl üzere geçiren Emrî, 983/1575 tarihinde Edirne'de vefat etmiştir.

Edebî Şahsiyeti

Klasik Türk edebiyatının 16. asrı özgün ve orijinal eserlerin ortaya konulduğu bir dönemdir. Bu dönemde kendi tarz ve anlayışını ortaya koyan ve orijinal şiirler kaleme alan şairlerden biri Edirneli Emrî'dir. Emrî, döneminde yazılan mecmualarda "Sultânü'ş-şu'arâ, Emîrü'ş-şu'arâ" olarak tavsif edilmiş ve şiirlerine genişçe yer verilmiştir. Emrî'nin şairliğinin bazı şairler ve tezkire yazarları tarafından takdir edilmesi, şiirlerine nazireler yazılması onun döneminde şöhret sahibi olduğunu göstermektedir.

Emrî hakkında bilgi veren şuara tezkirelerinin çoğunda Emrî'nin sanatı ve şiirleri takdir edilmekte ve övülmektedir. Tezkirelerde Emrî'nin üzerinde durulan hususların başında onun tahayyül gücü, benzersiz manaları kullanması gelmektedir. Sehî Bey, Emrî için "Hoş-tab' eş'ârı güzel ve nazmı bî-bedel hoşça ma'nîler fikr eder."[9] demektedir. Ahdî, Emrî'yi bazı isimleri zikrederek övmektedir: "…kemâl-i tahayyülât birle Şeyh Kemâl Hucendî ve mazmûn-ı belâgat-meşhûn ile Dervîş-i Dehkî

[6] Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi, *Meşâ'irü'ş-şu'arâ*, haz. Filiz Kılıç (e-kitap: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 150.
[7] Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, haz. Mustafa İsen (e-kitap: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 113.
[8] Riyâzî Muhammed Efendi, *Riyâzü'ş-Şuara (Tezkiretü'ş-Şuara)*, haz. Namık Açıkgöz (e-kitap: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 69.
[9] Sehî Beg, *Heşt Bihişt,* 175.

ve hüsn-i edâ-yı dil-efrûz ile Hasan-ı Dehlevî ve ma‘nâ-yı dakîk-i pür-sûz ile Rûm’un Hüsrevî-i Kendî.”[10] Aynı şekilde Kınalızâde Hasan Çelebi, Emrî’nin manadaki inceliğini Kemâl-i İsfahânî’ye isnat ederek “Hakkâki dikkat ü nezâket-i ma’ânîde sânî-i Kemâl-i Isfahânîdür.” sözleriyle över ve ardından “Eş’ar-ı pür-nikâtında olan teşbîhât hayret-fezâ-yı ashâb-ı fesâhat ve gayret-nümâ-yı erbâb-ı belâgatdur.”[11] diyerek Emrî’nin nükteli şiirlerindeki teşbihlerin kuvvetini vurgular. Latîfî (ö. 1582) ise “Gâyetde ince tahayyüli ve dakîk ta‘akkuli vardur.”[12] sözleriyle Emrî’nin tahayyüline ve ince düşünüşüne işaret etmektedir.

Yukarıda görüldüğü üzere Emrî’nin şiirlerindeki tahayyülü, ince manaları kullanması şuara tezkirelerinde övülmekte ve takdir edilmektedir. Ancak kimi tezkire yazarları Emrî’nin şiirlerinin âşıkane olmadığı ve muamma tarzı üzere yazıldığı bahislerinden yola çıkarak bazen Emrî’yi tenkit etmekte bazen de bir tenkidin mevcudiyetini dile getirmektedir. Emrî’yi tenkit eden isimlerden biri Latîfî’dir. Latîfî, Emrî’yi hayal, icat ve tasarruf yönünden övmekte ancak şiirlerindeki muamma yollu tarzdan ötürü tenkit etmekte ve “Reng ü edâsı ‘âşıkâne degüldür.”[13] demektedir.

Kınalızâde Hasan Çelebi “Ba’z-ı ashâb-ı hased mezbûrı cânib-i ma’nâ ile mukayyed oldugından şehbâz-ı tab’ı hevâ-yı sûz ü güdâzda pervâz itmemişdür ve elfâzı rekîkdür diyü zebân-ı tab’ı dırâz iderler.”[14] ifadeleriyle bazı haset sahibi kimselerin Emrî hakkındaki eleştirilerini ortaya koymaktadır. Kınalızâde Hasan bu eleştiriye “Ammâ ki hilâf vâki’ idügi gün gibi rûşen ü lâmi’dür. Ol tarzda olan eş’ârı dahı bî-hadd ü şümârdır.” [15] sözleriyle Emrî’nin hakkını teslim etmekte ve görüşünü destekleyen şiir örneklerine yer vermektedir. Emrî’yi tenkit eden isimlerden biri de Gelibolulu Âlî’dir. Gelibolulu Âlî, Emrî’nin âşıkane gazellerinin nadir olduğunu belirtir ve Emrî hakkındaki görüşlerini “…ebyâtı ‘âşıkâne ve gazeliyyât-ı muhakkikânesi nâdir vâkı‘ olup ekser-i eş‘âr-ı mu‘teberi hayâlât-ı bârikle âlûde ve

[10] Ahdî, *Gülşen-i Şu‘arâ*, 98-99.
[11] Kınalızâde, *Tezkiretü’ş-şu’arâ*, 202.
[12] Latîfî, *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ ve Tabsıratü’n-Nuzamâ*, haz. Rıdvan Canım (e-kitap: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 136-137.
[13] Latîfî, *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ ve Tabsıratü’n-Nuzamâ*, 136-137.
[14] Kınalızâde, *Tezkiretü’ş-şu’arâ*, 203.
[15] Kınalızâde,*Tezkiretü’ş-şu’arâ*, 203.

vâridât-ı pür-güheri teşbîhât u tevriyeler ile şinîde ve sutûde oldukdan mâ‘adâ…”[16] sözleriyle ifade eder.

Emrî’nin şiirlerindeki hayaller, ince manalar, benzersiz teşbihler ve harf oyunları onu diğer şairlerden ayıran belirgin özelliklerdir. Emrî’nin şiirlerine yöneltilen eleştirilerin temel nedeni onun muammaya olan rağbetinden kaynaklanmaktadır. Ancak Emrî’nin muammacılığı kendisi hakkında bilgi veren tezkirelerin çoğunda övülmektedir. Emrî iyi bir şair olmasının yanında muamma alanında üstat kabul edilen biridir. Kınalızâde Ali Çelebi ile birlikte muammaya yönelen Emrî iki günde Mir Hüseyin Nişâbûrî (ö. 904/1498-99)’nin muamma risalesini okumuş ve muammaya vukufiyet kazanmıştır.[17] Altı yüzü aşkın muamma yazan Emrî edebî kaynaklarda daha çok bu yönüyle öne çıkmaktadır.

Emrî’nin günümüze ulaşan tek eseri *Dîvânı*’dır. Emrî’nin *Dîvânı*’nda 2 kaside, 581 gazel, 2 tahmis, 1 müstezad, 1 murabba, 1 muhammes, 1 müsemmen, 530’dan fazla mukatta yer almaktadır. [18]

Emrî’nin muammaları, *Divânı*’nın bazı nüshalarında yer almakla birlikte muammaların asıl çoğunluğu muamma mecmualarındadır. Emrî’nin muammaları üzerine irili ufaklı birçok şerh yazılmış olup bunların en önemlisi Ahmed el-Mu‘ammâyî (ö. 1015) tarafından yazılan *Şerh-i Mu‘ammayât-ı Emrî* adlı eserdir.

Riyâzî, Emrî’nin *Hüsrev ü Şîrîn* bahrinde bir eserinden söz etmekte ve iki beyitinden örnek vermektedir:

> “Hüsrev ü Şîrîn bahrinde bir kitâb-ı belâgat-nisâbı vardur ki mevzu‘ı kendi ile ma‘şûkı beyninde olan mâcerâdur. Bu bir kaç beyt ol kitâbdandur ki rakîbi Monlâ ‘Ali Zav lakabı ile şöhret-şi‘âr olan Mu‘îd Efendi’nün meclis-i ünsi vasfındadur:
>
> Nazm
>
> Oturur ol peri atlaslar ile

[16] Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısmı*, 112.
[17] Kınalızâde, *Tezkiretü’ş-şu’arâ*, 602.
[18] Emrî’nin *Divânı* M. A. Yekta Saraç tarafından “*Emrî ve Divanı*” ismiyle 1991 yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Bkz.: Saraç, M. A. Yekta. *Emrî ve Divanı.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1991.

Gelür şurba kalaylı taslar ile

‘İmâret yahnisi döndi kebâba

Halâ ıbrıkları gitdi şarâba”[19]

Mevcut kaynaklarda ismi anılmayan bu eserden sadece Riyâzî bahsetmektedir. Yekta Saraç, Emrî’nin kendi döneminde şöhret sahibi olması ve kendisiyle görüşen bazı tezkire yazarlarının olması hasebiyle bu eserin mevcudiyetinin Riyâzî’nin tezkiresi haricinde başka bir eserde bahsededilmemesini akla yatkın bulmamakta, Emrî’nin *Divanı*’ndaki şiirleri, muammaları ve tarihleri haricinde eserinin olmadığını ifade etmektedir.[20]

Şuara tezkirelerinde Emrî’nin şiirleri ve muammaları haricinde onun tarih düşürmedeki ustalığından bahsedilmektedir. Emrî’nin şiirdeki icat ve tasarrufu muammalarının dışında tarihlerinde de görülmektedir. Âşık Çelebi (ö. 1572) “…ve târîhün envâ‘ında hîç bir târîhde dinilmedük târîhler diyüp hadd-i i‘câze varmışdur.”[21] ifadesiyle Emrî’nin tarih düşürmedeki ustalığına işaret etmektedir. Emrî’nin tarih düşürmedeki ustalığına işaret eden isimlerden biri de Riyâzî’dir. Riyâzî “Ve târîh-gûylukda ‘alem olup beyân-ı kudret-i kâmilesi hâric-i hıtta-i rakamdur.”[22] ifadeleriyle Emrî’nin tarih düşürmedeki şöhretinden söz etmekte ve Emrî’nin birkaç yolla elde edilen musanna tarihlerine işaret etmektedir.

Ahmed el-Mu‘ammâyî

Yapılan biyografik ve bibliyografik taramalar neticesinde Ahmed el-Mu‘ammâyî ile ilgili herhangi bir bilgiye tesadüf edilemedi. Dolayısıyla onun hayatı ve sanatı hakkındaki bilgiler ancak onun *Şerh-i Mu‘ammayât-ı Emrî* adlı eserinin mevcut nüshalarından ve bazı muamma mecmualarından hareketle tayin olunabilmektedir.

Ahmed el-Mu‘ammâyî’nin doğum tarihi hakkında bir bilgi sahibi değiliz. Ancak onun ölüm tarihi hakkında yazılmış bir tarih manzumesi mevcuttur. Mu‘ammâyî’nin ölümüne düşürülen tarih İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler

[19] Riyâzî, *Riyâzü’ş-Şuara (Tezkiretü’ş-Şuara)*, 65.
[20] Saraç, *Emrî ve Divanı*, 12-13.
[21] Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi, *Meşâ’irü’ş-şu’arâ*, 150.
[22] Riyâzî, *Riyâzü’ş-Şuara (Tezkiretü’ş-Şuara)*, 65.

Kütüphanesi IUNEK-TY01355 numaralı nüshanın zahriye kısmında yer almaktadır. Selîm-i Tahrânî tarafından düşürülen bu tarih şöyledir:

"Emri-i sânî idi hak bu ki Ahmed Çelebi

Nâ-gehân göçdi cihândan ana Firdevs ola cây

Didi târîh bu hâli göricek ehl-i güher

Gitdi Ahmed Çelebi Emri-i sânî ey vây"[23]

Bu tarih manzumesine göre Ahmed el-Mu'ammâyî'nin ölüm tarihi H. 1015 / M. 1606-1607'dir. Müellif nüshası olarak ele aldığımız bu nüshanın yazılış tarihi 1015 olup Mu'ammâyî'nin ölüm tarihi ile örtüşmektedir. Kesin bilgiler elde edilene değin Mu'ammâyî'nin ölüm tarihini, yukarıdaki manzumeye dayanarak, 1015 tarihi olarak kabul ediyoruz.

Yukarıdaki manzumede yer aldığı gibi kimi muamma mecmualarında da Ahmed el-Mu'ammâyî "Ahmed Çelebi" ya da "Ahmed Çelebi el-Mu'ammâyî" olarak zikredilmektedir.

Muammâyî'nin doğum yeri hakkında herhangi bir malumat mevcut değildir. Ancak *Şerh-i Mu'ammayât-ı Emrî*'nin İran Meclis Kütüphanesi 10-10247IR; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 000566 numarada yer alan nüshaların derkenarlarında verilen bilgilerde Ahmed el-Mu'ammâyî'nin "Mevlânâ Ahmed Burusî, Ahmed Burusî" olarak zikredildiği görülmektedir.[24] Bu bilgilerden hareketle Mu'ammâyî'nin Bursalı olduğu anlaşılmaktadır.

Derkenarlardan elde edilen bir diğer bilgi Ahmed el-Mu'ammâyî'nin İran coğrafyasına seyahat ettiğine dairdir. *Şerh-i Mu'ammayât-ı Emrî*'nin İran Meclis Kütüphanesi 10-10247IR numaralı nüshasında yer alan bir derkenarda Mu'ammâyî'nin Horasan ve Azerbaycan'a seyahat ettiği bilgisi aktarılmaktadır.[25]

[23] Ahmed Muammâyî, *Şerh-i Mu'ammeyat* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, IUNEK Türkçe Yazma, NEKTY01355).
[24] Bkz. *Şerh-i Mu'ammayât*. Tahran: İran Meclis Kütüphanesi, 10-10247IR, 1b-65b.; Ahmed el-Muammâyî. *Risâle fi'l-muammâ*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 000566, 1b-94a.
[25] *Şerh-i Mu'ammayât* (İran Meclis Kütüphanesi, 10-10247IR), 64a.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Giresun Yazmalar 003647 numarada yer alan muamma mecmuasında Ahmed el-Muammâyî'nin Türkçe muammaları için açılan başlık "Mu'ammâ-yı Ahmed Çelebi el-Mu'ammâyî Tilmîz-i Emrî Çelebi"[26] şeklinde ve Farsça muammalar için açılan başlık ise "Mu'ammayât-ı Fârsî li-Ahmed Mu'ammâyî Tilmîz-i Emrî"[27] biçimindedir. Her iki başlıkta yer alan "tilmîz-i Emrî" ibaresi dikkat çekmektedir. Mu'ammâyî'nin Emrî'nin talebesi olarak nitelendirilmesi onun ölüm tarihi göz önüne alındığında mümkün görünmektedir. Ancak Mu'ammâyî'nin Emrî'yle yakınlık kurup kurmadığı onun hakkındaki kesin bilgilerin ortaya çıkmasıyla mümkün olacaktır. Bu surette Mu'ammâyî'nin Emrî ile olan münasebetini gerçek bir usta çırak ilişkisi olarak değerlendiremiyoruz.

Ahmed el-Mu'ammâyî'nin günümüze ulaşan yegâne eseri *Şerh-i Mu'ammayât-ı Emrî* adlı eseridir. O gönül dostlarının ısrarları üzerine kaleme aldığı bu eserinde Emrî'ye ait yaklaşık 600 kadar muammayı şerh etmiş ve eserini Ahîzâde Abdülhalim Efendi (ö. 1013/1604)'ye[28] ithaf etmiştir. Mu'ammâyî bu yönüyle bir muamma-güşâdır. O aynı zamanda muamma-gûydur. Türkçe ve Farsça muammalar kaleme alan Mu'ammâyî'nin *Şerh-i Mu'ammayât-ı Emrî*'nin nüshalarının sonlarında ve çeşitli kütüphanelerde yer alan muamma mecmualarında kendisine ait onlarca Türkçe ve Farsça muamma örneğine rastlamak mümkündür. Bu örneklerden iki tanesi şöyledir:

"**Receb**

'Âşık-ı nâ-şâda ol meh 'arz-ı dîdâr eyledi

Hâcibi ol dem kemân u tîri der-kâr eyledi"[29]

"**Latîf**

Ger keşed hat safha-i ruhsâr-ı hod

Der-miyân tay mî-şeved tûmâr-ı hod"[30]

---

[26] Arabzâde Mehmed Emin, *Mecmua-i Muammiyat* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Giresun Yazmalar, 003647), 21b.
[27] Arabzâde Mehmed Emin, *Mecmua-i Muammiyat* (Giresun Yazmalar, 003647), 168b.
[28] Ahîzâde Abdülhalim Efendi'nin hayatı hakkındaki bilgiler için bkz.: Güleç, Hasan. "Ahîzâde Abdülhalim Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/548. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
[29] Muammâyî Ahmed Efendi, *Risâle fi'l-muammâ* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, 34 Nk 3951/2), 3b.
[30] Muammâyî Ahmed Efendi, *Risâle fi'l-muammâ* (Nuruosmaniye Koleksiyonu, 34 Nk 3951/2), 10a.

Ahmed Burusî olarak da anılan Ahmed el-Mu‘ammâyî her şeyden önce bir şârihtir. Yazar ortaya koyduğu *Şerh-i Mu‘ammayât-ı Emrî* adlı eseriyle muamma alanında yetkin biri olduğunu göstermektedir. Kendisinin belirttiğine göre o bu alanda kırk sekiz kadar kitap incelemiştir. Bu durum Mu‘ammâyî’nin muamma alanındaki yetkinliğini gösteren en güzel örnektir. Mu‘ammâyî’nin onlarca mu‘ammâ mecmuasında muammalarına yer verilmesi ise onun bir muamma-gûy olarak maharet ve şöhret sahibi olduğunu göstermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUAMMA

1.1. MUAMMA KAVRAMI

Arapça bir kelime olan muamma, amiye kökünden "kör eylemek" anlamına gelen tef'ile bâbındaki tamiyeden türetilmiş ism-i mef'ûldür. Bir şeyin diğer bir şeyde gizlenmesine tamiye, gizlenen şeye ise muamma denir.[31] Ahmet Cevdet Paşa (ö. 1895), tamiye ve muammaya "Ta'miye, kelâm-ı mevzûnda bir zâtın nâmına remz ü îmâ ile delâlet etmektir. Ol kelâma dahi muammâ denilir."[32] tarifiyle açıklık getirir. Muammanın çoğul hâli muammayâttır. Muamma söyleyene muamma-gû(y), muamma çözene ise muamma-güşâ(y) denir. Muamma hall etme, hall-i muamma ise muamma çözme işi için kullanılmaktadır.

Muamma, lügatlerde "Manâsı gizli ve güç anlaşılır söz veya şekil ve sâire, bilmece, yanılmaç."[33], "Lügaz nev'i, bilmece, yanıltmaç"[34], "Anlaşılmaz, halledilmez şekilde güç, halli müşkül iş veya şey"[35], "gizlenmiş, kör edilmiş, gizli mekân"[36] şeklinde tanımlanmaktadır. Lügatlerde muammanın edebî bir ıstılah olarak anlamı ise "Hallinden isim çıkan, manzûm, bazen de mensûr olan, bilmecedir."[37], "Istılâh-ı edebîde lugazdan farkı olup başlıca bir isme delâlet eden söz veya mısrâ ve beyte ıtlâk olunur."[38], "Bir isim üzerine remiz ve ima yoluyla, zevk-i selimin kabulüne muvafık, sahih suretle delâlet eden kelâmdır."[39] şeklindedir.

Muammanın edebî bir ıstılâh olarak tanımına yer veren eserler doğal olarak onun lugaz ile olan münasebetine yer vermişlerdir. Tâhirü'l-Mevlevî (ö. 1951), muammanın sadece insan ismine lugazın ise her şeye delalet ettiğini ifâde eder.[40] Agâh

---

[31] Ali Nihad Tarlan, *Divan Edebiyatında Tevhidler ve Muamma* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019), 283.
[32] Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniye* (haz. Turgut Karabey - Mehmet Atalay). (Ankara: Akçağ Yayınları, 2017), 137.
[33] Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, haz. Fazılhak Nergiz - Aziz Ençakar (İstanbul: Şifâ Yayınları, 2016), "mu'ammâ", 1135.
[34] Ali Nazîmâ - Faik Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lügati*, haz. Necat Birinci - Kâzım Yetiş vd. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018), 287.
[35] Kubbealtı Lugati, 17 Kasım 2022.
[36] Ali Ekber Dihhudâ, *Lugatnâme*, ed. Muhammed Muîn - Seyyid Ca'fer-i Şehîdî (Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-i Tahrân, 1998), "mu'ammâ", 14/21183.
[37] Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994), 100.
[38] Sâmî, "mu'ammâ", 1135.
[39] Dihhudâ, "mu'ammâ", 14/21183.
[40] Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, 100.

Sırrı Levend (ö. 1978) "Lugaz bilmece demektir. Muamma ise bir isim gizleyen bilmecedir."[41] şeklinde bir ayrıma gider. Aynı şekilde İskender Pala, muamma için "Edebiyatta bir ad sorulacak şekilde düzenlenmiş manzum bilmece." tanımını verdikten sonra "Lugazın bir çeşididir."[42] ifadesine yer verir.

Lügatler ve benzeri eserlerde muammanın edebî bir ıstılah olarak kapsamlı bir biçimde tarif edilmediği görülmektedir. Muamma belli kurallar dâhilinde yazılan ve çözümlenen, belirli şekilleri olan; isim, esmâ, remiz, îmâ, mübhem, delalet gibi kavramları havi bir tanım ile daha kapsamlı olarak tarif edilebilir. Bu doğrultuda Mehmet Arslan, muamma hakkında kapsamlı bir tanımın gerekliliğini "Mu'ammâ, "bâzan zâhirî, bâzan mübhem bir anlamı olan bir cümle veya manzûmenin birtakım usuller yardımı ile, bazı harflerini kullanmak, bazılarını düşürmek, bazılarının da müterâdiflerini almak vb. üzere tertip etme sanatıdır." şeklinde daha etraflı olarak tanımlanabilir."[43] biçiminde ifade eder.

Muamma hakkında kapsamlı bilgilerin yer aldığı kaynaklar arasında muamma risaleleri ve şerhleri yer almaktadır. Muamma risale ve şerhleri muammanın tarifini, tertibini, kaidelerini ve örneklerini ve bu örneklerin çözümlerini içeren eserlerdir. Bahsi geçen risalelerden biri Mir Hüseyin Nişâbûrî'ye aittir. Mir Hüseyin muamma tarifini "Mu'ammâ kelâmist ki be-vech-i sahîh dâll bâşed ber-ismî ez-esmâ be-tarîk-i remz ü îmâ…"[44] şeklinde yapmaktadır. Sürûrî (ö. 1814) Mir Hüseyin'in bu tarifini "Mu'ammâ bir kelâmdur ki vech-i sahîh ile dâll ola esmâdan bir isim üzerine remz ü îmâ tarîki ile."[45] şeklinde tercüme etmektedir. Fuzûlî (ö. 1556) ise *Mu'ammâ Risâlesi*'nde muammayı "Mu'ammâ ister ad, ister addan başka şey olsun, remz ve îmâ yönünden doğruca bir maksada delâlet eden kelâmdır."[46] biçiminde tarif etmektedir.

Osmanlı Türkçesi ile yazılmış muamma risalelerinden biri Rumûzî Mustafa (ö. 1582'den önce)'ya aittir. Rumûzî, muammayı "Ma'lûm ola ki bu fenn ahâlîsi

---

[41] Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 572.
[42] İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2018), "mu'ammâ", 326.
[43] Mehmet Arslan, "Divan Edebiyatı'nda Mu'ammâ", *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000), 251.
[44] Tolga Öntürk, *Sürûrî'nin Şerh-i Mu'ammeyât-ı Mîr Hüseyin Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 185.
[45] Öntürk, *Sürûrî'nin Şerh-i Mu'ammeyât-ı Mîr Hüseyin Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)*, 185.
[46] Kemâl Edib, "Fuzûlî'nin Mu'ammâ Risâlesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 7/(1) (2018), 67.

ıstılâhında mu‘ammâ ol kelâm-ı tâmdan ‘ibâretdür ki bir ismün veyâ esâmî’-i müte‘addidenün ‘ale’t-tertîb suver-i hurûfı tahsîline delâlet eyleye bir haysiyyetle ki makbûl-ı tıbâ‘-ı selîme ve matbû‘-ı ezhân-ı müstakîme vâki‘ ola…”[47] şeklinde tarif eder.

Üzerinde çalıştığımız *Şerh-i Mu‘ammayât-ı Emrî* adlı eserde ise muamma “Mu‘ammâ bir kelâmdur ki remz ü îmâ tarîkiyle esmâdan bir ism üzerine delâlet eyleye be-şârt-ı ân ki tab‘-ı selîm ve kalb-i müstakîm anun kabûlinden ibâ göstermeye.”[48] şeklinde tarif edilmiştir.

Yukarıdaki tariflerde “…bir haysiyyetle ki makbûl-ı tıbâ‘-ı selîme ve matbû‘-ı ezhân-ı müstakîme vâki‘ ola…”, “…be-şârt-ı ân ki tab‘-ı selîm ve kalb-i müstakîm anun kabûlinden ibâ göstermeye…” şeklindeki ifadeler hemen bütün muamma tariflerinde kalıp bir ifade olarak yer almaktadır. Lâmiî Çelebi (ö. 1532)’nin *Şerh-i Mu‘ammeyât Alâ Esmâ-i Hüsnâ* adlı eserinde bu doğrultudaki ifade “…bu vechle ki tab’-ı selîm ve zihn-i müstakîm anı müstahsen ü makbûl tuta..”[49] şeklindedir. Ali Nihad Tarlan (ö. 1978) bu bahsi,

> “Çünkü muammâ, usûlünü bilenler, zekâ ve intikal sahibi olanlar tarafından halledilmek için yazılır. Cemiyetin müşterek zekâsına, umumî ve münteşir dimağ örfüne uygun olmazsa daima muammâ hâlinde kalır. Halledilemiyen muammâ ise “edebî” muammâ değil “ebedî” muammâdır. Bunun içindir ki muammâyı tariften sonra hemen onun zevk-i selîm tarafından beğenilecek, nefret edilmeyecek, insana zekâsının becerikliliğinden dolayı zevk duyuracak şekilde olmasını şart koyarlar.”[50]

ifadeleriyle açıklığa kavuşturur. Bu açıklamaya uygun bir diğer örnek Bedr-i Dilşâd (ö. ?)’ın çeşitli ilim dallarına ait bilgileri ihtiva etmesi sebebiyle ansiklopedik bir mahiyet arz eden *Murâd-nâme* adlı eserinde yer almaktadır. Eserin “Güftâr Ender İbtidâ-yı ‘İlm-i Mu‘ammâ ve Lugaz” başlığı altında muamma ve lugazın tarifine yer verildikten hemen sonra muammanın ehlince kabul görülmesi hususu,

---

[47] Halil Çeçen - Ayşe Sağlam, *Rumûzî Mustafa Risâle-i Muammâ/Muamma Risalesi İnceleme-Metin* (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2019), 58.
[48] Ahmed Muammâyî, *Şerh-i Mu‘ammeyat* (IUNEK Türkçe Yazma, NEKTY01355), 2b.
[49] Münire Kevser Baş, *Lâmiî Çelebi’nin Şerh-i Muammeyât Alâ Esmâ-i Hüsnâ’sı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 75.
[50] Tarlan, *Divan Edebiyatında Tevhidler ve Muamma*, 283.

"Ki tab‘ ehli anca kabûl etmedi
Ne var gizlü söyledügi çün adı

Anun-çün ki maksûd rûşen degül
İşidenlerün tab‘ı rûşen degül

Ki şi‘r ana dirler işiden anı
Tamâm anlaya vü sevine cânı"[51]
şeklinde ifade edilmektedir.

Muamma ve lugaz belagat ilminin dallarından biri olan beyan ilmine dâhil edilmektedir. Bu bahis *Mevzuatü'l-Ulûm*'un "İlmü'l-lügâz" maddesinde "ikisi dahı 'ilm-i beyânun hilâfı oldukları cihetden anun furû'ından i'tibâr olınmışlardur."[52] biçiminde izah edilir. Muamma ve lugazın beyan ilminin hilafı olmalarının sebebi muamma ve lugazda delaletin gizliliğinin, beyan ilminde ise delaletin sarih olmasının muteber oluşu; fürûundan olmalarının sebebi ise beyan ilminde maksadın yalın hâlde ifade edilebildiği gibi dolaylı ve üstü kapalı olarak da ifade edilmesi ve muammanın da gizli de olsa bir maksadı ifade ediyor olması hasebiyledir.[53]

Muamma hakkında bilgi içeren önemli kaynaklardan biri de belagat kitaplarıdır. Farsça yazılmış en eski belagat kitaplarından olan *Hadâiku's-sihr fî Dekâiki'ş-şi'r* adlı eserde muamma, sevgilinin ya da başka bir şeyin isminin beyit içine tashif, kalb, hesab veya teşbih ya da bunlardan başkasıyla gizlenerek konulması şeklinde tarif edilmiştir.[54] Hüseyin Vâiz-i Kâşifî (ö. 1504-1505)'nin *Bedâyi'u'l-efkâr fî sanâyi'ü'l-eş'âr* adlı eserinde ise muamma "Lügatde, gizli olana derler ve ıstılâh olarak isimlerden bir isim üzerine delâlet eden kelâmdan ibarettir."[55] biçiminde tarif edilir ve ardından muamma usul ve kaideleri hakkında muhtasar bilgilere yer verilir.

---

[51] Âdem Ceyhan, *Bedr-i Dilşâd'ın Murâd-nâme'si* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994), 270.
[52] Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Mevzû'atü'l-'Ulûm*, çev. Taşköprüzâde Kemâlüddîn Mehmed Efendi, Ahmed Cevdet Tab'ı (İstanbul: İkdam Matbaası, 1313), 298.
[53] M. A. Yekta Saraç, "Muamma ve Divan Edebiyatındaki Seyri", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 27 (Temmuz 2012), 299.
[54] Reşîdüddin Vatvât, *Hada'ikü's-sihr fî dekâ'iki'ş-şi'r*, nşr. Abbâs İkbâl-i Âştiyânî (Tahran: Kitâbhâne-i Sinâ'î, Kitâbhâne-i Tahûrî, 1308), 70.
[55] Mîrzâ Hüseyin Vâiz-i Kâşifî Sebzvârî, *Bedâyi'ü'l-efkâr fî sanâyi'i'l-eş'âr*, nşr. Mîr Celâleddin Kezzâzî (Tahran: Neşr-i Merkez, 1369), 126-127.

Osmanlı Türkçesi ile yazılan belagat kitaplarından biri Sürûrî'ye ait olan *Bahrü'l-maârif*'tir. *Bahrü'l-maârif*'te muamma "Şol beyte dirler ki anda ad gizlenmiş ola. Kaidelerle ve fikirle çıkarıla."[56] biçiminde tarif edilmektedir. İsmâil-i Ankaravî (ö. 1631)'nin *Miftâhu'l-belâga ve misbâhu'l-fesâha*'sında ise "Mu'ammâ şol kelâm-ı mevzûna dirler ki esmâdan bir ism üzere remz ü îmâ tarîkiyle delâlet eyleye ve mu'ammâ ta'miyyeden müştakdır."[57] şeklinde tarif edilmekte ve muammanın kural ve örneklerine yer verilmektedir.

Muamma hakkında bir malumattan ziyade bir görüş bildiren, onu iyi-kötü, fayda-zarar ekseninde ele alan açıklamalar da mevcuttur. Örneğin Sünbülzâde Vehbî (ö. 1809) *Lutfiyye* adlı eserinde mu'ammâ için leziz bir fen, zihin sivrilten bir uğraş gibi övücü ifadelere yer vermekle birlikte onu bilmeyen şairin ayıplanacağını ifade etmektedir.[58] Bunun bir aksi olarak Gelibolulu Âlî, Emrî'nin talihsizliğine işaret ederken muammayı neticesiz ve anlamsız bir fen olarak nitelemektedir: "Velâkin şânındaki kâbiliyyet ve mu'ammâ gibi bî-netîce ve bî-me'âl fenne eyledügi müdâvemet devlet-i dünyeviyyeden mahrûmluğına ve kûşe-i bî-tûşe-i kanâ'atla ma'sûmlığına bâ'is olmış gibi gelür."[59]

Ali Nihad Tarlan, Ali Ekrem Bolayır'ın basılmamış eseri olan *Fünûn-ı Selâse-i Edebiyye*'den "Şarkta da bu oyuncakla hayli tevaggul edilmiştir. Lâkin Fuzûlî, Bâkî, Nef'i gibi büyük şairlerimiz lûgazler, muammâlar yazmamışlardır. Nâbî, Vehbî gibi ikinci derecede şairlerimizin bir hayli bilmeceleri divanlarında görülür."[60] ifadelerini nakleder. Burada mu'ammâ yazıcılığının büyük şairler tarafından tercih edilmediği ve ikinci derecede belki üçüncü derecede yer alan şairlerin buna rağbet ettikleri çıkarımı yapılabilir. Oysa Fuzûlî gibi bir şairin muamma yazmakla yetinmeyip bu konuda bir risale dahi tertip ettiği bilinmektedir.

---

[56] İsmail Güleç, *Bahrü'l-ma'ârife Göre Edebî Kavramlar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 6.
[57] Abdülkadir Summak, *Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha -Transkripsiyonlu Metin-* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 50.
[58] Sünbülzâde Vehbî, *Lutfiyye* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 5187), 11a.
[59] Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, 113.
[60] Tarlan, *Divan Edebiyatında Tevhidler ve Muamma*, 285.

1.2. MUAMMANIN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.2.1. Arap Edebiyatında Muamma

Muamma Arap edebiyatında ortaya çıkmış bir edebî sanattır. Araplar muammanın mucidi olarak aruzun mucidi olan Halîl b. Ahmed (ö. 791)'i gösterirler.[61] Bununla birlikte ilk muamma örneğinin "Muhammed" ismiyle Hz. Alî'ye ait olduğu belirtilir ancak *Mevzu'atü'l-Ulûm*'da buna karşı çıkılmaktadır.[62] Aynı eserde Arapların muammadan ziyade lugaza özen gösterdikleri ve muammaya özen gösterenlerin ekserisinin Farslar olup muammanın usul ve kaidelerini ele alan eserler tertip ettikleri

> "Ve dahı ma'lûm ola ki lugaza i'tinâ idenler ekser 'Arabdur. Kütübde tedvîn ü kavâ'idini zabt u ta'yîn itmemişlerdür. Ve mu'ammâya ekser i'tinâ idenler ehl-i Farsdur. Ol sebebdendür ki mu'ammâda ekser-i tesânîf zebân-ı Fârisîde olup nice kavâ'id-i 'acîbe ve taksîmât-ı garîbe ve tenvî'ât-ı latîfe tertîb eylemişlerdür."[63]

ifadeleriyle yer almaktadır.

Arap edebiyatında klasik anlamıyla kastedilen muamma örneklerine Kâdî el-Fâzıl (ö. 1200), İmâdüddîn el-İsfahânî (ö. 1201), Selâhaddin es-Sâfedî (ö. 1363) gibi isimlerde rastlanmaktadır. Bu edebiyatta muammanın kaidelerini ele alan teorik eserler ise ancak 15. asırdan sonra yazılmaya başlanmıştır. Bu eserler arasında Radıyyüddin İbnü'l-Hanbelî (ö. 1563)'nin *Kenzü men hâcâ ve 'ammâ fi'l-ahâcî ve'l-mu'ammâ*, Kutbüddin el-Mekkî en-Nehrevâlî (ö. 1582)'nin *Kenzü'l-esmâ fî keşfi'l-mu'ammâ*, İbnü'l-Bekkâ el-Belhî (ö. ?)'nin *et-Tırâzü'l-esmâ 'alâ Kenzi'l-esmâ* ve *Risâle fi'l-mu'ammâ,* Bahâeddin el-Âmilî (ö. ?)'nin *Risâle fî 'ameli'l-mu'ammeyât ve'l-elgâz* gibi eserler yer almaktadır.[64]

---

[61] Saraç, "Muamma ve Divan Edebiyatındaki Seyri", 301.
[62] Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Mevzû'atü'l-'Ulûm*, 301.
[63] Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Mevzû'atü'l-'Ulûm*, 303.
[64] İsmail Durmuş, "Muamma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/320.

Arap edebiyatında muamma yazanlar daha çok ikinci sınıf şair ve ediplerden oluşmaktadır. Lugazda Arap şairleri öne çıkarken muammada en güzel örnekler Fars şair ve yazarlarına aittir.[65]

1.2.2. Fars Edebiyatında Muamma

Arap edebiyatında ortaya çıkan muamma asıl gelişimini Fars edebiyatında göstermiştir. Fars edebiyatında ilk muamma örneklerine 12. asırdan itibaren tesadüf edilmektedir. Fars şair ve ediplerin muammaya rağbet etmeleri ve ona zihin ve zekâ göstergesi olarak işlevsellik kazandırmaları muammanın kaidelerini ortaya koyan eserlerin tertip edilmesine zemin hazırlamıştır.[66] Hatta kimi şairler bu ilginin bir göstergesi olarak "Muammâyî" mahlasıyla anılmıştır. Ali Şîr Nevâî (ö. 1501), Muhammed Tâhir Nasrâbâdî (ö. 1680'den sonra) gibi tezkire yazarları da eserlerinde muamma söyleyenlere ve onların muamma örneklerine ziyadesiyle yer vermişlerdir.

Fars edebiyatında muammanın revaçta olduğu dönem Timur döneminin sonları ve Safevîler dönemine rastlamaktadır. Timur devletinin sultan ve emirleri muammaya büyük önem vermiş ve bu dönemde onlarca eser ve muamma risalesi yazılmıştır.

Fars edebiyatında muammanın usul ve kaidelerini ortaya koyan birçok teorik eser yazılmıştır. Bu eserlerin en eskisi Bedî'î-i Tebrîzî lakabıyla bilinen Minûçehr Tâcir (ö. ?)'in *Matlûbu'l-ahbâb* adlı risalesidir. Bedî'î-i Tebrîzî'nin bu risalesi kaynaklarda mükerreren *el-İhyâ fî Halli'l-mu'ammâ* ismi ile zikredilmiştir. Ancak yapılan bir çalışma ile böyle bir ismin mevcut olmadığı, Bedî'î'nin eserinin isminin *Matlûbu'l-ahbâb* olduğu ortaya konulmuştur.[67]

Fars edebiyatında muammayı konu alan bir diğer teorik eser Şerefeddin Ali Yezdî (ö. 1454) tarafından kaleme alınan *Hulel-i Mutarraz der-Fenn-i Mu'ammâ ve Lugaz* adlı risaledir. Timur devri şair ve yazarlarından olan Ali Yezdî, bu eserinden yaptığı seçmelerle *Müntehab-ı Hulel-i Mutarraz* adlı bir eser daha kaleme almıştır.[68] *Hulel-i Mutarraz* bazı kaynaklarda muamma konusunda ele alınmış ilk eser olarak

[65] Durmuş, "Muamma", 30/320.
[66] Ali Fuat Bilkan, *Türk Edebiyatında Mu'ammâ* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2000), 21-22
[67] İlgili çalışma için bkz. Kemâlîferd, Müjde - Tâlibiyân, Yahyâ. "Kadîmterîn Risâle-i Mu'ammâ'î-i Fârsî". *Neşriye-i 'İlmî Pijûhişhâ-yi Nüsha-şinâsî ve Tashîh-i Mütûn* 1/2 (2022), 43-58.
[68] Zebîhullah Safâ, *Târîh-i Edebiyât der-Îrân* (Tahran: İntişârât-ı Firdevsî, 1364), 4/118.

zikredilmektedir. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere bu konuda yazılmış ilk eser Bedî'î-i Tebrîzî'ye aittir.

Şerefeddin Ali Yezdî'nin ortaya koyduğu kurallar Mollâ Abdurrahmân-ı Câmî (ö. 1492) tarafından geliştirilmiş ve o, bu alanda üçü mensur biri manzum olmak üzere dört ayrı eser ortaya koymuştur. Câmî'nin muamma konusundaki en hacimli eseri *Hilye-i Hulel* adlı risalesidir. *Hilye-i Hulel*, Câmî'nin diğer üç eserine oranla daha mufassal olduğu için "Risâle-i Kebîr der-Mu'ammâ" olarak adlandırılmış ve kaynaklarda daha ziyade bu isimle anılmıştır. Câmî'nin mensur olan diğer iki eseri *Müntahab-ı Hilye-i Hulel* (Risâle-i Sagîr der-Mu'ammâ), *Risâle-i Mutavassıt der-Muammâ* adlı risaleleridir. *Risâle-i Asgar der-Muammâ* ise manzum olarak tertip edilmiştir.[69]

Mir Hüseyin Nişâbûrî'nin *Destûr-i Muammâ* isimli eseri muammanın teorisini ele alan risalelerin önemli bir halkasını oluşturur. Mir Hüseyin'in muammaları ve bu eseri üzerine Farsça ve Türkçe şerhler yazılmıştır.[70] Fars edebiyatında *Destûr-i Muammâ*'ya yazılmış şerhlerden biri Rüknî-i Nîşâbûrî (ö. ?) tarafından yazılan *Şerh-i Destûr-i Muammâ* adlı eserdir. Mir Hüseyn'in muammacılığı öyle bir noktadadır ki Mollâ Câmî'nin kendisi için "Eğer Mollâ Mir Hüseyin Muammâyî'nin (muammada) bana yetişeceğini bilseydim muamma söylemezdim."[71] dediği nakledilir.

Fars edebiyatında muamma konusunda eser veren başka isimler de vardır. Bunlar arasında Seyyid Şerîf-i Muammâyî (Efkârü'ş-Şerîf, Risâle-i Elfiyye), Mevlânâ Kemâleddîn Muhammed Bedahşî (Zâbıta-i Hall-i Mu'ammâ), Mevlânâ Yûsuf Bedî'î (Sınâyi'ü'l-Bedâyi'), Mevlânâ Seyfî-i Buhârî (Risâle der-Mu'ammâ) gibi isimler yer almaktadır.[72]

Yukarıda zikredilen isimlerin haricinde muamma, muamma risalesi ve şerhleri yazmaya devam edenler vardır. Ancak bunlar bir yenilik getirmeyip öncekilerin devamı niteliğindedir. Fars edebiyatında muamma söyleyen isimlerden bazıları şunlardır: Hakîrî (*Manzûme der-Mu'ammâ*), Muhammed Ehlî-i Şîrâzî, Kemâleddîn Alî Muhteşem-i Kâşânî, Emîr Refîüddîn Haydar Muammâyî Kâşânî, Mîrzâ Alî Nakî-

[69] Safâ, *Târîh-i Edebiyât der-Îrân*, 4/118-19.
[70] Safâ, *Târîh-i Edebiyât der-Îrân*, 4/119.
[71] Mirzâ Muhammed Tâhir Nasrâbâdî, *Tezkire-i Nasrâbâdî* (Tahran: Çâphâne-i Armağan, 1317), 500.
[72] Safâ, *Târîh-i Edebiyât der-Îrân*, 4/119-120.

i Kemereî, Muhammed Tâhir Nasrâbâdî, Âkâ Hüseyn Hânsârî, Mollâ Alî Şağâl, Mollâ Muhammed Nasrullâh, Mollâ Kemâl, Mollâ Cunûnî, Mollâ Niyâzî, Mollâ Tûtî-i Semerkandî, Mollâ Kâmî-i Sebzvârî, Mollâ Ümîdî, Mir Muhteşem-i Kâ'inî, Mevlânâ Abdulhak, Mevlânâ Muhammed Emîn Vakârî, Âhûnd Dervîş Nasîrâ, Mollâ Muhammed Bâkır, Mollâ Alî-i Asgar, Mevlânâ Sîmî, Mevlânâ Hâcî-i Ebu'l-Hasan, Mevlânâ Muhammed-i Mu'ammâyî (Pîr), Mir 'İmâd-i Meşhedî, Mevlânâ Muhammed-i Âmulî, Mevlânâ Nizâm, Hâce Ahmed-i Mücellid, Mevlânâ Kâmî, Seyyid Kutb, Mevlânâ Sâlimî, Mevlânâ Cemşîd, Mevlânâ Sâhib, Mevlânâ Muhammed-i Tâlib, Dost Muhammed, Mevlânâ Dervîş Alî, Mevlânâ Muhammed-i Nâyînî, Mir Haydar (Sabûhî), Mir İbrâhîm, Şâh Alî Uygur, Hâce Hurd.[73]

1.2.3. Türk Edebiyatında Muamma[74]

Türk edebiyatına Fars edebiyatı yoluyla geçen muammanın ilk örneklerine 15. asırda rastlanmaktadır. Muammanın ilk önemli temsilcileri arasında Mu'înî b. Mustafâ (ö. ?), Muammâyî Alî (ö. ?), Ali Şîr Nevâî, Halîmî (ö. 1516) gibi isimler yer almaktadır. Bunlardan Mu'înî b. Mustafâ Anadolu sahasında ilk muamma söyleyen isim olarak kaydedilmektedir.[75] Ali Şîr Nevâî ise muammanın Çağatay Türkçesindeki en önemli temsilcisidir. Kendisi de bir muamma-gûy ve muamma-güşâ olan Nevâî'nin *Mecâlisü'n-nefâyis* adlı eserinde bir kısmı Türk olan onlarca şairin muamma örneklerine rastlanmaktadır.

Muammanın Türk edebiyatındaki olgunluk devresi 16. asra tekabül etmektedir. Bu asırda Edirneli Emrî, Amasyalı Munîrî (ö. 1571 [?]), Lâmiî, Fuzûlî, Ubeydî (ö. 1573), Kınalızâde Ali Çelebi bu alanda kalem oynatmış önemli şahsiyetlerdendir. Bu asırdan sonra muammaya olan rağbet azalmış ancak Tanzimat dönemine kadar muamma örnekleri verilmeye devam edilmiştir.[76]

Muammanın Türk edebiyatında benimsenip yaygınlık kazanmasında üç ismin etkisinden bahsetmek mümkündür. Bu isimler Yavuz Sultan Selim (ö. 1520), Kınalızâde Ali Çelebi ve Edirneli Emrî'dir.

---

[73] Nasrâbâdî, *Tezkire-i Nasrâbâdî*, 500-544.; Alî-Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâyis (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar)*, haz. Kemal Eraslan (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015), 19-178.
[74] Bu başlık altında ele alınan değerlendirmeler klasik Türk edebiyatıyla sınırlandırılmıştır.
[75] Saraç, "Muamma ve Divan Edebiyatındaki Seyri", 302.
[76] M. A. Yekta Saraç, "Türk Edebiyatında Muammâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/321.

Yavuz Sultan Selim, İran seferinden sonra bu ülkeden çeşitli sanatlarda maharet sahibi kimseleri Osmanlı'ya getirmiş ve bu sanatkârlar aracılığıyla ülkesindeki sanatçıların yetişmesini hedeflemiştir. İran'dan Osmanlı'ya gelen sanatkârlar arasında muamma alanında maharet sahibi isimlerin olması bu edebî sanatın Osmanlı sahasında yayılmasına ve bir rekabet ortamının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Hamilik vasfını tam da bu sıralarda gördüğümüz Yavuz Sultan Selim, kendisine muamma ithaf eden Muammâyî Alî, Nihânî (ö. 1519) gibi şairlere çeşitli ödüller vermiş ve muammanın Anadolu'da benimsenmesinde etkili olmuştur.[77] Muammâyî Alî, Acem'den Anadolu'ya gelen muamma üstatlarının bulunduğu bu ortamda Sultan Selim'e muammalar ithaf etmiş Sultan da ülkesinde muamma söylemede Acem şairleriyle yarışabilen biri bulunduğu için mesrur olup Muammâyî'ye çeşitli ödüller vermiştir.[78] Aynı şekilde Nihânî, Sultan Selim'e "…bir mısra'ı mu'ammâ ve bir mısra'ı târîh-i musanna' ve musammat bir kasîde…"[79] ithaf etmiş ve ödüllendirilmiştir.

Hami olarak ele alabileceğimiz bir diğer isim Kınalızâde Ali Çelebi'dir. Kınalızâde Hasan babası Ali Çelebi için "Diyâr-ı Rûmda evvelâ Mîrâne mu'ammâ diyen ve tab'-ı mû-şikâf ile mu'ammâ-güşâ olan merhûm Emrîyle cenâb-ı vâlâ-kadrîdür."[80] ifadelerini kullanır. Ali Çelebi'nin muamma ile meşguliyeti onun himayesinde bulunanların bu edebî sanata yönelmelerinde etkili olmuştur denilebilir. Kınalızâde'nin himayesine mazhar olan ve muammaya vukufiyeti olan isimler arasında Râyî Derzîzâde (ö. 981/1573-74), Cevherî (ö. 990/999 [?]/1582/1590 [?]), Seyyid Selmân Çelebi (ö. 979/1571-72), Ubeydî (ö. 981/1573), Misâlî Hasan Çelebi (ö. 1017/1608), Ârifî Fethullâh Çelebi (ö. 969/1561-62 [?]), Nahîfî (ö. 1018/1609-10) gibi isimler yer almaktadır. Kınalızâdelerden Mehmed Fehmî Efendi ve Abdülvehhâb Çelebi'nin de muammaya rağbet ettikleri bilinmektedir.[81]

Edirneli Emrî ve Kınalızâde Ali Çelebi'nin muammaya olan ilgileri muammanın Anadolu sahasında yayılmasına etki eden önemli bir gelişmedir. Yakın

[77] Saraç, "Türk Edebiyatında Muammâ", 30/321.
[78] Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi, *Meşâ'irü'ş-şu'arâ*, haz. Filiz Kılıç (e-kitap: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 349.
[79] Latîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*, 529.
[80] Kınalızâde, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, 602.
[81] Tuba Işınsu Durmuş, "Bir Hami Olarak Kınalızâde Ali Çelebi ve Muamma Türüne Katkısı", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 3/4 (Aralık 2019), 132-34.

iki tanış olan Emrî ve Ali Çelebi muammaya yönelmiş ve bu alanda yazılan eserleri aramaya başlamışlardır. Nihayet bu iki isim Mir Hüseyin'in muamma risalesini elde etmiş ve iki gün boyunca eser üzerinde çalışmışlardır. Böylece Emrî'nin muammaya olan vukufiyeti artmış ve bu alanda şöhret kazanmıştır.[82] Denilebilir ki Kınalızâde'nin Emrî ile beraber muammaya yönelmesi, onun doğrudan ya da dolaylı olarak, bu edebî sanatın Anadolu sahasında yayılmasına vesile olmuştur.

Edirneli Emrî'nin bahsi geçen mevzudan sonra muammadaki şöhreti kendisinden önce muamma söyleyen Muammâyî Alî gibi isimlerin unutulmasına neden olmuştur. Emrî'den sonra gelenler de muammada onun kadar ustalaşamamış ve şöhret elde edememişlerdir.[83] Emrî'nin muammacılığı, onun hakkında bilgi veren tezkirelerin hemen hepsinde övülmektedir. Âşık Çelebi, Emrî'nin muammacılığını "Üstâdâne mu'ammâları vardur ki Mîr Hüseyn görse bende-i halka-be-gûşı olurdı ve Şerefü'd-dîn Yezdî şeref-i şemsde yazılmış ta'vîz gibi bâzû-bend-i sâ'id-i sa'âdet iderdi."[84] sözleriyle övmektedir. Aynı şekilde Kınalızâde Hasan Çelebi, Emrî'nin muammalarının Mir Hüseyin'nin muammalarından üstün olduğunu şöyle ifade etmektedir: "Ve fenn-i şerîf-i mu'ammâda ol denlü âdd çıkarmışdur ki mu'ammeyât-ı Mîr Hüseyni bî-nâm u nişân ve ism-i şeref ü şehâbı nâ-peydâ vü nihân itmişdür."[85] Ahdî "Hakkâ budur ki Rûm'a tarz-ı mu'ammâyı küşâyiş virmese kimse tahsîl ü tekmîl idüp ol fende ad çıkarmaz idi ve her bir mu'ammâsınun 'akdinde ve hallinde şihâb-ı zamân görse engüşt-i hayret-der-dehân kalup hayrân olur."[86], Gelibolulu Âlî "ve mu'ammâ-gûy-ı me'âl-âmiz olup ol fende rütbesi Mîr Hüseyin Mu'ammâyî rütbesine berâber ve ba'zılar kavlince belki ziyâde vü ber-terdür."[87] ifadelerine yer verir.

Fars edebiyatında Bedî'î-i Tebrîzî ile başlayan muamma risalesi yazıcılığı Mollâ Câmî, Mir Hüseyin Nişâbûrî, Şerefeddin Ali Yezdî gibi isimlerle olgun örneklerini vermiştir. Muammanın teorisini içeren bu tür eserler Türk edebiyatına, diğer türlerde olduğu gibi, tercüme ve şerh yoluyla geçmiştir. Türk edebiyatında muammanın yaygınlık kazanmasında bu muamma tercüme ve şerhlerin önemli bir

[82] Kınalızâde, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, 602.
[83] Saraç, "Muamma ve Divan Edebiyatındaki Seyri", 309.
[84] Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi, *Meşâirü'ş-şu'arâ*, 152.
[85] Kınalızâde, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, 202.
[86] Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 99.
[87] Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, 113.

payı vardır. Lâmiî Çelebi, Gelibolulu Sürûrî ve Bihiştî (ö. 1551-12 [?]) bu konuda şerh yazan önemli isimlerdendir.[88]

Lâmiî Çelebi, Mir Hüseyin'in mesnevi formunda olan yüz beyitlik "Esmâü'l-Hüsnâ" muammasını şerh etmiştir. Lâmiî'nin bu eseri *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, *Câm-ı Cihân-nümâ*, *Mir'âtü'l-Esmâ*, *Tefe'ülnâme* gibi isimlerle anılmaktadır.[89] Lâmiî bu eserinde muammanın kural ve kaideleri hakkında önemli bilgilere yer vermektedir. Lâmiî'den sonra Mir Hüseyin'in "Esmâü'l-Hüsnâ" muammalarına yapılan bir diğer şerhin İbrâhim Nazîrâ (ö. 1188/1774-75) tarafından yapılmış olabileceği belirtilmiştir.[90] Agâh Sırrı Levend, Atıf Efendi Kütüphanesi 2039 numarada kayıtlı olan *Risâle-i Hall-i Mu'ammeyât-ı Esmâü'l-Hüsnâ*'da yer alan muammaların Ali Şîr Nevâî'ye aidiyeti noktasında iki ayrı çalışma yapmış ve bu çalışmalar neticesinde bahsi geçen eserin İbrâhim Nazîrâ'ya ait olabileceğini ifade etmiştir.[91] Agâh Sırrı Levend yaptığı ikinci çalışmayla eserde yer alan muammaların Mir Hüseyin'e ait olduğunu ortaya koymuştur.[92]

Şârih kimliği ile öne çıkan Sürûrî, yaptığı muamma şerhleri ile bu konuda üretken bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Sürûrî, Mollâ Câmî, Mir Hüseyn ve Alî Ker (ö. ?) gibi isimlerin muammalarının şerhini ihtiva eden eserler tertip etmiştir.[93] Sürûrî'nin Fettâhî-i Nişâbûrî (ö. 1448 [?])'nin muammalarla örülü bir anlatıma sahip olan *Şebistân-ı Hayâl*'ine yaptığı şerh de bu eserler arasında zikredilirse onun muamma konusunda yaptığı şerh sayısı dörde çıkmaktadır: *Şerh-i Mu'ammayât-ı Câmî*, *Şerh-i Mu'ammayât-ı Mir Hüseyin*, *Şerh-i Mu'ammâ-yı Alî Ker*, *Şerh-i Şebistân-ı Hayâl*.[94]

---

[88] Bilkan, *Türk Edebiyatında Mu'ammâ*, 39.
[89] Günay Kut, "Lâmiî Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/96-97.
[90] Agâh Sırrı Levend, "Nevâ'î'ye Atfedilen Bir Eser: Mu'ammeyât-ı Esmâ-i Hüsnâ", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, haz. Hakan Yaşar - Selçuk Karakılıç - Erdal Baran (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016), 1/326.
[91] Levend, "Nevâ'î'ye Atfedilen Bir Eser: Mu'ammeyât-ı Esmâ-i Hüsnâ", 326.
[92] Agâh Sırrı Levend, "Nevâ'î'ye Atfedilen Esmâ-ı Hüsnâ Muammalarının Sahibi", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, haz. Hakan Yaşar - Selçuk Karakılıç - Erdal Baran (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016), 1/463.
[93] Bilkan, *Türk Edebiyatında Mu'ammâ*, 49.
[94] Öntürk, *Sürûrî'nin Şerh-i Mu'ammeyât-ı Mîr Hüseyin Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)*, 38-9.

Sürûrî dışında *Şebistân-ı Hayâl*'e şerh yazan bir diğer isim Dervîş Muhammed Şifâyî (ö. 1673)'dir. Kurbî (ö. 1549) ise *Şebistân'ı Hayâl*'i tercüme etmiştir.[95]

Sürûrî'den başka Mollâ Câmî'nin eserlerine tercüme ve şerh yazanlar arasında Bihiştî, Salâhaddîn-i Uşşâkî (ö. 1783), Abdurrahmân Eşref (ö. 1738-39), Sarrâczâde Abbâs Vâsık (ö. 1922) gibi isimler yer almaktadır. Mollâ Câmî'nin *Risâle-i Asgar der-Muammâ* olarak bilinen eserini Bihiştî *Şerh-i Manzûme-i Muammâ* adıyla şerh etmiştir. Bu esere yazılan diğer bir şerh Salâhaddîn-i Uşşâkî'ye aittir. Uşşâkî'nin şerhi onun *Tercüme-i Hizânetü'l-Edeb* adlı eserinde yer almaktadır.[96] Safâyî, Abdurrahmân Eşref'in Mollâ Câmî'nin *Risâle-i Suğra*'sını şerh ettiğini kaydeder.[97] Sarrâczâde Abbâs Vâsık'ın Mollâ Câmî'nin *Muammâ Risâlesi*'ni tercüme ettiğini ise Kemâl Edib'den öğreniyoruz. Kemâl Edib, bu eserin yegâne nüshasının mütercimin oğlunda olduğu bilgisini vermektedir.[98]

Muamma şerhleri arasında zikredilmesi gereken eserlerden biri *Şerh-i Mu'ammayât-ı Emrî* adlı eserdir. Ahmed el-Mu'ammâyî tarafından yazılan bu eserde Emrî'nin muammaları muammanın kural ve kaidelerine göre tasnif edilmiş ve her birinin şerhi yapılmıştır. Bu eser Türkçeden Türkçeye yapılan bir muamma şerhi olması sebebiyle ayrıca önem arz etmekdir.

Türk edebiyatında Farsçadan yapılan muamma tercüme ve şerhlerinin yanı sıra teori düzleminde ele alınan Türkçe ve Farsça muamma risaleleri yazıldığı görülmektedir. Bu tür eserlerde maksat şerhten ziyade muammanın kural ve kaideleri hakkında bilgi vermektir. Bu kapsama dâhil olan eserler arasında Ali Şîr Nevâî'nin *Risâle-i Müfredât*, Fuzûlî'nin *Muammâ Risâlesi*, Rumûzî'nin *Risâle-i Muammâ* adlı eserleri ve Bedr-i Dilşâd'ın *Murâd-nâme*'sindeki "Güftâr Ender İbtidâ-yı 'İlm-i Mu'ammâ ve Lugaz" başlıklı bölüm yer almaktadır.

---

[95] Gökhan Bilgiç, *Dervîş Muhammed Şifâyî, Şerh-i Şebistân-ı Hayâl (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)* (Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 9.

[96] Mücahit Kaçar, "Molla Câmî'nin Manzûme-i Muammâ'sına Salâhaddîn-i Uşşâkî Tarafından Yapılan Şerh", *Esengü Bitig, Doğumunun 60. Yılında Zühal Ölmez Armağanı*, haz. Tümer Karaayak - Uğur Uzunkaya, (İstanbul: Kesit Yayınları, 2021), 476.

[97] Nuran Altuner, *Safai ve Tezkiresi (İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1989), 73.

[98] Kemâl Edib, *Fuzûlî'nin Mu'ammâ Risâlesi,* 66.

Ali Şîr Nevâî'nin bir muamma risalesi tertip ettiğini onun *Hamsetü'l-mütehayyirîn* adlı eserinden öğreniyoruz. Risalenin yazılma öyküsü şöyledir: Ali Şîr Nevâî, muamma konusunda nice eserlerin tertip edildiğini ve bu eserlerle birlikte yeni kurallar ve terimlerin türediğini ancak eserlerde bu kural ve terimler yeteri kadar açıklanmadığı için muammaya yeni başlayanların muammanın kural ve kavramlarını anlamakta güçlük çektiğini düşünürken yanına Mollâ Câmî gelir. Nevâî, Mollâ Câmî'ye muamma konusunda muhtasar bir eser yazmak istediğini söyler. Mollâ Câmî bu işi kendisinin yapacağını belirtir ve iki üç günde manzum bir muhtasar yazar. Câmî'nin muhtasarını dakîk ve kapalı bulan Nevâî, Câmî'den icazet alarak muammaya yeni başlayanların kolaylıkla anlayabileceği *Müfredât* adlı muamma risalesini kaleme alır.[99]

Ali Şîr Nevâî'nin *Risâle-i Müfredât*'ı üzerine Emîr Nimetî Lîmâyî ve Mehdî Kâsım Niyâ tarafından ilmî bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada *Risâle-i Müfredât*'ın Taşkent'te basılmış biri Arap harfli diğeri Latin ve Kiril harfli metni esas alınarak edisyon kritiği yapılmıştır.[100] *Risâle-i Müfredât*[101] Farsça yazılmış muhtasar bir eser olup eserde muammanın usul ve kaideleri hakkında bilgilere yer verilmektedir. Eserin yazılış tarihi belli değildir ancak *Hamsetü'l-mütehayyirîn*'de yer alan bilgilere göre eser Mollâ Câmî henüz hayatta iken yazılmıştır. Böylece eserin yazılış tarihi Mollâ Câmî'nin ölümünden evvel yani 898/1492 tarihinden önce olmalıdır.[102]

Risâle-i Müfredât mukaddime, asıl bölüm ve kısa bir hatimeden müteşekkildir. Ali Şîr Nevâî, mukaddimede eserin sebeb-i telifine ve ismine yer vermektedir. Nevâî, sebeb-i telifte eserin muammaya yeni başlayanlara ve hevesli çocuklara muammanın daha iyi öğretilebilmesi amacıyla yazdığını ifade etmektedir.[103] Mukaddimeden sonra muammanın tarifi, kural ve kaidelerinin yer aldığı bölüm gelmektedir. Bu bölümde muammanın amelleri (teshîlî, tahsîlî ve tekmîlî) tarif edilmiş ve bu amellere uygun

---

[99] Ayşehan Deniz Abik, *'Alî Şîr Nevâyî Hamsetü'l-Mütehayyirîn Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2006), 56-57.

[100] Emîr Nimetî Lîmâyî - Mehdî Kâsım Niyâ, *Emîr Alî Şîr Nevâî, Risâle-i Müfredât (der-Fenn-i Mu'ammâ)* (Tahran: İntişârât-ı Müşkûh-i Dâniş, 2015), 9-10.

[101] Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Emanet Hazinesi No. 1773'te yer alan Mecmua'nın 88b-93a varaklarında *Risâle-i Müfredât*'ın bir nüshası yer almaktadır. Ali Şîr Nevâyî'nin eseri burada "Risâle-i Mu'ammâ-yı Nevâî" ismiyle başlıklandırılmıştır. Bkz.: *Risâle-i Mu'ammâ-yı Nevâî* (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, 1773), 88b-93a.

[102] Lîmâyî - Niyâ, *Risâle-i Müfredât*, 33-34.

[103] Lîmâyî - Niyâ, Risâle-i Müfredât, 68.

muamma örneklerine yer verilmiştir. *Risâle-i Müfredât*, kısa bir hatime ile son bulmaktadır.

Fuzûlî'nin *Muammâ Risâlesi* ilim âlemine Kemâl Edib tarafından tanıtılmıştır. Kemâl Edib, eserin Bursa İl Halk Kütüphanesi Eşrefzâde Kitapları 19-1241 numarada yer alan nüshasının metnini neşretmiştir. *Muammâ Risâlesi* Fuzûlî'nin "…şiir fenlerinden mevcûd her fende yükselmek…"[104] istemesinin bir ürünü olup Farsça kaleme alınmıştır. Eser, sebeb-i telifi havi bir girişle başlamaktadır. Ardından muammanın tarifi ve kaideleri (teshîlî, tahsîlî, tekmîlî, tezyîlî) sıralanmış ve bu kaidelere uygun muamma örnekleri verilmiştir.

Bedr-i Dilşâd'ın *Murâd-nâme*'si muamma hakkında bilgi veren eserler arasındadır. *Murâd-nâme*'nin "Güftâr Ender İbtidâ-yı 'İlm-i Mu'ammâ ve Lugaz" başlığında muamma, muammanın çözüm yolları hakkında bilgilere yer verilmektedir. Bedr-i Dilşâd bu başlıkta muamma ve lugazın tarifini yaptıktan sonra muammanın çözüm yolları ile ilgili yirmi iki kural ortaya koymaktadır.[105]

Muamma hakkında yazılmış risalelerden bir diğeri Rumûzî Mustafa tarafından kaleme alınan *Risâle-i Muammâ* adlı eserdir. Rumûzî'nin *Risâle-i Muammâ*'yı yazmasında arkadaşlarının ısrarı ve kendisinin muammaya yeni başlayanların rahatlıkla anlayabileceği bir eser ortaya koyma düşüncesi etkili olmuştur.[106] Eserde muammanın kaide ve kuralları tafsilatlı olarak işlenmiş ve toplamda 960 isme yer verilmiştir.

Türk edebiyatında muamma risalesi ya da muamma tercüme ve şerhi yazan başka isimler de vardır. Örneğin Ahmedî İshak Hocası (ö. 1708)'nın Farsça kaleme aldığı *Sandûkatü'l-ma'ârif* muamma ve lugaz hakkında bilgilerin yer aldığı bir risaledir. Bunun dışında kaynaklarda muamma risalesi yazdığı belirtilen bazı kimseler vardır. Örneğin Kınalızâde Hasan Çelebi tezkiresinde Muammâyî Alî'nin Yavuz Sultan Selim'e bir *Muammâ Risâlesi* verdiğini belirtmektedir.[107] Aynı şekilde Beyânî (ö. 1597), İzzetî (ö. 1605)'nin muamma risalesi tertip ettiğini ifade etmektedir.[108]

[104] Kemâl Edib, "Fuzûlî'nin Mu'ammâ Risâlesi", 67.
[105] Ceyhan, *Bedr-i Dilşâd'ın Murâd-nâme'si*, 270-276.
[106] Çeçen - Sağlam, *Risâle-i Muammâ*, 20.
[107] Kınalızâde, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, 602.
[108] Beyânî, *Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü'ş-şu'arâ)*, haz. Aysun Sungurhan (e-kitap: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 28.

Muallim Nâci (ö. 1893), Cevrî (ö. 1654)'nin bir muamma risalesinin olduğunu söylemektedir.[109] Mehmet Arslan ise muamma hakkında eser verenler arasında Edirneli İbrâhim, Bedî'î, Râgıb-ı Âmidî, Fethullâh Ârifî, Muhyî-i Gülşenî, Niyâzî-i Mısrî gibi isimleri zikretmektedir.[110]

Klasik Türk edebiyatında muamma söyleyen, çözen ve bu alanda eser veren isimler şöyle sıralanabilir:

Abdurrahman Eşref (ö. 1151/1738-39), Adlî Efendi "İbrahim" (ö. ?), Adnî (ö. 878/1474), Ahmed Hâlî Efendi (ö. ?), Ahmed-i Harîrî (ö. ?), Ahmedî İshâk Hocası (ö. 1120/1708), Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1501), Ânî Efendi (ö. 977/1569-70), Ârifî Fethullâh Çelebi (ö. 969/1561-62 [?]), Ârifî Mehmed Marûf (ö. ?), Ayşe Hatun (ö. 998 /1590 [?]), Bâbür Şâh (ö. 937/1530), Bahârî (ö. 958/1551-52), Bâkî (ö. ö. 1008/1600), Bedreddîn Mahmûd Efendi (ö. 989/1581), Cem Sultân (ö. 900/1495), Cevherî (ö. 990/999?/1582/1590?), Dervîş Fikrî (ö. 992/1584), Edâyî (ö. 983/1575-76), Edîb (ö. ?), Edirneli Emrî (ö. 983/1575), Edirneli İbrahim "Bülendî" (ö. 1039/1629), Edirneli Kâmî (ö. 1136/1724), Fâik (ö. 1127/1715), Fasîh Ahmed Dede (ö. 1111/1699-1700), Fehîm-i Kadîm (ö. 1057/1647), Feridûn (ö. 1069/1658-59), Feyzî (ö. 1019/1610), Fıtnat Hanım (ö. 1194/1780), Firdevsî Çelebi (ö. 971/1563), Fuzûlî (ö. 963/1556), Fuzûlîzâde Fazlî (ö. ?), Fürûğî (ö. 1023/1614-15), Gazâlî (ö. 942/1535 [?]), Gelibolulu Âlî (ö. 1008/1600), Halîmî Çelebi (ö. 922/1516), Harîrî Abdülcelîl Çelebi (ö. ?), Hasîbî (ö. 1023/1614-15), Hâşimî (ö. 948/1641'den sonra), Haşmet (ö. 1182/1768-69), Hâtem (ö. 1168/1754), Hâtemî/Mâtemî (ö. 1004/1595-96), İsli Abdî (ö. 943/1536), Kınalızâde Ali Çelebi (ö. 979/1572), Kınalızâde Mehmed Fehmî (ö. 1004/1595), Kırımî (ö. 1120/1708-09), Kurbî (ö. 956/1549), Lâmiî Çelebi (ö. 938/1531-32), Levhî (ö. 1165/1751-52), Mâdih (ö. 1142/1729-30 [?]), Mecdî (ö. 999/1591), Mehmed İzzetî Efendi (ö. 1014/1605), Mevlânâ Muhyiddîn Çelebi el-Fenârî (ö. 954/1548), Mîrî (ö. 1008/1600), Mîrzâzâde Mehmed Sâlim (ö. 1156/1743-44), Misâlî Hasan Çelebi (ö. 1017/1608), Muammâyî Alî "Selânikî" (ö. ?), Mu'înî b. Mustafâ (ö. ?), Münîrî-i Amâsî (ö. 927/1521[?]), Nâbî (ö. 1124/1712), Nahîfî (ö. 1018/1609-10), Nâlî (ö. 1086/1675), Namık Kemâl (ö. 1305/1888), Nâmî-i Nakşbendî (ö. 1084/1673-74), Nâzik (ö.

[109] Muallim Nâci, *Osmanlı Şairleri*, haz. Cemâl Kurnaz (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 274.
[110] Arslan, "Divan Edebiyatı'nda Mu'ammâ", 262.

1098/1686-87), Nazîrâ (ö. 1188/1774-75), Nazmî (ö. 1112/1700-701), Nedîm-i Kadîm (ö. 1081/1670-71), Nehcî Seyyid Mustafâ (ö. 1091?/1680?), Nevâlî (ö. 1000/1591), Nevres-i Kadîm (ö. 1175/1761-62), Neylî (ö. 1161/1748), Nihânî (ö. 925/1519), Nûrî-i Kâtib (ö. ?), Okçuzâde Hüdâyî (ö. 978/1570-71), Râyî (ö. ?), Râyî Derzîzâde (ö. 981/1573-74), Rızâyî (Ahdî'nin biraderi) (ö. ?), Rızâyî Efendi "Kassabzâde" (ö. 985/1577), Rindî (ö. 993/1585), Ruhî (ö. 1014/1605-6), Rumûzî Çelebi (ö. 990/1582'den önce), Sâatî Mehmed (ö. ?), Sabîh Ahmed Efendi (ö. 1198/1783), Sabrî Abdurrahman Çelebi (ö. 999/1590), Sâfî Efendi (ö. ?), Sâhirî (ö. ?), Salâhî Hüseyin (ö. ?), Sâmî (ö. 1146/1733-34), Sehâbî-i Acem (ö. 971/1564), Sehâyî Mehmed (ö. ?), Seyyid Alî Efendi (ö. 941/1534-35), Seyyid Selmân Çelebi (ö. 979/1571-72), Seyyid Yahyâ Tevfîk (ö. 1205/1791), Subhî (ö. 1032/1622), Sünbülzâde Vehbî (ö. 1224/1809), Sürûrî (ö. 969/1562), Şeyhülislâm Esad (ö. 1166/1753), Şibân Han (ö. 916/1510), Ubeydî (ö. 981/1572-73), Ulûmî (ö. 983/1575-76), Vahyî (ö. 1130/1718), Vâlî (ö. 1007/1598-99), Vecdî (ö. 1072/1661-62), Visâlî Çelebi "Sofyalı" (ö. ?), Yârî (ö. ?), Zihnî Abdüddelîl (ö. 1023/1614-15), Zihnî Bâlî Çelebi (ö. 1023/1614-15), Zîver (ö. 1290/1873).

1.3. MUAMMANIN ŞEKİL HUSUSİYETLERİ

Esas olarak Allah'ın doksan dokuz isminden biri için düzenlenen muammalar zamanla insan ve diğer şeylerin ismi için tertip olunmuştur.[111] Ali Fuat Bilkan tesadüf ettiği muamma çeşitlerini,

> "a) Esma-i Hüsnâ ile ilgili mu'ammâlar
> b) İnsan isimlerini ihtivâ eden mu'ammâlar
> c) Bismillah, Lâ'ilâheillallah gibi dinî ifadeleri ihtivâ eden mu'ammâlar
> d) Gül, anka, bülbül, âhû, cân, zülf, ok, iğne vb. tabiat unsurlarıyla çeşitli nesneler hakkında yazılmış mu'ammâlar"[112]

başlıklarıyla tasnif eder ve ilk iki gruba dâhil olan örneklerin ziyade olduğunu, üçüncü gruba dâhil olan örneklerin yalnız Şeyhülislâm Esad'a ait olduğunu, son başlığa dâhil olanların sadece Şibân Han *Divânı*'nda yer aldığını belirtir. Ancak son başlığın örnekleri Şibân Han *Divânı*'nın haricinde Beyânî ve Adlî'nin muammaları arasında

[111] Bilkan, *Türk Edebiyatında Mu'ammâ*, 16.
[112] Bilkan, *Türk Edebiyatında Mu'ammâ*, 16-17.

görülmektedir.[113] Yine Visâlî'nin "nokta", Ali Şîr Nevâî'nin "tîr" ismindeki muamması bunlara dâhil edilebilir.

Muamma *kelâm-ı mevzûn* üzere tertip olunur yani manzumdur. Ancak yaygın olmamakla birlikte mensur olarak düzenlenmiş muammalar da mevcuttur. Mir Hüseyin, muamma kaidelerinin sadece nazımda değil nesirde de geçerli olduğunu "Ve 'adem-i iştirât-ı nazm binâ ber-anest ki cereyân-ı kavâ'id-i mu'ammâyî der-nesir nîz vâki' est…"[114] ifadesiyle açıklar. Sürûrî bu ifadeyi "…nazm şart olmamak ana binâ'endür ki mu'ammâya mensûb olan kâ'ideler nesrde dahi vâki'dür."[115] biçiminde tercüme eder. Rumûzî Mustafa, muammanın mensur olarak ele alınmasını "ammâ kelâm-ı mezkûrun manzûm olması egerçi şerâyit-i sıhhat-i mu'ammâdan olmayup kelâm-ı mensûrun dahı vech-i meşrûh üzre delâleti mutasavverdür." ifadeleriyle açıklar ve "…kavâ'id-i mu'ammânın cereyânı ekseriyâ kelâm-ı manzûm zımnında vâki' olup kelâm-ı mensûrda şüyû'-ı nedret üzre olmağın…"[116] sözleriyle muammanın mensur olarak kullanımının nadir olduğunu aktarır. Aynı şekilde Lâmiî Çelebi muammanın mensur olarak yazılmasına

> "Evc-i âsmândan ve hazîz-i ikbâlden vech-i tavâfla gündüzler güneş kapunda baş urup ilâ-âhiri'z-zamân dergâhuna derbân olsun ve sa'âdet ü letâfet yüzinden yümn-i devletünde mâh ü encüm istikâmet hâsıl eyleyüp gice sarâyuna pâsbân olsun."[117]

örneğini verir.

Mensur olarak tertip edilen muamma örneklerinden biri Şefîk Mehmed'in *Şefîk-nâme* adlı eseridir. Sanatkârâne bir üslup ile yazılan eserin konusu 1703 Edirne Vak'asıdır.[118] Nâbî'nin 'ayn harfini ele aldığı muamması bir diğer mensur muamma örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.[119]

---

[113] Fatih Başpınar, "Adlî Dîvân'ında Çözümlü Muammalar", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 22 (Mart 2021), 590.
[114] Öntürk, *Sürûrî'nin Şerh-i Mu'ammeyât-ı Mîr Hüseyin Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)*, 185.
[115] Öntürk, *Sürûrî'nin Şerh-i Mu'ammeyât-ı Mîr Hüseyin Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)*, 185.
[116] Çeçen - Sağlam, *Risâle-i Muammâ*, 58.
[117] Lâmiî Çelebi, *Mir'âtü'l-Esmâ ve Câm-ı Cihân-nümâ* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 4046), 14a.
[118] Turgut Koçoğlu, "18. Asırda Yazılmış Münşiyâne/Üslûb-ı Âlî Nesir ve Mensur Muammâ Örneği Bir Eser: Şefîk-nâme", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 2/3 (2016), 106.
[119] Bilkan, *Türk Edebiyatında Mu'ammâ*, 52-53; 153.

Aruz vezninin hemen bütün bahirleri ile yazılabilen muammalar genellikle bir beyit şeklinde tertip olunmaktadır. Tek bir beyit şeklinde düzenlenen bu muammalar çoğunlukla matla‘ biçimindedir. Bununla beraber ikinci çoğunluğu müfredler yani mısraları birbiri ile kafiyeli olmayan muammalar oluşturur. Bunların haricinde mısra, iki beyit, üç beyit, rubâ‘î, kıt‘a, kıt‘a-i kebîre ve hatta gazel ve kaside nazım biçimiyle tanzim edilmiş muamma örneklerine rastlanmaktadır.[120] Bu nazım biçimleriyle oluşturulan bazı muamma örnekleri şöyledir:

Matla‘ Biçiminde

“Ve der-ism-i Emîn

Gül yüzünde koma hatt-ı ‘anberîn

Giymesün mâtem libâsın yâsemîn”[121]

Müfred Biçiminde

“Sultân Bâyezîd

Saltanat bâğında kaddün bir nihâl-i tâzedür

Baş kor ayağuna şehler kim vir bir sûret el”[122]

Kıt‘a / Dörtlük Biçiminde

“**Ve der-ism-i Nûh**

Bezm-i gülşende nergisün geldi

Çü gözine şarâb-ı gül-nârî

Şu kişi kim sımadı tevbesini

Görmemişdür o çeşm-i dildârı”[123]

Rubâ‘î Biçimde

“**Be-nâm-ı İbrâhim Paşa**

[120] Arslan, “Divan Edebiyatı’nda Mu‘ammâ”, 266-268.
[121] Muammâyî, *Şerh-i Muammayât* (IUNEK Türkçe Yazma, NEKTY01355), 85b.
[122] Münirî, Münirî Dîvânı, (haz. Eren Ersoy), (e-kitap: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 386.
[123] Muammâyî, *Şerh-i Muammayât* (IUNEK Türkçe Yazma, NEKTY01355), 39b.

Rûy-ı kameri eyledi pûşîde sehâb

Devre yiridür girerse meclisde şarâb

Yolsuzluğa meyl itmekile bir pâre

Hep mâ-melekin elinden aldurdı şarâb”[124]

Gazel Biçiminde

“Gazel-i Emrî

Be-nâm-ı Şâh

Bu kad u reftâr ile sen eyle seyr-i gülsitân

Vâlih ü ser-geşte kalsun kûşede serv-i revân

Kulı

Koyalıdan dilde biri biri üzre dâglar

Vâdî-i sînemde katmer lâleler oldu ‘ayân

Zâde

Bâde-i la‘l-i lebünden bizi ser-mest eyledün

Çeşm-i mahmûrun gibi olsak ‘aceb mi ser-girân

Hüseyn

Hep görenler didiler tahsîn ne bî-mânend olur

Gül yüzünden ref‘ olınca sünbül-i ‘anber-feşân

Çelebi

Zülfini görsen leb-i yâri pey-â-pey iste kim

Hoşdur uzun gicede Emrî şarâb-ı ergavân”[125]

Muammada gizlenen isim çoğunlukla muammanın üstünde “Be-nâm-ı/Be-ism-i …..”, “Mu‘ammâ-yı …..” biçiminde başlık olarak yer alır. Bununla beraber az da olsa başlığa yer verilmeyen muamma örneklerine rastlanmaktadır. Muammada başlık

[124] Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Dîvânı II* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 1267.
[125] Emrî Edirnevî, *Muammayât-ı Emrî* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Efendi, 001601), 59a.

kullanımı muamma çözümünde kolaylaştırıcı bir rol oynamakla birlikte muamma metninin yanlış okunmasını kısmî olarak engellemektedir. Çünkü muamma harflere dayalı bir uğraştır ve elde edilecek ismin harfleri (usul) bir araya getirilirek elde edilir.

Muamma, ağırlıklı olarak tek bir ismi gizleyen bir yapı arz etmektedir. Bununla birlikte birden fazla ismin gizlendiği muamma örnekleri de vardır. Örneğin Emrî'nin

"Emriyâ görmesine kaşını cân virdi gönül

Gün yüzin gördi murâdına 'aceb irdi gönül"[126]

muammasında "Câmî, Cârî, Cevrî ve Nâmî, Nûrî, Nev'î" isimleri gizlenmiştir. Bu örnekler ziyade olmakla birlikte bunların belki de en ilginci Feyzî Abdullâh Efendi'ye aittir. Feyzî'nin

"Derdüme dermân olurdı olsa ger ey serv-kad

Derde gâyet derde gâyet derde gâyet derde had"[127]

şeklindeki beyti yüz ismi gizlemektedir. Feyzî, bu beyitte gizlenmiş isimlerin istihracı ve izahı için *Gül-i Sad-berg* adlı bir risale tertip etmiştir.

Muamma tertibinde birden fazla ismin gizlenmesinin yanında "Dervîş Cemâl, Kaya Bâlî, Hüsâm Nakî, Mîr-i Âşıkân" örneklerinde olduğu gibi bir ismin vasfı ile birlikte verilmesi bir ustalık göstergesi addedilmektedir. Muammada ismin unvanıyla birlikte tertip olunması ise muammanın değerini artıran bir özelliktir: "Muammâ olan isme Han, Emir, Bey, Turhan, Bahadır, Pehlivan, Sultan gibi unvanlar ilâve edilirse muammânın değeri artar."[128]

Muammanın özelliklerinden biri de gizlenen ismin istihracının genellikle son mısradan elde edilmesidir. Bu konu hakkında Fuzûlî istihracı sağlanan ismin maddelerinin son mısrada olmasının hoşa gittiğini söylemektedir.[129] Ancak buna her zaman riayet edilmediği, ismin maddelerinin bazen ilk mısraya bazen de her iki mısraya birden yayıldığı görülmektedir.

---

[126] Muammâyî, *Şerh-i Muammayât* (IUNEK Türkçe Yazma, NEKTY01355), 65a.
[127] Mehmet Arslan, "Feyzî'nin "Gül-i Sad-berg" Adlı Mu'ammâ Risâlesi", *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000), 282.
[128] Tarlan, *Divan Edebiyatında Tevhidler ve Muamma*, 310.
[129] Kemâl Edib, "Fuzûlî'nin Mu'ammâ Risâlesi", 67.

Muamma ve lugazın birleştirilmesinden oluşan tarza "muammâ be-tarîk-i lugaz" denilmektedir. Örneklerine sık rastlanmayan bu muamma tarzı lugazlarda görülen "Ol nedür kim, nedür ol," gibi kalıp ifadeleri barındırabilmektedir.[130] Bu tarz üzere yazılan muammaların çözümü nispeten kolaydır. Nâbî'nin aşağıdaki meşhur beyti bu tarzda yazılmış muamma örnekleri arasında gösterilebilir:

"Bende yok sabr ü sükûn sende vefâdan zerre

İki yokdan ne çıkar fikr idelüm bir kerre"[131]

1.4. MUAMMANIN KURAL VE KAİDELERİ[132]

Muammanın düzenlenmesi ve çözülmesi birtakım kural ve kaidelerle mümkündür. Bu kural ve kaideler hemen bütün muamma risalelerinin genel yapısını oluşturmaktadır. "A'mâl-i muammâyî" olarak adlandırılan muammanın kaideleri muammayı ele alan ilk eserlerde "a'mâl-i teshîlî, a'mâl-i tahsîlî, a'mâl-i tekmîlî" olmak üzere üç ana kaideden oluşmaktadır.[133] Muamma hakkında yazılan eserlerin artmasıyla beraber bu kaidelere "umûr-ı muhassene" olarak tavsif edilen "a'mâl-i tezyîlî" eklenmiş ve ana kaidelerin sayısı dörde yükselmiştir.[134]

Fars edebiyatında yazılan muamma risalelerinin en eskisi Bedî'î-i Tebrîzî'nin *Matlûbu'l-ahbâb* adlı eseridir. Bu eserde muammanın amelleri belirli bir sınıflandırmaya tabi tutulmamış, verilen kaideler sade bir dil ile izah edilmiştir.[135] Bedî'î-i Tebrîzî'den sonra yazılan muamma risalelerinde muammanın kavram ve terimleri genişletilmiş ve muammanın kaideleri belirli bir tasnife tabi tutulmuştur. Bu eserlerden biri Mir Hüseyin Muammâyî tarafından yazılan *Destûr-i Mu'ammâ* adlı risaledir. Mir Hüseyin muamma risalesinde teshîlî, tahsîlî, tekmîlî ve tezyîlî amellerini sınıflandırmış ve bu amellere uygun muamma örneklerine yer vermiştir. Fars ve Türk

---

[130] Arslan, "Divan Edebiyatı'nda Mu'ammâ", 268.
[131] Bilkan, *Nâbî Dîvânı II*, 1326.
[132] Bu başlıkta "a'mâl-i muammâyî" olarak bilinen muammânın kaideleri metnimizin genel yapısını teşkil ettiğinden burada kaidelerin tanımlarına ve bu tanımlara uygun örneklere yer verilmemiştir. Bu kaideler çalışmamızın inceleme bölümünde detaylı olarak ele alınacaktır.
[133] Bkz.: *Risâle-i Mu'ammâ-yı Nevâî*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, 1773, 88b-93a.
[134] Bkz.: Edib, Kemâl. "Fuzûlî'nin Mu'ammâ Risâlesi". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 7/(1) (2018), 61-106.
[135] Müjde Kemâlîferd - Yahyâ Tâlibiyân, "Kadîmterîn Risâle-i Mu'ammâ'î-i Fârsî", *Neşriye-i 'İlmî Pijûhişhâ-yi Nüsha-şinâsî ve Tashîh-i Mütûn* 1/2 (2022), 52.

edebiyatında Mir Hüseyin'den sonra yazılan muamma risale ve şerhlerinde genel olarak Mir Hüseyin'in bu tasnifi esas alınmıştır.

Mir Hüseyin Muammâyî'nin risalesinde muammanın amelleri a'mâl-i teshîlî intikâd, tahlîl, terkîb, tebdîl olmak üzere dört; a'mâl-i tahsîlî tansîs ve tahsîs, tesmiye, telmîh, terâdüf ve iştirâk, kinâye, tashîf, isti'âre ve teşbîh, a'mâl-i hisâbî olmak üzere sekiz; a'mâl-i tekmîlî te'lîf, iskât ve kalb olmak üzere üç; a'mâl-i tezyîlî tahrîk ve teskîn, teşdîd ve tahfîf, medd ve kasr, izhâr ve isrâr, ma'rûf ve mechûl, ta'rîb ve ta'cîm olmak üzere altı kısımdan oluşmaktadır. Bu kısımların bazıları yine kendi içerisinde alt kısımlara ayrılmaktadır. A'mâl-i hisâbînin kısımları üslûb-ı harfî, üslûb-ı ismî, üslûb-ı ihsâyî, üslûb-ı inhisârî, üslûb-ı rakamîdir. Te'lîf, ittisâlî ve imtizâci olmak üzere iki kısımdır. Kalb ise kalb-i küll, kalb-i ba'z ve kalb-i küllî olmak üzere üç kısımdan oluşmakta ve kalb-i küll ve kalb-i ba'zdan her birisi vaz'î ve ca'lî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.[136]

Muamma yazan ya da çözen kişinin bahsi geçen muamma kaidelerini bilmesi gerekir. Muammanın çözümünde bu kaidelerin haricinde dil bilgisi, matematik, tarih, ebced hesabı, yıldız ilmi, belagat ilmi ve çeşitli inançların bilinmesi gereklidir.[137] Yine muamma etrafında gelişen kavram ve terimlerin bilinmesi muammanın çözülebilmesi için gerekli hususlardır.

Muamma harflere dayalı bir uğraştır. Muammada meydana getirilen ismin harfleri çeşitli vesileler ile ifade, kelime, lafız ve sözcük parçalarından elde edilmektedir. Muamma çözümünde harflerin tayin edilmesi birtakım işaretlerle mümkündür. Bu işaretler ifade, kelime ve harfler arasındaki ilginin ortaya konulması bakımından önemlidir. Burada muamma çözümünde telmîh, intikâd, iskât, tashîf, kalb, teşbîh ve isti'âre gibi amellerde harflere delalet için kullanılan kelimelere ve bu kelimelerin işlevlerine değinmek yerinde olacaktır.

Muammada harflere delalet için kullanılan amellerin başında telmîh gelmektedir. Bir edebî sanat olan telmîh, muammada herkes tarafından bilinen kelimelere işaret etme esasına dayanır. Gün, ay ve yıl isimleri, yedi gezegen, on iki

[136] Bkz.: Öntürk, Tolga. *Sürûrî'nin Şerh-i Mu'ammeyât-ı Mîr Hüseyin Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
[137] Saraç, "Türk Edebiyatında Muammâ", 30/320.

burç, takvim ıstıhları bu amele tabi olup her biri muammanın çözümünde birer işaret olarak kullanılmaktadır. Örneğin haftanın günleri gün sırasına göre bir harfe tekabül etmektedir: Yek-şenbih (ا), dü-şenbih (ب), se-şenbih (ج), çehâr-şenbih (د), penc-şenbih (ه), cum'a (و), şenbih (ز).[138]

Haftanın günlerinde olduğu gibi bir aydaki günler sırasına göre harflendirilmektedir. Ayın birinci günü elif (ا), ikinci günü bâ (ب), üçüncü günü cîm (ج)'dir. Ayın son günü otuz yani lâm (ل)'dır.[139]

On iki burç da sıra sayısına göre harflendirilmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: Sevr (1. elif), Seretân (3. cîm), Sünbüle (5. he).[140]

Seba-i seyyare ve bazı takvim ıstılahları muammada sonlarındaki harflere işaret etmek için kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir: Kamer (ر), şems (س); leyl (ل), nehâr (ر).[141]

A'mâl-i teshîlînin bir şubesi olan intikâd, muammada harflerin kelimenin neresinde olduğuna işaret eden ameldir. Bu amelde harflerin bir kelime, lafız ya da ibarenin başında, ortasında ve sonunda ya da hem başında ve hem sonunda olduğunu işaret etmek için birtakım kelimeler kullanılır.

İlk harflere işaret eden kelimeler: Alın, baş, dal, ön, tepe, yukarı, yüce, yüz, zirve, âgâz, bâlâ, çehre, efser, firâz, kâkül, kelle, külâh, nuhust, perçem, pîş, rûy, ruh, ser, şâh, tâc, târek, 'ârız, bidâyet, cebhe, ceyb, evc, evvel, ezel, fâtiha, fark, hevâ, ibtidâ, matla', mebde', mukaddem, mukaddime, re's, sadr, sakf, subh, şu'le, şürû', tal'at, zeber…[142]

Ortadaki harflere işaret eden kelimeler: Gönül, iç, orta, derûn, dil, kemer, miyân, miyâne, nâf, batn, fu'âd, kalb, merkez, vasat, vasıta…

Son harflere işaret eden kelimeler: Alçak, aşağı, ayak, etek, kaş, kök, kuyu, son, uç, bün, dâmen, düm, ebrû, encâm, fercâm, hâk, kûşe, künc, nişîb, pest, pây,

---

[138] Ceyhan, *Bedr-i Dilşâd'ın Murâd-nâme'si*, 270.
[139] Ceyhan, *Bedr-i Dilşâd'ın Murâd-nâme'si*, 271.
[140] *Şerh-i Mu'ammâ* (İstanbul: İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Edebiyat 262), 3a.
[141] Tarlan, *Divan Edebiyatında Tevhidler ve Muamma*, 289-290.; Emrî Edirnevî, *Muammayât-ı Emrî* (Bağdatlı Vehbi Efendi, 001601), 11a.
[142] Emrî Edirnevî, *Muammayât-ı Emrî* (Bağdatlı Vehbi Efendi, 001601), 10b.

pâyân, tâ, zîr, âhir, âkıbet, asl, ebed(î), gâyet, hâtime, hadd, hatm, ihtitâm, intihâ, kadem, müntehâ, nihâyet, zeyl…[143]

İntikâd-ı mübhem olarak adlandırılan kelimeler kelimenin ya da ibarenin baş ve son harflerinden birini kastetmek için kullanılır: câme, kabâ, kûşe, kenâr, leb, taraf (etrâf) vb.

Bir kelime ya da ibarenin baş ve son harflerine birden işaret etmek için tarafeyn, cânibeyn gibi kelimeler kullanılır. İntikâd-ı mübhemin çoğul hâlleri de kelimenin ilk ve son harfine birden işaret etmektedir: kûşeler, lebler vb.

Yine zîr ü zeber, ser ü pây, evvel ve âhir gibi ifadelerin kelimenin ya da ibarenin ilk ve son harfine birden işaret etmek için kullanıldığı görülmektedir.[144]

A‘mâl-i tekmîlînin şubelerinden biri iskâttır. Bu amel ile muammada gerekli olmayan harfler düşürülür. Harflerin düşürülmesi bazı kelimelerden işaret ile yapılır. İskâta işaret eden kelimelerden bazıları şunlardır:

Atmak, gitmek, görmemek, öldürmek, kesmek, salmak, yandırmak, âvâre şüden, bâhten, bârîden, berdâşten, burîden, cesten, cüdâ(yî), çîden, dûr(î), enbâşten, fersûden, fütâden, giriften, güzeşten, kâsten, kem kerden, kenden, keşîden, küşâden, mânden, nihâden, nist(î), nühüften, pâşîden, perdâhten, pûşîden, reften, rehânden, remîden, resten, rîhten, rüften, sûden, sûhten, şüsten, terâşîden, züdûden, ebedî, ezelî, firâk, mehcûr, nefy, nehy, sermedî, vedâ‘, zevâl…[145]

A‘mâl-i tahsîlînin şubelerinden biri tashîftir. Tashîf, muammada bir ya da daha fazla harfin yazılışının nokta eklenip çıkarılması suretiyle başka harf ya da harflere dönüştürülmesi işlemidir. Bu amel vaz‘î ve ca‘lî olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Tashîf-i vaz‘îye işaret eden kelimelerden bazıları şunlardır: Gibi, âsâ, çü, çün, mânend, nigâr, nişân, peyker, sân, veş, hey’et, misl, nakş, nazîr, numûne, resm, sevâd, sûret, şebîh, şekl, tecnîs, teşbîh…[146]

[143] Emrî Edirnevî, *Muammayât-ı Emrî* (Bağdatlı Vehbi Efendi, 001601), 10b.
[144] Tarlan, *Divan Edebiyatında Tevhidler ve Muamma*, 304-306.
[145] Tarlan, *Divan Edebiyatında Tevhidler ve Muamma*, 300-301.; Emrî Edirnevî, *Muammayât-ı Emrî* (Bağdatlı Vehbi Efendi, 001601), 2a.
[146] Emrî Edirnevî, *Muammayât-ı Emrî* (Bağdatlı Vehbi Efendi, 001601), 2a.

Tashîf-i ca‘lî nokta koymak ya da nokta kaldırma işlemidir. Noktaya işaret eden kelimelerden bazıları şunlardır: Ben, benek, âbile, dâğ, dâne, dürr, gevher, gonçe, hâl, jâle, meges cevher, habb, katre, mîve, zerre…[147]

A‘mâl-i tekmîlînin şubelerinden biri kalbdir. Kalb kalb-i küll, kalb-i ba‘z ve kalb-i küllî olmak üzere üçe ayrılır. Bunlardan kalb-i küll ve kalb-i ba‘z vaz‘î ve ca‘lî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Muammada kalb yapmaya birtakım kelimelerle işaret olunur.

Kelimedeki harflerin sırasıyla yer değiştirmesine kalb-i küll denir. Kalb-i külle şu kelimelerle işaret olunur: Gönül, bâz-gûne, dil, gerdânîden, gerdîden, gerdiş, geşten, nigûn, sâhten, ser-nigûn, vâjgûn, ‘aks, ‘avdet, devr, kalb, maklûb, ma‘kûs, mün‘akis, münkalib…[148]

Kelimedeki harflerin sıra gözetilmeden yer değiştirmesine kalb-i ba‘z denir. Kalb-i ba‘za şu kelimelerle işaret olunur: Âşüfte, âmîhten, be-hem ber-âmeden, ber-hem zeden, der-hem şüden, şîfte, şûrîde, perâkende, perîşân, müşevveş…[149]

Muammada kelimelerin yer değiştirmesine kalb-i küllî denir. Kalb-i küllîye şu kelimelerle işaret olunmaktadır: Alt üst, pîş ü pes, ‘aks, zîr ü bâlâ…

Teşbîh ve isti‘âre muammada kullanılan edebî sanatlardandır. Bu edebî sanatlar muammada bazı harflere benzetme yoluyla işaret etme esasına dayanır. Örneğin elif harfine işaret için kullanılan kelimelerden bazıları şunlardır: Serv, kamet, nahl, nihâl, bâlâ, kadd, ‘alem, engüşt, kalem, tîr…[150]

Muamma çözümünde a‘mâl-i hisâbî yani ebced hesabı ayrı bir öneme sahiptir. Zira telmîhte olduğu gibi birçok amelde ebced hesabından istifade edilmektedir. Ebced hesabında her bir harfin bir sayı değeri vardır. Örneğin elif harfinin sayı değeri 1, bâ’nın 2, sîn’in 60’tır. Muammada ismin meydana getirilmesinde bu harfler ve sayılardan istifade edilmektedir. A‘mâl-i hisâbî beş üsluptan oluşmaktadır. Bunlar üslûb-ı harfî, üslûb-ı ismî, üslûb-ı ihsâyî, üslûb-ı inhisârî, üslûb-ı rakamîdir.

[147] Tarlan, *Divan Edebiyatında Tevhidler ve Muamma*, 293.
[148] Emrî Edirnevî, *Muammayât-ı Emrî* (Bağdatlı Vehbi Efendi, 001601), 2a.
[149] Emrî Edirnevî, *Muammayât-ı Emrî* (Bağdatlı Vehbi Efendi, 001601), 2a.
[150] Tarlan, *Divan Edebiyatında Tevhidler ve Muamma*, 294.

Belirtmek gerekir ki muammada ismin meydana getirilmesinde birden çok amelden istifade edilmektedir yani tek bir amel ile muammanın çözülmesi söz konusu değildir. Muammanın zorluk derecesine göre çözümde amel sayısı artıp azalabilir. Örneğin aşağıdaki muammada tashîf, kalb ve terâdüf işlemleriyle Bûse ismi elde edilmektedir:

Zi-la'l-i yâr hâhem zıdd-ı şarkî

Be-Tâzî vü Derî vü kalb ü tashîf

Şarkînin zıddı garbî (**غربی**)'dir ve garbî tashîf ile 'Arabî (**عربی**) olur. 'Arabî kalb ile rebî' (**ربیع**)'dir ve rebî' Tazî dilinde bahâr (**بهار**) anlamına gelmektedir. Bahâr tashîf ile nehâr (**نهار**) olur, nehâr Arapçada yevm (**یوم**)'dir ve yevm kalb ile mûy (**موی**) olur. Mûy Arapçada şa'r (**شعر**)'dır ve şa'r tashîf ile şi'r (**شعر**)'dir. Şi'r terâdüf ile beyt (**بیت**) olur. Beytin Arapçadaki karşılığı dâr (**دار**)'dır, dâr kalb ile râd (**راد**) ve râd tashîf ile zâd (**زاد**) olur. Zâd'ın Farsçadaki karşılığı tûşe (**توشه**)'dir ve tûşeden tashîf ile bûse (**بوسه**) ismi hasıl olur.[151]

1.5. MUAMMA VE LUGAZ

Arapça bir kelime olan lugaz, esmayıhüsna ve insan ismi haricinde kalan hemen her şeyin ismini soru yoluyla vasıflarına işaret ederek gizleyen bilmecelere denir.[152] Lugaz, soru yoluyla söylenmesi haricinde muammaya benzerdir. Farsçada lugaza "çîstân" denilmektedir. Lugaz kelimesinin çoğulu ise elgâzdır.

Muamma ve lugaz beyan ilminin birer bahsi olup her ikisi maksadın gizlenmesi noktasında birliktelik arz eder. Ancak muamma ve lugazın şekil, muhteva ve çözüm yöntemleri bakımından birbirinden ayrılan yönleri vardır.[153]

Muammada Allah'ın isimlerinden biri veya insan ismi -istisnalar hariç- gizlenirken lugazda ise bu isimlerin haricinde kalan hemen her şeyin ismi gizlenmektedir. Muammada maksat bir şeyin ismi lugazda ise zatıdır.[154] Öyle ki muammada ismin harflerine işaret edilirken lugazda ismin vasıflarına işaret söz konusudur.

---

[151] Necîb Mâyil-i Herevî, *Suver-i İbhâm der-Şi'r-i Fârsî* (Meşhed: İntişârât-ı Zevvâr, 1360), 73.
[152] Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019), 490.
[153] Saraç, "Muamma ve Divan Edebiyatındaki Seyri", 298.
[154] Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Mevzû'atü'l-'Ulûm*, 298.

Muamma ve lugaz üslup noktasında birbirinden farklılık arz eder. Muammada soru bulunmaz iken lugazların başında genellikle "Nedür ol, ol nedür, bir acayip nesne gördüm" gibi ifadeler yer almaktadır. Aynı şekilde lugazların sonunda "…bunu ârif olan bilir, kâmil olan anlar…" gibi kalıp ifadelere yer verilmektedir.[155]

Muammaların başında genellikle istihracı istenen isim yazılır. Lugazlarda ise sorulan isim veya nesne gizli tutulur yani başlık kullanımı yaygın değildir. Bunun başlıca sebebi lugazda bir bilmece olduğunun aşikâr olmasındandır. Muammada ise böyle bir yapı söz konusu değildir. Muammanın başında istihracı istenen isim yazılmadığı zaman verilen metnin muamma olduğu anlaşılamayabilir.[156] İstisnai olarak başlıkların kullanılmadığı muamma örnekleri olduğu gibi başlıklara yer verilen lugaz örneklerine tesadüf olunmaktadır.

Bazı kaynaklar muammanın manzum olduğu bilgisini verirken bazıları muammada az da olsa mensur örneklerin mevcut olduğunu bildirmektedir. Aynı durum lugaz için de geçerlidir. Her ikisinde de manzum metinler ağırlıkta olup mensur metinler daha az işlenmiştir.[157]

Gazel, kaside şeklinde tanzim edilmiş muammalar bir tarafa bırakıldığında muamma metinlerinin lugaz metinlerine oranla daha kısa olduğu görülmektedir. Bunun başlıca sebebi muammada ismin harflerine, lugazda ise ismin vasıflarına işaret olunmasıdır. Lugazda istihracı istenen ismin vasıfları metnin kısalığını yahut uzunluğunu tesis eden en önemli hususdur.

Muamma ve lugaz hakkında üzerinde durulması gereken hususlardan biri mahlas kullanımıdır. Bazı kaynaklar lugazlarda mahlas kullanıldığına dair bilgilere yer vermişlerdir.[158] Fakat muamma hakkında bilgi veren kaynaklarda muammada mahlas kullanılıp kullanılmadığına dair bir bilgiye tesadüf edilememektedir. Hâl bu iken mahlasa yer verilen muamma örneklerinin varlığına işaret olunması yerinde olacaktır.

---

[155] Amil Çelebioğlu - Yusuf Ziya Öksüz, *Türk Bilmeceler Hazînesi* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1995), 18.
[156] M. A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat* (İstanbul: Gökkube Yayınları, 2018), 291.
[157] Haluk Gökalp - Emin Şengül, "Lügaz ve Muamma Karşılaştırması ve Türün Kural Dışı Örnekleri", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 7/4 (Sonbahar 2021), 1224.
[158] Bkz.: Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 291.; Çelebioğlu - Öksüz, *Türk Bilmeceler Hazînesi*, 18.; Uzun, "Lugaz", 223.

Rumûzî Mustafa'nın *Risâle-i Muammâ* adlı eserinde Rumûzî mahlası kullanılan 110 kadar muamma yer almaktadır. Bu sayı azımsanmayacak kadar çoktur. Rumûzî'nin mahlas kullandığı muammalardan ikisi şöyledir:

"**Ve be-ism-i 'Abdî**

Olmasa bir dem Rumûzî bâde-i şevkile mest

Olısar lâbüd 'anâyile elemden dil-şikest

Ve be-ism-i Feyzî

Hâl-i müstakbel olur mı mûcib-i teşvîşümüz

Çün Rumûzî görmüşüz mâzîde bî-had derd biz"[159]

Ahmed el-Mu'ammâyî'nin *Şerh-i Mu'ammayât-ı Emrî* adlı eserinde Emrî mahlaslı 80 dolayında muamma yer almaktadır. Örnek olarak şu matla' verilebilir:

"**Ve der-ism-i Rüstem**

Zülfeyn-i dil-rubâ dilese mû hisâbını

Emrî lisân-ı efsah ile vir cevâbını"[160]

Ubeydî, Şibân Han, Cem Sultan, Mehmed Adlî Efendi, Nakîbzâde Ni'metî muammasında mahlasa tesadüf ettiğimiz isimler arasında yer almaktadır. Bu isimler çoğaltılabilir. Ubeydî'nin

"**Sa'dî**

Fenn-i cevrün o perî gibi ferîdî olamaz

Mihr göster diyicek didi 'Ubeydî olamaz"[161]

Nakîbzâde Ni'metî'nin

"**Be-nâm-ı 'Alî**

Göricek zülfi gibi başdan perîşân olduğum

[159] Çeçen - Sağlam, *Risâle-i Muammâ*, 128.
[160] Muammâyî, *Şerh-i Muammayât* (IUNEK Türkçe Yazma, NEKTY01355), 7b.
[161] Ömer Arslan, "XVI. Yüzyıl Şairlerinden Edirneli Ubeydî'nin Muammaları", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 26 (2021), 45.

Yâr dimiş Ni‘metî ‘âşık gibi şimdi bana”[162]

muamması mahlas kullanılan muamma örneklerindendir.

Muamma ve lugazda istisnai örnekler olarak gösterilen kullanımlar esasen muamma ya da lugaz yazan kişinin tasarrufundan ibarettir. Muammada mahlas kullanımı da şairin/edibin tasarrufu olarak kabul edilebilir.

[162] Yılmaz Top, “Bursalı Seyyid Nakîb-zâde Ni‘metî (ö. H.1060/M.1650?)’nin Muammâ Mecmuası ve Muammâları”, *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 2/5 (Güz 2014), 233.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERH-İ MU‘AMMAYÂT-I EMRÎ’NİN İNCELEMESİ

2.1. ŞERH-İ MU‘AMMAYÂT-I EMRÎ’NİN YAPISI VE BÖLÜMLERİ

2.1.1. Eserin Adı ve Yazılış Tarihi

Klasik eserlerin isimleri genellikle eserin zahriyesinde, ilk sayfalarında, dibace bölümünde ya da sonunda olmak üzere pek çok yerde yer alabilmektedir. Bu uygulamanın bazen tercih edilmediği yani eserin isminin zikredilmediği durumlar da mevcuttur. Bu durumda eserin doğru isminin tespiti varsa nüshaları üzerinden ya da kütüphane kayıtlarından yola çıkarak tayin olunabilmektedir.

Ahmed el-Mu‘ammâyî’nin Edirneli Emrî’nin muammalarının şerhini ihtiva eden eserin kütüphane kayıtlarında “*Risâle-i Muammâ*”[163], “*Şerh-i Muammayât*”[164], “*Şerh-i Muammeyât-ı Emrî*”[165] isimleriyle yer aldığı görülmektedir. Eserin mevcut nüshaları incelendiğinde ise Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Çelebi Abdullah Efendi no. 328/1’de[166] yer alan nüshada eserin ismi “*Hâzâ Kitâbu Mu‘ammayât-ı Ahmedî*” olarak kayıtlıdır. Bu nüshada esere verilen ismin eserin içeriği ile tam anlamıyla örtüşmediği görülmektedir. İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi IUNEK-TY01355 arşiv numarası ile kayıtlı olan nüshanın zahriye kısmına baktığımızda “*Şerh-i Mu‘ammayât*” şeklinde bir kayıt bulunmaktadır. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nuruosmaniye Koleksiyonu 34 Nk 3951/1 numarada yer alan nüshada ise eserin ismi “*Şerh-i Mu‘ammayât-ı Emrî li-Ahmed Çelebi el-Mu‘ammâyî*” olarak kayıtlıdır.

Yukarıda yer alan başlıklar incelendiğinde eserin isimlendirilmesine yönelik farklı tercihlerin olduğu görülmektedir. Bu başlıklar arasında Nuruosmaniye Koleksiyonu 34 Nk 3951/1’de “*Şerh-i Mu‘ammayât-ı Emrî*” şeklinde yapılan

---

[163] Ahmed el-Muammâyî, *Risâle-i Muammâ* (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Köşkü Kitaplığı, 000121), 1b-88b.
[164] Ahmed Muammâyî, *Şerh-i Mu‘ammeyat* (IUNEK Türkçe Yazma, NEKTY01355), 1a-96b.; *Şerh-i Mu‘ammayât* (İran Meclis Kütüphanesi, 10-10247IR), 1b-65b.
[165] Muammâyî Ahmed Efendi, *Şerh-i Muammeyât-ı Emrî Çelebi* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, 34 Nk 3951/1), 1b-149a.
[166] Kütüphane kataloğunda “Şerh-i Muammayât” ismiyle yer alan bu nüshanın yazarı “Şihâbüddin b. Nizâmeddin el-Muammâî” olarak kaydedilmiştir.

adlandırma eserin içeriği ile örtüşmesi ve eseri daha iyi tanımlaması bakımından doğru bir kullanım olacaktır.

Şerh-i Mu'ammayât-ı Emrî'nin yazılış tarihine baktığımızda ise eserin H. 1015/ M. 1606-07 senesinde Muharrem ayının başlarında yazıldığı görülmektedir. Bu tarih Mu'ammâyî tarafından tebyiz edilen nüshanın tarihidir. Onun daha önce telif ettiği nüshanın tarihi hakkında ise bir bilgi sahibi değiliz. Tebyiz edilen nüshanın tarihi eserde şöyle yer almaktadır: "Temmet er-risāletü 'alā-yedi mü'ellifihā el-hakīr Ahmed el-Mu'ammāyī fī-evā'ili Muharremi'l-harām min-şuhūri sene hamse 'aşere ve elf."[167]

2.1.2. Eserin Mukaddimesi ve Sebeb-i Teşrihi

Şerh-i Mu'ammayât-ı Emrî kısa bir hamdele ve salvele ile başlamaktadır. Arapça olan bu mensur bölümde müellif hamdele ve salvelelerde kullanımına sık rastlanılan *berâat-i istihlâl* sanatıyla eserinin içeriği hakkında fikir veren terimler kullanmaktadır. Muamma sanatına ait olan bu terimlerden bazıları şunlardır: Tansîs, tesmiye, teşbîh, intikâd, tekmîl, teshîl, tahsîl, müterâdif, kalb…

Hamdele ve salveleden sonra şârih eserin sebeb-i telifini ortaya koymaktadır. *Şerh-i Mu'ammayât-ı Emrî*'nin telif edilmesinde Ahmed el-Mu'ammâyî'nin gönül dostlarının ondan olan beklentileri ve ısrarları etkili olmuştur. Mu'ammâyî'nin pek çok muamma risalesi inceleyip bu risalelerin kural ve kaidelerinden hissedar olması, kimi zaman erbabıyla yaptığı mübahase ve müzakereler bu beklentilerin ve ısrarların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Israr ve beklentiler Emrî'nin muammalarının şerh edilmesi yönündedir. Mu'ammâyî'nin gönül dostları birçok kez Emrî'nin muammalarının derlenip toplanması ve bu muammaların muammanın kural ve kaidelerine göre telif ve terkip kılınmasını talep etmişlerdir:

> "**ve ba'de** re'y-i nükte-şinās-ı erbāb-ı fıtnat ü zekā ve zamīr-i münīr-i ashāb-ı fehm-i 'ukde-güşāya pūşīde vü setīr kalmaya ki ser-geşte-i bādiye-i bī-kesī vü tenhāyī fakīr ü hakīr Ahmed el-Mu'ammāyī bundan akdem resā'il-i mu'ammānun ekserin tetebbu' ve fevā'id-i kavā'id ü zavābıtından temettu' eyleyüp ba'z-ı evkātda erbāb-ı tıbā'-ı selīme ve ashāb-ı ezhān-ı müstakīme ile mübāhase vü müzākereye raġbet gösterdükçe yārān-ı safā ve ihvān-ı vefā

[167] Ahmed Muammâyî, *Şerh-i Mu'ammeyat* (IUNEK Türkçe Yazma, NEKTY01355), 96b.

mirāren ilhāh eyleyüp zübde-i şu‘arā-yı rub‘-ı meskūn ve güzīde-i dehr-i būkalemūn müşkil-güşāy-ı zemīn ü zamān ser-defter-i zümre-i mu‘ammāyiyān Emrī Çelebi’nün tab‘-ı bülend-pervāz ü hüner-perdāz ve zihn-i sihr-sāz ü hayāl-bāzından sudūr ü zuhūr bulan mu‘ammayāt-ı metīn-i belāġat-meşhūn ve hayālāt-ı rengīn-i sihr-nümūnun zeyl-i a‘mālde cem‘ ü tertīb ve kavā‘id zımnında te’līf ü terkīb kılınmasına himmet tevakku‘ eylemişler idi.”[168]

Mu‘ammâyî’nin bu beklentileri karşılaması çeşitli sebeplerle imkân derecesinden uzak görünmektedir. Fakat müellifin “…bu dâ‘iyenün husûline bâis oldur ki…” biçiminde ifade ettiği husus eserin dayandırıldığı önemli bir ismi ortaya koymaktadır. Bu isim Rumeli kazaskeri Ahîzâde Abdülhalim Efendi’dir. Şârih, Ahîzâde’yi çok bilgili olan fazılların en faziletlisi, peygamberlerin efendisi (Hz. Muhammed)’nin varisi, ilim ve marifetlerin saf suyunun kaynağı, arif ve zariflerin öncüsü, akli fenlerin toplayıcısı, şeri ve naklî ilimleri kendisinde barındıran kişi olarak tavsif edip telifinin Ahîzâde’nin meşhur ismi ve kıymetli lakaplarıyla unvanlanıp süslenmesi dileğinde bulunmuş ve eserinin akıl sahiplerince makbul görülmesini temenni etmiştir:

“Bu fakīr dahı dest-i mevāni‘den dāmen-i himmeti tahlīs ve ba‘z-ı evkātı ol ümniyyete tahsīs kılup ol mes’ūle icābet göstermek derece-i imkāndan dūr idi ammā bu esnāda bu dā‘iyenün husūline bā‘is oldur ki bu te’līfün ‘unvānı efdal-i fuzalā’ü’l-mütebahhirīn vāris-i hazret-i seyyidü’l-mürselīn menba‘-ı zülāl-i ‘ulūm ü ma‘ārif ser-çeşme-i zevārif ü ‘avārif **nazm:**

Muhīt-i ma‘rifet bahr-ı mürüvvet
Sipihr-i mekremet hūrşīd-i tal‘at

Serīr-i ‘ilm u fazlun cā-nişīni
Şerī‘at sadrınun bālā-nişīni

Mu‘attar būy-ı hulkī birle ‘ālem
Nesīm-enfās-ı cān-bahşiyle hoş-dem

sadrü’l-efāzıl bahrü’l-fezā’il müstecmi‘-i envā‘ü’l-fünūnü’l-‘akliyye hāvī-i esnāfü’l-‘ulūmü’ş-şer‘iyye ve’n-nakliyye Ahī-zāde ‘Abdü’l-halīm Efendi el-Kādī bi’l-‘Asker el-Mansūr fī-Rūmili و افكاره الثاقبه بايدى منظومة الفضائل عقود لازالت

[168] Ahmed Muammâyî, *Şerh-i Mu‘ammeyat* (IUNEK Türkçe Yazma, NEKTY01355), 1b-2a.

عقد المسائل محلولةً باناملِ انظاره الصائبه nām-ı nāmī ve elkāb-ı girāmīleriyle mu‘anven ü mutarraz ola. Ümmīddür ki makbūl-i erbāb-ı elbāb ve manzūr-ı enzār-ı ashāb-ı ahbāb olup mu‘azzez ola.”[169]

2.1.3. Eserin Dili ve Üslubu

Muamma şerhlerinde dil ve üslup keyfiyetini tayin eden hususların başında eserin yazılış amacı gelmektedir. Bu bağlamda muammalarda yer alan isimlerin istihracına yönelik yaklaşımlar ile muammanın kavram ve kaideleri etrafında yapılan izahlar dil ve üslubu şekillendiren formlardır. Muamma şerhlerinin aslını oluşturan bu yapılarda dil; yapılan açıklamalar, yorumlamalar ve örneklemeler ile -çoğunlukla- göndergesel işlevde kullanılmaktadır.

Ahmed el-Mu‘ammâyî’nin *Şerh-i Mu‘ammayât-ı Emrî*’yi yazmasındaki amacı Emrî’nin muammalarının çözüm yolunu izah etmek ve muammalardaki isimlerin istihracını sağlamaktır. Dolayısıyla muammanın usul ve kaideleri bağlamında Arapça ve Farsça kelime ve ibarelerin ağırlıkta olduğu bir dil tasarrufu eseri orta nesir üslubuna yaklaştırmaktadır. Sanat yapma endişesi gütmeyen Mu‘ammâyî’nin bu yönde bir tasarrufta bulunması eserin konusu ve muamma terminolojisinin bir gereğidir denilebilir.

Belirtmek gerekir ki şârih, muammada yer alan isimleri ortaya koymak için muamma yazanın kullandığı amelleri; varsa teşbih, telmih, istiare, kalb gibi edebî sanatları ve metinde yer alan kelime ve ibareleri kullanmak durumundadır. Muamma yazanın tasarrufu nispetinde şekillenen bu husus, şârihi bazen kısa bazen de uzun açıklamalar yapmaya sevk etmektedir. Bu doğrultuda *Şerh-i Mu‘ammayât-ı Emrî*’de yer alan mensur kısımlar incelendiğinde Ahmed el-Mu‘ammâyî’nin Emrî’nin her bir muamması için bazen kısa bazen de detaylı açıklamalara yer verdiği görülmektedir. Ancak Mu‘ammâyî, muammaların çözümünü yaparken sözü uzatmamış, her muammayı gereği kadar şerh etmiştir.

Açıklayıcı anlatım tarzının hâkim olduğu eserde Mu‘ammâyî, her bir muammanın çözümü nispetinde tanımlama, karşılaştırma ve örneklemeleri sıkça kullanmıştır. Mu‘ammâyî anlamı muğlaklaştıracak ifadelerden, maksadı aşacak

[169] Ahmed Muammâyî, *Şerh-i Mu‘ammeyat* (IUNEK Türkçe Yazma, NEKTY01355), 2a-2b.

tekrarlardan kaçınmış; söz ve anlam dengesini mantıksal bir düzen içerisinde kompoze etmiştir.

2.1.4. Şerh-i Mu‘ammayât-ı Emrî’de Muammanın Kaideleri

Muammanın çözümünde teshîlî, tahsîlî, tekmîlî ve tezyîlî olmak üzere dört ana kaideden istifade edilmektedir. Bu kaideler yine kendi içerisinde şubelere/kısımlara ayrılmaktadır. Örneğin tekmîlî te’lîf, iskât ve kalb olmak üzere üç kısımdan müteşekkildir. Muamma risaleleri ve şerhleri de genel olarak bu kaidelere göre tertip edilmiştir. Muamma risalelerinde önce kaidenin tarifi yapılır sonra bu kaideye uygun muamma örnekleri verilir. Eğer eserde amaç şerh yapmak ise verilen örnekler kaidelere göre çözümlenir, değilse örnekler olduğu gibi bırakılır.

Şerh-i Mu‘ammayât-ı Emrî muamma kaidelerine göre tertip edilen bir eserdir. Eserde “A‘mâl-i Mu‘ammâyî” üst başlığı altında “teshîlî, tahsîlî, tekmîlî ve tezyîlî” kaideleri başlıklandırılmıştır. Eserde her bir kaidenin altında kaideye uygun muamma örnekleri verilmekte ve her bir muammanın çözümü yapılmaktadır. Bu bölümde eserin tertibini oluşturan kaideler alt başlıkları ile birlikte açıklanmış ve her bir kaideye uygun muamma örneklerine yer verilmiştir.

Muammanın amelleri tahsîlî, tekmîlî, teshîlî ve tezyîlî olarak dört kısımdan oluşmaktadır: “Dörde münkasımdur **tahsīlī**, **tekmīlī**, **teshīlī**, **tezyīlī**dür.” [2b]

2.1.4.1. A‘mâl-i Teshîlî

Eserde ele alınan kaidelerin ilki teshîlîdir. Teshîlî, muamma çözümünde kolaylık sağlayan ve çeşitli ipuçları barındıran ameldir. Bu amel, tahsîlî ve tekmîlî ile beraber esas amellerdendir.

> “…**teshīlī** mādde ile sūretden birisine ihtisāsı olmayup belki her birisinün sühūletin ifāde eyler. Pes bu aksām-ı selāseden her birisi ismün vücūdı katında umūr-ı zarūriyyedendür.” [2b]

Teshîlî intikâd, tahlîl, terkîb ve tebdîl olmak üzere dört kısımdır: “Dört kısmdur **intikād**, **tahlīl**, **terkīb**, **tebdīl**dür.” [3a]

2.1.4.1.1. İntikâd

Teshîlî'nin ilk şubesi intikâddır. İntikâd, bir lafzın herhangi bir cüzüne bir vesile ile işaret etmekten ibarettir. Diğer bir deyişle intikâd, muammanın çözümünde gerekli harflerin yerlerine işaret eden ameldir: "Bir lafzun ba'zı eczāsına vücūhdan bir vechle işāret eylemekden 'ibāretdür, anda tasarruf şartıyla." [3a]

Muammada kelimenin ilk cüzüne işaret olunmak istenirse buna uygun kelimeler seçilir. Mesela ser (baş), tâc (taç), efser (taç), rûy (yüz), bâlâ (yukarı, üst), evc (doruk) vb. kelimeler kullanıldığında bahsi geçen lafzın/kelimenin ilk harflerine işaret söz konusudur:

> "Ma'lūm ola ki eger tasarruf cüz'-i evvel-i kelimede vāki' olursa gerekdür ki fi'l-cümle bidāyete delālet eyleyen elfāz ü 'ibārātla harf-i evvel-i kelime muşārün-ileyh intikādı vāki' ola. Ser ü tāc ü efser ve rūy ü bālā vü evc kelimelerin ve bunlarun emsāli elfāzı īrād kılup kelimenün harf-i evvelin irāde eyleyeler" [3a]

Bu amelde pây, pâyân, ferş, hâk gibi kelimeler ile kelimenin son harflerine işaret edilmektedir: "Pāy ü pāyān ve ferş ü hāk kelimelerin ve bunlarun emsāli elfāz īrād idüp harf-i āhir-i kelimeyi irāde eyleyeler" [6a]

Bu kelimelerin müteradifleri de aynı şekilde son harfi işaret etmek için kullanılmaktadır. Örneğin pây yerine ayak, pâyân yerine âhir ya da âkıbet kelimeleri kullanıldığında kelimenin son harflerine işaret söz konusudur.

Örnek:

> "**Ve der-ism-i Ayaz**
> Ġamunla pāy-ı semen kalmadı hemīn gilde
> Şikeste-pāydürür yāsemīn-i bī-dilde
>
> Kelime-i *yās* şikeste-pāy olup *mīn-i bī-dilde* derc olınmışdur." [6b]

Bu muammada pây kelimesiyle yâs lafzının son harfine işaret edilmektedir. Son harf şikeste olduğunda yani düşürüldüğünde geriye yâ lafzı kalmaktadır. Mîn-i bî-dil yani içi/ortası olmayan mîn, min'dir. Min lafzının Farsça karşılığı ez'dir. Yâ lafzı ez'de yer alınca Ayaz ismi elde edilir.

Eğer muamma çözümünde tasarruf kelimenin ortasında gerçekleşirse kelimenin ortasına/içine işaret eden kelimeler kullanılır. Dil, miyân, merkez gibi: "Ve eger tasarruf kelimenün vasatında vāki‘ olsa gerekdür ki vasata delālet eyleyen kelimeler ile ta‘yīn olına, dil ü miyān ü merkez gibi." [7a]

Dil kelimesinin müteradifi olan gönül, derûn kelimeleriyle ve yine buna benzer kelimelerle kelimenin ortasına işaret edilmektedir.

Örnek:

"**Ve der-ism-i Cemāl**

Dil ü ser ārzūsı cānumuzdan şimdi gitmişdür
İki zülfün birin bī-dil birisin bī-ser itmişdür" [7a]

Bu muammada "iki zülf" ifadesinden cîm ve dâl lafızları kastedilmektedir. Bî-ser ile bir zülfün ilk harfini, bî-dil ile bir zülfün orta harfini kaldırmaya işaret edilmiştir. Cîm lafzından bî-dil lafzının gereği olarak yâ harfi kaldırılınca geriye cem kalmaktadır. Dâl lafzından bî-ser lafzının gereği olarak ilk harf kaldırılınca geriye âl kalmaktadır. Böylece cem ve âl terkip kılınarak Cemâl ismi hasıl olmaktadır.

Bir lafzın aynı anda baş ve son harflerine tarafeyn, cânibeyn gibi kelimelerle işaret edilebilmektedir. Muammada baş ve son harfe işaret eden bir karine olmadığında kûşe, cânib ve kenâr gibi kelimelere ihtiyaç duyulmaktadır:

> "Ve şāyed ki ba‘zı edevāt-ı intikādī ile ber-sebīl-i ibhām bir kelimenün tarafeyninden birisine işāret te‘alluk eyleyüp ta‘yīn-i murādda istiklāl bulmamakla karīne-i isme muhtāc ola, kūşe vü cānib ü kenār lafzları gibi." [8a]

Örnek:

"**Ve der-ism-i Ayaz**

Kuşağın çözdi miyāndan o sanem
Yine kuşandı idüp tavr-ı ‘Acem

Kelime-i *miyān*un kuşağı *min* lafzıdur, çözilüp ‘Acem libāsı üzere kuşanılmışdur." [8b]

Burada kuşak kelimesi ile miyân kelimesinin baş ve son harflerine işaret edilmektedir. Böylece ortaya min lafzı çıkmaktadır. Bu lafzın Farsça karşılığı ez'dir. Miyân

kelimesinde mîm yerine elif ve nûn yerine zâ harfi konulunca Ayaz ismi ortaya çıkmaktadır.

2.1.4.1.2. Tahlîl

Teshîlî'nin ikinci şubesi tahlîldir. Tahlîl, müfret bir kelimenin iki ya da daha fazla cüze ayrılması işlemidir. Tahlîli yapılan kelimenin bütün cüzleri müstakil ya da gayr-ı müstakil olabilir. Aynı şekilde bir kelimenin cüzlerinin bazısı müstakil ve bazısı gayr-ı müstakil olabilmektedir. Kelimenin cüzlerinin hepsinden mana ve lafız kastedilebildiği gibi cüzlerin bazısından mana ve bazısından lafız kastedilebilmektedir:

> "Ma'nā-yı ġayr-ı mu'ammāyīde müfred olan lafzı ma'nā-yı mu'ammāyīde mütecezzī eylemekden 'ibāretdür, iki cüz'e yā dahı ziyādeye ve şāyed ki cümle eczādan ma'nā murād ola yā lafz yā ba'zısından ma'nā ve ba'zısından lafz ve şāyed ki cümle eczā müstakil ola yā ġayr-ı müstakil ve ba'zısı müstakil ola ve ba'zısı ġayr-ı müstakil." [11a]

Örnek:

> "**Ve der-ism-i Pīrī**
>
> 'Arz idüp noksānum ol māha didüm
> İşi eksüklükdür abdālun müdām
> Yā koya noksānum üstine beni
> Yā ide abdālını ol meh tamām" [11b]

Bu muammada abdâl kelimesi eb ve dâl şeklinde iki parçaya ayrılmıştır. İlk parça olan eb lafzının Farsça karşılığı pederdir. İkinci parça olan dâl lafzından tesmiye vasıtasıyla peder kelimesinin dâl harfi kastedilmiştir. Peder kelimesinin orta harfi yâ harfine tebdil edilmekte ve pîr kelimesi ortaya çıkmaktadır. Mehin müteradifi kamerdir, kamerden maksat râ (rî) harfidir. Meh kelimesiyle pîr lafzının son harfine işaret olunmuş ve tamâm lafzı ile rî kastedilip Pîrî ismi elde edilmiştir.

Muammada eğer bir kelime iki cüze ayrılsa tahlîl-i sünâî, üç cüze ayrılsa sülâsî, dört cüze ayrılsa rubâ'î olarak adlandırılır: "Pūşīde olmaya ki bir kelime iki cüz'e tahlīl olınsa tahlīl-i sünā'ī, üç cüz'e olsa sülāsī ve dört cüz'e olsa rubā'ī ta'bīr iderler." [3b]

2.1.4.1.3. Terkîb

Teshîlînin üçüncü şubesi terkîbdir. Terkîb, birkaç lafzın bir lafızda toplanması işlemidir. Bunun şartı ise lafzın kastedilmemesi ve anlamın irade olunmasıdır:

> "Ma'nā-yı ġayr-ı mu'ammāyīde elfāz-ı müte'addideyi ma'nā-yı mu'ammāyīde lafz-ı vāhid i'tibār eylemekden 'ibāretdür be-şart-ı ān ki ma'nā irāde olına lafz kasd kılınmaya." [16b]

Örnek:

> "**Ve der-ism-i Zeyn**
>
> O gül zībālanur gelmez çemenden
> Meger kim aldı zībālık semenden
>
> Maksūd bi't-temsīl terkīb-i lafz-ı -*bālık* ki andan harf-i nūn kasd kılınmışdur." [17a]

Bu muammada zîbâ kelimesi zî ve bâ olarak iki parçaya ayrılmış ve ikinci parça olan bâ "lık" ile terkip kılınıp bâlık olmuştur. Balık'ın müteradifi nûn'dur. Zî lafzı semen lafzından nûn (harfini) alınca Zeyn ismi ortaya çıkmıştır.

Yukarıdaki muammada zîbâ kelimesinin bir cüzü bir ek ile terkîb kılınmıştır. Terkîbde cüzler müstakil ya da gayr-ı müstakil olduğu gibi biri müstakil ve biri gayr-ı müstakil olabilmektedir. Örneğin "Tā cihān gibi rīvde hālī" [17a] mısraında cihân kelimesi ci-hân şeklinde iki cüze ayrılmış ve bu cüzlerin ilki "tâ" lafzı ile terkîb kılınıp "tâc" lafzı elde edilmiştir.

İki lafzın tahlil edilip cüzlerinin terkîb kılınmasına ise şu örnek verilebilir:

> "**Ve der-ism-i Nebī**
>
> Yöneldüm ey dil-i mücrim reh-i nedāmete ben
> Düşem 'ināyet-i bī-hadd olursa cennete ben
>
> *Düşem* ve '*ināyet* kelimeleri tahlīl ve *şem'* terkīb kılınmışlardur. *Nā* lafzınun şem'i *elif*dür, *dü*den irāde kılınan harf-i bāya tebdīl olınmışdur." [17b]

Düşem kelimesinin ikinci cüzü şem'dir. 'İnâyet kelimesinin ilk cüzü ayn (')'dır. Bu ikisi şem' şeklinde terkîb olunmuştur.

2.1.4.1.4. Tebdîl

Teshîlînin son şubesi tebdîldir. Tebdîl, bazı harflerin bazı harflere noktalarına müdahale edilmeden dönüştürülmesi işlemidir. Diğer bir deyişle tebdîl, bir kelime ya da ibarenin bazı harflerinin diğer bir kelime ya da ibaredeki bazı harflerle değiştirilmesi işlemidir. Tebdîl işleminde aranan şart düşen harfin yerine kastedilen harfin konulmasıdır:

> "Ba'zı hurūfı ba'zı hurūfa tebdīl eylemekden 'ibāretdür, mahv yā isbāt-ı nokta tarīkiyle olmaya. Be-şart-ı ān ki harf-i fāsidi iskāt ve murād olınan harfi anun yirine īrād 'ibāret-i vāhideden müstefād ola." [19a]

Tebdîlde harflerin harflere dönüşümü dört şekilde olmaktadır. Bunların ilkinde bir harf bir harfe tebdîl edilmektedir. İkinci kısımda bir harf birden fazla harfe, üçüncü kısımda birden fazla harf bir harfe, dördüncü kısımda ise birden fazla harf birden fazla harfe tebdîl edilmektedir.

Örnek:

> "**Ve der-ism-i Budaġ**
>
> Çü görmiş bedr-i māhı dimiş aġyār
> Kararmış 'ārızı gelmiş hat-ı yār
>
> Kelime-i *bedr*ün māhı harf-i rādur, *aġ* lafzına tebdīline işāret kılınmışdur." [19b]

Bu muammada râ'nın yerine ağ lafzı yani birden fazla harf bir harfin yerine getirilmiştir.

Kimi muamma örneklerinde tebdîl kelimesi kullanılarak tebdîl işlemine işaret olunmaktadır:

> "**Ve der-ism-i Dāvūd**
>
> Yanında alçaġısa ruh-ı zerdümün zeri
> Tebdīl ide nihāyeti dīnāra ol perī
>
> Kelime-i *dīnār* tahlīl olınup *nār*dan *od* lafzı irāde olınmışdur." [20b]

Bu muammada "tebdîl ide nihâyeti" ile dînâr kelimesinin ikinci cüzünün tebdîline işaret söz konusudur.

Muammada tebdîli sağlanan lafız anlam düzeyinde gerçekleşebilmektedir. Mesela "Mestî" muammasında "çok şarap içmek" ifadesi "mest olmak" şeklinde yorumlanmış ve "dil" kelimesinin yerine "mest" getirilmiştir:

"**Ve der-ism-i Mestī**

Teşnedür cān cür'ana ey la'li nāb
Ger dili dirsen dil içer çok şarāb

Dili lafzında olan *dil* çok şarāb içmek ile *mest* olmak lāzım gelür." [21b]

Mir Hüseyin Nîşâbûrî'nin ortaya koyduğu esaslara göre vasıtalarda gerçekleşen harekât ve sekenât, teşdîd ve tahfîf ve başka arızalar telaffuza uygun olarak hasıl edilmelidir. Örneğin tebdîlde düşen harfin hareke, sükûn ya da başka arızalarından her nesi varsa bu harfle birlikte yok olmaktadır. Düşen harfin yerine gelen harfe bu arızalar eklenmemektedir. Eklenen harf tebdîl edilmeden önce her ne hareke ve arızaya sahip ise tebdîlden sonra da bunlarla telaffuz olunmaktadır:

"Tıbā'-ı selīme ve ezhān-ı müstakīmeye pūşīde olmaya ki cāmi'-i kemālāt-ı ma'nevī vü suverī Mevlānā Emīr Hüseyn-i Nīşābūrī vaz' eyledügi umūr-ı külliyyedendür ki vesā'itde vāki' olan harekāt u sekenāt ve teşdīd ü tahfīf ve ġayrı 'avārız telaffuza muvāfık husūli vācibdür. Meselā tebdīlde harf-i fāsidün hareket u sükūndan ve ġayrı 'avārızdan her nesi var ise kendü ile bilece nā-būd olur. Yirine gelen harf-i kā'ine nakl eylemez eger kā'in kable't-tebdīl 'avārızdan her ne tutarsa ba'de't-tebdīl anunla telaffuz olınur ve eger kablehu sākin ise ba'dehu sākin i'tibār olınur ve eger müteharrik olması lāzım gelse hareket-i selāseden murād olınan hareket her ne ise ta'yīni vācibdür ve te'līf ü kalbde dahı bu minvāl üzere cārīdür." [22b]

2.1.4.2. A'mâl-i Tahsîlî

Eserde ele alınan kaidelerin ikincisi tahsîlîdir. Muamma çözümünde istihracı istenen ismin meydana gelebilmesi için gerekli harflerin çeşitli vesileler ile elde edilmesi işlemine tahsîlî denilmektedir. Tahsîlî maddeye mahsus olup bu amel ile harfler elde edilmektedir. Tahsîlî, tekmîlî ve teshîlî ile beraber esas amellerdendir: "**Tahsīlī** māddeye mahsūsdur ki anunla hurūf tahsīl olınur…"; "Pes bu aksām-ı selāseden her birisi ismün vücūdı katında umūr-ı zarūriyyedendür." [2b]

A‘mâl-i tahsîlî sekiz kısımdan müteşekkildir. Bunlar tansîs ve tahsîs, tesmiye, telmîh, terâdüf ve iştirâk, kinâyet, tashîf, istiâre ve teşbîh, hisâbîdir: “Sekizdür **tansīs tahsīs**, **tesmiye**, **telmīh**, **terādüf ü iştirāk**, **kināyet**, **tashīf**, **isti‘āre vü teşbīh**, **hisābī**dür.” [26b]

Belirtmek gerekir ki bazı risalelerde terâdüf ve iştirâk ayrı birer kısım olarak ele alınmış ve tahsîlînin kısımları dokuz kısım olarak zikredilmiştir.

2.1.4.2.1. Tansîs ve Tahsîs

Eserde tahsîlînin ilk kısmı olarak tansîs ve tahsîse yer verilmiştir. Tansîs ve tahsîs, muammada istihracı istenen ismi kelime ve kelime öbekleri arasında yazıp ismin nerede başlayıp nerede bittiğini gizli yoldan anlatmaktır. Ahmed el-Mu‘ammâyî’nin tarifine göre elde edilmesi kastedilen harflerden bazısının ya da tamamının sarih bir şekilde zikredilmesinden sonra bir çeşit tasarruf ile tayin kılınmasına tansîs ve tahsîs denir. Tansîs emr-i evvelden tahsîs ise emr-i sânîden ibarettir:

> “Husūli maksūd olan hurūfdan ba‘zısınun yā tamāmınun sarīhan zikrinden sonra tasarrufātdan bir nev‘le ta‘yīn kılınmasından ‘ibāretdür. Tansīs emr-i evvelden ‘ibāretdür, tahsīs emr-i sānīden.” [26b]

Örnek:

> “**Çünānki der-ism-i Tācü’ddīn**
>
> Şeyh-i şehr olmadı Emrī sāhib-i tabl u ‘alem
> İtmeyince tā cidāl-i dīnde kendüyi kem
>
> *Tā cidāl-i dīn* ‘ibāreti mezkūr tansīsīdür ve *kendü*den ber-sebīl-i kināyet husūl bulan *tāc dāl-ı dīn* vāsıta-i intikād i‘tibār olınup anunla mahsūlden harf-i dāl muşārün-ileyh intikādı vāki‘ olup derece-i i‘tibārdan sukūt bulmışdur.” [26b-27a]

Bu muammada tansîs ile Tâcü’ddîn isminin “tâ cidâl-i dîn” ibaresinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu ibareden dâl harfi kaldırılınca “Tâc el-dîn” yani Tâcü’ddîn ismi ortaya çıkar.

2.1.4.2.2. Tesmiye

Tahsîlînin ikinci şubesi tesmiyedir. Tesmiye bir harfin isminin zikrinden müsemması yahut müsemması zikrinden isminin irat edilmesidir. Örneğin "**س، ج**" harfleri müsemma, "**سین، جیم**" ise isimdir: "Tesmiye bir harfün ismi zikrinden müsemmāsı yā müsemmāsı īrādından ismi irāde kılına." [28b]

Tesmiyenin ilk kısmında isimden müsemma, ikinci kısmında ise müsemmadan isim elde edilmektedir. İlk kısma örnek olarak şu muamma verilebilir:

"**Ve der-ism-i Melek**

Yazılur defter-i 'ömrün telefde
Tutarsın kilk-i mālı çünki kefde

*Kilk-i māl*den murād isti'āre ile elif-i *māl*dur ki *kef* lafzında olmakla *kāf* olup müsemmāsı kasd olınmışdur ve *māl*den bākī kalan *mel* ile ism-i maksūd husūle peyveste olur." [28b-29a]

Bu muammada çeşitli tasarruflarla "kâf" ismi elde edilmiş ve bu ismin müsemması yani "**ک**" kastedilmiştir.

2.1.4.2.3. Telmîh

Tahsîlînin üçüncü şubesi telmîhtir. Telmîh, herkes tarafından bilinen kelimeleri muamma içinde gizleyip çeşitli vesileler ile ona işaret etme işlemidir: "Telmīh bir harfden yā dahı ziyādeden nişān virmekden 'ibāretdür ki mahall-i meşhūrda mestūr ola yā mezkūr." [31b]

Telmîhte nücum ehlinin kısaltma olarak kullandıkları takvim rakamları yer almaktadır. Örneğin nücum ehli seba-i seyyarenin her birisi için kısaltma olarak bunların son harflerini kullanmaktadırlar. Bu gezegenlerin arızalarından olan şeref, hübût, cevzâ ve hazîz gibi kelimelerin son harfleri kullanıldığı gibi leyl, nehar ve yevm gibi kelimelerin de son harfleri yazılmaktadır:

"Kısm-ı evvel ki mahall-i meşhūrda mestūr olan erkām-ı takvīmīdür ki ehl-i nücūm berāy-ı ihtisār vaz' eylemişlerdür. Meselā seb'a-i seyyārenün nāmları ki **beyt:**

Kamerest ü 'utārid ü zühre

Şems ü mirrīh ü müşterī vü zuhal

her birinün harf-i āhirleriyle iktifā göstermişlerdür. Berāy-ı kamer ر ve berāy-ı ‘utārid د ve berāy-ı şems س ber-īn kıyās tā āhir berāy-ı zuhāl ل ve ‘avārızlarınun dahı harf-i āhirleri yazılur şeref ü hübūt ve evc ü hazīz gibi ve leyl ü nehār ü yevm dahı bu minvāl üzeredür.” [31b-32a]

Örnek:

“**Çünānki der-ism-i Hüsām**

Bilmem geçen eyyāmum gündüz midürür yā şeb
Oldı seher ü şāmum bī-mihr ü meh ü kevkeb

Seher şām ‘ibāretinde *mihr ü meh*den telmīh vesīlesiyle *sīn* ü *rā* irāde kılınup sukūtına işāret olınmışdur ve *kevkeb*den dahı nokta kasd olınup ufūline īmā kılınmışdur.” [32a]

Bu muammada mihr ve meh kelimelerinden telmih ile sîn ve râ harfi elde edilmiştir. Bu harfler mihr ve meh kelimelerinin müteradifi olan şems ve kamerden hasıldır. Seher şâm ibaretinin bî-mihr ü meh olmasıyla yani sîn ve râ harflerinin iskatıyla geriye ha-şâm kalmıştır. Kevkeb kelimesinden ise harfin noktaları kastedilmektedir. Şîn harfinden noktalar giderilince geriye sîn harfi kalır ve Hüsâm ismi ortaya çıkar.

Telmîhte on iki burcun her biri bir harfe tekabül etmektedir. Bu harfler burçların sıra sayı değerlerine göre belirlenmektedir. Örneğin sevr burcu 1 sayısına ve 1 sayısı elif harfine tekabül etmektedir. Hamel burcu için bir harf tayin olunmamıştır:

“Ve on iki burc içün ber-vech-i ta‘dād hurūf vaz‘ eylemişlerdür ammā hamel içün harf vaz‘ olınmış degüldür belki sıfr merkūmdur ve berāy-ı sevr ا ve be-cevzā ب ve seretān ج ilā-āhirihi berāy-ı delv ى ve be-hūt يا ta‘yīn olınmışdur” [32a]

On iki burçta olduğu gibi haftanın günleri de sırasına göre bir harfe tekabül etmektedir. Örneğin yek-şenbih (pazar) günü elif, dü-şenbih (pazartesi) günü bâ harfine tekabül etmektedir. Diğer günler de bu minval üzere bir harfe karşılık gelmektedir: “…ve eyyām-ı seb‘a dahı bu üslūb üzeredür berāy-ı yek-şenbih ا ve be-dü-şenbih ب ilā-āhirihi berāy-ı şenbih ز rakam iderler.” [32a]

Örnek:

"**Ve der-ism-i Velī**

Şu gün kim anda şen olmaya diller göreler yüz ġam
Alındı ol gün içün derdden dil mā-'adāsı hem

Ol gün anda *şen* lafzı olmaya ya'nī isminde *şen* olmaya *cum'a*dur, anun rakamı harf-i vāvdur. Anunla *derd* murādifi *elem*ün dili te'līf kılınup *vel* olmışdur ve *elem*ün dilinden mā-'adāsı *em*dür, andan *yā* irāde kılınup anun dahı mahsūlle te'līfine işāret kılınmışdur." [55a]

Farsçada içinde "şen" ibaresi geçmeyen gün cuma günüdür. Cuma'nın sıra sayı değeri altıdır ve altı rakamı vâv harfine tekabül etmektedir.

2.1.4.2.4. Terâdüf ve İştirâk

Tahsîlînin dördüncü şubesi terâdüf ve iştirâktir. Terâdüf, iki ya da daha fazla kelimenin bir anlama karşılık gelerek birinin kullanılmasıyla diğerinin kastedilmesi işlemidir: "Terādüf oldur ki iki lafz yā dahı ziyāde bir ma'nā içün mevzū' olup birisinün īrādından āher irāde olına." [35b]

İştirâk, iki ya da daha fazla anlama gelen bir kelimenin muammada münasebeti olmayan anlamının kastedilmesi işlemidir: "İştirāk oldur ki bir lafz iki yā dahı ziyāde ma'nā içün mevzū' olup ma'nā-yı ġayr-ı mu'ammāyīsi manzūr olmayup ma'nā-yı mu'ammāyīsi kasd olına." [35b]

Örnek:

"**Ve der-ism-i Sāfī**

Koyup kapunı gülşene geldi sabāh esen
Dil mürde geldi kapuna ey sūreti hasen

*Sabāh esen*den kelime-i *sabā* ve *kapu*dan terādüf ü iştirāk ile *fī* irāde kılınmışdur." [39a-39b]

Bu muammada "sabah esen" ifadesinden sabâ kelimesi ve kapı kelimesinden terâdüf ile "der" ve iştirak ile "fî" kastedilmiştir. "Dil mürde geldi kapuna" ifadesinde sabâ kelimesinin dili yani bâ harfi mürde kelimesiyle iskat olunup geriye sâ lafzı kalmıştır ki Sâfî ismi elde edilir.

Eserde bu amel için kullanılan kelime örneklerinden bazıları şöyledir: Müdâm: bâde - râh - mül, ev: em - yâ, kapu: bâb - der - fî, ne: lâ, eb: peder, mey: mül - hamr, gam: hem - dâ - elem - derd, kemân: yâ - kavs, ems: dî, gün: yevm, mihr: âfitâb - hûrşîd - yûh, tâ: ilâ, kıl: mûy, bülbül: ‘andelîb, biz: mâ, siz: şümâ, mâ: âb - su, den: ham, ger: lev, zıll: fey, dil: bâl - haşâ - gönül - cenân - kalb, dîde: ‘ayn - çeşm - basar - göz, sîne: sadr - ber, kan: hûn - dem vb.

2.1.4.2.5. Kinâye

Tahsîlînin beşinci şubesi kinâyedir. Kinâye, iki kısımdan müteşekkildir. Kinâyenin birinci kısmı bir lafzın kullanılıp başka bir lafzın kastedilmesi işleminden ibarettir:

> “Bir lafzun īrādından bir lafz-ı āher irāde olına bir mefhūm vāsıtasıyla ki lafz-ı murādun mevzū‘un lehi ola ve lafz-ı mezkūr ol mefhūm ezāsında vaz‘ olınmış olmaya.” [38b]

Örnek:

> “**Çünānki der-ism-i Şu‘ayb**
>
> Her biri virmiş şerār-ı nār-ı āhumdan nişān
> Encüm olduġı zamānda Emriyā ansız ‘ayān
>
> *Encüm olduġı zamān* kināyet mülāhazasıyla kelime-i *şeb* kasd olınmışdur ve bākī hurūfun māddesi *‘ayān*dur.” [38b]

Bu muammada “encüm olduğu zaman” ifadesinden kinâye yoluyla şeb (gece) kastedilmiştir. ‘Ayân kelimesinden “ansız” ifadesinin bir gereği olarak “an” iskat olunmuş ve geriye ‘ay lafzı kalmıştır. Şeb kelimesinin içine ‘ay vazedilince Şu‘ayb olur.

Kinâyenin birinci kısmı için metinde yer alan örneklerden bazıları şunlardır:

İfade	**Kastedilen Kelime**
“ma‘şūk-ı hezār”	“verd”
“sabāh esen”	“sabā”
“‘Ālemi ġark-āb iden”	“Nūh”

“Sabrla meşhūr olan”	“Eyyūb”
“kār-ı Eyyūb”	“sabr”
“Şu kişi kim sımadı tevbesini”	“nasūh”

Kinâyenin ikinci kısmı bir lafızdan başka bir lafzın tesmiye, telmîh gibi yollara başvurulmadan kastedilmesi işlemidir: “Bir lafzun īrādından bir lafz-ı āher irāde olına. Kısm-ı evvelde mezkūr olan mefhūm vesātatıyla olmaya dahı tesmiye vü telmīh tarīkiyle olmaya.” [40a]

Kinâyenin bu kısmında anlamın haricinde mantık yürütmek esastır ve muammada lafız üzerinden bir tasarruf söz konusudur.

Örnek:

“**Ve der-ism-i Velī**

Senünçün kan olur ey lebleri mey
Dil ü dīde miyānında pey-ā-pey

Dil murādifi *haşā* ile *dīde* murādifi *çeşm*ün *miyānın-de* ya‘nī *tekellüm eyle* ta‘bīri irāde kılınup kelime-i *şeş* hāsıl olmışdur, andan harf-i vāv murāddur. Ve bir def‘a dahı dil ü dīde miyānı *lām* ü *yā*dur, *kalb* ve *‘ayn* i‘tibāriyle.” [42a]

Bu örnekte miyânında (ortasında) ibaresinde miyânın de (ortasını söyle) şeklinde bir tasarruf sağlanmıştır. Haşâ ve çeşm kelimelerinin ortasını söyler isek şîn-şîn yani şeş kelimesi elde edilir. Sayı olarak şeş vâv harfine tekabül etmektedir.

2.1.4.2.6. Tashîf

Tahsîlînin altıncı şubesi tashîftir. Tashîf, bir ya da daha fazla harfin yazılışının nokta eklenip çıkarılması suretiyle başka harf ya da harflere dönüştürülmesi işlemidir: “Tashīf bir harfün yā dahı ziyādenün sūret-i rakamīsini mahv yā isbāt-ı nokta tarīkiyle taġyīrden ‘ibāretdür.” [55b]

Tashîf, tashîf-i vaz‘î ve tashîf-i ca‘lî olmak üzere iki kısımdan müteşekkildir. Tashîf-i vaz‘î çün, misl, mânend, şekl, nakş gibi teşbîh ifadelerinin kullanılmasıyla mevcut harf ya da harflerin başka harf ya da harflere dönüştürülmesi işlemidir:

"İki kısmdur vaz'ī vü ca'līdür. Ammā tashīf-i vaz'ī edevāt-ı teşbīh vesātatıyla taġyīr olınan mevāddur ve çün ü misl ü mānend ve şekl ü nakş ve bunlarun emsāli elfāz ile īrād olınup sūret-i rakamīleri taġyīr olına." [55b]

Örnek:

"**Çünānki der-ism-i Ramazān**

Ol büt içün ehl-i dil zer kıldı benzin zārda
Emriyā tasvīrini çün gördiler dīnārda

Çün gör 'ibāretinden vesīle-i tashīf ile *göz* andan isti'āre ile harf-i sād kasd kılınup anun dahı tashīfine işāret te'alluk eyleyüp *nār* murādifi *remmān* içinde cāy-gīr olmışdur. Bu mu'ammāda tashīf-i vaz'ī tashīf-i vaz'īye vesīle olmışdur." [55b]

Burada çün ibaresinin bir gereği olarak gör göz olmuştur yani râ harfi zâ harfine dönüştürülmüştür.

Eserde yer alan tashîf-i vaz'î örneklerinden bazıları şunlardır:

Kelimenin Aslı	**Vasıta (edat/ibare)**	**Kelimenin Aldığı Şekil**
hāme (**خامه**)	sevād	cāme (**جامه**)
ġad (**غد**)	misāl	'ad (**عد**)
tū (**تو**)	nakş	yū (**یو**)
seb (**سب**)	gibi	şeb (**شب**)

Tashîfin ikinci kısmı tashîf-i ca'lîdir. Tashîf-i ca'lî, nokta koymaya ya da var olan noktanın kaldırılmasına işaret etmekten ibarettir. Fakat bu işaret teşbih edatları ile değil dâne, hâl, katre, gevher gibi noktaya işaret eden (noktayı andıran) kelimelerle sağlanır: "Oldur ki edevāt-ı teşbīh īrādiyle olmayup belki nokta yā noktaya ıtlāk olınan elfāz īrādı ile taġyīr kılınan mevāddur. Dāne vü katre ve hāl ü gevher ve bunlarun emsāli." [57b-58a]

Örnek:

"**Ve der-ism-i Budaġ**

Encüm-i hālī komışdur dāġı ahter üstine
Mahv idüpdür zülfi māhı geldi benzer üstine

*Encüm-i hālī em*dür, andan terādüfle *yā* kasd kılınup dāġı ahter üstine komakdan maksūd noktayı nokta üstine koyup iki nokta bir olmakdur. Pes bu takdīrce *yā, bā* olur ve *zülf*den *dāl* irāde olınup māhını mahv idüp *dā* kalmışdur." [58a-58b]

Bu muammada dâğ ve ahter kelimeleri noktaya işaret etmektedir. "Dâğı ahter üstüne koymak" ifadesinin karşılığı "noktayı nokta üstüne koymak"tır. Noktayı nokta üstüne koyunca tek bir nokta elde edilmiş ve "yâ" "bâ"ya dönüşmüştür.

Metinde noktaya işaret etmek için kullanılan kelimelerden bazıları şunlardır: Jâle, gevher, kevkeb, ben, hâl, dâğ, dürr, meges, eşk, âbile, habb vb.

2.1.4.2.7. Teşbîh ve İsti'âre

Tahsîlînin yedinci şubesi teşbîh ve isti'âredir. Teşbîh ve isti'âre, bir kelimenin zikrinden benzerlik vasıtasıyla bir harf ya da birkaç harfe işaret etmekten ibarettir. Bu amelde aranan şart kelime ve harf arasındaki ilginin herkes tarafından bilinmesidir:

"Bir lafzun zikrinden müşābehet vāsıtasıyla bir harf yā hurūf-ı müte'addide irāde kılına be-şart-ı ān ki meşhūr ola yā şöyle zāhir ola ki mezkūrdan maksūda zihn sühūlet ile intikāl göstere." [63a-63b]

Örneğin kamet, serv, nahl, rîsmân, tîr, kalem, ok kelimeleri elif (ا) harfini; zülf kelimesi cîm (ج), dâl (د) ve lâm (ل) harflerini; çeşm ve göz kelimeleri sâd (ص) harfini; dehân ve fem kelimeleri mîm (م) harfini işaret etmektedir.

Örnek:

"**Ve der-ism-i Hamza**

Gül-i hamrā-sıfatı halka idüp kāmetini
Rūy-ı cānda kodı dāġ-ı elem ü furkatini

Gül-i hamrā 'ibāretinde sıfat-ı kelime *hamrā*dur, *elif*ini halka idüp *hā* eylemişdür. *Dāġ*dan murād noktadur ve *rūy-ı cān* harf-i rādur, *rūh* mülāhazasıyla." [63b]

Burada kamet kelimesinden elif harfi kastedilmiştir. Elif harfi halka şeklini alınca he (ه) harfi olmaktadır.

2.1.4.2.8. A‘mâl-i Hisâbî

Tahsîlînin son şubesi a‘mâl-i hisâbîdir. A‘mâl-i hisâbî, hisâb-ı cümel olarak da adlandırılmaktadır. Hisâb-ı cümel bilindiği üzere ebced hesabıdır. Ebced hesabında Arap alfabesindeki her bir harfin bir sayı değeri vardır. Bu değerlerin kolaylıkla hatırlanabilmesi için harfler ebced (**ابجد**), hevvez (**هوز**), huttî (**حطي**), kelemen (**كلمن**), sa‘fes (**سعفص**), karaşet (**قرشت**), sehaz (**ثخذ**) ve dazağ (**ضظغ**) kelimeleriyle formülleştirilmiştir. Pe, çe, je gibi Arap harflerinin dışında kalan harfler de benzer olduğu harflerle aynı sayı değerini taşımaktadır. Pe harfi bâ, çe harfi cîm ve je harfi zâ harfiyle aynı değere sahiptir.[170]

A‘mâl-i hisâbî esasen harfî, ismî, ihsâyî, inhisârî ve rakamî olmak üzere beş üsluptan müteşekkildir. Ancak Ahmed el-Mu‘ammâyî, Emrî’nin tasarrufu/icadı olarak ele aldığı üslûb-ı siyâkatı da hisâbîye dâhil etmektedir:

> “Resā’il-i efāzılda beş üslūb üzere mestūrdur ammā bu mu‘ammālarun kā’ili Emrī Çelebi’nün tab‘-ı vakkād ve zihn-i nakkādından siyākata müte‘allik ba‘zı tasarrufāt-ı bedī‘a ihtirā‘ı vāki‘ olmışdur, anları a‘māl-i hisābīye ilhāk eyleyüp üslūb-ı siyākatla ta‘bīr olınmak münāsib görilmişdür.” [67a]

2.1.4.2.8.1. Üslûb-ı Harfî

A‘mâl-i hisâbînin birinci kısmı üslûb-ı harfîdir. Üslûb-ı harfî, muammada elde edilecek isme uygun olarak bir ya da daha fazla harfi zikrederek onun tekabül ettiği sayının ismini kastetme işlemidir: “Bir harfün yā dahı ziyādenün īrādından ‘adedi irāde olına husūl-i isme muvāfık tasarruf içün.” [67a]

Örnek:

> “**Ve der-ism-i Hüseyn**
>
> Tek gidersin o cefā-hū girih-i ebrūsın
> Rāzıyuz görmezisen hāl-i ruh-ı dil-cūsın

[170] Mustafa İsmet Uzun, “Ebced”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/68-9.

*Ebrū*dan vesīle-i isti‘āre ile harf-i nūn, andan üslūb-ı harfî ile *hamsīn* kasd kılınup *girih* lafzıyla harf-i mīmi muşārün-ileyh intikādı vāki‘ olup derece-i i‘tibār sākıt olmışdur.” [67a]

Bu muammada ebrû kelimesinden istiare ile nûn harfi, nûn harfinden de üslûb-ı harfî ile hamsîn kelimesi elde edilmiştir. Girih kelimesiyle hamsîn kelimesinin mîm harfine işaret olunmuş ve mîm harfi düşürülmüştür. Bu işlemden geriye “**خسين**” ibaresi kalmakta ve bu ibarenin noktasına hâl lafzı ile işaret olunmaktadır. “görmez” kelimesiyle hâ’nın noktası düşürülüp Hüseyn “**حسين**” ismi ortaya çıkarılmıştır.

2.1.4.2.8.2. Üslûb-ı İsmî

A‘mâl-i hisâbînin ikinci kısmı üslûb-ı ismîdir. Üslûb-ı ismî, muammada bir adedin ismini zikrederek o adedin tekabül ettiği harfin elde edilmesi işlemidir: “A‘dāddan bir ‘adedün ismin nazmda īrād eyleyüp ‘adedin irāde eylemekden ‘ibāretdür, anda tasarruf şartıyla.” [68a]

Örnek:

“**Ve der-ism-i Bedr**

Gerçi geldi devrün altı üstine līkin gönül
Kār-ı ‘aşka şöyle meşġūl oldı kim ana degül

Kelime-i *devr*de altı *vāv*dur altı üstine gelüp *vedr* olup *gönül* ‘ibāretiyle *vāv*un rakamīsinün kalbine işāret kılınup harf-i bāya tebdīli kasd kılınmışdur.” [68a-68b]

Bu muammada “altı üstüne gelmek” ifadesindeki kelime sayı olan altı şeklinde ele alınmıştır. Devr kelimesinde altı olan yani sayı değeri altı olan harf vâv harfidir.

2.1.4.2.8.3. Üslûb-ı İhsâyî

A‘mâl-i hisâbînin üçüncü kısmı üslûb-ı ihsâyîdir. Üslûb-ı ihsâyî, muammada bir sayının özelliklerini zikrederek kastedilen sayıyı tayin etme işlemidir: “Bir ‘adedün ahvāl ü evsāfınun zikrinden ol ‘adedi irāde eylemekden ‘ibāretdür.” [70b]

Örnek:

“**Ve der-ism-i Tatar Hüseyn**

Ol ki ‘aşk ehline bir kara belādur zülfi

Nazar itdüm ana üç kerre dü-tādur zülfi

-*dur* lafzınun *dāl*ı zülfle muşārün-ileyh intikādı vāki‘ olup *dü-tā* ‘ibāretiyle bir def‘a iki *tā*ya tebdīl olup *Tatar* olmışdur. Sāniyen ‘adedi dörtdür, dü-tā olup sekiz olmışdur. Bir def‘a dahı *zülf*den *lām* kasd kılınup ‘adedi otuzdur, dü-tā olup altmış olmışdur ki murād *sīn*dür.” [71a]

Bu muammada -dur lafzının dâl harfine zülf ile işaret olunmuştur. İlkin dü-tâ ibaresiyle iki tâ yani “tâ tâ” kastedilmiş ve dâl yerine konularak Tatar ismi hasıl olmuştur. Dâl harfinin sayı değeri dörttür ve dü-tâ yani iki kat ile sekiz olmuştur. Sekiz sayısına tekabül eden harf ise hâ harfidir. Yine zülf kelimesinden lâm harfi kastedilmiştir. Lâm harfinin sayı değeri otuzdur. Otuz adedi dü-tâ yani iki kat olmakla altmış olmuştur. Altmış sayısına tekabül eden harf ise sîn harfidir. Sîn harfinin ismi sîn (**سين**) olmakla Hüseyn ismi ortaya çıkar.

2.1.4.2.8.4. Üslûb-ı İnhisârî

A‘mâl-i hisâbînin dördüncü kısmı üslûb-ı inhisârîdir. Üslûb-ı inhisârî, muammada sayı değeri herkesçe bilinen bir kelimeyi zikrederek söz konusu sayının kastedilmesidir. Örneğin mâh kelimesi zikredildiğinde üslûb-ı inhisârî ile otuz/sî sayısı kastedilir: “Andan ‘ibāretdür ki bir ma‘dūdun bir ‘aded-i mu‘ayyene hasrı meşhūr ola anı bir vechle īrād eyleyeler ki zihn ol ‘adede intikāl eyleye.” [71b]

Örnek:

“**Ve der-ism-i Receb**

Gördüm mehi bir tag̱ eteginde katı mahzūn
Çıkmış o tag̱un başına ammā ki diger-gūn

*Tag̱*dan murād *cebel*dür, *meh*den üslūb-ı inhisārī ile harf-i lām kasd kılınup āhir-i *cebel*den evveline nakl eyleyüp diger-gūn olmasına işāret olınmışdur ya‘nī harf-i *rā*ya tebdīli kasd olınmışdur.” [72a]

Bu muammada dağ kelimesinin müteradifi cebel kelimesidir. Meh kelimesinden üslûb-ı inhisârî ile otuz sayısı kastedilmiştir. Otuz sayısına tekabül eden harf lâm harfidir. Dağın başına çıkmak ifadesiyle cebel lafzındaki lâm baş tarafa alınıp “leceb” ibaresi elde edilmiştir. Diger-gûn ibaresiyle lâm harfi râ harfine dönüşmüş ve Receb ismi hasıl olmuştur.

2.1.4.2.8.5. Üslûb-ı Rakamî

A‘mâl-i hisâbînin beşinci kısmı üslûb-ı rakamîdir. Üslûb-ı rakamîde bir sayının yazılış şekline işaret olunarak bahsi geçen sayının harfi ya da ismi kastedilir: “Erkām-ı hendesīden ba‘zısınun īrādından bir ‘adede intikāl gösterilmeden ‘ibāretdür ki ol rakam ol ‘aded içün ta‘yīn olınmış ola.” [73b]

Rakamların yazılış şekilleri şöyledir:

0 “۰”, 1 “۱”, 2 “۲”, 3 “۳”, 4 “۴”, 5 “۵”, 6 “۶”, 7 “۷”, 8 “۸”, 9 “۹”.

Örnek:

“**Çünānki der-ism-i Kaya**

Fakīr gönlini yazmaz ebed kalem şimdi
Dil-i ekābir olursa olur rakam şimdi

*Dil-i ekā kāf*dur, *-bir* olup üç *elif* olmışdur ki *yüz on bir* rakamıdur.” [73b]

Bu muammada ekâbir kelimesi tahlîl-i sünâîdir yani iki kısımdır. Dil-i ekâ- yani ekâ lafzının ortası kâf harfidir. Kâf harfi bir olursa yani elif olursa üç elif olur ve 111 sayısı ortaya çıkar. 111 (۱۱۱) sayısı 100+10+1 (kâf+yâ+elif) olarak yazıldığında Kaya ismi elde edilir.

2.1.4.2.8.6. Üslûb-ı Siyâkat

A‘mâl-i hisâbînin son kısmı üslûb-ı siyâkattir. Ahmed el-Mu‘ammâyî üslûb-ı siyâkatı a‘mâl-i hisâbîye dâhil etmektedir. Emrî’nin muammadaki icadı/tasarrufu olarak ele alınan bu üslup esasen siyakat harflerinin şekline uygun olarak bir lafzın irade edilmesi işlemidir. Bu üslupta aranan şart muammada “siyâkat” kelimesinin geçiyor olmasıdır: “Bir harfün īrādından ‘adedi vesātatıyla resm-i siyākatın irāde eylemekden ‘ibāretdür be-şart-ı ān ki siyākat lafzı mezkūr ola.” [77a]

Örnek:

“**Çünānki der-ism-i Hāmid**

Ne harc itdise nakd-i eşkden Emrī o hazretsiz
Siyākatla yazupdur ġam ‘izārında nihāyetsiz

*Ġam*dan ber-sebīl-i terādüf *hem* kasd kılınup ‘izārı *hā*dur, siyākatı “ حا ” şeklidür.

Pes *hām* olur, kelime-i *-da* nihāyetsiz kılınmışdur.” [77a]

Burada hem lafzının ilk harfi olan he’ye ‘izâr kelimesiyle işaret olunmuştur. He harfinin siyakat yazısındaki şekli ise حا gibidir.

2.1.4.3. A‘mâl-i Tekmîlî

Muammanın kaidelerinin üçüncüsü a‘mâl-i tekmîlîdir. Muammanın çözümünde elde edilen harfler tekmîlî ile tertip ve tekmil olunur. Bu amel tahsîlî ve teshîlî ile beraber esas amellerdendir: “…ve tekmīlī sūrete mensūbdur ki hurūf-ı hāsıla anunla tertīb ü tekmīl bulur.” [2b]

A‘mâl-i tekmîlî üç kısımdan oluşmaktadır. Bunlar te’lîf, iskât ve kalbdir: “Üç kısmdur te’līf, iskāt, kalb.” [77b]

2.1.4.3.1. Te’lîf

Te’lîf, ittisâlî ve imtizâcî olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır: “Ammā te’līf iki kısmdur ittisālī vü imtizācī…” [77b]

2.1.4.3.1.1. Te’lîf-i İttisâlî

Muammadaki parçaları birbiri ile terkip eylemek esasına dayanan işleme te’lîf-i ittisâlî denir: “…te’līf-i ittisālī eczāyı biri biri ile terkīb eylemekden ‘ibāretdür ne ān ki zarfiyyet ü mazrūfiyyet tarīkiyle ola.” [77b]

Örnek:

“**Ve der-ism-i Habīb**

Eşkde gel bu nüh kıbābı gör

Rūy-ı bahr üzre var habābı gör

Habābı ‘ibāretinden kelime-i *habī* hāsıl olmışdur.” [78a]

Bu muammada habâbı ibaresi ha-bâ-bî şeklinde üç cüze tahlîl olunmuştur. Ha harfi bâ-bî yani bî ile olunca habî olur. Rûy-ı bahr’dan maksat bâ harfidir. Habî üzerine gelince Habîb ismi ortaya çıkar.

2.1.4.3.1.2. Te’lîf-i İmtizâcî

Te’lîf-i imtizâcî, muammada zarf ve mazruf yoluyla parçaların bir araya getirilmesi işlemidir: “…ve imtizācī ber-sebīl-i zarfiyyet ü mazrūfiyyet eczānun cem‘inden ‘ibāretdür.” [77b]

Örnek:

“**Ve der-ism-i Şehdī**

Nāvekünden halās müşkildür
Hedefi çün derūne-i dildür

*Derūne-i dil*den murād *lām*dur, kalb i‘tibāriyle andan *sī* kasd olınup *çün* ile tashīf olınup *şī* oldukdan sonra *fi* lafzıyla *hed* ‘ibāretine zarf vāki‘ olmışdur. Mantūk-ı kelām *hed fi-çün-sī* ta‘bīridür ki mütezammın-ı husūl-i ismdür ammā mülemma‘ vāki‘ olmış.” [81a]

Bu muammada dil müradifi kalb kelimesinin derûnı yani içi lâm harfi olup sayı değeri otuz yani sîdir. Hed-fi çün sî ibaresi Şehdî ismini vermektedir. Öyle ki sî gibi olan şî’dir. Hed, şî içinde olunca Şehdî olur.

2.1.4.3.2. İskât

A‘mâl-i tekmîlînin ikinci şubesi iskâttır. İskât, muammada bir kelimeden bir ya da daha fazla harfin düşürülmesi işlemidir: “Bir lafzdan bir harfün yā dahı ziyādenün ‘adem-i i‘tibārından ‘ibāretdür.” [83a]

Eserde iskâta işaret eden kelime/ibarelerden bazıları şunlardır: Görmemek, görünmemek, gizlemek, nihân etmek, topuğunu örtmek, bî-dil ü ser kalmak, biri birinden geçmek, düşmek, ‘uryân, gilde olmak, dimâğ huşk olmak, giymemek, yandırmak vb.

İskât, iskât-ı ‘aynî ve iskât-ı mislî olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır: “Bu dahı iki kısmdur iskāt-ı ‘aynī vü iskāt-ı mislīdür.” [83a]

2.1.4.3.2.1. İskât-ı ‘Aynî

İskât-ı ‘aynî, eksik olanın kendinin eksikliğinin zımnında tayin olunup düşürülmesi işleminden ibarettir: “Menkūs menkūsun minhün zımnında ta‘yīn olınup derece-i i‘tibārdan sākıt ola.” [83a]

Örnek:

"**Çünānki der-ism-i Mesīh**

Görmedi gün mislin oldı bī-dil ol
N'ola dehri gezse menzil menzil ol

*Gün*den murād *şems*dür, misli harf-i şīndür ve *yūh* dahı bī-dil olmışdur." [83a]

Gün kelimesinin müteradifi şemstir. Şemsten kasıt telmîh ile sîn harfidir. Sîn harfinin misli yani benzeri şîn harfidir. Şîn harfi şems kelimesinden düşünce geriye mes kalır. Yûh kelimesinin dili yani ortası düşürülünce geriye y-h kalır ki Mesîh ismi ortaya çıkar.

2.1.4.3.2.2. İskât-ı Mislî

İskât-ı mislî, eksik olanın kendinin eksikliğinin zımnında değil haricinde tayin olunup düşürülmesi işleminden ibarettir: "İskāt-ı mislī oldur ki menkūs menkūsun minh zımnında ta'yīn kılınmayup hāricde ta'yīn olınup derece-i i'tibārdan sākıt ola." [85a]

Örnek:

"**Ve der-ism-i Memi**

Aġız bir itse hezārān kāşif-i dānā
Dehānı keşf olınmaz muhāldür hālā

*Dehān*dan *mīm* ve *muhāl hā-lā*dan *mül* kasd olınmışdur ki mütezammın-ı husūl-i ismdür." [85a]

Bu muammada dehân kelimesinden isti'âre ile mîm harfi elde edilmiştir. Muhâl hâ-lâ ibaresinde hâ'nın muhâl kelimesinde lâ olmasına yani düşürülmesine işaret olunmuş ve geriye mül kalmıştır. Mül'ün müteradifi mey'dir. Böylece Memî ismi ortaya çıkar.

2.1.4.3.3. Kalb

A'mâl-i tekmîlînin üçüncü kısmı kalbdir. Kalb, muammada harflerin ya da kelimelerin harf düzeninin değiştirilmesi işlemidir: "Tertīb-i hurūfun yā kelimātun taġyīrinden 'ibāretdür ki husūl-i maksūdı müfīd ola." [87b]

Kalb küll, ba‘z ve küllî olmak üzere üç kısımdan müteşekkildir. Kalb-i küll ve kalb-i ba‘z da vaz‘î ve ca‘lî olmak üzere ikiye ayrılır.

2.1.4.3.3.1. Kalb-i Küll-i Vaz‘î

Harfler sırasıyla -olduğu gibi- kalb olunursa buna kalb-i küll denir: “Eger hurūf ‘ale’t-tertīb münkalib olursa kalb-i küll ile tesmiye kılınmışdur” [87b]

Kalb-i vaz‘î harf düzeninin değişimini devr, aks, perîşân, âşüfte gibi kelimelerle işaret etmeye denir: “…eger aksām-ı selāsenün her birinde tertīb-i mezkūrun taġyīrini müş‘ir ba‘zı kelimāt īrād olınursa devr ü ‘aks ve perīşān ü āşüfte lafzları gibi ana kalb-i vaz‘ī dirler.” [87b]

Bu hâlde kalb-i küll-i vaz‘î, harf düzeninin değişimine işaret eden kelimelerin kullanılmasıyla harflerin sırasıyla kalb olunması işlemine denir.

Örnek:

“**Ve der-ism-i Hurrem**

Dile künc-i ‘ademi kıldı vatan
Çerh işin işledi āhir o dehen

Lafz-ı *çerh* kendü işin işleyicek dönmek lāzım gelüp *harc* olur, āhiri *dehen*den ber-sebīl-i isti‘āre irāde kılınan harf-i mīme tebdīl kılınmışdur.” [89b]

Burada çerh kelimesi kalb olunmaya işarettir. Çerhin kendi işini işlemesi kendi kendini kalb etmesidir ki harç ibaresi olur.

2.1.4.3.3.2. Kalb-i Küll-i Ca‘lî

Kalb-i ca‘lî’de harf düzeninin değişimi belirli kelimelerin işareti ile olmayıp sözün gelişinden işaret ile yapılır: “…eger bu elfāza tevessül olınmayup taġyīr-i tertīb siyāk-ı kelām delāleti ile olursa ana kalb-i ca‘lī tesmiye eylemişlerdür.” [87b]

Örnek:

“**Çünānki der-ism-i Velī**

İşügi hādimidür ‘anber-i hoş-būyı göre
Kodı gerdūna serin hām-ı siyeh-rūyı göre

Kelime-i *gerdūn* tahlīl kılınup *ger* murādifi *lev* serini döne koyup *vel* olmışdur. *Yeh-rūy* lafzınun hāmı harf-i yādur.” [90a]

2.1.4.3.3.3. Kalb-i Ba‘z-ı Vaz‘î

Kalb-i ba‘z kelimedeki harflerin düzeninin sıra gözetilmeden değiştirilmesidir:

“Tertīb-i hurūfun yā kelimātun taġyīrinden ‘ibāretdür ki husūl-i maksūdı müfīd ola. Eger hurūf ‘ale’t-tertīb münkalib olursa kalb-i küll ile tesmiye kılınmışdur ve illā kalb-i ba‘z ile müsemmādur” [87b]

Bu hâlde kalb-i ba‘z-ı vaz‘î, harf düzeninin değişimine işaret eden kelimelerin kullanılmasıyla harflerin sırasız olarak kalb olunması işlemidir.

Örnek:

“**Ve der-ism-i Hamza**

Dilde var āşüfte zahm-ı tīr-i dil-berden nişān
Suda resm-i katre-i bārānı seyr eyle hemān

Zahm lafzı āşüfte kılınup ve *nişān* ‘ibāretiyle tashīf olup *hamz* lafzı hāsıl olmışdur. *Suda katre-i bārān resmi*nden teşbīh ile harf-i hā kasd olınmışdur.” [90b]

Burada aşüfte kelimesi ile zahm kelimesinin harflerinin yer değiştirilmesine işaret edilmiştir. Bu yer değiştirme sıra gözetilmeden yapılmıştır.

2.1.4.3.3.4. Kalb-i Ba‘z-ı Ca‘lî

Kalb-i ba‘z-ı ca‘lî, harf düzeninin değişimine işaret eden kelimeler kullanılmadan harflerin sırasız olarak kalb olunması işlemidir.

Örnek:

“**Çünānki der-ism-i ‘Abdī**

Şu resme bükdi ol meh cevri zülf-i ‘anberāsāyı
Irakdan gördüm ey Emrī miyānında ser ü pāyı

*Irak*dan ber-sebīl-i terādüf kelime-i *ba‘īd* kasd kılınup tasarrufāt-ı kalb-i ba‘z ile ism-i maksūd husūle peyveste olmışdur.” [91a]

Irak kelimesinin terâdüfü ba‘îddür. Yani bâ-‘ayn-yâ-dâl’dir. Miyânında ser ü pâyı gördüm ifadesi ile ba‘îd kelimesindeki bâ ve dâl harfleri ortaya naklolunur ve ‘ayn-bâ-dâl-yâ olur yani ‘Abdî olur.

2.1.4.3.3.5. Kalb-i Küllî

Kalb-i küllî, muammada kelimelerin yer değiştirmesi işlemidir: “…eger taġyīr kelimātda vāki‘ olursa anun nāmı kalb-i küllīdür.” [87b]

Kalb-i küllîde kelimelerin yer değiştirmesine ‘aks, zîr, zîr ü bâlâ gibi ibarelerle işaret olunur.

Örnek:

“**Ve der-ism-i Kemāl**

Kıldı benzer su kenārında o şāh-ı gül karār
Ol dem Emrī ‘aks-i gül āb içre oldı āşikār

*Gül āb içre*nün ‘aksi *āb gül içre* ‘ibāretidür ki mütezammın-ı husūl-i ismdür.” [91b]

“Gül âb içre” ifadesinin aksi/tersi “âb gül içre”dir. Âb kelimesinin müteradifi mâ’dır. Mâ, gül içre olunca Kemâl olur.

2.1.4.4. A‘mâl-i Tezyîlî

Muammanın kaidelerinin dördüncüsü tezyîlîdir. A‘mâl-i tezyîlî, ismin harfleri sırasıyla elde edildikten sonra bu harflerin hareke, sükûn ve teşdîd, tahfîf gibi arızi uygulamalarla ıslah edilmesi işlemidir:

“Ve **tezyīlī** umūr-ı muhassenedendür ki hurūf-ı ism ‘ale’t-tertīb husūl buldukdan sonra ba‘zı umūr-ı ‘ārıziyye ile ri‘āyet olınmakdan ‘ibāretdür. Hareket ü sükūn ve teşdīd ü tahfīf ve bunlarun emsāli ba‘zı umūr ki mahallinde beyān olınur, inşā’allāhu te‘ālā.” [2b-3a]

A‘mâl-i tezyîlî tahrîk ve teskîn, teşdîd ve tahfîf, medd ve kasr, izhâr ve isrâr, ma‘rûf ve mechûl, ta‘rîb ve ta‘cîm olmak üzere altı kısımdan oluşmaktadır: “Umūr-ı muhassenedendür. Hurūf-ı ism ba‘zı umūr hasebiyle ıslāh-pezīr olmakdan ‘ibāretdür ve altı kısmdur.” [92a]

2.1.4.4.1. Tahrîk ve Teskîn

Tezyîlînin birinci kısmı tahrîk ve teskîndir. Tahrîk ve teskîn, sakin bir harfi harekelemek ya da harekeli bir harfi sakin kılmaktır: "Bir harfe hareket isbāt olına yā harf-i müteharriki sākin kılalar. Evvel tahrīkden 'ibāretdür, sānī teskīnden." [92a]

Tahrîke örnek:

"**Ve der-ism-i 'Alī**

Kılmasun mı kavlüm hamā'il-i zer
Olsa Emrī eger şikeste dil-ber

*Ber 'alā*dur, dili meksūr olmışdur." [92b]

Teskîne örnek:

"**Ve der-ism-i Sa'dī**

Şu denlü tīr atar bezm-i cefāda ġamze-i kāfir
Ki sāġar gibi hadsizdür delinmiş dīde ey dil-ber

Sā lafzı -*ġar* gibi hadsiz olup kelime-i *saġa* bākī kalmışdur, iki harf ikisi de meftūhdur. Pes *dür delinmiş* 'ibāretiyle *ġayn*un noktası delinüp 'alāmet-i cezm olmışdur, anunla *ġayn*un hem tashīfine ve hem teskīnine işāret kılınmışdur. Bākī-i ismün husūli zāhirdür." [92b]

Bu muammada "dür delinmiş" ifadesiyle ğayn harfinin noktasının delinmesi yani cezm işareti kastedilmektedir. Ğayn harfi tashîf ile 'ayn harfi olmuş ve cezm işareti ile teskin kılınmıştır. Dîde kelimesi iki cüze tahlîl olunup dî-de olur ki "di" (söyle) denilmek istenmiştir.

2.1.4.4.2. Teşdîd ve Tahfîf

A'mâl-i tezyîlînin ikinci kısmı teşdîf ve tahfîftir. Teşdîd, şeddeli olmayan harfi şeddeli yapmaya denir. Tahfîf ise şeddeli harfi şeddeden kaldırmak yani hafifletmektir: "Harf-i ġayr-ı müşeddedi müşedded ve yā harf-i müşeddedi teşdīdden 'ārī kılmakdan 'ibāretdür." [92b]

Örneğin aşağıdaki muammada çeşitli vesilelerle "hura" lafzı elde edilmiş ve mihrden terâdüf ve telmîh ile elde edilen sîn harfinin dişleriyle şedde kastedilmiş ve râ harfinin üstüne şedde konularak hurra elde edilmektedir:

"**Çünānki der-ism-i Hurrem**

N'ola pey-der-pey kosa tarf-ı reh-i yār üzre çehr
Kodı māh alnı hevāsında anun başını mihr" [92b-93a]

2.1.4.4.3. Medd ve Kasr

A'mâl-i tezyîlînin üçüncü kısmı medd ve kasrdır. Medli olmayan harfi medli yapmaya medd, medli harfi izale eylemeye yani medsiz yapmaya kasr denir: "Harf-i ġayr-ı memdūdı memdūd yā memdūddan meddi izāle eylemekden 'ibāretdür." [93b]

Örnek:

"**Ve der-ism-i Emīn**

Olmadı pā-būse rāzı virmedi ben zāre dest
Ser-keş olma didüm ol serve çü gördüm anı mest

*An*ı mest görmeden içine *mey* girmek lāzım gelüp *āmīn* olur, servi ser-keş olmayıcak meddi sākıt olur." [93b]

Bu muammada anı mest görmek ifadesinden an'ın içinde mey olması kastedilmiş ve âmîn kelimesi elde edilmiştir. "Ser-keş olma didüm ol serve" ifadesinde serv elif harfidir. Serkeş olma ifadesi meddin düşürülmesine işarettir. Böylece Emîn ismi hasıl olur.

2.1.4.4.4. İzhâr ve İsrâr

A'mâl-i tezyîlînin dördüncü kısmı izhâr ve isrârdır. İzhâr, yazıda mevcut olan ancak telaffuz edilmeyen harflerin telaffuz edilmesidir. İsrâr, yazıda ve telaffuzda mevcut olan harfin telaffuzdan düşürülmesi yani telaffuz edilmemesidir: "Oldur ki kitābetde mevcūd 'ibāretde nā-būd olan harfi 'ibārete getüreler yā kitābetde vü 'ibāretde mevcūd olanı telaffuzdan iskāt eyleyeler." [94a]

Örnek:

"**Ve der-ism-i Cārī**

Anı hīç kimse itmedi ta‘bīr
Safha-i dehr içinde nāme ile
Geldi Emrī ‘ibārete yazdum
Ruh-ı yār üstine çü hāme ile

Hāme ile lafzı tashīf kılınup harf-i hāsı ‘ibārete gelüp *cāmeh ile* olur. Kelime-i *cāmeh*den irāde kılınan harf-i rāyla te’līf olup *cār* olmışdur.” [57a]

Hâme ile ibaresi tashif kılınıp câ-meh olmuştur. Hâ harfi izhar iledir. Meh kelimesinin terâdüfü kamerdir. Telmîh ile râ harfidir. Te’lîf olunup Câr elde edilir. Câr lafzı “rûy-ı yâr üstine” ifadesinden elde edilen yâ harfinin üstüne gelmesiyle Cârî ismi elde edilir.

2.1.4.4.5. Ma‘rûf ve Mechûl

A‘mâl-i tezyîlînin beşinci kısmı ma‘rûf ve mechûldür. Bu amelde meçhul olan hareke maruf ya da maruf olan kelime meçhul edilir: “Hareket-i mechūleyi ma‘rūf yā ma‘rūfeyi mechūl eylemekden ‘ibāretdür.” [94b]

Ahmed el-Mu‘ammâyî, Emrî’nin bu amelde muammasının olmadığını belirtir ve bu amele örnek olarak Mir Hüseyin’in “Nûr” ve “Noyân” isminin gizlendiği iki muammasına yer verir.

2.1.4.4.6. Ta‘rîb ve Ta‘cîm

A‘mâl-i tezyîlînin son kısmı ta‘rîb ve ta‘cîmdir. Ta‘rîb Arapçalaştırma, ta‘cîm ise Acemleştirme (Farsçalaştırma) demektir. Farsçada mevcut olup Arapçada olmayan harfler pâ (پ), çîm (چ), jâ (ژ) ve kâf-ı Fârisî (گ)’dir. Bu harflerin bâ (ب), cîm (ج), zâ (ز) ve kâf (ك) yapılmasına ta‘rîb, bunun tersinin yapılmasına ise ta‘cîm denir: “Dört harf ki pā vü çīm ü jā vü gāf ki lisān-ı ‘Aceme mahsūsdur, anları ‘Arabī kılmakdan ‘ibāretdür yā ber-‘aks ki ‘Arabīleri ‘Acemī kılmaġa işāretdür.” [94b]

Örnek:

“**Çünānki der-ism-i Behā**

‘Arz ide mi bana iki necm ü iki hilāl
Pinhān hod itdi anları ol mihr-i bī-zevāl

Pinhān hod itdi ‘ibāretinden ber-sebīl-i kināyet *pinhān pinhān itdi* ta‘bīri irāde kılınmışdur. Pes *iki necm ü iki hilāl*den murād iki nokta ve iki *nūn*dur, *pinhān* anları pinhān eyleyüp ism-i maksūd husūle peyveste olmışdur.” [94b-95a]

İki necm ve iki hilâlden sırasıyla nokta ve iki nûn harfi elde edilmektedir. Bunlar pinhân kelimesinden pinhân olunca yani gizlenince Behâ ismi ortaya çıkar.

2.2. ŞERH-İ MU‘AMMAYÂT-I EMRÎ’NİN ŞERH YÖNTEMİ

Edirneli Emrî’nin muammalarının şerh edildiği *Şerh-i Mu‘ammayât-ı Emrî* hamdele ve salvele ve sebeb-i telifi havi bir mukaddime ile başlamaktadır. Mukaddimeden sonra muammanın tarifi yapılmaktadır. Muamma tarifinden sonra muammanın kaideleri yani teshîlî, tahsîlî, tekmîlî ve tezyîli amelleri tarif edilmiş ve bu kaidelere uygun muamma örnekleri sıralanmış ve her bir örneğin şerhi yapılmıştır. Şârih, eserin genelini bu yöntem doğrultusunda ele almıştır.

Şerh-i Mu‘ammayât-ı Emrî’de muammanın etrafında gelişen kavram ve terimlerin bahsi geçen muamma kaideleri doğrultusunda açıklanması esere bir zenginlik katmaktadır. Yine muammanın Arapça, Farsça ve Türkçe ile olan bütünlüğü eserde yer yer bazı değerlendirmeleri beraberinde getirmektedir. Kelime ve eklerin bu üç dil etrafında yorumlanması, kimi kelimelerin bu dillerde yer alan karşılıkları, terim ve edebî sanatların izahı eserin zenginliğini sağlayan unsurlardandır. Şârihin muamma alanında yazılan risaleleri okuduğunu belirtmesi, yer yer bu eserlerden misaller getirmesi ve eserde kimi yoruma muhtaç hususları bu misaller dâhilinde açıklaması eserin sağlamlığını tesis eden hususlardır.

Şârih, Emrî’nin muammalarını muammanın kaidelerine uygun olarak sıralarken Emrî’nin kimi kaidelere uygun muammasının olmamasından dolayı bazen kendi bazen de başka şairlere ait muamma örneklerine yer vermiştir. Bu durum şârihin Emrî’nin muammalarına olan yetkinliğini ve onun hemen bütün muammalarından haberdar olduğunu; eserin bütünlüğünü korumak, metinde eksik yer bırakmamak için gösterdiği bir çabayı, özveriyi göstermektedir.

2.2.1. Kaideler ve Kaidelere Uygun Muamma Örneklemeleri

Şerh-i Mu‘ammayât-ı Emrî’de muammanın kaidelerinin tasnifi Mir Hüseyin Nişâbûrî’nin *Destûr-i Mu‘ammâ* adlı eserinde yer alan kaidelerin tasnifiyle paralellik göstermektedir. Eserde “a‘mâl-i mu‘ammâyî” şeklinde üst bir başlığa yer verilmiş ve

bu başlığın altında sırasıyla tahsîlî, tekmîlî, teshîlî ve tezyîlî amelleri tarif edilmiştir. Bu başlık ve tariflerin ardından eser sırasıyla teshîlî, tahsîlî, tekmîlî ve tezyîlî olarak dört ana başlık altında ele alınmıştır. Yine her bir başlığın alt şubeleri tarif edilmiş ve ardından şubeye uygun muammalar sıralanmış ve şerh edilmiştir.

Eserde önce başlıkların tarifine yer verilmiştir. Örnek:

> "**Kısm-ı Sābi' Teşbīh ü İsti'āredür**
>
> Bir lafzun zikrinden müşābehet vāsıtasıyla bir harf yā hurūf-ı müte'addide irāde kılına be-şart-ı ān ki meşhūr ola yā şöyle zāhir ola ki mezkūrdan maksūda zihn sühūlet ile intikāl göstere." [63a-63b]

Bu örnekte görüldüğü üzere amellerin tarifinde amelin şartı varsa hemen tariften sonra belirtilmektedir. Bu amelin haricinde intikâd, terkîb, tebdîl, üslûb-ı ismî, üslûb-ı siyâkat amellerinde şartlar tariften hemen sonra yer almaktadır.

Eserde tariften sonra muamma çözümünde varsa amelin işlevine uygun karinelere yer verilmektedir. Bu karineler bazen tariften hemen sonra bazen de metnin akışında herhangi bir yerde yer almaktadır. Örneğin "intikâd" amelinde tariften hemen sonra kelimenin ilk harflerine işaret için kullanılan kelimelere (karine) yer verilmiştir:

> "Ma'lūm ola ki eger tasarruf cüz'-i evvel-i kelimede vāki' olursa gerekdür ki fi'l-cümle bidāyete delālet eyleyen elfāz ü 'ibārātla harf-i evvel-i kelime muşārün-ileyh intikādı vāki' ola. Ser ü tāc ü efser ve rūy ü bālā vü evc kelimelerin ve bunlarun emsāli elfāzı īrād kılup kelimenün harf-i evvelin irāde eyleyeler." [3a]

Eserde amele uygun açıklamalar genellikle bağlı olduğu amel tamamlanmadan izah edilmektedir. Ancak kimi zaman açıklamalar bağlı bulunduğu amelin haricinde yapılmaktadır. Örneğin "tahlîl" başlığının altında yer alması gereken kelimenin cüzlere göre adlandırılması meselesi "intikâd" başlığının altında yer almaktadır: "Pūşīde olmaya ki bir kelime iki cüz'e tahlīl olınsa tahlīl-i sünā'ī, üç cüz'e olsa sülāsī ve dört cüz'e olsa rubā'ī ta'bīr iderler." [3b]

Bu tür açıklamalar metnin ara bilgileri olarak yorumlanabilir. Çünkü muammanın çözümünde birden fazla amelin kullanılıyor olması bu bilgilerin metnin

genelinde yorumlanmasını gerekli kılmaktadır. Bu durum metnin bütünlüğünü ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

Yukarıda görüldüğü üzere şârih her bir başlığın tarifini ve açıklamalarını yapmaktadır. Şârih başlıklardan sonra başlığa uygun muamma örneklerini sıralayıp her birini gerekli ameller dâhilinde şerh etmektedir. Muammalar eserde ilgili amelin ilk örneği ise "Çünânki der-ism-i (şahıs ismi)" şeklinde yer almaktadır. İlk örneğin ardından gelen isimler ise "Ve der-ism-i (şahıs ismi) şeklinde sıralanmaktadır. Örnek:

"**Çünānki der-ism-i 'Alī**

Teni sad pāre itmemek ne revā
Ey gönül 'ayb olur delüye kabā" [24b]

"**Ve der-ism-i Sa'dī**

Çalsun yire mir'āt-ı mücellāsını dīde
Kim görmedi ruhsāre-i zībāsını dīde" [29b]

2.2.2. Eserde Yer Alan Muammalar ve Çözüm Yöntemleri

Şerh-i Mu'ammayât-ı Emrî'de toplamda 607 adet muamma yer almaktadır. Bu muammalardan ikisi müellife (şârihe), ikisi Abdullâh Efendi (Dursunzâde)'ye, ikisi Mir Hüseyin Nişâbûrî'ye aittir. Geriye kalan muammalar Emrî'ye ait olup onun "Emîn" ismindeki muamması sehven iki defa yazılmıştır. Yine Emrî'ye ait olan "Cârî" ismindeki muamma "tashîf" ameli altında şerh edilmiş ve Emrî'nin "izhâr ve israr" ameline uygun muamma örneğinin olmaması sebebiyle bu amelde tekrar edilmiştir. İki kez yazılan muammalar birer muamma olarak ele alındığında eserde Emrî'ye ait muammaların sayısı 599'dur.

Eserde istihracı istenen isimlerin listesi ise şu şekildedir:

İsim	***Adet***
'Abdî	2
'Abdurrahîm	1
'Âbid	1
'Âdil	4
'Aklî	1
'Alî	33
'Alî Kemâl	1

'Atâ	2
'Azîz	1
'İbâdî	1
'Îdî	1
'İmâd	2
'Îsâ	4
'Osmân	4
'Ömer	22

'Ubeydî	1
'Ulvî	1
'Umrân	1
'Uzrî	1
Âbil	1
Âdemî	2
Ahmed	8
Akbaba	1

Ayas	1
Ayaz	10
Bâkî	2
Bâlî	3
Bâlîşâh	1
Bâyezîd	1
Bedr	7
Behâ	2
Behlûl	2
Behrâm	2
Bekr	1
Bekr Çelebi	1
Bektaş	1
Berkî	1
Beyânî	1
Bilâl	3
Budağ	10
Ca'fer	2
Cabbâr	1
Câbir	1
Câmî	3
Cârî	3
Celâl	1
Celîl	2
Cemâl	15
Cevrî	1
Çâkî	2
Dâ'î	1
Dânişî	1
Dâvûd	14
Dervîş	6
Dervîş Cemâl	1
Ebûbekr	1
Ebulbekâ	1
Edhem	6
Emîn	10
Emrî	1
Esvedî	1
Eyyûb	3
Fazlullâh	1
Ferah	2

Fethî	4
Fevrî	2
Figânî	1
Ganî	2
Garîb	1
Gaybî	1
Gıyâs	2
Habîb	5
Halef	2
Halîl	5
Hâmid	4
Hamza	11
Hasan	9
Hayâlî	1
Haydar	6
Hemdem	3
Hızr	2
Hudâdâd	1
Hurrem	10
Husrev	4
Hürmüz	1
Hüsâm	14
Hüsâm Nakî	1
Hüseyn	6
İbrâhîm	2
İdrîs	1
İlâhî	1
İlyâs	8
İshâk	3
İskender	5
Kâdirî	1
Kadrî	2
Kâmî	2
Kâmil	1
Kara	1
Kâsım	11
Kaya	13
Kaya Bâlî	1
Kelâmî	1
Kemâl	11
Ken'ân	1

Kerîm	3
Kubad	3
Kurd	2
Latîf	1
Mahmûd	1
Mecdî	1
Melek	1
Memi	8
Mes'ûd	1
Mesîh	8
Mestî	1
Mezîd	3
Mîr-i 'Âşıkân	1
Mu'izz	1
Mu'mîn	
Muhammed	3
Muharrem	1
Murâd	3
Mûsâ	2
Muslî	2
Münîr	1
Nâmî	1
Nâsir	1
Nasûh	6
Nazar	1
Nebî	4
Nev'î	2
Nihânî	2
Noyân	1
Nûh	9
Nûhî	1
Nûr	3
Nûrî	1
Pervîz	1
Perî	1
Pîrî	2
Rahmî	2
Ramazân	3
Râzıkî	1
Receb	14
Resûl	1

Rıdvân	1
Rindî	1
Rûh	1
Rumûzî	1
Rüknî	1
Rüstem	4
Sa'dî	6
Sa'yî	1
Sabrî	2
Sâdık	3
Sadr	3
Safer	1
Safî	1
Sâfî	1
Sâkî	1
Sâkinî	1
Sâlih	5
Seherî	1
Selîm	7
Selmân	3

Seyfî	1
Seyyid	1
Sıdkî	1
Sinân	5
Sirâc	1
Süheyl	1
Sührâb	1
Süleymân	3
Şa'bân	2
Şâdî	1
Şâh	3
Şâhî	1
Şehdî	1
Şeyh	4
Şihâb	2
Şu'ayb	7
Şücâ'	6
Tâcüddîn	1
Tâhir	2
Tatar Hüseyn	1

Tîmûr	1
Üveys	4
Vecdî	2
Veled	2
Velî	7
Veys	2
Veysî	1
Ya'kûb	1
Yahyâ	3
Yûnus	2
Yûsuf	4
Zâhid	2
Zâtî	2
Zekeriyyâ	2
Zeyn	4
Zeynel	2
Zinnûn	1
Zülâlî	1

Eserde ele alınan muammaların Emrî'ye aidiyeti noktasında bir şüphe yoktur. Emrî'nin muammaları genellikle matla' biçiminde beyitlerden oluşmaktadır. Bunun yanında dörtlük ve rubâ'î şeklinde muammalar da görülmektedir. Emrî'nin muammaları genellikle tek bir ismi gizleyen bir yapı arz etmektedir. Bununla birlikte unvanıyla birlikte ele alınan ve birden fazla ismin gizlendiği muamma örnekleri az değildir.

Yukarıda belirtildiği üzere şârih konu başlıklarından sonra başlığa uygun muamma örneklerini sıralamakta ve bunların çözümünü yapmaktadır. Muammaların çözümünde istihracı istenen isim genellikle benzer yöntemlerle elde edilmektedir. Muamma çözümünde birden fazla muamma amelinden istifade edilmektedir. Muamma amelleri arasında "tahlîl, kalb, terâdüf, terkîb" amelleri muamma çözümünde en sık kullanılan amellerdendir. Şârih muammaların çözümünü bahsi geçen amellere göre yapmaktadır.

Örnek:

"**Ve der-ism-i Kaya Bālī**

Alursa Emri'nün gönlin 'izār-ı lāle-güniyle
Yaka bī-dil her iki 'ālemi āh-ı derūniyle

Yaka bī- 'ibāretinde her iki dil ola ya'nī iki harf-i evveli ki *yak*dur, kalb olup *kaya bī* olmışdur. Bir ikiden dahı harf-i bā kasd kılınup *dil* murādifi *bāl* lafzına tebdīl kılınmışdur ki mütezammın-ı husūl-i ismdür." [20a-20b]

Bu muamma "tebdîl" ameli altında ele alınmıştır. Örnekte görüldüğü üzere şârih istihracı istenen ismi elde etmek için birden fazla amelden istifade etmiştir. Bâ harfi tebdîl ile bâl lafzına dönüştürülmüş ve Bâlî ismi hasıl olmuştur.

Muamma çözümünde çeşitli amellerin kullanımıyla elde edilen isim farklı kalıp ifadelerle belirtilmiştir. Şârih ortaya çıkan isme bazen çözümün sonunda "maksûd husûle peyveste olmışdur", "mütezammın-ı husûl-i ismdür" gibi ifadelerle işaret etmektedir. Yine şârihin elde edilen ismin kendisini "mecmû'ı Râzıkî olur.", "Kâsım olur.", "fi'l-cümle Hasan ismi hâsıl olur." gibi ifadelerle ortaya koyduğu görülmektedir.

Eserde şârihin muamma çözümünü eksik bıraktığı muamma örneklerine tesadüf olunmaktadır. Bununla birlikte çözümü yapılmayan muamma örnekleri de vardır. Çözümü eksik bırakılan muamma örneği olarak şu muamma verilebilir:

"**Ve der-ism-i Hurrem**

Bend idüp ney-şekere vasf-ı lebün
Ey şeker-leb sıdı nahlin rutabun

*Rutab*dan murād *hurmā*dur." [63b]

Bu tür (çözümü eksik bırakılan) muammalarda çözüm nispeten kolaydır. Bu muammada hurmâ kelimesindeki elif harfi "sıdı nahlin" ifadesiyle düşürülmektedir. Sıdı iskata, nahl teşbîh ve isti'âre ile elif harfine işaret etmektedir.

Eserde iki muammanın tek bir şerhte ele alındığı örnekler vardır. Bunlar ziyade olmayıp "Kâsım" ismindeki iki ayrı muammanın şerhi şöyledir: "Bu iki mu'ammānun istihrācı bir minvāl üzeredür birinün māddesi kadar birisinün dahı kad lafzlarıdur. Derd-i bī-der 'ibāretinden harf-i dāl kasd kılınmışdur." [36a]

Şârih muammanın şerhini yaptıktan sonra bazen bir bilgi vermek bazen de bir muamma çözümünün bazı hususlarına açıklık getirmek için "Pûşîde olmaya ki, mahfî olmaya ki, hafî degüldür ki" gibi kalıp ifadelere yer verir. Bilgi düzeyinde gerçekleşen bu aktarımlardan bazıları şunlardır:

"Pūşīde olmaya ezelī evveli olmayana ve ebedī āhiri olmayana ve sermedī hem evveli ve hem āhiri olmayana dirler." [4b]

"Pūşīde olmaya ki elfāz-ı müterādifenün her birisini nazmda īrād eyleyüp ve āheri irāde eylemeyeler belki bu fenn erbābınun īrād idüp tasarruf gösterdükleri elfāz-ı müterādifeyi īrād idüp tasarruf kılalar." [18a]

"Mahfî olmaya ki bolur 'ibāreti Tatar lisānında olur ma'nāsınadur ammā bizüm lisānumuzda bu ma'nā kasd olınması 'ayb olur." [24b]

Şârih muammanın çözümünde gerçekleşen kimi hususların doğruluğunu ve yanlışlığını göstermek için bu kalıp ifadelerle birlikte "dürüst, sahîh, câ'iz, müsamâha" gibi ifadelere başvurur:

"Mahfî olmaya bu mahalde lālden tebdīl ma'nāsı dürüst degüldür." [20a]

"Mahfî olmaya ki kelime-i çeşmden basar lafzını bu fenn üstādlarından hīç kimse irāde eylememişler ve taşra lafzıyla bir kelimenün harf-i evvelin yā harf-i āhirīn irāde eylemek cā'iz degüldür. Zīrā taşra bīrūn ma'nāsınadur, derūn mukābili. Tarafeyn ma'an irāde kılınmak gerekdür." [31a]

"Pūşīde olmaya ki mec lafzınun cīm-i sākinesine çeş lafzınun cīm-i meftūhasıyla işāret kılınmada müsāmaha irtikāb olınmışdur." [40a]

2.2.3. Metin Dışı ve Metin İçi Göndermeler

Ahmed el-Mu'ammâyî eserinde birtakım metin dışı göndermelerde bulunur. Bu göndermeler muamma alanındaki kaynak eser ve isimlere yöneliktir. Eserde yer alan metin dışı göndermeler bazen gönderme yapılan şahsın ismi zikredilerek yapılmaktadır. Mollâ Câmî, Mir Hüseyin Nişâbûrî ve Şerefeddin Ali Yezdî eserde zikredilen isimler arasındadır. Ahmed el-Mu'ammâyî "leb" kelimesinin kelimenin sonuna işaret etmediğini belirtmek için bahsi geçen isimlerin eserlerine göndermede bulunur. Bu isimlerle beraber "müteahhirînden bazısı" ifadesiyle bir mukayeseyi ortaya koyar:

"Mahfî olmaya ki Mîr Hüseyn ve Mollā Cāmī ve Şerefü'ddīn-i Yezdī resā'ilinde kelime-i leb vāsıta-i intikāddur. Anunla harf-i evvel-i kelimeye işāret olınur, harf-i āhire işāret sahīh degüldür. Ammā müte'ahhirīnden ba'zısı anunla kelime āhirine dahı işāret eylemişdür." [43b]

Ahmed el-Mu'ammâyî, tebdîl ameli altında tebdîl işleminden önce ve sonra vasıtada gerçekleşen harekât ve sekenât, teşdîd ve tahfîf gibi arızaların telaffuza uygun olarak hasıl edildiğini bildirmek için Mir Hüseyin'in ortaya koyduğu kurallara atıfta bulunmaktadır:

"Tıbā'-ı selīme ve ezhān-ı müstakīmeye pūşīde olmaya ki cāmi'-i kemālāt-ı ma'nevī vü suverī Mevlānā Emīr Hüseyn-i Nīşābūrī vaz' eyledügi umūr-ı külliyyedendür ki vesā'itde vāki' olan harekāt u sekenāt ve teşdīd ü tahfīf ve ġayrı 'avārız telaffuza muvāfık husūli vācibdür." [22b]

Eserde isimlerden ziyade muamma alanında yazılmış risalelere göndermeler mevcuttur. Bahsi geçen risalelere müphem bir kullanımla atıfta bulunulmaktadır. Bu risaleler "resâ'il-i mu'ammâ, üstâd resâ'ili, resâ'il-i esâtize" biçiminde tanımlanmaktadır. Ahmed el-Mu'ammâyî, muamma alanında yazılmış risaleleri incelediğini eserin mukaddimesinde şöyle dile getirmektedir: "…fakīr ü hakīr Ahmed el-Mu'ammāyī bundan akdem resā'il-i mu'ammānun ekserin tetebbu' ve fevā'id-i kavā'id ü zavābıtından temettu' eyleyüp…" [1b]

Mu'ammâyî eserinde yer alan bilgilerin üstat risalelerinde yazılmış olduğunu ve metin olsun şerh olsun bu alanda kırk sekiz kitabı incelediğini ifade etmektedir:

"Ve pūşīde olmaya ki bu risālede kavā'ide müte'allik her ne tahkīk olınmış ise bu fenn üstādlarınun resā'ilinde mestūrdur eger metndür ve eger şerhdür bu fende kırk sekiz kitāb tetebbu' olınmışdur." [96b]

Eserde yer alan bilgilerin sahih kılınması noktasında Mu'ammâyî'nin yaptığı göndermeler önemlidir. Bu göndermeler muammaların şerhinde bazen bir tasarrufu bazen bir itirazı ortaya koymaktadır. Göndermelerden bazıları şöyledir:

"Bu fenn üstādları resā'il-i mu'teberelerinde kelime-i hūrda terādüf tarīkiyle tasarruf göstermemişlerdür." [18a]

“Mahfî olmaya ki bu fenn üstādlarınun resā’ilinde mihr lafzını īrād idüp andan vudd ve hubb kelimelerini irāde eylemezler. Terādüf ü iştirākda her murādif ü müştereki isti‘māl eylememişlerdür ve cā’iz dahı görmemişlerdür.” [33b]

“Erbāb-ı tıbā‘-ı selīme ve ashāb-ı ezhān-ı müstakīme pūşīde olmaya ki bu fenn üstādlarınun resā’ilinden menkūldür ki erbāb-ı ta‘miye her māddede karīne-i ismi i‘tibār eylemeyeler, karīne-i ism altı mevzi‘den ġayrı yirde cā’iz degüldür.” [96a]

Ahmed el-Mu‘ammâyî’nin metin dışı göndermelerin haricinde metin içi göndermelerde bulunduğu görülmektedir. Bu göndermeler çoğu zaman aynı bahsi havi iki ayrı muammaya işaret etmek için kullanılmaktadır. Örneğin “Edhem” muammasında “hem” lafzının kalb edilmesiyle elde edilen “meh” lafzında sakin olan mîm harfinin fethalı olduğuna dair bir işaretin mevcut olmadığı dile getirilir. Daha sonraki muammalarda bu tarz üzere yapılan yani “hem” kelimesinden kalb ile “meh”in elde edilmesi gibi kullanımlar eserin bazı yerlerinde metin içi göndermelerle belirtilmiştir. Bu göndermelerden bazıları şunlardır:

“Bu mu‘ammāda dahı kalb-i hemden meh irāde kılınmışdur, Edhem mu‘ammāsında mahzūr bākīdür.” [27a]

“Bu mu‘ammāda kelime-i şebün kalbinden beş kasd olınmışdur, ‘amel-i tebdīlde Edhem mu‘ammāsında beyān olınan i‘tirāz bunda zāhirdür.” [28a]

“Bu mu‘ammāda ‘amel-i tebdīlde Edhem mu‘ammāsında olan i‘tiraz zāhirdür.” [81b]

Mu‘ammâyî bazen art arda gelen iki muammanın ikincisinde muammanın çözümünde yapılacak işlemlerin önceki muamma ile aynı olduğunu belirtir. Bu tarz kullanımlarda “mu‘ammâ-yı sâbık”a işaret olunup bunlar eserde şöyle yer almaktadır:

“Ser-i rāhdan harf-i tā kasd olınmışdur, tarīk i‘tibāriyle. Dūr-ı bī-dilden murād dürdür, tasarrufāt-ı mā-‘adā mu‘ammā-yı sābık gibidür.” [75a]

“Yüzin andum dil-berün ‘ibāretinden dil-berün dālını yāda getürdüm ta‘bīri kasd kılınup bākī tasarrufāt mu‘ammā-yı sābıkdaki gibidür.” [81b-82a]

“Resenden murād habldur. Mu‘ammā-yı sābık gibi habda hab gösteren ser-i zülfdür.” [46b]

Mu‘ammâyî yukarıda bahsi geçen “Edhem” muammasında olduğu gibi daha önce yaptığı açıklamalara işaret etmektedir. O bazen bu açıklamaları tekrar etmez ve ilgili açıklamanın muamma ismine işaret ederek gerekli izahın ayrıntısına işaret eder: “Pūşīde olmaya ki frengī flori ‘ibāretinden musavver flori irāde olınmaz. Tafsīli te’līf-i imtizācīde Ādemī mu‘ammāsında beyān olınmışdur.” [86a]

2.2.4. Ahmed el-Mu‘ammâyî, Dursunzâde Abdullâh, Mir Hüseyin Nîşâbûrî’ye Ait Muammalar

Şerh-i Mu‘ammayât-ı Emrî’de muammanın kural ve kaideleri başlıklandırılmış ve her bir kaideye uygun olarak muamma örnekleri verilmiştir. Emrî’nin kimi kaidelere uygun muammasının olmaması bazı şairlerin muammalarının esere dâhil edilmesiyle sonuçlanmıştır. Ahmed el-Mu‘ammâyî, birkaç amelde kendisine ve Abdullâh Efendi (Dursunzâde), Mir Hüseyin Nîşâbûrî’ye ait muamma örneklerine yer vermiştir.

Mu‘ammâyî, “tahlîl” başlığı altında Emrî’nin ilgili kaideye misal olacak muammasının olmaması sebebiyle kendisine ait olan “Âbil” ve “Rüknî vü Beyânî” ismindeki muammalarını örneklemiş ve şerh etmiştir. Onun “Âbil” ismindeki muamması Emrî’nin tahlîl amelinde bütün cüzlerden anlamın kastedilmesi ve yine bütün cüzlerin gayr-ı müstakil olarak iki cüze tahlil olunması hususuna örnek olacak muamması olmadığından ötürü esere dâhil edilmiştir. Bahsi geçen muamma şudur:

> “Mu‘ammayāt sāhibinün maksūd bi’t-temsīl īrād eylemege kābil mu‘ammāsı bulınmayup mü’ellif-i kemīnenün bu mu‘ammāsı īrād olınmışdur:
>
> **Der-ism-i Ābil**
>
> Gönül zülf-i nigāra beste oldı
> Hemān āhı mehe peyveste oldı
>
> Pūşīde olmaya ki *hemān* ve *āh* kelimeleri tahlīl-i sünā’ī vāki‘ olmışlardur, maksūd bi’t-temsīl tahlīl-i *āh*dur. Kelime-i *hemā nā-hı* olup *mā* bākī kalmışdur ki andan terādüf mülāhazasıyla *āb* kasd kılınup *mah*dan irāde olınan harf-i lāma peyveste kılınmışdur.” [12b]

Mu‘ammâyî’nin “Rüknî vü Beyânî” ismindeki muamması ise eserde şöyle yer almaktadır:

“Ammā mecmū‘-ı eczādan lafz murād olup cümlesi ġayr-ı müstakil kılınmak bu mu‘ammayātda bulınmayup mü’ellifün ber-vech-i temsīl bu mu‘ammāsı īrād olınmışdur:

Der-ism-i Rüknī vü Beyānī

Ne denlü ser-keş olsa ‘āşık-ı şeydāya cānānı
Hemān-dem rām ider sāf şarābıyla kebāb anı

Maksūd bi’t-temsīl tahlīl-i *ān*dur.” [13b]

Mu‘ammâyî, Emrî’nin telmîhin ikinci kısmına muvafık muammasının olmamasından ötürü Abdullâh Efendi (Dursunzâde)’nin “‘Alî Kemâl” ve “Şâh” ismindeki iki muammasına yer vermiştir. Şârih, önce Emrî’nin örnek göstermeye kabil muammasının olmadığını söyler ve ardından Abdullâh Efendi’den övgü ile bahsedip iki muammasından örnek verir:

“Bu mu‘ammayāt-ı rengīn ve nazm-ı metīn sāhibi Emrī Çelebi’nün zāde-i tab‘ından kısm-ı sānī-i telmīhde ber-sebīl-i temsīl tahrīre ve maksūd bi’z-zikri tasvīre kābil mu‘ammāsı olmayup zübde-i ashāb-ı fazl u kemāl ve kıdve-i erbāb-ı kīl ü kāl sāhib-i fünūn-ı şettā, mālik-i nazm u inşā ‘Abdu’llāh Efendi’nün selleme’llāhu tab‘-ı vakkād ve zihn-i nakkādlarından ma‘raz-ı vücūdda cilve-nümā olan muhayyel mu‘ammāları ki safha-i rūzgārda mestūr ve elsine-i ‘ālemde mezkūrdur. Ol mu‘ammayātdan bu iki mu‘ammā kısm-ı sānī-i telmīhe misāl vāki‘ olmaġın īrād olınmışdur.” [35a]

Mu‘ammâyî’nin muammasını örnek verdiği bir diğer isim Mir Hüseyin’dir. Şârih, Emrî’nin a‘mâl-i tezyîlînin beşinci kısmı olan ma‘rûf ve mechûle örnek göstermeye uygun muamması bulunmadığından Mir Hüseyin’in “Nûr” ve “Noyân” ismindeki iki muammasına yer vermiştir. Bu bahis eserde şöyle yer almaktadır: “Sāhib-i mu‘ammayātun bu ‘amelde mu‘ammāsı vāki‘ olmayup Mevlānā Emīr Hüseyn’ün bu iki mu‘ammāsı ber-sebīl-i temsīl īrād olınmışdur.” [94b]

Mir Hüseyin’in “Nûr” ismindeki muamması ve şerhi şöyledir:

“**Ve der-ism-i Nūr**

Tābe-key dil hūn hored mī-cūyed ez-la‘l-i tū behr
Piş-i nūş āyed ki bāşed sīr ez-ān dürdī-i zehr

Kelime-i *nūş* tahlīl olınup *piş-i nū* ya‘nī zamme-i *nū* şāyed ki sīr ola ya‘nī ma‘rūf ola ve *dürdī-i zehr*le tamām olur hareket-i mechūle meselā *nūş* lafzınun zammesi ve *se* ki üçdür, anun kesresi mechūledür.” [94b]

2.2.5. Eserin Söz Varlığı

Muammanın çeşitli ilimler ve edebî tekniklerle olan münasebeti muammada kullanılan kelime kadrosunu şekillendirmektedir. Aynı şekilde muammanın kural ve kaideleri ile metinde kullanılan kelime ve ibareler arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Muamma metninin içerisinde yer alan kelime ve ibareler şerh metinlerinde izah edilmektedir.

Muamma metinlerinde kullanılan kelime kadrosunun izah edilmesi şârihin çeşitli ilimleri ve edebî teknikleri bilmesi ve Arapça, Farsça ve Türkçeye hakim olması ile mümkündür. Kelimeler ve ibareler genellikle bu tekniklerle ve bahsi geçen üç dil arasındaki karşılıklarıyla yorumlanmaktadır.

Muammanın kaideleri eserin söz varlığının temelini oluşturmaktadır. “Muammanın Kaideleri” başlığında bu kavramlar ve açıklamalarına yer verildiğinden burada tekrar edilmedi. Ancak belirtmek gerekir ki eserin geneli izahlar etrafında şekillenmekte ve bu izahlar kendi içerisinde yüzlerce kavram ve terimi ihtiva etmektedir. Bu kavram ve terimlerin eserin geneline yayıldığı görülmekle birlikte bunların her birinin örneklendirilmesi belki bir lügatçe hazırlamakla mümkündür. Biz burada şârihin eserinde kullandığı kelime kadrosunun genel formuna temas edeceğiz.

Muamma literatürüne hakim olan şârih bazen kelime ve ibarelerin açıklamasını yapmakta bazen de bunların diğer dillerdeki karşılıklara yer vermektedir. Terâdüf başlığı altında sık görülen bu tasarruf muammanın birden fazla kaideyi barındırması hasebiyle eserin geneline yayıldığı görülmektedir.

Şârih bazen bir kelime ya da ibarenin sözlük anlamını bildirmektedir. Bu örnekler metin içerisinde bazen bir kavrama açıklık getirmek, bazen de muamma çözümünde kolaylık sağlamak için yapılmaktadır. Bahsi geçen örneklerden bazıları eserde şöyle yer almaktadır:

“***ezelī*** *evveli olmayana … dirler*” [4b]

“***ebedī*** *āhiri olmayana … dirler*” [4b]

"***sermedī*** *hem evveli ve hem āhiri olmayana dirler.*" [4b]

"***bolur*** *'ibāreti Tatar lisānında olur ma'nāsınadur*" [24b]

"*Bu fenn ıstılāhında* ***ratk*** *bir harfün yā dahı ziyādenün bir harfe yā dahı ziyādeye ittisālinden 'ibāretdür, bir vechle ki emr-i sālis hāsıl ola ve* ***fatk*** *bir harfün yā ziyādenün bir harfden yā dahı ziyādeden infisālinden 'ibāretdür, bir tarīkle ki emr-i sālis hādis ola.*" [26a]

Şârihin metin içerisinde muammanın çözüm yolunu göstermek için açıklığa kavuşturduğu örnekler arasında ise şunlar gösterilebilir:

"***Seyr-i yārān*** *vasf-ı terkībī i'tibār olınup yā sürici seyr dimek olur.*" [4b]

"*Meselā* ***servün peyvestesi*** *dinilse servün seri dimek olur*" [84b]

"***Ta'zīmile selām****dan murād selāmun 'aleykum 'ibāretidür*" [35a]

"***selāmun 'aleykum*** *lafzının reddinden 'aleykume's-selām 'ibāreti kasd kılınmışdur*" [35a]

Türkçe yazılmış muamma şerh metinleri incelendiğinde kelimelerin Arapça, Farsça ve Türkçe karşılıklarının sık kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimeler, eserin söz varlığını zenginleştiren hususların başında gelmektedir. Burada eserin tamamına yayılı halde bulunan teradüf örneklerinden en sık kullanılanlarına yer vermek eserin söz varlığının önemli bir yönüne işaret bakımından önemlidir.

Şârih, bir kelimenin diğer dillerdeki karşılıklarına "murâdif, müterâdif, terâdüf, -den murâd, …dan….kasd, ..dur… i'tibâriyle" gibi ifadelerle işaret etmektedir. Metinde sık kullanılan terâdüf örnekleri şunlardır:

Âb-su-mâ': "*āb* murādifi *su*yla" [49a]; "*āb* murādifi *mā*" [79a; 89b; 89b]; "*āb*dur, andan ber-sebīl-i terādüf *mā* kasd olınup" [79b]; "*su* murādifi *mā*ya" [82a]

Âfitâb-hûrşîd-gün-güneş-şems-mihr-yûh-hûr-beyzâ: "*āfitāb* murādifi *hūrşīd*ün" [40b]; "*Mihr*den terādüf i'tibāriyle irāde kılınan *yūh*" [47a]; "*mihr* murādifi *hūr*" [51a]; "*güneş*den terādüf ile irāde kılınan *şems*" [53b]; "*Māh* u *Pervīn* ü *güneş*den ber-sebīl-i terādüf *ay* ü *Süreyyā* vü *yūh* kelimeleri kasd kılınup" [61]; "*Gün*den murād *şems*dür, misli harf-i şīndür ve *yūh* dahı bī-dil olmışdur." [83a]; "*mihr* murādifi *hūr*" [93a]

Biz-mâ-nahnu: "*biz* murādifi *mā*da" [36b]; "*Māh* lafzınun *mā*sı *biz* 'ibāretiyle muşārün-ileyh intikādı vāki' olup *nahnu* lafzına tebdīli kasd kılınup" [83b]

Bülbül-'andelîb-'anâdil (cem')-hezâr: "*Bülbülün cem'inden* murād terādüf mülāhazasıyla *'anādil*dür" [7b]; "*Bülbül*den be-tarīk-i terādüf *'andelīb* kasd kılınup" [67b]; "*bül-bül* olmışdur, andan harf-i ġayn irāde kılınmışdur, *hezār* i'tibāriyle." [90b]

Çeşm-basar-dîde-'ayn-göz: "iki *çeşm*den terādüf ile iki *basar* kasd kılınup" [30b]; "*dīde* murādifi '*ayn*" [36a; 41a; 75b]; "*Çeşm*den murād kelime-i *'ayn*dur" [40a]; "*göz* murādifi *'ayn*" [60a; 61b]; "*Gözler*ün birinden *çeşm* ve birinden dahı *'ayn* irāde kılınup" [71a]

Dâ-elem-derd: "Cüz'-i evveli *dā*dür, andan terādüf mülāhazasıyla *elem* irāde kılınmışdur." [14b]; "*elem*den terādüf vesātatıyla *dā* kasd kılınup" [25b]; "*Derd* murādifi *dā*" [49b]; "*Elem* murādifi *dā*" [49b]; "*derd* murādifi *elem* kelimesinün" [56b]

Dem-kan-hûn: "*dem* irāde kılındukdan sonra terādüf-i Türkīsi *kan* kasd olınmışdur." [44a]; "*kan* olmışdur, andan terādüf vesīlesiyle kelime-i *dem* kasd olınup" [63b]; "*kan* murādifi *hūn*" [83a]

Deryâ-bahr-yemm-deniz: "*Cānib-i deryā* harf-i rādur, *bahr* i'tibāriyle." [19a]; "*Ān* lafzı gevher-nisār-ı bahr ya'nī sadef-i *yemm* farz olınmışdur." [78b]; "*Deniz*den murād *bahr*dur" [88a]

Dil-bâl-haşâ-kalb-gönül-cenân: "*dil* murādifi *bāl*" [20b; 30a; 41b; 76a]; "*Dil* murādifi *haşā*" [42a; 94a]; "Ve bir def'a dahı dil ü dīde miyānı *lām* ü *yā*dur, *kalb* ve *'ayn* i'tibāriyle." [42a]; "*Dil* murādifi *cenān*" [54a]; "*dil* ü *sīne* murādifleri *kalb* u *sadr*" [54b]; "*dil*den murād *bāl*dur" [80a]; "*Derūne-i dil*den murād *lām*dur, kalb i'tibāriyle" [81a]; "her iki gönül ola ya'nī kalb ola" [93b]

Ev-em-yâ: "*ev* olur andan terādüf vesātatıyla kelime-i *yā* kasd kılınmışdur." [9a]; "*yā* murādifi *em*" [21a; 43b; 44b; 81b]; "ya'nī *ev* murādifi *yā*" [37b]; "*em*dür, andan *yā* irāde kılınup" [55a]; "*ev*den murād *em*dür" [73a]

Gice-şeb-leyl: "*gice*den murād *şeb*dür" [29a]; "*Leyl*den terādüf mülāhazasıyla kelime-i *şeb* kasd kılınup" [46b]; "*gice*den murād *leyl*dür" [46b]; "*şeb* olup murādifi *leyl* murāddur" [57a]

Kaş-hâcib-ebrû: "*Kaş* murādifi *hācib*ün" [62a]; "rūy-ı ebrū görinmesine işāret kılınmışdur, evvelinde harf-i elif āhirinde *hā, hācib* i'tibāriyle." [64b]; "*Kaş*dan murād *hācib*dür" [25b; 85b]

Kapu-fî-der-bâb: "*Kapu*dan terādüf ü iştirāk mülāhazasıyla kelime-i *fī* kasd kılınup" [10b]; "*bāb*dür, andan terādüf vesātatıyla kelime-i *der* irāde kılınup" [37b]; "*bāb* murādifi *fī*nün" [51a]; "*Der* murādifi *fī*nün" [60b]; "*der* kalmışdur, andan ba'zı tasarrufātla *fī* irāde kılınmışdur." [86a]

Mâh (meh)-şehr-ay: "Evvelā *māh*dan irāde kılınan *şehr*" [50b]; "*Māh* u *Pervīn* ü *güneş*den ber-sebīl-i terādüf *ay* ü *Süreyyā* vü *yūh* kelimeleri kasd kılınup" [61a]; "*Meh*den murād *şehr*dür." [84a; 95b]

Mey-mül-râh-hamr-bâde-şarâb-müdâm-mey: "*mey* murādifi *mül*de indirāc bulmışdur" [4b]; "sāniyen *bāde* murādifi *şarāb*" [5b]; "*müdām*dan terādüf mülāhazasıyla *bāde* kasd kılınup" [9a]; "*rāh*dur, andan terādüf mülāhazasıyla *mül* irāde kılınup" [9b]; "cüz'-i evveli *mey*dür, andan terādüf vesātatıyla kelime-i *rāh* irāde olınup" [14b]; "*Mey*den *rāh*" [15b-16a; 88a]; "*hamr* olmışdur ki andan murād *mey*dür" [32b]; "*bāde* murādifi *rāh* lafzınun" [59a]; "*mül* olup murādifi *mey* irāde kılınmışdur." [83b]; "*mey* ki *bāde*dür" [95b]

Min-'an-ez: "*min* murādifi *ez*" [6b]; "*'an* kalmışdur, andan terādüf ile *ez* irāde kılındukdan sonra" [40a]; "kelime-i *'anberīn* hālī olıcak *'an* kalur, andan ber-sebīl-i terādüf *ez* irāde kılınup" [87a-87b]

Ne-lâ-yok: "ve cüz'-i sānī *ne* lafzıdur, andan terādüf mülāhazasıyla *lā* irāde kılınup" [11b]; "*yok* murādifi *ne* lafzına" [16a]; "*ne* murādifi *lā*ya" [42b; 43a]

Nehâr-yevm-gün: "*nehār* murādifi *yevm*ün" [34a]; "*yevm* ve andan murādifi *nehār*" [38a]; "*Gün*den iştirāk ü terādüf ile kasd olınan *yevm*ün" [47a]; "*Gün*den murād *mīm*dür *yevm* mülāhazasıyla yā *rā*dur *nehār* hasebiyle" [65a]; "Gün yüzinden *nehār* i'tibāriyle" [90a]

Râh-tarîk-yol-sebîl: "*Ser-i rāh*dan harf-i tā kasd olınmışdur, *tarīk* i'tibāriyle." [75a]; "*Yol* murādifi *sebīl*de *rāh* lafzı karār eyleyüp" [80b]

Tağ-cebel-kûh (küh): "*Taġ*dan murād *cebel*dür" [72a]; "*kūh* murādifi *cebel*de karār eyleyüp" [79b]; "Kelime-i *küh*den ber-sebīl-i terādüf *taġ* lafzı irāde kılınup" [91b]

Yâ-kavs-kemân: “kelime-i *yā*dan terādüfle *kavs*” [21a]; “*Yā*dan terādüf ile *kemān* kasd kılınup” [25b]; “kemānı *hā*dur, *kavs* i‘tibāriyle” [85b]; “*Yā*dan murād *hā*dur, *kavs* i‘tibāriyle.” [90b]

Yukarıdaki terâdüf örneklerine göz atıldığında diğer edebî metinlerde örneğine sık rastlanmayan kelimelerle karşılaşılmaktadır. Bu kelimeler arasında güneş kelimesinin müteradifi olarak ele alınan yûh (**يوح**) ve hûr (**هور**), elem’in karşılığı olarak dâ (**دا**), dâğ kelimesinin karşılığı olarak key(y), gönül kelimesinin karşılığı olarak haşâ (**حشا**), gam’ın karşılığı olarak hem (**هم**) kelimeleri yer almaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞERH-İ MU‘AMMAYÂT-I EMRÎ’NİN METNİ

3.1. NÜSHALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ VE ŞECERESİ

Araştırmalarımız neticesinde *Şerh-i Mu‘ammayât-ı Emrî*’nin yedi yazma nüshası tespit edilmiştir. Eserin nüshaları İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, İran Meclis Kütüphanesi, Tebriz Milli Kütüphanesinde yer almaktadır. Bu nüshalardan Tebriz Milli Kütüphanesinde 2915[171] arşiv numarası ile yer alan nüshanın teminini sağlayamadığımız için değerlendirmelerimiz altı nüsha üzerinden yapılacaktır.

Mevcut nüshalarda yer alan benzerlikler ve farklılıklar, eksiklikler ve fazlalıklar, derkenarlar gibi hususlar incelendiğinde Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi; Çelebi Abdullah Efendi 328/1, Nuruosmaniye Koleksiyonu 34 Nk 3951/1, Yazma Bağışlar 000566 ve İran Meclis Kütüphanesi 10-10247IR numaralı nüshaların aynı koldan geldikleri görülmektedir. İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi IUNEK-TY01355 numaralı nüsha ile Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Köşkü no. 000121’de yer alan nüshalar ayrı bir kolbaşı oluşturmaktadır.

Nüshalardaki mevcut karineler göz önünde bulundurulduğunda İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi IUNEK-TY01355 numaralı nüsha müellif tarafından tebyiz edilen nüsha olarak değerlendirilmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdat Köşkü’nde yer alan nüsha bu nüsha (tebyiz edilen) ile aynı kolda yer almaktadır. Geri kalan nüshalar müellifin daha önce telif ettiği nüshasından istinsah edilmiştir.

Ahmed el-Mu‘ammâyî’nin daha önce telif ettiği eserinden istinsah edilen nüshalar arasında Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Çelebi Abdullah Efendi ve Nuruosmaniye Koleksiyonunda yer alan nüshalar birbirine yakın olan iki nüshadır. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yazma Bağışlarda yer alan nüsha ile İran Meclis Kütüphanesinde yer alan nüsha birbirine yakın olan diğer iki nüshadır. İkili

[171] Nüsha hakkındaki bilgiler Mehmet Nuri Çınarcı’nın “Tebriz Milli Kütüphanesinde Bulunan Türkçe El Yazmalarına Ek” adlı çalışmasında yer almaktadır. Çınarcı’nın belirttiğine göre eserin müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir. Detaylı bilgi için bkz.: Mehmet Nuri Çınarcı, “Tebriz Milli Kütüphanesinde Bulunan Türkçe El Yazmalarına Ek”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 4/2 (2011), 103-104.

grup oluşturan bu nüshalar arasındaki en bariz fark derkenarların kullanımından kaynaklanmaktadır.

İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi IUNEK-TY01355 numarada yer alan nüsha tebyiz edilen nüsha olarak değerlendirilmiştir. Bu nüshanın tebyiz edilen nüsha olarak değerlendirilmesine dayanak oluşturan bazı karineler mevcuttur. Şöyle ki:

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nuruosmaniye Koleksiyonu 34 Nk 3951/1 numarada yer alan nüshanın istinsah tarihi H. 1014; Yazma Bağışlar 000566 numarada yer alan nüshanın istinsah tarihi H. 1011'dir. İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi IUNEK-TY01355 numarada yer alan nüshanın tarihi ise H. 1015'tir. Nuruosmaniye ve Yazma Bağışlarda yer alan nüshaların daha erken tarihli olması bu nüshaların müellifin daha önce telif ettiği nüshadan istinsah edildiğini düşündürmekte ve Yazma Bağışlar ve İran Meclis Kütüphanesindeki nüshaların derkenarlarında yer alan bilgiler bu düşünceyi desteklemektedir. Böylece H. 1015 tarihli olan, İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesinde yer alan nüsha temize çekilmiş nüsha olarak değerlendirilmiştir.

İki ayrı koldan gelen *Şerh-i Mu'ammayât-ı Emrî*'nin İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesinde yer alan (tebyiz edilen) nüsha ile bu koldan gelen Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunan nüshada şârihin "Mu'ammayât sâhibinün maksûd bi't-temsîl îrâd eylemege kâbil mu'ammâsı bulınmayup mü'ellif-i kemînenün bu mu'ammâsı îrâd olınmışdur."[172] deyip "Âbil" ismindeki muammasından örnek vermesi ve yine "Ammâ mecmû'-ı eczâdan lafz murâd olup cümlesi gayr-ı müstakil kılınmak bu mu'ammayâtda bulınmayup mü'ellifin ber-vech-i temsîl bu mu'ammâsı îrâd olınmışdur."[173] ifadesiyle "Rüknî ve Beyânî" isimli muammasından örnek vermesi sadece bu kolda yer almaktadır.

Müellifin Emrî'nin muammasının ilgili kaideye uygun örneğinin olmaması sebebiyle uyguladığı tasarruf birinci kolda yer alan nüshalarda Mustafa Rumûzî'nin muammalarının örnek gösterilmesiyle sonuçlanmıştır. Nuruosmaniye, Çelebi Abdullah Efendi, Yazma Bağışlar koleksiyonlarında yer alan nüshalar ile İran Meclis

[172] Ahmed Muammâyî, *Şerh-i Mu'ammeyat* (IUNEK Türkçe Yazma, NEKTY01355), 12b.; Ahmed el-Muammâyî, *Risâle-i Muammâ* (Bağdat Köşkü Kitaplığı, 000121), 12a.
[173] Ahmed Muammâyî, *Şerh-i Mu'ammeyat* (IUNEK Türkçe Yazma, NEKTY01355), 13b.; Ahmed el-Muammâyî, *Risâle-i Muammâ* (Bağdat Köşkü Kitaplığı, 000121), 12b.

Kütüphanesinde yer alan nüshada "Ammâ cümle eczâdan ma'nâ kasd kılınup ve cümlesi gayr-ı müstakil oldugı sûret ki iki cüz'e tahlîline münhasır idi bu makâmda sâhib-i mu'ammayâtun ber-vech-i temsîl îrâd olınmaga kâbil mu'ammâsı bulınmayup Rumûzî'nün bu mu'ammâsı îrâd olındı."[174] ifadeleri yer almakta ve müellifin "Âbil" ismindeki muammasının yerine Rumûzî'nin "Hamîd" ismindeki muammasına yer verilmiştir. İran Meclis Kütüphanesi ve Yazma Bağışlarda yer alan nüshaların derkenarında "Ahmed Burusî'nün dahı bu mu'ammâsı misâl olmaga kâbildür."[175] ifadesi yer almakta ve bu ifade müstensih tasarrufuyla "Âbil" ismindeki mu'ammâyı örneklemektedir.

Aynı şekilde birinci kolda yer alan nüshalarda yukarıda bahsi geçen "Rüknî ve Beyânî" ismindeki muammanın yerine Rumûzî'nin "İlyâs" ismindeki muamması örneklendirilmiştir. İran Meclis Kütüphanesi ve Yazma Bağışlarda yer alan nüshalarda ise müellifin "Rüknî ve Beyânî" ismindeki muamması yine derkenarda "Ahmed Burusî'nün bu mu'ammâsı dahı misâl olur."[176] ifadesiyle bir tasarruf kullanılarak örneklendirilmiştir. Burada müellifin daha önce telif ettiği eserinde kendisinin muammaları yerine Rumûzî'nin muammalarını örneklediği, tebyiz ettiği nüshada ise kendi muammalarından örnekler verdiği görülmektedir.

İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesinde yer alan nüshanın tebyiz edilen nüsha olduğuna işaret eden bir diğer karine İran Meclis Kütüphanesi ve Yazma Bağışlarda yer alan nüshada "Kâdirî" ismindeki muammada yer alan derkenardaki ifadedir. Bu derkenarda yer alan ifade şöyledir: "Bu kitâbun mü'ellifi Ahmed Mu'ammâyî merhûm bu mu'ammânun edâsında kusûr vardur te'emmül eyle ma'lûm olur dimiş…"[177] Bir

---

[174] Muammâyî Ahmed Efendi, *Risâle fi'l-muammâ* (Nuruosmaniye Koleksiyonu, 34 Nk 3951/2), 19a.; Mu'ammeyât (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Çelebi Abdullah Efendi, 328/1), 11a; *Şerh-i Mu'ammayât* (İran Meclis Kütüphanesi, 10-10247IR), 9a.; Ahmed el-Muammâyî, *Risâle fi'l-muammâ* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 000566), 12b.

[175] *Şerh-i Mu'ammayât* (İran Meclis Kütüphanesi, 10-10247IR), 9a.; Ahmed el-Muammâyî, *Risâle fi'l-muammâ* (Yazma Bağışlar, 000566), 12b.

[176] *Şerh-i Mu'ammayât* (İran Meclis Kütüphanesi, 10-10247IR), 9b.; Ahmed el-Muammâyî, *Risâle fi'l-muammâ* (Yazma Bağışlar, 000566), 13b.

[177] Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yazma Bağışlar 000566 numaralı nüshanın yazılış tarihi H. 1011 olarak kayıtlıdır. Bu nüshada yer alan bir derkenarda müellif için "merhûm" ifadesi kullanıldığı görülmektedir. Bu ifadeden ötürü H. 1015 tarihinde yazılan ve bizim tebyiz edilen nüsha olarak değerlendirdiğimiz nüshanın tebyiz edilen nüsha olmadığı yorumu yapılabilir ancak Yazma Bağışlarda yer alan bu derkenarla birlikte daha pek çok derkenarın asıl metnin yazı stiline benzemediği ve bunların sonradan eklendiği görülmektedir. Böylece Ahmed el-Mu'ammâyî'nin ölümüne düşürülen tarih; tebyiz edilen nüshanın temize çekildiğine dair karineler Yazma Bağışlarda yer alan bu derkenarın nüshanın istinsah tarihinden daha sonraki zamanlarda eklendiğini desteklemektedir. İlgili derkenar için bkz.:

müstensih tasarrufuyla şekillenen bu ifadenin işaret ettiği husus birinci kolda yer alan nüshaların gövde metinlerinde yer almayıp tebyiz edilen nüshada "Bu mu'ammânun ta'bîrinde bir noksân vardur ehl-i tab'a hafî degüldür."[178] şeklinde yer almaktadır.

Şerh-i Mu'ammayât-ı Emrî'nin tebyiz edildiğini düşündüğümüz nüshasının zahriyesinde Selîm-i Tahrânî tarafından müellifin ölümüne düşürülen tarih manzumesine göre müellifin ölümü H. 1015'tir. Eserin yazıldığı yıl ile müellifin ölüm yılı örtüştüğünden bu tarih manzumesini de güçlü bir karine olarak değerlendiriyoruz. Bu nüshanın yazılış tarihi ve müellifin ölüm tarihi H. 1015'tir.

Mevcut karinelerden yola çıkarak İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesinde IUNEK-TY01355 numara ile kayıtlı nüsha müellif tarafından temize çekilen nüsha olarak değerlendirilmiştir. Bu nüsha ile aynı kolda yer alan Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Köşkü no. 000121'de yer alan nüsha karşılaştırıldığında Bağdat Köşkünde yer alan nüshada 12 muamma eksiktir. Aynı üslup ve tertip ile yazılan bu nüshalar arasında bu eksiklik dışında fazla bir fark bulunmamaktadır. Birinci kolda yer alan nüshalar ise kendi içerisinde ikili gruplar oluşturmaktadır. Bu grupların oluşmasındaki en bariz fark derkenarların kullanımıdır.

3.2. NÜSHA TAVSİFİ

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi IUNEK-TY01355

Nüsha Başı: سبحان الذى عمّى اعظم اسمائه الاسمى فى بيوت اسرار لطفه الاسنى و كنوز رموز اسمائه الحسنى نخصصه بتنصيص محامده و تسميّه نعمائه و نقدسّه عن شوب التشبيه بانتقاد آلائه راجين من فضله تكميل اعمالنا بتسهيل مطالبنا و تحصيل آمالنا ثمّ الصلوات المترادفه و التسليمات المتضاعفه على سيدنا و مولانا محمد الذى له مكانه فى قلب كل احد و على آله و اصحابه الذين فتحوا ابواب اليقين و ازالوا التعميّه عن الغاز مشكلات الدين

ve ba'de re'y-i nükte-şinās-ı erbāb-ı fıtnat ü zekā ve zamīr-i münīr-i ashāb-ı fehm-i 'ukde-güşāya pūşīde vü setīr kalmaya ki ser-geşte-i bādiye-i bī-kesī vü tenhāyī fakīr ü hakīr Ahmed el-Mu'ammāyī bundan akdem resā'il-i mu'ammānun ekserin tetebbu' ve fevā'id-i kavā'id ü zavābıtından temettu' eyleyüp…

Ahmed el-Muammâyî, *Risâle fi'l-muammâ* (Yazma Bağışlar, 000566), 40a.; *Şerh-i Mu'ammayât* (İran Meclis Kütüphanesi, 10-10247IR), 28a.

[178] Ahmed Muammâyî, *Şerh-i Mu'ammeyât* (IUNEK Türkçe Yazma, NEKTY01355), 41b.

Nüsha Sonu: Ve pūşīde olmaya ki bu risālede kavā'ide müte'allik her ne tahkīk olınmış ise bu fenn üstādlarınun resā'ilinde mestūrdur eger metndür ve eger şerhdür bu fende kırk sekiz kitāb tetebbu' olınmışdur. والله اعلم بالصواب والحمد لله اوّلاً و آخراً و ظاهراً و باطناً و الصلوة على سيّدنا و مولانا محمد و على آله و اصحابه اجمعين

Temmet er-risāletü 'alā-yedi mü'ellifihā el-hakīr Ahmed el-Mu'ammāyī fī-evā'ili Muharremi'l-harām min-şuhūri sene hamse 'aşere ve elf.

Cilt: Sırtı kahverengi deri kaplı şemseli mukavva cilt içerisinde.

Kâğıt: Aharlı, krem renkte kâğıt kullanılmış.

Yazı: Talik.

Varak: 97.

Satır: 17.

Ebad: 125x210 mm.

Müellif: Ahmed el-Mu'ammâyî.

Telif Tarihi: H. 1015.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Köşkü 000121

Nüsha Başı: سبحان الّذى عمّى اعظم اسمائه الاسمى فى بيوت اسرار لطفه الاسنى و كنوز رموز اسمائه الحسنى نخصصه بتنصيص محامده و تسميّه نعمائه و نقدسّه عن شوب التشبيه بانتقاد آلائه راجين من فضله تكميل اعمالنا بتسهيل مطالبنا و تحصيل آمالنا ثم الصّلوات المترادفه و التسليمات المتضاعفه على سيدنا و مولانا محمد الّذى له مكانه فى كل احد و على آله و اصحابه الذين فتحوا ابواب اليقين و ازالوا التعميّه عن الغاز مشكلات الدين

ve ba'de re'y-i nükte-şinās-ı erbāb-ı fıtnat ü zekā ve zamīr-i münīr-i erbāb-ı fehm-i 'ukde-güşāya pūşīde vü setīr kalmaya ki ser-geşte-i bādiye-i bī-kesī vü tenhāyī fakīr ü hakīr Ahmed el-Mu'ammāyī bundan akdem resā'il-i mu'ammānun ekserin tetebbu' ve fevā'id-i kavā'id ü zavābıtından temettu' eyleyüp…

Nüsha Sonu: Ve pūşīde olmaya ki bu risālede kavā'ide müte'allik her ne tahkīk olınmış ise bu fenn üstādlarınun resā'ilinde mestūrdur eger metndür ve eger şerhdür bu fende kırk

sekiz kitāb tetebbu‘ olınmışdur. والله اعلم بالصواب والحمد لله اوّلاً و آخراً و ظاهراً و باطناً و الصلوة على سيّدنا و مولانا محمد و آله و اصحابه اجمعين

Fī-sene 1180.

Cilt: Çiçek tezyinli sırtı deri kaplı karton kapak cilt içerisinde.

Kâğıt: Aharlı, orta kalın, mıstarlı kâğıt kullanılmış.

Yazı: Talik.

Varak: 88.

Satır: 21.

Ebad : 212x125 mm.

Müstensih: Belirsiz.

İstinsah Tarihi: H. 1180.

İran Meclis Kütüphanesi 10-10247IR

Nüsha Başı: سبحان الذى عمّى اعظم اسمائه الاسمى فى بيوت اسرار لطفه الاسنى و كنوز رموز اسمائه الحسنى نُخصّصه بتنصيص محامده و تسميّه نعمائه و نقدسّه عن شوب التشبيه بانتقاد آلائه راجين من فضله تكميل اعمالنا بتسهيل مطالبنا و تحصيل آمالنا ثم الصّلوات المترادفه و التسليمات المتضاعفه على سيّدنا و مولانا محمد الذى له مكانه فى قلب كلّ احد و على آله و اصحابه الذين فتحوا ابواب اليقين و ازالوا التعميّه عن الغاز مشكلات الدّين

ve ba‘de re’y-i nükte-şinās-ı erbāb-ı fıtnat ü zekā ve zamīr-i münīr-i ashāb-ı ‘ukde-güşāya pūşīde vü setīr kalmaya ki ser-geşte-i bādiye-i bī-kesī vü tenhāyī fakīr ü hakīr Ahmed el-Mu‘ammāyī bundan akdem resā’il-i mu‘ammānun ekserin tetebbu‘ ve fevā’id-i kavā‘id ü zavābıtından temettu‘ eyleyüp…

Nüsha Sonu: Bunlardan mā-‘adā teşbīhde bir mahalde ki zülf īrād olınsa cīm ü dāl ü lāmdan murād olınan harfi karīne-i ism ta‘yīn ider. والله اعلم بالصواب والحمد لله اوّلاً و آخراً و ظاهراً و باطناً و الصلوة على سيّدنا و مولانا محمد و على آله و اصحابه اجمعين

Temmet er-risāletü.

Cilt: Tek katlı mukavva üzerine kahverengi deri cilt içerisinde.

Kâğıt: Aharlı, mıstarlı, krem renkte kâğıt kullanılmış.

Yazı: Nestalik.

Varak: 79.

Satır: 23.

Ebad: 220x130 - 170x70 mm.

Müstensih: Belirsiz.

İstinsah Tarihi: H. 1129.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Çelebi Abdullah Efendi No. 328/1

Nüsha Başı: سبحان الذی عمی اعظم اسمائه الاسمی فی بیوت اسرار لطفه الاسنی و کنوز رموز اسمائه الحسنی نخصّصه بتنصیص محامده و تسمیّه نعمائه و نُقدّسه عن شوب التشبیه بانتقاد آلائه راجین من فضله تکمیل اعمالنا بتسهیل مطالبنا و تحصیل آمالنا ثم الصّلوات المترادفه و التسلیمات المتضاعفه علی سیّدنا و مولانا محمد الذی له مکانه فی قلب کلّ احد و علی آله و اصحابه الذین فتحوا ابواب الیقین و ازالوا التعمیّه عن الغاز مشکلات الدین

ve ba'de re'y-i nükte-şinās-ı erbāb-ı fıtnat ü zekā ve zamīr-i münīr-i ashāb-ı 'ukde-güşāya pūşīde vü setīr kalmaya ki ser-geşte-i bādiye-i bī-kesī vü tenhāyī fakīr ü hakīr Ahmed el-Mu'ammāyī bundan akdem resā'il-i mu'ammānun ekserin tetebbu' ve fevā'id-i kavā'id ü zavābıtından temettu' eyleyüp…

Nüsha Sonu: Bunlardan mā-'adā teşbīhde bir mahalde ki zülf īrād olınsa cīm ü dāl ü lāmdan murād olınan harfi karīne-i ism ta'yīn ider و آخراً و اوّلاً لله والحمد والصواب بالعلم الله واو ظاهراً و باطناً و الصلوة علی سیّدنا و مولانا محمد و علی آله و اصحابه اجمعین

Temme'l-kitābu bi-'avni zü'l-celāli ve'l-ikrām 'alā-yedi efkāri'l-enām el-fakīr Mustafā bin Muhammed eş-şehīr bi-Sālih Paşazāde evsalahullāhu subhānehu ilā-cemī'i mārāmehu ve erādehu āmīn.

Cilt: Sırtı kumaş kaplı yeşil mukavva cilt içerisinde.

Kâğıt: Farklı renklerde mıstarlı, aharlı kâğıt kullanılmış.

Yazı: Talik.

Varak: 80.

Satır: 19.

Ebad: 160x90 - 120x50 mm.

Müstensih: Mustafâ bin Muhammed eş-şehîr bi-Sâlih Paşazâde.

İstinsah Tarihi: Belirsiz.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nuruosmaniye Koleksiyonu 34 Nk 3951/1

Nüsha Başı: سبحان الذی عمّی اعظم اسمائه الاسمی فی بیوت اسرار لطفه الاسنی و کنوز رموز اسمائه الحسنی نخصّصه بتنصیص محامده و تسمیّه نعمائه و نقدسّه عن شوب التشبیه بانتقاد آلائه راجین من فضله تکمیل اعمالنا بتسهیل مطالبنا و تحصیل آمالنا ثم الصّلوات المترادفه و التسلیمات المتضاعفه علی سیّدنا و مولانا محمّد الذی له مکانه فی قلب کل احد و علی آله و اصحابه الذین فتحوا ابواب الیقین و ازالوا التعمیّه عن الغاز مشکلات الدین

ve ba'de re'y-i nükte-şinās-ı erbāb-ı fıtnat ü zekā ve zamīr-i münīr-i ashāb-ı 'ukde-güşāya pūşīde vü setīr kalmaya ki ser-geşte-i bādiye-i bī-kesī vü tenhāyī fakīr ü hakīr Ahmed el-Mu'ammāyī bundan akdem resā'il-i mu'ammānun ekserin tetebbu' ve fevā'id-i kavā'id ü zavābıtından temettu' eyleyüp…

Nüsha Sonu: Bunlardan mā-'adā teşbīhde bir mahalde ki zülf īrād olınsa cīm ü dāl ü lāmdan murād olınan harfi karīne-i ism ta'yīn ider, vallāhu a'lem bi's-savāb. Temmet er-risāletü 'alā-yedi'l-'abdi'l-fakīr el-mu'terif bi'l-'acz ve't-taksīr Muhammed bin Sinān el-Kirmāsī 'afāllāhu 'anhumā 'alā ve 'afā fī-evā'ili 'aşerü'l-āhir min-şehri'l-Muharremi'l-harām li-sene erba'a 'aşere ve elf mine'l-hicreti'n-nebeviyye 'aleyhi's-selām.

Cilt: Mukavva üzerine kestane rengi deri kaplı, soğuk şemseli, kenarları yaldızlı, ince zencerekli, cetvelli, miklebli, şirazeli cilt içerisinde.

Kâğıt: Aharlı, su yollu, yatay ve dikey yaldız cetvelli, orta kalınlıkta kâğıt kullanılmış.

Yazı: Nesih.

Varak: 149.

Satır: 15.

Ebad: 185x107, 135 x 60 mm.

Müstensih: Muhammed bin Sinân el-Kirmâsî

İstinsah Tarihi: H. 1014.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yazma Bağışlar 000566

Nüsha Başı: سبحان الذی عَمّیٰ اعظم اسمائه الاسمیٰ فی بیوت اسرار لطفه الاسنی و کنوز رموز اسمائه الحسنی نُخصّصه بتنصیص محامده و تسمیّه نعمائه و نُقدِّسه عن شوب التشبیه بانتقاد آلائه راجین من فضله تکمیل اعمالنا بتسهیل مطالبنا و تحصیل آمالنا ثم الصّلوات المترادفه و التسلیمات المتضاعفه علی سیّدنا و مولانا محمد الذی له مکانه فی قلب کلّ احد و علی آله و اصحابه الذین فتحوا ابواب الیقین و ازالوا التعمیّه عن الغاز مشکلات الدّین

ve ba'de re'y-i nükte-şinās-ı erbāb-ı fıtnat ü zekā ve zamīr-i münīr-i ashāb-ı 'ukde-güşāya pūşīde vü setīr kalmaya ki ser-geşte-i bādiye-i bī-kesī vü tenhāyī fakīr ü hakīr Ahmed el-Mu'ammāyī bundan akdem resā'il-i mu'ammānun ekserin tetebbu' ve fevā'id-i kavā'id ü zavābıtından temettu' eyleyüp…

Nüsha Sonu: Bunlardan mā-'adā teşbīhde bir mahalde ki zülf īrād olınsa cīm ü dāl ü lāmdan murād olınan harfi karīne-i ism ta'yīn ider والله اعلم بالصواب والحمد لله اوّلاً و آخراً و ظاهراً و باطناً و الصلوة علی سیّدنا و مولانا محمد و علی آله و اصحابه اجمعین

Temmet er-risāletü 'alā-yedi mü'ellifihā el-hakīr Ahmed el-Mu'ammāyī fī-şehri Şevvāli'l-mu'azzam min-şuhūri evā'ili ihdā 'aşere ve elf.

Cilt: Kapaklar mevcut değil.

Kâğıt: Orta kalınlıkta, krem renkte, aharlı kâğıt kullanılmış.

Yazı: Talik.

Varak: 94.

Satır: 17.

Ebad: 205x125, 140x61 mm.

Müstensih: Belirsiz

İstinsah Tarihi: H. 1011.

3.3. METİN TESİSİ İLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR

Arap harfleriyle tertip olunan metinlerin neşrinde çevriyazının hangi yöntem ve uygulamalar ile tatbik olunacağı hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Bu konu hakkında İsmail Ünver'in *Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler*[179] adlı çalışmasında yer alan çevriyazı uygulamaları pek çok araştırmacı tarafından uygulanmaktadır. Biz de metnimizin tesisinde İsmail Ünver'in bu çalışmasını esas aldık. Metnimize tatbik ettiğimiz hususlar şöyledir:

- Arapça ve Farsça ekler, birleşik kelimeler, ön ve son eklerde İsmail Ünver'in *Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler* adlı çalışmasında yer alan hususlar dikkate alındı;
- Farsça olumsuzluk bildiren "nâ" ve "bî" ön ekleri kısa çizgi ile ayrıldı. Örnek: nâ-şâd, nâ-bûd; bî-hod, bî-mihr, bî-hadd.
- Farsça'da "ile, birlikte ve yönelme" anlamı taşıyan bâ (**با**) ve be (**ب**) ön ekleri kısa çizgi ile ayrıldı. Örnek: be-şart-ı, be-ism-i, be-tarîk-i; bâ-meh, bâ-mâl.
- Farsça vasıf terkiplerinde eş, yakın ve zıt anlamlı kelime ve ibarelerde kullanılan vâv harfi metnin ses dizimi ve akışına uygun olarak "u, ü, vu, vü" şeklinde okundu. Türkçe kelime ve ibarelerde ise -nesirde- "ve" şeklinde kullanıldı.
- Farsça birleşik kelime yapısına sahip kelimeler kısa çizgi ile ayrıldı. Örnek: nükte-şinâs, sevdâ-zede, dil-rûba, meh-peyker.
- Farsçada sık olarak kullanılan "mend, âsâ, vâr, veş, âne, zâr, nâk, istân, fâm, kâr, gâr, ger, kede, gâh, bâr, dâr" gibi son ekler kendinden önceki kelime ile arasına herhangi bir işaret konulmadan birleşik olarak yazıldı.
- Farsça kelimelerde yer alan vâv-ı madûle (okunmayan vâv) " ˇ " işareti ile gösterildi. Örnek: hˇâce, hˇâb, hˇîş.
- Arapça kelimelerin iç seslerindeki hemzenin tamamı " ʾ " işareti ile gösterildi yani y harfi olarak bir kullanıma gidilmedi.

[179] Bk. Ünver, İsmail. "Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler". *Türkoloji Dergisi* 11/1 (Mayıs 1993), 51-89.

- Sonu elif-i maksûre ile biten kelimelerde bu harf için herhangi bir ayrıma gidilmedi ve tamamı “â” şeklinde yazıldı.
- Hem “d” ve hem “z” şeklinde okunabilen **ض** harfinin imlasında kelimenin yaygın olarak kullanılan şekli tercih edildi. Örnek: Ramazân, Kâdî, Rıdvân, darb.
- Sonu şedde ile biten Arapça bir kelime ya da ibareden sonra ünsüz harfle başlayan bir ek geldiğinde şedde kaldırılıp çift yazılan ünsüz teke düşürülerek yazıldı.
- Bazı uzun ünlüsü gösterilmeden yazılan Arapça kelimeler uzun harf varmış gibi kabul edilerek yazıldı. Örnek: Dâvûd (**داود**); Allâh (**الله**), selâse (**ثلثه**).
- İki kelime ya da ibarenin birleşmesi esnasında yaşanan ses kaybını göstermek için “ ’ ” işareti kullanıldı. Örnek: K’ola, n’ola, n’idelüm.
- Metinde yer alan Arapça ve Farsça kısımlar Arap harfleriyle yazıldı, Türkçe çevirileri dipnotlarda verildi.
- Metinde müellif tarafından başlıklarda kullanılan sürh mürekkepli yerler “bold” ile yazıldı.
- Metnin mensur kısımlarında yer alan ifade, kelime, lafız ya da söz parçalarının metnin içindeki işlevleri göz önünde bulundurularak italik bir yazım tercih edildi.
- Metnin mensur kısımlarında anlam karmaşasını gidermek, metnin anlaşılır kılınmasını sağlamak için noktalama işaretleri kullanıldı. Manzum kısımlarda herhangi bir noktalama işareti kullanılmadı.
- Metinde anlam gereği yapılan zorunlu eklemeler köşeli parantezler [ ] içerisinde gösterildi.
- Metinde imlası klavye harfleri ile mümkün olan ibareler çift tırnak içerisinde yazıldı. Örnek: “ **عا** “ **,”** **ألف٨** ”
- Metinde imlası klavye harfleriyle mümkün olmayan ibareler metinden görüntü alınmak suretiyle dipnotta gösterildi. İlgili ibarenin yerine içi boş köşeli parantez konuldu.

- Metinde Arap harfleri ile yazılması zorunlu olan yerlerde Arap harfleri kullanıldı. Örnek: "Berāy-ı ḳamer ر ve berāy-ı ʿuṭārid **د..."**
- Eserde yer alan derkenarlar metne dahil edilmiş ve dipnotta gösterilmiştir. Derkenardaki metin iki kelimeden fazla ise ilk ve son ifade alınarak arasına "//" işareti konulmuştur. Örneğin derkenarda yer alan "Pūşīde olmaya *ezelī* evveli olmayana ve *ebedī* āḫiri olmayana ve *sermedī* hem evveli ve hem āḫiri olmayana dirler." cümlesi dipnotta "Pūşīde // dirler." şeklinde gösterilmiştir.

3.4. ÇEVRİYAZI İŞARETLERİ

ء	’	ص	Ṣ, ṣ
ا, آ	A/Ā, a/ā	ض	Ḍ/ḍ, Ż/ż
ب	B, b	ط	Ṭ, ṭ
پ	P, p	ظ	Ẓ, ẓ
ت, ة	T, t	ع	‘
ث	Ş, ş	غ	Ġ, ġ
ج	C, c	ف	F, f
چ	Ç, ç	ق	Ḳ, ḳ
ح	Ḥ, ḥ	ك	K/k
خ	Ḫ, ḫ	گ	G/g, ñ
د	D, d	ل	L, l
ذ	Ẕ, ẕ	م	M, m
ر	R, r	ن	N, n
ز	Z, z	و	V/v, o, ö, u,ü
ژ	J, j	ه	H/h, a, e
س	S, s	ي	Y/y, ı, i, Ī, ī
ش	Ş, ş		

METİN

[1b]

سبحان الذی عمّی اعظم اسمائه الاسمی فی بیوت اسرار لطفه الاسنی و کنوز رموز اسمائه الحسنی نخصصه بتنصیص محامده و تسمیّه نعمائه و نقدسّه عن شوب التشبیه بانتقاد آلائه راجین من فضله تکمیل اعمالنا بتسهیل مطالبنا و تحصیل آمالنا ثم الصّلوات المترادفه و التسلیمات المتضاعفه علی سیدنا و مولانا محمد الذی له مکانه فی قلب کل احد و علی آله و اصحابه الذین فتحوا ابواب الیقین و ازالوا التعمیّه عن الغاز مشکلات الدین[180]

ve ba‘de re’y-i nükte-şinās-ı erbāb-ı fiṭnat ü ẕekā ve żamīr-i münīr-i aṣḥāb-ı fehm-i ‘uḳde-güşāya pūşīde vü setīr ḳalmaya ki ser-geşte-i bādiye-i bī-kesī vü tenhāyī faḳīr ü ḥaḳīr Aḥmed el-Mu‘ammāyī bundan aḳdem resā’il-i mu‘ammānuñ ekṣerin tetebbu‘ ve fevā’id-i ḳavā‘id ü żavābıṭından temettu‘ eyleyüp ba‘ż-ı evḳātda erbāb-ı ṭıbā‘-ı selīme ve aṣḥāb-ı eẕhān-ı müstaḳīme ile mübāḥaṣe vü müẕākereye raġbet gösterdükçe yārān-ı ṣafā ve iḫvān-ı vefā mirāren ilḥāḥ eyleyüp zübde-i şu‘arā-yı [2a] rub‘-ı meskūn ve güzīde-i dehr-i būḳalemūn müşkil-güşāy-ı zemīn ü zamān ser-defter-i zümre-i mu‘ammāyiyān Emrī Çelebi’nüñ ṭab‘-ı bülend-pervāz ü hüner-perdāz ve ẕihn-i siḥr-sāz ü ḫayāl-bāzından ṣudūr ü ẓuhūr bulan mu‘ammayāt-ı metīn-i belāġat-meşḥūn ve ḫayālāt-ı rengīn-i siḥr-nümūnuñ ẕeyl-i a‘mālde cem‘ ü tertīb ve ḳavā‘id żımnında te’līf ü terkīb ḳılınmasına himmet tevaḳḳu‘ eylemişler idi. Bu faḳīr daḫı dest-i mevāni‘den dāmen-i himmeti taḫlīṣ ve ba‘ż-ı evḳātı ol ümniyyete taḫṣīṣ ḳılup ol mes’ūle icābet göstermek derece-i imkāndan dūr idi ammā bu eṣnāda bu dā‘iyenüñ ḥuṣūline bā‘iṣ oldur ki bu te’līfüñ ‘unvānı efḍal-i fużalā’ü’l-mütebaḥḥirīn vāriṣ-i ḥażret-i seyyidü’l-mürselīn menba‘-ı zülāl-i ‘ulūm ü ma‘ārif serçeşme-i ẕevārif ü ‘avārif **nazm:**

Muḥīṭ-i ma‘rifet baḥr-ı mürüvvet
Sipihr-i mekremet ḫūrşīd-i ṭal‘at

Serīr-i ‘ilm u faẓluñ cā-nişīni

[180] “En yüce isimlerinin en büyüğünü, en yüce lütfunun gizli hanelerinde ve en güzel esmasının sembollerinin hazinelerinde tamim eden Allah'ın şanı ne yücedir. O'nu hamd ve nimetleri ile tesbih ederiz. Ve nimetlerini tenkid ederek, lütfundan umarak, taleplerimizi kolaylaştırarak ve işimizi tamamlamasını umarak O’nu takdis ederiz. Sonra herkesin kalbinde yeri olan efendimiz ve mevlamız Muhammed’e ve yakîn kapılarını açan, din problemlerinin sırlarından karanlıkları kaldıran âl ve ashabına katbekat salatlar ve selamlar olsun.”

Şerī‘at ṣadrınuñ bālā-nişīni

Mu‘aṭṭar būy-ı ḫulḳī birle ‘ālem
Nesīm-enfās-ı cān-baḫşiyle ḫoş-dem

ṣadrü’l-efāżıl baḥrü’l-feżā’il müstecmi‘-i envā‘ü’l-fünūnü’l-‘aḳliyye ḥāvī-i eṣnāfü’l-‘ulūmü’ş-şer‘iyye ve’n-naḳliyye Aḫī-zāde ‘Abdü’l-ḥalīm [2b] Efendi el-Ḳāḍī bi’l-‘Asker el-Manṣūr fī-Rūmili لازالت عقود الفضائل منظومة بايدى افكاره الثاقبه و عقد المسائل محلولةً بانامل انظاره الصائبه[181] nām-ı nāmī ve elḳāb-ı girāmīleriyle mu‘anven ü muṭarraz ola. Ümmīddür ki maḳbūl-i erbāb-ı elbāb ve manẓūr-ı enẓār-ı aṣḥāb-ı aḥbāb olup mu‘azzez ola. والله على مايشاء قدير و بإجابة الدعوات جدير[182]

Ta‘rīf-i Mu‘ammā

Mu‘ammā bir kelāmdur ki remz ü īmā ṭarīḳiyle esmādan bir ism üzerine delālet eyleye beşarṭ-ı ān ki ṭab‘-ı selīm ve ḳalb-i müstaḳīm anuñ ḳabūlinden ibā göstermeye.

A‘māl-i Mu‘ammāyī

Dörde münḳasımdur **taḥṣīlī**, **tekmīlī**, **teshīlī**, **teẕyīlī**dür. **Taḥṣīlī** māddeye maḫṣūṣdur ki anuñla ḥurūf taḥṣīl olınur ve **tekmīlī** ṣūrete mensūbdur ki ḥurūf-ı ḥāṣıla anuñla tertīb ü tekmīl bulur ve **teshīlī** mādde ile ṣūretden birisine iḫtiṣāṣı olmayup belki her birisinüñ sühūletin ifāde eyler. Pes bu aḳsām-ı ṣelāṣeden her birisi ismüñ vücūdı ḳatında umūr-ı żarūriyyedendür. Ve **teẕyīlī** umūr-ı muḥassenedendür ki ḥurūf-ı ism ‘ale’t-tertīb ḥuṣūl bulduḳdan ṣoñra ba‘żı umūr-ı ‘ārıżiyye ile ri‘āyet olınmaḳdan ‘ibāretdür. Ḥareket ü sükūn ve teşdīd ü taḫfīf [3a] ve bunlaruñ emṣāli ba‘żı umūr ki maḥallinde beyān olınur, *inşā’allāhu te‘ālā.*

A‘māl-i Teshīlī

Dört ḳısmdur **intiḳād**, **taḥlīl**, **terkīb**, **tebdīl**dür.

Ta‘rīf-i İntiḳād

[181] “Fazilet sahiplerinin (erdemlilerin) düğümleri hâlâ onun derin (etkili) düşüncelerinin elinde dizilir ve meselelerin düğümleri bakışlarının parmak uçlarıyla çözülür.”
[182] “Ve Allah, her dilediğine kadirdir ve O, dualara icabet etmeye layıktır.”

Bir lafẓuñ baʿżı eczāsına vücūhdan bir vechle işāret eylemekden ʿibāretdür, anda taṣarruf şarṭıyla. Maʿlūm ola ki eger taṣarruf cüz'-i evvel-i kelimede vāḳiʿ olursa gerekdür ki fi'l-cümle bidāyete delālet eyleyen elfāẓ ü ʿibārātla ḥarf-i evvel-i kelime muşārün-ileyh intiḳādı vāḳiʿ ola. Ser ü tāc ü efser ve rūy ü bālā vü evc kelimelerin ve bunlaruñ emṡāli elfāẓı īrād ḳılup kelimenüñ ḥarf-i evvelin irāde eyleyeler.

Çünānki der-ism-i Behrām

Çerḫe ḳılıç çekse o mirrīḫ-nām
Bī-ser olur mihrile māh-ı tamām

Ḥarf-i evvel-i kelime-i *mihr* ki *mīm*dür, *bī-ser* ʿibāretiyle muşārün-ileyh intiḳādı vāḳiʿ olup ḥarf-i bāya tebdīli ḳaṣd ḳılınmışdur ki maḳṣūd bi't-temṡīldür ve *māh*dan daḫı üslūb-ı inḥiṣārī ve tesmiye vesāṭatıyla kelime-i *lām* irāde ḳılınup anuñ daḫı ḥarf-i evveli muşārün-ileyh intiḳādı olup derece-i iʿtibārdan sāḳıṭ olmışdur.

Bu daḫı maḳṣūd bi'ẕ-ẕikr vāḳiʿ olmışdur:

Ve der-ism-i Dāvūd

Kesüp almazsa bizden tīġüñ ey yār
Ser-i sevdā-zede bize olur bār

Kelime-i *sevdā* taḫlīl-i ṡünā'ī vāḳiʿ olup cüz'-i evveli ki *sev*dür, ḥarf-i evveli *ser* kelimesiyle [3b] muşārün-ileyh intiḳādı vāḳiʿ olup ve *dā* lafẓına tebdīli ḳaṣd olınmışdur ki maḳṣūd bi't-temṡīldür ve *zede* kelimesinden daḫı ḥarf-i zā vü hānüñ suḳūṭına *bi-ze* ʿibāretiyle işāret ḳılınmışdur.

Pūşīde olmaya ki bir kelime iki cüz'e taḫlīl olınsa taḫlīl-i ṡünā'ī, üç cüz'e olsa ṡülāṡī ve dört cüz'e olsa rubāʿī taʿbīr iderler.[183]

Ve der-ism-i Üveys

Zülf-i müşkīn-i dil-rubā görinür
Ay yüzi üzre çün dü-tā görinür

[183] Pūşīde // iderler, der-kenâr

*Ay*dan üslūb-ı inḥiṣārī ile *sī* ḳaṣd ḳılınup ḥarf-i evveli muṣārün-ileyh intiḳādı vāḳi‘ olduḳdan ṣoñra *çün dü-tā* ‘ibāretinden *dü yā* ḳaṣd ḳılınup ba‘żı taṣarrufātla maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ve der-ism-i Bilāl

Bezm-i şevḳ içinde gördüm bir fenā evbāşını
Bal mumın yaḳdı evvel ṣoñra yaḳdı başını

*Mūm*dan isti‘āre mülāḥaẓasıyla *elif* ḳaṣd ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Behlūl

Ġam-ı ḳadd u ḫadüñle kūşe-i gülşende ey dil-ber
Nihāl-i bī-ḫod u serv ü gül oldı her biri bī-ser

Nihāl-i bī-ḫod ‘ibāretinden vesīle-i kināyet ile *nihāl-i bī-nihāl* ta‘bīri ḳaṣd ḳılınmışdur ki *nehl* ḥāṣıl olur ve *serv ü gül* kelimeleri daḫı *nehl* lafẓına ‘aṭf olınup her biri bī-ser i‘tibār ḳılınmışdur ki evveli ber-vech-i tebdīl, ṣānī vü ṣāliṣ ber-sebīl-i isḳāṭ.

Ve şāyed ki cüz’-i evvel-i kelimeye delālet eyleyen ‘ibārāt a‘māl-i mu‘ammāyī ile ḥuṣūl bula:

Çünānki der-ism-i Aḳbaba

Dil gösterürse serv arasında anı dāmen-keşān [4a]
Mānend-i ḳumrī eyleye cān murġzār içre fiġān

-se serv ‘ibāretinden murād teşbīh vesāṭatıyla *üç elif*dür ve *anı* żamīrinden kināyet ile irāde ḳılınan *se serv* dāmen-keşān olup *se ser* bāḳī ḳalmışdur ki vāsıṭa-i intiḳād i‘tibār olınmışdur. Muḥaṣṣal-ı ma‘nā-yı mu‘ammāyī oldur ki dil üç serv arasında üç ser gösterür ya‘nī *üç elif* arasında *dil* murādifi *ḳalb* ve *iki bāl* kelimeleri serlerin gösterürler ki bir *ḳāf* ve iki *bā*dur.

Maḫfī olmaya kelime-i *se* ki ḥuṣūl bulmışdur, fetḥa iledür. Ammā ‘aded-i maḫṣūṣuñ ismi olan *sih* kesre-i mechūle ile ḥāṣıl olmaḳ vācibdür. Zīrā a‘māl-i tezyīlī ki altı ḳısmdur her birisi ḥurūf-ı ism-i maḳṣūd ‘ale’t-tertīb ḥāṣıl olduḳdan ṣoñra ba‘żı ‘avārıż ḥasebiyle ri‘āyet

olınmaḳdan ʻibāretdür ki umūr-ı muḥasseneden ola, żarūriyyeden olmaya. Ammā bu umūr vesāʾiṭde vāḳiʻ olsa anuñ riʻāyeti vācib olur, muḥasseneden olmaz ve tezyīlī efrādından maḥsūb ḳılınmaz. Resāʾil-i esātiẕede mesṭūrdur.

Ve der-ism-i Ḫusrev

Evvelde nāẓir olmadı ruḫsār-ı bī-dile
Ṣoñında oldı çün ebedī mihrini dile

Taḥlīl-i *ruḫsār*dan ḥāṣıl olan *sār* lafẓınuñ ḥarf-i vasaṭı hedef-i tīr-i işāret-i intiḳādī vāḳiʻ olup sūy-ı ʻademe revān ḳılınup [4b] *ser* bāḳī ḳalmışdur ki maḳṣūd biʾt-temṣīldür.[184] Anuñla *ruḫ* lafẓınuñ ḥarf-i evveli muşārün-ileyh intiḳādı vāḳiʻ olup ve *nāẓir olmadı* ʻibāretiyle derece-i iʻtibārdan sāḳıṭ olmışdur ve *ṣoñında oldı* ʻibāretiyle kelime-i *ser*üñ ḥuṣūline işāret teʻalluḳ eylemişdür ve *ebedī mihrini dile* ʻibāretinden ism-i maḳṣūduñ ḥarf-i āḫiri irāde ḳılınmışdur. Zīrā *mihr* murādifi *vudd* lafẓı ebedī olmaḳla ḥarf-i āḫiri sāḳıṭ olup *vāv* bāḳī ḳalur.

Pūşīde olmaya *ezelī* evveli olmayana ve *ebedī* āḫiri olmayana ve *sermedī* hem evveli ve hem āḫiri olmayana dirler.[185]

Ve der-ism-i Muṣlī

Göñül açar diyü gülzārı temāşā ider il
Seyr-i yārān-ı ṣafā meyde vü meh ʻaksini bil

Seyr-i yārān vaṣf-ı terkībī iʻtibār olınup *yā sürici seyr* dimek olur. Pes *seyr* lafẓından *yā* sāḳıṭ olup *ser* bāḳī ḳalmışdur ki maḳṣūd biʾẕ-ẕikrdür. Anuñla *ṣafā* lafẓınuñ ḥarf-i evveline işāret-i intiḳādī teʻalluḳ eyleyüp *mey* murādifi *mül*de indirāc bulmışdur ve *meh* murādifi *ay* lafẓınuñ ḳalbinden *yā* ḳaṣd ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i ʻAlī

Şeh-i dehri degül o meh-peyker
Dilese mihri ide bī-efser

[184] maḳṣūd biʾt-temṣīldür, der-kenār
[185] Pūşīde // dirler, der-kenār

Kelime-i *efser* taḥlīl-i ṣünā'ī vāḳi' olup cüz'-i ṣānīsi *ser*dür, vāsıṭa-i intiḳād i'tibār olınup anuñla *ay* kelimesinüñ ḥarf-i evveline işāret olınup *bī-ef* 'ibāretiyle ḥarf-i elifüñ isminden *ef* lafẓı sāḳıṭ olup ḥarf-i lām bāḳī ḳalmışdur.

Ve der-ism-i Bālī

İki bükdi ḳāmetin yā gibi itdi intiḳām
Emriye yārüñ beli deydürdi [5a] ebrūsı tamām

Ebrūsı 'ibāretinden ba'żı taṣarrufātla kelime-i *leb* ḥāṣıl olmışdur ki maḳṣūd bi't-temṣīldür. Anuñla *beli* lafẓınuñ ḥarf-i evveli muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi' olup *tamām* 'ibāretiyle ismi irāde ḳılınmışdur.

Maḫfī olmaya ki kelime-i *leb* ism-i ḥarfī degüldür, belki vāsıṭadur. Ḥarekāt ü sekenāt ri'āyetiyle ḥuṣūli vācibdür, bu maḥalde dürüst degüldür. Zīrā ki *eb* lafẓınuñ rūyı *elif*dür, *si* lafẓından üslūb-ı ismī ile irāde ḳılınan ḥarf-i lāma tebdīl ḳılınmışdur ki sākin i'tibār olınur. Mādām ki[186] ḥuṣūl-i fetḥaya işāret te'alluḳ eylemeye *leb* meftūḥ telaffuẓ olınup vāsıṭa-i intiḳād olmaḳ cā'iz degüldür.

Ve der-ism-i Ḥasan

Şād ol bu dem eyler ey semen-ber
Çün ḫande sürūrdan göñüller

Sürūrdan göñüller, rū lafẓıdur ki vāsıṭa-i intiḳād i'tibār olınup anuñla *sürūr* kelimesinüñ ḥarf-i evveli muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi' olup taṣḥīf-i kelime-i *ḫande* imtizāc ṭarīḳiyle te'līfine işāret olınmışdur.

Ve der-ism-i Ḳara

İrişüp vaṣl-ı dil-bere 'uşşāḳ
Olur āhir tamām rūz-ı firāḳ

Rūz-ı firāḳ 'ibāretinüñ ḥarf-i āḫiri tamām ḳılınmasına işāret ḳılınup ya'nī ismine intiḳāl olınup *rūz-ı firā-ḳāf* ta'bīri ḥuṣūl bulduḳdan ṣoñra[187] kelime-i *rūz* taḥlīl-i ṣünā'ī vāḳi' olup

[186] Mādām ki, der-kenâr
[187] Rūz-ı firāḳ // ṣoñra, der-kenâr

cüz'-i evveli *rū*dür, vāsıṭa-i intiḳād ḳılınup anuñla *fırā* lafẓınuñ ḥarf-i evveline īmā olınup ḥarf-i ḳāfa tebdīl ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i İlyās

Sāḳīlıġ idüp bezm-i ḥüsünde leb-i dildār [**5b**]
Ṣunar ele peyveste çü bāde dile tekrār

Muḥaṣṣal-ı ma'nā-yı mu'ammāyī oldur ki iki def'a muṣaḥḥaf-ı *bāde* peyvestesin *el* lafẓıyla te'līf eyleye. Evvelā muṣaḥḥaf-ı *bāde yād*edür, peyvestesi *yā* lafẓıdur ve ṯāniyen *bāde* murādifi *şarāb* muṣaḥḥafı *serāb*dur, peyvestesi *ser*dür ki vāsıṭa-i intiḳād i'tibār olınup anuñla kelime-i *serāb*uñ ḥarf-i evveli ta'yīn olınup *el* lafẓıyla te'līf ḳılınmışdur.

Pūşīde olmaya ki bu fenn erbābı bir kelimenüñ bir cüz'ini işāret-i intiḳādī ile ta'yīn eyledükden ṣoñra vāsıṭa-i intiḳād i'tibār eyleyüp anuñla ol kelimenüñ bir cüz'in daḫı irāde eylerler. Eger ḳarīne-i ism vesāṭatıyla ta'yīn iderlerse her yirde ḳarīne-i ism mu'teber degüldür ancaḳ altı mevżi'de i'tibār olınur. Tafṣīli üstād resā'ilinde mesṭūrdur. Pes Ḥasan mu'ammāsında ve İlyās mu'ammāsında daḫı bu ṭarīkle münāḳaşa vāriddür. Evvelde *sürūrdan göñülller* 'ibāretinde kelime-i *sürūr*uñ göñülleri *rū* lafẓıdur, anı vāsıṭa-i intiḳād i'tibār eyleyüp anuñla *sürūr* lafẓınuñ ḥarf-i evvelin ta'yīn eylemişdür ve ṯānīde daḫı kelime-i *serāb*uñ peyvestesi *ser* lafẓıdur, anı daḫı vāsıṭa-i intiḳād i'tibār eyleyüp anuñla *serāb*uñ ḥarf-i evvelin irāde eylemişdür.

Cevāb budur ki vāsıṭa-i intiḳād taḫṣīlinde maḥall-i taṣarruf vāḳi' olan kelime daḫı [**6a**] taṣarrufdan sāḳıṭ olmadın anuñ bir cüz'ine işāret-i intiḳādī te'alluḳ itmede ḳarīneye iḥtiyāc yoḳdur, fe-te'emmel.

Ve eger taṣarruf cüz'-i āḫir-i kelimede vāḳi' olsa gerekdür ki fi'l-cümle nihāyete delālet eyleyen elfāẓ ile cüz'-i meẕkūr hedef-i tīr-i işāret vāḳi' ola. Pāy ü pāyān ve ferş ü ḫāk kelimelerin ve bunlaruñ emṯāli elfāẓ īrād idüp ḥarf-i āḫir-i kelimeyi irāde eyleyeler:

Çünānki der-ism-i Bāḳī

Derdüñi da'vet ider cān ni'met iḥżār itdi çoḳ
Ber-dil ü ber-sīne biryāndur begüm pāyānı yoḳ

Dil ü *sīne* murādifleri *bāl* ü *ṣadr* ve *-yān* kelimelerinüñ ḥarf-i āḫirleri hedef-i tīr-i işāret vāḳi‘ olup derece-i i‘tibārdan sāḳıṭ olmışdur.

Ve der-ism-i Nev‘ī

Ṣorarsañ meclis-i vaṣlı bañа ey ṣāḳī-i hicrān
Ni‘am bī-ḥad degül ancaḳ ḳalanları da bī-pāyān

Muḥaṣṣal-ı ma‘nā-yı mu‘ammāyī oldur ki *ni‘am* lafẓı degüldür bī-pāyān olan ancaḳ belki hem *ni‘am* ve ḳalanları daḫı bī-pāyāndur.

Ve der-ism-i İsḥāḳ

Āḫirin gör ḥāsidüñ iḳbāl idindise n’ola
Gözi yaşıdur ilüñ çoḳ māl idindise n’ola

Ḥāsid ve *iḳbāl* kelimeleri taḥlīl-i ş̱ünā’īlerdür. *Sid* lafẓınuñ ḥarf-i āḫiri kelime-i *ḥāya* tebdīl ḳılınduḳdan ṣoñra *iḳ* lafẓına bāl vāḳi‘ olmışdur.

Ve der-ism-i Bedr [6b]

Vaṣl olandur ol büt-i sīmīn-tene mesrūr olan
Gāh ayaḳdan çıḳar gāhī göñülden dūr olan

Mādde-i ism *dūr* lafẓıdur.

Ve der-ism-i Ayaz

Ol güneş kim māh aña olmış bir eksükli ġulām
Kūşe-i çeşminde olur bī-ser ü pā dil tamām

Çeşm iki cüz’e münḥall olup cüz’-i evveli ki *çeş*dür, anuñ ḥarf-i evveli işāret-i intiḳādī ile ta‘yīn olınup vesāṭat-ı tesmiye ile kelime-i *cīm* ḳaṣd ḳılınduḳdan ṣoñra *bī-ser ü pā* ‘ibāretiyle ṭarafeyni sāḳıṭ olup ḥarf-i yā bāḳī ḳalmışdur ve *tamām* ‘ibāretiyle *yā* lafẓı irāde ḳılınup *min* murādifi *ez* lafẓında indirāc bulmışdur.

Ve der-ism-i Ayaz

Ġamuñla pāy-ı semen ḳalmadı hemīn gilde
Şikeste-pāydürür yāsemīn-i bī-dilde

Kelime-i *yās* şikeste-pāy olup *mīn-i bī-dilde* derc olınmışdur.

Ve şāyed ki bu ʻibārāt aʻmāl-i muʻammāyī ile ḥuṣūl bula:

Çünānki der-ism-i Ayaz

Çün derūnından ayaġuñ bī-ḫod iken dürdi ben
Dökmişem tekrār luṭfından dimiş sāḳī ḥasen

Ayaġ lafẓınuñ derūnı *yā* taṣḥīfi *pā* olur ki vāsıṭa-i intiḳād iʻtibār olınup anuñla *ayaġ* lafẓınuñ ḥarf-i āḫiri muşārün-ileyh intiḳādı vāḳiʻ olmışdur ki iki defʻa dür dökmesine bī-ḫod iken dürd *tekrār dökmişem* ʻibāretiyle işāret vāḳiʻ olmışdur yaʻnī *dürd* bī-ḫod olup [7a] *dür* ḳalduḳdan ṣoñra ḥarf-i ġaynuñ bir defʻa kendün bir defʻa daḫı raḳamīsinden noḳṭa[188] izālesiyle ḥarf-i ġayn *zā*ya mübeddel ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Ayaz

Gögsin gererse dehre n'ola çerḫ-i bī-ḳarār
Gördüm bu gice ḳıldı o zībā mehi kenār

Pūşīde ḳalmaya ki taḥlīl-i *zībā*dan ʻibāret-i *zī bā-meh* ḥāṣıl olup ve andan daḫı *zīr* lafẓı irāde ḳılınup anuñla *o* lafẓınuñ ḥarf-i āḫiri muşārün-ileyh intiḳādı vāḳiʻ olduḳdan ṣoñra taḥlīl-i *kenār*dan ḥāṣıl olan *yāz* lafẓına tebdīl ḳılınmışdur.

Ve eger taṣarruf kelimenüñ vasaṭında vāḳiʻ olsa gerekdür ki vasaṭa delālet eyleyen kelimeler ile taʻyīn olına, dil ü miyān ü merkez gibi:

Çünānki der-ism-i ʻĀdil

Ġamuñla şādmānum ḳayd-ı ʻālemden ḫalāṣ oldum
Dil-i zārı yitürmişdüm yine buldum yine buldum

Ḥarf-i vasaṭ-ı kelime-i *zār* hedef-i tīr-i işāret-i intiḳādī vāḳiʻ olup sūy-ı ʻademe revāne olup yirinde *zer* ḳalıcaḳ *yine buldum* ʻibāretiyle *tekrār* kelimesine işāret vāḳiʻ olmışdur.

Ve der-ism-i Cemāl

[188] noḳṭa, der-kenâr

Dil ü ser ārzūsı cānumuzdan şimdi gitmişdür
İki zülfüñ birin bī-dil birisin bī-ser itmişdür

Ve der-ism-i ʻÖmer

Bāġbānā gel gül ü servi çıḳar gülzārdan
Dil ʻamelden ḫūb olur gider [7b] ḳad u ruḫsārdan

Kelime-i *gülzār*dan *gül ü serv* dür olmaḳla *zer* bāḳī ḳalur ve taḥlīl-i *ruḫsār*dan daḫı baʻżı ḥurūf-ı ism ḥuṣūle peyveste olur.

Ve der-ism-i Kāmil

Bu ʻālemde göñülsüz ṭurur Emrī göñli gitmişdür
Ruḫ-ı gülfāmuñ almış göñlin anı bī-dil itmişdür

Ruḫ-ı gül, fām lafẓınuñ ḥarf-i vasaṭın almaḳla *kā* lafẓı ḥāṣıl olur ve *fem* ki bāḳī ḳalmışdur vesāṭat-ı istiʻāre ile ḥarf-i mīm ḳaṣd ḳılınmışdur ve *anı* kelimesi bī-dil olup *ay* bāḳī ḳalmışdur.

Ve şāyed ki bu elfāẓ aʻmāl-i muʻammāyī ile ḥuṣūle peyveste ola:

Çünānki der-ism-i Ḳāsım

Ḳomañ ṣūfī-i ḫarı bezme gire pür-dümle
İder şikeste ḳanādīl-i bī-dili sümle

Kelime-i *ḳanādīl* iki cüz'e münḥall olup *ḳanā* lafẓı *dīl*-i bī-dili ki *dil*dür, şikeste itmesine işāret olınup *ḳā* bāḳī ḳalmışdur.

Ve der-ism-i ʻĀdil

Yaḳmasun bülbüllerini ol gül-i gülzār-ı dil
Bülbülüñ cemʻinden ayruġını yaḳsun muttaṣıl

Bülbülüñ cemʻinden murād terādüf mülāḥaẓasıyla *ʻanādil*dür, muttaṣıl vāḳiʻ olan ḥurūfı munfaṣıl olanı yaḳmasına işāret ḳılınmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Rüstem

Zülfeyn-i dil-rubā dilese mū ḥisābını
Emrī lisān-ı efṣaḥ ile vir cevābını

Kelime-i *dil-rubā*nuñ zülfeyni dāl-ı meksūre ile lām-ı sākinedür ki *dil* [**8a**] olur. Vāsıṭa-i intiḳād i'tibār olınup anuñla *dil-rūbā* lafẓınuñ ḥarf-i vasaṭı muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi' olmışdur ki *r*ādur ve *mū* lafẓınuñ ḥisābı ki ḳırḳ altıdur, anı lisān-ı efṣaḥ ile ya'nī 'Arabī terkīb ile tekellümine işāret olınup mü'eddāsı *sitte ve erba'īn* 'ibāretidür ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve şāyed ki ba'żı edevāt-ı intiḳādī ile ber-sebīl-i ibhām bir kelimenüñ ṭarafeyninden birisine işāret te'alluḳ eyleyüp ta'yīn-i murādda istiḳlāl bulmamaḳla ḳarīne-i isme muḥtāc ola, kūşe vü cānib ü kenār lafẓları gibi:[189]

Çünānki der-ism-i Ḥaydar

Kūşe-i çeşminden itdi her ṭaraf gevher-niṣār
Gül yüzinde ḫālin efzūn gördi çün Emrī-i zār

Kelime-i *kūşe* intiḳād-ı mübhem edevātındandur ki anuñla ḥarf-i evvel-i kelime-i *çeşm* irāde ḳılınup tesmiye mülāḥaẓasıyla ismi irāde ḳılınmışdur ki *cīm* lafẓıdur. Pes her ṭaraf gevher-feşān olmaḳla ḥarf-i cīmüñ noḳṭası ve *mīm*üñ raḳamīsinüñ ṣıfrı zevāl bulup kelime-i *ḥīd* ḥāṣıl olmışdur ve ḥarf-i āḫirüñ ḥuṣūli mışrā'-ı ṯānīde ẓāhirdür.

Ve der-ism-i Receb

Göz ucından olursam eşk-rīzān
Lebinden kendüde olur dür-efşān

Göz lafẓınuñ ḥarf-i āḫiri *eşk-rīzān* olup ḥarf-i rā ḥāṣıl olmışdur ve leb kendüde ya'nī *leb*den leb ki *lām*dur [**8b**] raḳamīsinden *dür-efşān* olup üç ḳalıcaḳ andan ḥarf-i cīm ḥāṣıl olur.

Ve şāyed ki cāme vü ġilāf ü peyvest lafẓlarını ve bi'l-cümle bir şey'üñ iḥāṭasına dellāl olan elfāẓı īrād eyleyüp kelimenüñ evvel ü āḫirin ma'an irāde eyleyeler:

Çünānki der-ism-i İskender

[189] kûşe // gibi, der-kenâr

Câme-i dîbâ giyindüñ ey güneş yüzlü ḥabîb
Ẕeyli üzre bir güher ḳodum ki deh düşdi[190]

Taḥlîl-i *dîbâ*dan nümâyân *dî* kelimesinüñ murâdifi *ems* lafẓınuñ ṭarafeyni *câme* ʻibâretiyle muteʻayyin olduḳdan ṣoñra *giyindüñ* lafẓıyla teʼlîfine işâret teʻalluḳ eyleyüp *es-giyindüñ* ʻibâreti ḥâṣıl olmışdur ve bâḳî taṣarrufât ẓâhirdür.

Ve der-ism-i Nebî

Lebine beñzedüp ḳandı üşürmiş başına ġavġâ
Ḳabâsın aldurup ḳannâd olmış bî-ser ü bî-pâ

Kelime-i *ḳannâd*uñ ṭarafeyni *ḳad* lafẓıdur, anuñla *ḳannâd*uñ *elifi* muşârün-ileyh intiḳâdı vâḳiʻ olup derece-i iʻtibârdan sâḳıṭ olup *ḳand* bâḳî ḳalduḳdan ṣoñra *bî-ser ü bî-pâ* ʻibâreti müteżammın-ı ḥuṣûl-i ismdür.

Ve der-ism-i Ayaz

Ḳuşaġın çözdi miyândan o ṣanem
Yine ḳuşandı idüp ṭavr-ı ʻAcem

Kelime-i *miyân*uñ ḳuşaġı *min* lafẓıdur, çözilüp ʻAcem libâsı üzere ḳuşanılmışdur.

Ve der-ism-i Ḳaya

Görüp âhuñ olup abdâl-ı nâ-şâd [9a]
İdindi câmesini tâc-ı ṣayyâd

Pûşîde olmaya ki kelime-i *ṣayyâd*uñ câmesi *ṣad*dur, andan ḥarf-i *ḳâf* ḳaṣd olınup kelime-i meẕkûrdan bâḳî ḳalan *yâ* lafẓınuñ evveline gelmesine işâret ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Behrâm

Aġzı dadıyla ṣafâ-yı ḳalbile
Ḳays-ı bî-dil içe mi mâʼ-i ṭahûr
Leblerini viriṭururken müdâm

[190] Bu mısranın vezni aksaktır.

İde kendünden pey-ā-pey Leyli dür

Pūşīde olmaya ki *müdām*dan terādüf mülāḥaẓasıyla *bāde* ḳaṣd ḳılınup lebleri *bā* vü *hā*dur, işāret-i intiḳād ile taʿyīn olınduḳdan ṣoñra mışrāʿ-ı aḫīrde *kendü* lafẓından kināyet ile irāde olınan *şarāb*dan iki defʿa Leyli dür ḳılmasına işāret ḳılınmışdur. Bir kelime-i *şarāb*dan *şeb* cüdā olup *rā* lafẓı bāḳī ḳalmışdur, bir daḫı *mül*den ḥarf-i lām dür olup ḥarf-i mīm ḳalup maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ve der-ism-i Ayaz

Döner dil māh-ı nev görmiş delüye eylese iẓhār
Eger māh-ı ruḫ üzre ḳaşınuñ iki ucın tekrār

Muḥaṣṣal-ı maʿnā-yı muʿammāyī oldur ki elif-i meftūḥa iki defʿa ḳaşınuñ iki ucın *ruḫ* lafẓınuñ māhı üstinde iẓhār eyleye. Evvelā *ḳaş* murādifi *ebrū*nuñ iki ṭarafı elif-i meftūḥa ile vāv-ı sākinedür *ev* olur andan terādüf vesāṭatıyla kelime-i *yā* ḳaṣd ḳılınmışdur. [9b] Ṣāniyen *ḥācib* kelimesinüñ iki ucı *ḥab*dur, andan noḳṭa ḳaṣd olınup ḥarf-i rānuñ üstinde mülāḥaẓa olınup murād ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ve şāyed ki derūn ve diller ʿibāretleri īrād ḳılınup mecmūʿ-ı mā-beynü'ṭ-ṭarafeyn irāde ḳılına:

Çünānki der-ism-i Muṣlī

Müdām aḳıtduġından ḳanlu yaşlar çeşm-i ḫūn-pāşı
Bu añlanur ṣurāḥīnüñ derūnında ola başı

Kelime-i *ṣurāḥī*nüñ mā-beynü'ṭ-ṭarafeyni *rāḥ*dur, andan terādüf mülāḥaẓasıyla *mül* irāde ḳılınup *ṣurāḥī*nin ḥarf-i evveline ẓarf vāḳiʿ olmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve şāyed ki baʿżı ḥurūfuñ taʿyīni aḥvāl u evṣāfı ḥasebi ile ola:

Çünānki der-ism-i Ḥüseyn

İki çeşmümden dökildi olmayan ṣāḥib-güher
Şimdi gör kim ḳalmadı birinde gevherden eṯer

Çeşm ve *ʿayn* kelimelerinden ṣāḥib-i noḳṭa olmayan ḥarfler sāḳıṭ olup *çeşīn* ḳalmışdur ve iki ḥarf-i evvelinüñ taṣḥīfine işāret ḳılınup maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ve der-ism-i Kemāl

Ḫālin istersüñ dilā gel kendümüz güm idelüm
Ḫāl kendüyle olanı istemiş kim n'idelüm

Ḫāl kendüyle olanı ʿibāretinden murād *ḫāl* lafẓınuñ ḫāldār olan ḥarfidür ki *ḫā*dur, *güm* lafẓına tebdīli ḳaṣd ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Ṣafer

Felek ʿaşḳ ṭālib olursa ʿaşḳ hem lāyıḳ[191]
Ṣadefde gevheri olanı ister dürde ey ʿāşıḳ

Ṣadef ve *dür* lafẓlarınuñ gevheri olan ḥarfleri *ṣād* u *fā* vü *rā*dur. [**10a**]

Ve der-ism-i Velī

Ḫūbluḳda ol ki bī-hem-tāyimiş
Yārümüñ ruḫsārına şeydāyimiş

Ḫūbluḳ kelimesinde bī-hem-tā olan ḥarf-i vāv ü lāmdur, ġayrısınuñ mānendi vardur. Mışrāʿ-ı aḫīr müteżammın-ı ḥuṣūl-i ḥarf-i āḫir-i ismdür.

Ve der-ism-i Hürmüz

Baña maʿlūmdur ol ġamze-i ḥāli
Dinilmez dinmedi ruḫsārı ḫālī

Kelime-i *ġamze*nün hā-yı ġayr-ı mütelaffıẓı *dinilmez* ʿibāretiyle muşārün-ileyh intiḳādı vāḳiʿ olup *dinmedi* lafẓıyla isḳāṭına işāret ḳılınduḳdan ṣoñra *ġamz* bāḳī ḳalup *ruḫsārı ḫālī* ʿibāretiyle ḥarf-i ġayn ki *hezār*dür ḫālī olup *her* ḳalmışdur.

Ve der-ism-i ʿOṯmān

Ben küştesine ḳılsa naẓar ol nikū-sirişt

[191] Bu mısranın vezni aksaktır.

Çeşmüm olur güşāde iki revzen-i bihişt

Ḥarf-i hā-yı kelime-i *bihişt, dü çeşm* lafẓıyla muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi‘ olup *güşāde* ‘ibāretiyle meftūḥ olup *çeşm-i bihişt* ‘ibāreti ma‘raż-ı bürūzda cilveger oldı ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Ḥamza

Gördüm ol berberi zībāyidi ġāyet bilegi
‘Arż-ı ḥāl idemedüm ḳayışı yanında idi
Naẓar itdüm çü ḫam-ı ṭurreye ol dem Emrī
Atdı bir ḥarf ki’anuñ tīġi miyānında idi

Ḫam-ı ṭurre ‘ibāreti *çü* lafẓıyla taṣḥīf ḳılınup ḥarf-i ṭānuñ isḳāṭına muṣarra‘-ı aḫīrde işāret ḳılınmışdur.

Ve şāyed ki ba‘żı ḥurūfuñ ta‘yīni ittiṣāl u infiṣāl ḥasebiyle ola:

Çünānki der-ism-i Dāvūd

Gerçi kim güllerle şimdi zeyn olupdur **[10b]** sebzezār
Dostdan ayru olanuñ her biri görür çü ḫār

Kelime-i *dost*uñ iki ḥarf-i evveli ta‘yīn olınup biri çü ḫār göre ya‘nī biri *elif* ve biri *çār* ki andan ḥarf-i dāl ḳaṣd olınmışdur.

Ve şāyed ki ba‘żı ḥurūf bi-ḥasebi’l-‘avārıż muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi‘ ola:

Çünānki der-ism-i Sākinī

Ḳovduñ bu ‘āşıḳı ḳoduñ aġyārı n’eyledüñ
Ḳapuñda sākin olmayanı sākin eyledüñ

*Ḳapu*dan terādüf ü iştirāk mülāḥaẓasıyla kelime-i *fī* ḳaṣd ḳılınup *sākin olmayanı* ‘ibāretiyle ḥarf-i evveli muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi‘ olup *sākin* lafẓına tebdīl ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Rıḍvān

Görmedi ḳadd-i bülendüñ gibi hīç
Kimse bir serv-i semen-ḫad ẓāhir

Ḥareket ehli cihānda oldı
Sākin-i ravża-i bī-ḥadd āḫir

Kelime-i *cihān*uñ müteḥarrikleri *cīm* ü *hā*dur, mışrā‘-ı aḫīrden ḥāṣıl olan *rażv* lafẓına tebdīl ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i ‘Alī

Gelüñüz bir yire ey ehl-i sükūn-ı ‘ālem
Baş açuñ kim olasuz ehl-i me‘ānīden hem

Kelime-i *‘ālem*üñ ehl-i sükūnı *elif* ü *mīm*dür, bir yire gelüp evvelin meftūḥ idicek *em* olur, andan *yā* irāde ḳılınup maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ve der-ism-i Sa‘dī

Gördi özin sebük-ḥareket mihr ḫod tamām [11a]
Dünyāda sākin olmazise ḫoşdur ey hümām

*Mihr*den ḥarf-i sīn ḳaṣd ḳılınup *ḫod tamām*dan murād tamāmı ya‘nī āḫiri mihr ola dimekdür. Ba‘żı taṣarrufātla kelime-i *sa‘*ḥāṣıl olduḳdan ṣoñra *kendüyi sebük-ḥareket gördi* ‘ibāretinden murād *meftūḥ gördi* dimekdür ve *dünyā* lafẓından ḥarf-i sākinler sāḳıṭ olup *dī* bāḳī ḳalmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Taḥlīl

Ma‘nā-yı ġayr-ı mu‘ammāyīde müfred olan lafẓı ma‘nā-yı mu‘ammāyīde mütecezzī eylemekden ‘ibāretdür, iki cüz’e yā daḫı ziyādeye ve şāyed ki cümle eczādan ma‘nā murād ola yā lafẓ yā ba‘żısından ma‘nā ve ba‘żısından lafẓ ve şāyed ki cümle eczā müstaḳil ola yā ġayr-ı müstaḳil ve ba‘żısı müstaḳil ola ve ba‘żısı ġayr-ı müstaḳil. Ammā istiḳlāl oldur ki taḥlīl olınan kelimenüñ eczāsından birine ġayrı kelimeden ḥarf żamm olınmaya eger żamm olınursa ol cüz’i ġayr-ı müstaḳil olur. Bu taḳdīrce cümle eczāsı ġayr-ı müstaḳil olan kelime iki cüz’e taḥlīle munḥaṣırdur.

Ammā taḥlīl olan kelimenüñ cümle eczāsından ma‘nā irāde ḳılınup ve cümlesi müstaḳil olduġı ṣūretde iki cüz’e taḥlīli:

Çünānki der-ism-i Emīn

Gör Emri'yi ki olımaz o serv-ḳadsüz ol
Çeker pey-ā-pey elif sīnesine ḥadsüz ol

Ḥarf-i elifüñ istiḫrācı mıṣrā'-ı evvelde ẓāhirdür. [**11b**] Evvelā bir def'a kelime-i *sīne* iki cüz'e taḥlīl olınup cüz'-i evveli *sī*dür, andan üslūb-ı ismī ve tesmiye ile kelime-i *lām* ḳaṣd ḳılınmışdur ki maḥall-i taṣarruf vāḳi' olmışdur ve cüz'-i ṯānī *ne* lafẓıdur, andan terādüf mülāḥaẓasıyla *lā* irāde ḳılınup anuñla kelime-i *lām*uñ *lā*sına işāret te'alluḳ itdükden ṣoñra *elif çeker* 'ibāretiyle suḳūṭına īmā olınup ḥarf-i mīm bāḳī ḳalmışdur ve ṯāniyen kelime-i *sīne sīn*ine elif çeküp *īne* bāḳī ḳalduḳdan ṣoñra ḥarf-i āḫirinüñ suḳūṭına işāret olınmışdur.

Ve der-ism-i İsḥāḳ

Görmez güneş yüzini bir laḥẓa çeşm-i giryān
Āfāḳ-ı ḥüsn içinde peyveste ebr-i bārān

Kelime-i *āfāḳ*da peyveste olan ḥarf-i fā vü elifdür, *ebr-i bārān* 'ibāretinden ba'ż-ı taṣarrufātla[192] ḥāṣıl olan *seḥā* lafẓına tebdīli ḳaṣd ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Bālī

Māh-ı nev ḳaşuñdan eyler iḫtifā
Anuñ içün gösterür ḳaddin dü-tā

*Dü*den murād *bā*dur ve *tā*dan *ilā* ḳaṣd ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Pīrī

'Arż idüp noḳṣānum ol māha didüm
İşi eksüklükdür abdāluñ müdām
Yā ḳoya noḳṣānum üstine beni
Yā ide abdālını ol meh tamām

[192] ba'ż-ı taṣarrufātla, der-kenâr

Kelime-i *abdāl* taḥlīl-i ṣünā'ī vāḳi' olup cüz'-i evveli *eb*dür ki andan terādüf vesāṭatıyla *peder* ḳaṣd olınup ḥarf-i vasaṭı *yā*ya tebdīl ḳılınduḳdan ṣoñra kelime-i *pīr* ḥuṣūle peyveste olmışdur [12a] ve bāḳī-i ism *ol meh tamām* 'ibāretinden ḥāṣıl olur.

Ve der-ism-i Budaġ

Kākülüñ ey māh-ı çār-ebrū cinān ṭāvūsivār
Çār-ṭāḳ-ı bāġ-ı cennet üzre ḳılmışdur ḳarār

Kelime-i *çār-ṭāḳ* taḥlīl-i ṣünā'ī ve maḳṣūd bi't-temṣīl vāḳi' olmışdur. Cüz'-i ṣānīsi *ṭāḳ*dur, anuñla kelime-i *bāġuñ elifi* muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi' olmışdur.

Ve der-ism-i Muḥammed

Meclis-i 'aşḳuñda sāḳī Emri-i bī-ṣabr u hūş
Ṭālib-i dürd-i mey eṭrāfında yārān bāde-nūş

*Dürd-i mey*den murād ḥarf-i ḥādur, *rāḥ* i'tibāriyle. Anuñ ṭarafeyninde bāde-i yā-rān ola ya'nī *yā*sın sürici ola evvelinde *mey* ve āḫirinde *müdām* lafẓları *yā*ların isḳāṭ eylemişlerdür ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ammā bu ṣūretde üç cüz'e inḥilāli:

Çünānki der-ism-i Ẕātī

Degmege çāk-ı derūnın 'āşıḳ
Ne içün sūzen-i ser-tīz dirür
Tīr-i dil-dūz-ı ġam bī-ḥad ḫod
Birbiri üzre nihāyetsüz irür

Kelime-i *dil-dūz* taḥlīl-i ṣülāṣī vāḳi' olmışdur ki maḳṣūd bi'ẕ-ẕikrdür. *Tīr-i dil-dū* 'ibāretinden vesīle-i intiḳād ve üslūb-ı ismī ve tebdīl ile kelime-i *teber* ve *teber*den *'ayn* ve *'ayn*dan iştirāk ü tesmiye mülāḥaẓasıyla ḥarf-i 'ayn irāde ḳılınup ve anuñla ġam bī-ḥaddüñ *'ayn*ına ya'nī noḳṭasından ḳaṭ'-ı naẓar ḥarf-i 'ayna işāret olınup *ḫod* lafẓından kināyet ü telmīḥ ile [12b] ḥuṣūl bulan ḥarf-i dāla tebdīl ḳılınmışdur. Muḥaṣṣal-ı ma'nā-yı mu'ammāyī oldur ki *ġam bī-ḥadd* 'ibāretinden ḥāṣıl olan ḥarf-i ġaynuñ *'ayn*ı tīr-i dil-dūza tebdīl ḳılına ki ḥarf-i dāldur. Pes bāḳī ḳalan *ġayn*uñ noḳṭasıyla *ẕāl* olur. İsmüñ bāḳī ḥurūfı

mıṣrā‘-ı aḫīrden me’ḫūẕdur. Bir tīr bir tīrüñ üzerine gelüp *nihāyetsüz irür* ‘ibāreti müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür. Pūşīde olmaya ki kelime-i *dil-dūz* ü *dildār* ve bunuñ emṡāli elfāẓ üstād resā’ilinde müfred i‘tibār olınmışdur.

Ammā cümle eczādan ma‘nā ḳaṣd ḳılınup ve cümlesi ġayr-ı müstaḳil olduġı ṣūret ki iki cüz’e taḥlīle münḥaṣırdur:

Mu‘ammayāt ṣāḥibinüñ maḳṣūd bi’t-temṡīl īrād eylemege ḳābil mu‘ammāsı bulınmayup mü’ellif-i kemīnenüñ bu mu‘ammāsı īrād olınmışdur:

Der-ism-i Ābil

Göñül zülf-i nigāra beste oldı
Hemān āhı mehe peyveste oldı

Pūşīde olmaya ki *hemān* ve *āh* kelimeleri taḥlīl-i ṡünā’ī vāḳi‘ olmışlardur, maḳṣūd bi’t-temṡīl taḥlīl-i *āh*dur. Kelime-i *hemā nā-hı* olup *mā* bāḳī ḳalmışdur ki andan terādüf mülāḥaẓasıyla *āb* ḳaṣd ḳılınup *maḥ*dan irāde olınan ḥarf-i lāma peyveste ḳılınmışdur.

Ve cümle eczādan ma‘nā murād olınup ba‘żısı müstaḳil ve ba‘żısı ġayr-ı müstaḳil olduġı ṣūretde iki cüz’e taḥlīli:

Çünānki der-ism-i Muḥammed

‘İẕār-ı alı üstinde [13a] görinen cāy-ı dendānı
Didüm ben beñzerin sīn-i semender ile bil anı

Al lafẓınuñ ‘iẕārı üstinde olan *med* kelimesidür, anı cāy-ı *den* bilesin ki murād *ḥam*dur. Pes lafẓ-ı *meḥamed* ḥāṣıl olur, taṣḥīfine daḫı işāret olınup maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ammā mecmū‘-ı eczādan lafẓ murād olınup ve cümlesinüñ istiḳlāli ile iki cüz’e taḥlīli:

Çünānki der-ism-i ‘Alī

Rūy-ı gülzār olsa bī-dil variken ruḫsār-ı yār
Aña baḳmaz baḳsa her gül ola çeşmine çü ḫār

Rūy-ı kelime-i *gül, zār*-ı bī-dil olup ya'nī *zer* murādifi *'ayn* olup rūy-ı *yār*la te'līfine işāret ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Resūl

Dimesün zāhid belādur başda ġavġā-yı zülf
Başdan kendü geçerdi olsa ger sevdā-yı zülf

Ḥarf-i evvel-i ism *başdan kendü geçerdi* 'ibāretinden me'ḫūẕdur. *Zülf*den kelime-i *dāl* ḳaṣd ḳılınup anuñ *dā*sı taḥlīl-i *sevdā*dan ḥāṣıl olan *sev* lafẓına tebdīl ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Ramażān

Ruḫ u zülf-i yār ucından oda yandı bāġ-ı devrān
'Alev ü duḫān ḳalupdur dil-i żamīrānda yārān

Maḳṣūd bi't-temṯīl taḥlīl-i *żamīrān*dur.

Ve der-ism-i Mesīḥ

Nevāle ḫūn-ı cigerdür cihānda ey 'āşıḳ
Melāl kūşelerin gör [13b] mekānda ey 'āşıḳ

Maḳṣūd bi't-temṯīl taḥlīl-i *mekān*dur ki *kemān* ḥāṣıl olur, ḥarf-i āḫir-i ismüñ ḥuṣūlini müteżammındur.

Ve der-ism-i Behlūl

Beni kūyında ser-gerdān görüp ey Emri cānāne
Hemān dir bülbül-i ser-geşte geldi yine bustāne

Kelime-i *hemān* ü *bülbül* taḥlīl-i ṯünā'ī vāḳi' olmışlardur, maḳṣūd bi'ẕ-ẕikr taḥlīl-i *bülbül*dür. *He-mān der-bül* 'ibāretinden te'līf-i imtizācī mülāḥaẓasıyla kelime-i *behl* ve *bül-i ser-geşte*den intiḳād ve üslūb-ı raḳamī ve ḳalb vesāṭatlarıyla kelime-i *vel* ḥāṣıl olmışdur.

Ve der-ism-i İlyās

Ḳapuñda olmasa eger aġyār-ı bed-gümān

Pāk olmışidi ḫākden ey dil-ber āsitān[193]

Maḳṣūd bi't-temṯīl taḥlīl-i *āsitān*dur. *As* lafẓınuñ üstinde kelime-i *tān* ḫākden pāk olmaġla *tā* ḳalur, andan *ilā* ḳaṣd olınmışdur.

Ammā mecmū'-ı eczādan lafẓ murād olup cümlesi ġayr-ı müstaḳil ḳılınmaḳ bu mu'ammayātda bulınmayup mü'ellifüñ ber-vech-i temṯīl bu mu'ammāsı īrād olınmışdur:

Der-ism-i Rüknī vü Beyānī

Ne deñlü ser-keş olsa 'āşıḳ-ı şeydāya cānānı
Hemān-dem rām ider ṣāf şarābıyla kebāb anı

Maḳṣūd bi't-temṯīl taḥlīl-i *ān*dur.

Ammā mecmū'-ı eczādan lafẓ irāde ḳılınup ba'żısı müstaḳil ve ba'żısı ġayr-ı müstaḳil olduġı ṣūretde iki cüz'e taḥlīli:

Çünānki der-ism-i Ramażān

Siḥrile cādū gözi ḫūrşīdi çün teshīr ider [14a]
Meh yüzi üzre miyān-ı 'ārıżında yir ider

*Meh*den murād ḥarf-i rādur ve yüzinden maḳṣūd *mīm*dür ve bāḳī ḥurūf taḥlīl-i kelime-i *'ārıż*dan ba'żı taṣarrufātla ḥāṣıl olur.

Ve der-ism-i 'Alī

Ṣadā-yı ra'd degül oldı çerḫ ser-gerdān
Görüp zamānıla ḳaşı hilālini nālān

Maḳṣūd bi'ẕ-ẕikr taḥlīl-i *hilāl*dür. *Zamānıla* kelimesinüñ ḳaşı *nūn*dur, hā-yı meksūreye tebdīli ḳaṣd ḳılınup *ze-māhıla* 'ibāreti ḥāṣıl olur ki müteżammın-ı ḥuṣūl *'ayn*dur ve *lālini nā-lān* ola ya'nī *lān* kelimesi sāḳıṭ olup *lī* lafẓı bāḳī ḳalup maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ammā bu ṣūretde üç cüz'e taḥlīli:

[193] Pāk // āsitān, der-kenâr

Çünānki der-ism-i Ḥabīb

Sīb çün kendüyi iẓhār itdi didi ġabġabı
Ṭaġdan geldüñ bize şehrīlenürsin ey ġabī

*Sīb*den murād kelime-i *tuffāḥ*dur. *Çün kendüyi* ʻibāretinden kināyet taṣḥīf mülāḥaẓasıyla kelime-i *şīb* ḳaṣd ḳılınup ve vāsıṭa-i intiḳād iʻtibār olınup anuñla ḥarf-i āḫir-i kelime-i *tuffāḥ* taʻyīn ḳılınmışdur. Ḥurūf-ı ismüñ bāḳīsi taḥlīl-i *ġabġab*dan ḥāṣıl olur.

Ammā baʻżı eczādan maʻnā ve baʻżıdan lafẓ irāde olduġı ṣūretde cümlesi müstaḳil olup iki cüz'e taḥlīli:

Çünānki der-ism-i Ḫurrem

Nice göñüllü gördüm ey ḳarındaş
Gelüp meydān-ı bī-dilde ḳodı baş

Kelime-i *meydān* iki cüz'e taḥlīl **[14b]** olınup cüz'-i evveli *mey*dür, andan terādüf vesāṭatıyla kelime-i *rāḥ* irāde olınup ḥarf-i evveli *dān-ı bī-dil* ḥāṣıl olan *den* murādifi *ḫam* kelimesinüñ içinde indirāc bulmışdur.

Ve der-ism-i Ḫurrem

Şemʻ bezmüñde ḳosun germiyyeti ey bī-naẓīr
Şemʻdāndan gitse yirine gelür māh-ı münīr

Maḳṣūd bi't-temṯīl taḥlīl-i kelime-i *şemʻdān*dur.

Ve der-ism-i Ḫalīl

Hilāl ayaġına düşmiş görüp dil
Didi ḫalḫālin iki eylemiş bil

Maḳṣūd bi'ẕ-ẕikr taḥlīl-i kelime-i *ḫalḫāl*dür.

Ve der-ism-i Edhem

Ne ḥikmetdür ki bāzār-ı belāda
Üşer ġam üstine diller ziyāde

*Ġam*dan vesīle-i terādüf ile kelime-i *hem* irāde ḳılınmışdur ve *ziyāde* lafẓı taḥlīl olınup maḳṣūd bi't-temṯīl vāḳi' olmışdur.

Ve der-ism-i 'Alī

Dildār gördi dīdemi lü'lü'-i ter yazar
Didi bezer mi rūyuñı didüm belī bezer

Ve der-ism-i 'Alī

Anuñ kim nūrdur cism-i laṭīfi
Dil-i dā'īdedür ism-i şerīfi

Maḳṣūd bi'ẕ-ẕikr taḥlīl-i *dā'ī*dür. Cüz'-i evveli *dā*dür, andan terādüf mülāḥaẓasıyla *elem* irāde ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Kemāl

Leṭāfetine leb-i ġonçenüñ hezār inṣāf
Ki dem urınca çemende şimāl oldı şikāf

Ve der-ism-i 'Alī

Uçuḳ degül şeker la'li üzre cānānuñ
Dilā 'aḳīde olupdur ziyādesi anuñ

Kelime-i *'aḳī*de ziyāde olan ḥarf-i ḳāfdur, *lām*a tebdīl olınup maḳṣūd ḥuṣūle peyveste [15a] olmışdur.

Ve der-ism-i 'Ömer

Ḫāl-i ruḫsārına naẓar ḳıldum
Merdüm-i dīde olduġın bildüm

Maḳṣūd bi'ẕ-ẕikr taḥlīl-i *merdüm*dür.

Ve der-ism-i Ḫalīl ü Celīl

O meh-peyker sefer ḳılmış yüri Emrī ḳo ihmāli
Merāḥilde maḥallinde beyān it ṣūret-i ḥāli

Kelime-i *merāḥil* taḥlīl-i ṣünā'ī vāḳi' olup cüz'-i evveli *merā*dur, andan kelime-i *lī* ḳaṣd ḳılınup ve *ṣüret-i ḥāl*den daḫı *ḥāl* irāde ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Şücā'

Māh-ı bedr üstinde necm-i münḫasif eyler ḫayāl
Cādū-yı mehveş 'iẕārı üzre Emrī görse ḫāl

Maḳṣūd bi'ẕ-ẕikr taḥlīl-i *cādū*dür. *Mehveş*den vesīle-i telmīḥ ü taṣḥīf ile ḥarf-i zā ve andan üslūb-ı ḥarfī ile kelime-i *seb'* ḳaṣd olınup ḥarf-i vasaṭı *dū* lafẓı ile muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi' olup *cā* lafẓına tebdīl ḳılınduḳdan ṣoñra ḥarf-i evveli taṣḥīf ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Mesīḥ

Bezm-i maḥşerde mey-i la'l-i leb-i yārile mest
Dīde olmazsa eger kāsesini ide şikest

Kelime-i *dīde* vü *eger* ü *kāse* taḥlīl-i ṣünā'ilerdür, maḳṣūd bi't-temṣīl ṣānī vü ṣāliṣdür. *Dī* murādifi *ems*den elif-i meftūḥanuñ isḳāṭına işāret te'alluḳ eyledükden ṣoñra *kā* lafẓınuñ ḥāṣılı yigirmi birdür, üçinüñ eksilmesine īmā olınup on sekiz ḳalmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür. [15b]

Ve bu ṣüretde üç cüz'e inḥilāli:

Çünānki der-ism-i Bāḳī

Şehā helāküme sa'y it alup ele deşne
İrişdür āb dil olmışdurur ḳatı teşne

Kelime-i *āb*uñ inḳilābına ve *ḳatı* lafẓından ḥarf-i tānuñ suḳūṭına işāret ḳılınmışdur, maḳṣūd bi'ẕ-ẕikr taḥlīl-i *teşne*dür.

Ve der-ism-i 'Ömer

Emrī ölürse doymayup ol şūḫ nāzına
Ġam yoḳdur anda ḥāżır olursa namāzına

Ba'd-ez-taṣḥīf-i *ġam* kelime-i *namāz* taḥlīl-i ṣülāṣī vāḳi' olup *ne* lafẓınuñ nūn-ı meftūḥası *māy*a tebdīli ḳaṣd ḳılınmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve bu ṣūretde ba‘żı eczā müstaḳil ve ba‘żısı ġayr-ı müstaḳil olup iki cüz’e inḥilāli:

Çünānki der-ism-i Kāmī

Yele virse n’ola āhum ḳarārı
Diger-gündur çü Emrī rūzgārı

Maḳṣūd bi’t-temṣīl taḥlīl-i *rūzgār*dur. *Gārı* lafẓınuñ ḥarf-i rāsı *diger-gün* ‘ibāretiyle ḥarf-i mīme tebdīli ḳaṣd ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i ‘Alī

‘Īd oldı vü ol meh-rū görinmedi ey dīde
Anuñ yüzini görmek ḳaldı gelesi ‘īde

Ammā taḥlīl-i ṣülāṣī:

Çünānki der-ism-i Şu‘ayb

Zāhid seni sevmemiş ne pervā
Ḫūrşīde ‘adū olursa a‘mā

Maḳṣūd bi’ẕ-ẕikr taḥlīl-i *ḫūrşīd*dür.

Ve der-ism-i Nihānī

N’içün tercīḥ idem mā’-i ‘inebden āb-ı ḥayvānı
Anuñ ehl-i ṣafā yanında yoḳ meyden çü rucḥānı

*Mey*den *rāḥ* irāde [16a] ḳılınmışdur. *Rucḥān* lafẓı üç cüz’e taḥlīl olınup cüz’-i evveli *ruc*dur, *çü* lafẓıyla taṣḥīf olınup *ruḫ* olduḳdan ṣoñra vāsıṭa-i intiḳād i‘tibār olınup anuñla *rāḥ* lafẓınuñ ḥarf-i evveli muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi‘ olup *yoḳ* murādifi *ne* lafẓına tebdīl ḳılınmışdur ve *ḥā*sı daḫı *nı* kelimesine mütebeddil olmışdur.

Ve der-ism-i İlyās

Ṣan‘at-ı ġamda göñül Ferhādı
Cümlenüñ oldı bu gün üstādı

Kelime-i *üstād* taḥlīl-i şülāşī vāḳi‘ olup cüz’-i evveli *üs*dür ki bu gün iddi‘ā ḳılınup ve cüz’-i şānīsi *tā* lafẓıdur, andan *ilā* irāde ḳılınup *dı* i‘tibār olınmışdur. Pes *dı, bu gün* üzerine muḳaddem olmaḳ i‘tibārı ile *ilā* lafẓı *üs* kelimesinüñ üstine taḳdīm olınmışdur.

Ve der-ism-i ‘Abdī

Ḳand içün[194] şunlar ki cānānuñ lebidür didiler
Sīb-i ra‘nāyı göricek ġabġabıdur didiler

Kelime-i *ġabġab* ve *didiler* her biri taḥlīl olınmışlardur, maḳṣūd bi’ẕ-ẕikr evvelkidür.

Ve şāyed ki elfāẓ-ı Türkī taḥlīl ḳılınup üslūb-ı Fārsī üzere taṣarruf olına:

Çünānki der-ism-i Ḥasan

Hilāli üzre nüh eflāküñ ey dil-ber seḥābını
Görenler ḳaşuñ üstinde ṣanur zülfüñ niḳābını

Ba‘d-ez-tahlīl-i kelime-i *seḥāb*[195] muḥaṣṣal-ı ma‘nā-yı mu‘ammā oldur ki *ber-se ḥā-bını* ‘ibāretinden üslūb-ı Fārsī üzere [16b] kelime-i *ḥas* ḥāṣıl olup *hilāl*den yā *ḳaş*dan irāde ḳılınan *nūn*uñ üstine gelüp Ḥasan olmışdur.

Ve der-ism-i Şāh

Dehenüñ ġonçe-i terden yegdür
Lebüñ ey māh şekerden yegdür

Terkīb

Ma‘nā-yı ġayr-ı mu‘ammāyīde elfāẓ-ı müte‘addideyi ma‘nā-yı mu‘ammāyīde lafẓ-ı vāḥid i‘tibār eylemekden ‘ibāretdür be-şarṭ-ı ān ki ma‘nā irāde olına lafẓ ḳaṣd ḳılınmaya.

Çünānki der-ism-i Tīmūr

Bu āh-ı pür-şerārüm cem‘ ider ġam eşk-i dīdemle
Dimez kim jeng alur ḳalursa tīġ-i zer-nişānumla

[194] Burada “içün” kelimesi iki kere yazılmış olup mana ve vezin gereği biri hazfedilmiştir.
[195] Ba‘d-ez // *sehāb*, der-kenār

Kelime-i *tīġüñ* ḥarf-i āḫiri *zer-nişān* ‘ibāretiyle muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi‘ olup *nemle* murādifi *mūr*a tebdīl ḳılınmışdur, maḳṣūd bi’t-temṣīl terkīb-i *nemle*dür.

Ve der-ism-i Berḳī

Meyl-i bī-ḥadd ‘ārıżında ḫāl-i ‘anber-sāyedür
Ḫāl-i ‘anber-sā cemāl ehline ḫoş pīrāyedür

*Meyl-i bī-ḥad*den vesīle-i intiḳād ü isḳāṭ ü terādüf ile kelime-i *bāde* ḳaṣd ḳılınup *‘ārıżında* ‘ibāretiyle ḥarf-i evveli irāde ḳılınmışdur ve kelime-i *‘anber* iki cüz’e münḥall olup cüz’-i evveli *‘an*dur, andan terādüf mülāḥaẓasıyla *ez*den muḫaffef olan zā-yı meksūre ḳaṣd ḳılınup anuñ noḳṭası terkīb-i vesīle ḥuṣūl bulan *sāye* murādifi *fey* lafẓınuñ üzerine naḳl olınmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür. [17a]

Ve der-ism-i Ḳaya

Cennet-i kūyuña varsam ṣanemā
Cān feraḥ bulup ider yād-ı liḳā

Maḳṣūd bi’t-temṣīl terkīb-i kelime-i *dil*dür.

Ve der-ism-i Şeyḫ

Ḫūb yazmış ḳalem-i ṣun‘ anı
Görse resmin ola şeydā Mānī

*-se resmin*den murād üslūb-ı ismī ve taṣḥīf ile ḥarf-i ḫādur, *şey* lafẓına dāmān vāḳi‘ olmışdur. Maḳṣūd bi’ẕ-ẕikr terkīb-i *dāmān*dur.

Ve der-ism-i Aḥmed

Ḳuşatmış muḥkem anı zülf-i tekrār
Naẓar ḳıldum görinmez ṭarf-ı ruḫsār

Kelime-i *muḥkem* taḥlīl ve *kemān* terkīb ḳılınmışdur ve *muḥ* lafẓınuñ kemānı ki telmīḥ mülāḥaẓasıyla ḥarf-i ḥādur, iki def‘a zülfe mübeddel olmışdur ki *mül* ve *müd* kelimeleri ḥāṣıl olur. Ba‘żı taṣarrufātla maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olur.

Ve der-ism-i Zeyn

O gül zībālanur gelmez çemenden

Meger kim aldı zībālıḳ semenden

Maḳṣūd bi't-temṣīl terkīb-i lafẓ-ı *-bālıḳ* ki andan ḥarf-i[196] nūn ḳaṣd ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Pīrī

Dü-tā itmiş hilāli dost mihri

İki ol deñlü ḳılmış ḫam sipihri

Kelime-i *sipihr* taḥlīl ve lafẓ-ı *ḫams* terkīb ḳılınmışdur. Maḥall-i taṣarruf kelime-i *pihri*dür.

Ve der-ism-i Ḫusrev

Āh kim ṭurre-i perīşānveş

Oldı āşüfte cümlenüñ ḥāli

Dürişüp eyledi mehāret kesb

Tā cihān gibi rīvde ḫālī

Lafẓ-ı *cihān* taḥlīl ve kelime-i *tāc* terkīb ḳılınmışdur. Pes tāc-ı kelime-i *hān* ḥarf-i hādur, [17b] andan üslūb-ı ḥarfiyle kelime-i *ḫams* ḳaṣd ḳılınup ḥarf-i vasaṭı sāḳıṭ olmada kelime-i *rīv* teşrīk ḳılınmışdur ya'nī *ḫams* gibi *rīv* daḫı ḫālīdür.

Ve der-ism-i Zeyn

Gördiler gerçi ol mehi kih ü mih

Cümleden gördi çeşm-i rūşen bih

Kelime-i *rūşen* taḥlīl ve *şen-bih* terkīb ḳılınmışdur ve *çeşm*den vesīle-i terādüfile lafẓ-ı *'ayn* ḳaṣd ḳılınup ḥarf-i evveli *şenbih*den telmīḥle irāde ḳılınan ḥarf-i zāya tebdīl olınmışdur.

Ve der-ism-i Süheyl

Ḳoma lāleveş dilde dāġ-ı melāli

Murāduñca gör rūy-ı zībāda ḫāli

[196] Burada "ḥarf" kelimesi iki kere yazılmış olup mana gereği biri hazfedilmiştir.

Zībā taḥlīl ve *bāde* terkīb ḳılınmışdur, rūyı ḥarf-i zāyı *murāduñca gör* ʿibāretinden lāzım olduġı miḳdār tekrārı ḳaṣd olınmışdur ki üç defʿa lāzımdur. Evvelā *zī, seb*ʿdür ki rūyı ḥarf-i sīndür. Ṣāniyen *heft*dür ki rūyı *hā*dur. Ṣālişen *yedi*dür ki rūyı *yā*dur ve *bāde*den murād *şarāb*dur, ḫālī olıcaḳ *şeb* ḳalur, andan telmīḥ mülāḥaẓasıyla ḥarf-i lām irāde olınmışdur.

Ve der-ism-i Nebī

Yöneldüm ey dil-i mücrim reh-i nedāmete ben
Düşem ʿināyet-i bī-ḥadd olursa cennete ben

Düşem ve ʿ*ināyet* kelimeleri taḥlīl ve *şem*ʿ terkīb ḳılınmışlardur. *Nā* lafẓınuñ şemʿi *elif*dür, *dü*den irāde ḳılınan ḥarf-i bāya tebdīl olınmışdur.

Ve der-ism-i ʿÖmer

Ey ġamz dāne-i sūz olur sūz-ı furḳatüñ
Kim sākin idemez anı bunca bürūdetüñ

[18a] Kelime-i *dāne* terkīb olup anuñla *ġamz* lafẓınuñ noḳṭalarına işāret ḳılınup derece-i iʿtibār sāḳıṭ olmışlardur.

Ve der-ism-i Şücāʿ

Luṭf idüp ʿāşıḳa ḳılup ḳahrı
İt raḳībi ḳapuñdan itdüñ dūr
Gönlin āşüfte eyle ol kelbüñ
Çün dil-āşüfte ḫoşdur ol maḫhūr

Çün dil-āşüfte ʿibāretinden vesīle-i terādüf ü taṣḥīf ve ḳalb-i baʿż ile kelime-i *şecā* ḳaṣd olınmışdur ve *maḫhūr* lafẓı taḥlīl ve *olmaḳ* ʿibāreti terkīb ḳılınmışdur ve kelime-i *hūr* ki cüzʾ-i āḫir-i taḥlīlīdür, terādüf ü iştirāk ü tesmiye mülāḥaẓasıyla ḥarf-i ʿayn irāde ḳılınmışdur.

Pūşīde olmaya ki elfāẓ-ı müterādifenüñ her birisini naẓmda īrād eyleyüp ve āḫeri irāde eylemeyeler belki bu fenn erbābınuñ īrād idüp taṣarruf gösterdükleri elfāẓ-ı müterādifeyi īrād idüp taṣarruf ḳılalar. Pes bu muʿammāda *hūr* lafẓı īrād olınup andan terādüf

vesāṭatıyla *ʿayn* ḳaṣd ḳılınmışdur. Bu fenn üstādları resā'il-i muʿteberelerinde kelime-i *hūr*da terādüf ṭarīḳiyle taṣarruf göstermemişlerdür.

Ve der-ism-i ʿÖmer

Dilā başuñdaki derdi de bārī
Ya çekdügüñ dem-i serdi de bārī

Serd ve *bārī* lafẓları taḥlīl ve *dīde* terkīb-peẕīr olmışdur. **[18b]** *Dem-i ser-dīde* ʿibāretinden baʿżı taṣarrufātla kelime-i *ʿam* ḳaṣd ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Naẓar

Yüzin ṣarı görüp ben ʿāşıḳuñ dir sende zer ḳaldı
Ġarībi ʿāḳıbet ṭutdı zerin naḳd üstine aldı

Bu muʿammānuñ istiḫrācı bir muḳaddime beyānına muḥtācdur ki ẕikr olınur, zamān-ı pīşīn ve ʿahd-ı dīrīnde zer-i kāmilü'l-ʿayār altmış aḳçeye rāyic ü ber-ḳarār iken beyʿ u şirā'da esbāb üzerine tamāmına güẕerān ve ber-vech-i naḳd elli ṭoḳuz aḳçeye cārī vü revān olduġı miyān-ı ʿālemiyānda meşhūr ve ṣaḥīfe-i rūzgārda mesṭūr idi.

Pes bu muʿammāda kelime-i *ġarīb* taḥlīl olınup cüz'-i evveli *ġarī* lafẓıdur, *bī-ʿāḳıbet* ʿibāretiyle ḥarf-i āḫiri sāḳıṭ olup *ġar* ḳalduḳdan ṣoñra anuñ zeri noḳṭasından ḳaṭʿ-ı naẓar ḥarf-i ʿayndur, *naḳd üstine aldı* ʿibāretinden murād elli ṭoḳuza tebdīlidür ki kelime-i *naṭ*dur, *naṭar* olur. *Ġayn*dan bāḳī ḳalan noḳṭa [ile] *naẓar* olur ve bu üslūb üzere vāḳiʿ olduġıçün bu muʿammā daḫı taḳrīben īrād olındı.

Der-ism-i Ġaybī

Ol behā ṣāḥibi ol ḫˇāce-i iḳlīm-i cemāl
Mihr-i bī-ḥad ki ṣatar bańa budur ḳānūnı
Zer-i dāġ üstine ister direm-i eşki daḫı
Ṣemen-i mihrine naḳd üzere alur altunı

*Mihr*den telmīḥ ü tesmiye mülāḥaẓasıyla *sīn* lafẓı irāde ḳılınup *bī-ḥad* ʿibāretiyle ḥarf-i āḫiri *bī* lafẓına tebdīl olup *sībī* lafẓı ḥāṣıl olduḳdan ṣoñra mihri ḥarf-i **[19a]** sīndür, ṣemeni altmış ʿadedidür. Pes kelime-i *sībī* ḥarf-i sīni altmış aḳçeye beyʿ eyleyüp ṣemenine bir altun

alur ki *ʿayn*dur ammā naḳd üzere alur yaʿnī elli ṭoḳuz farż eyleyüp ḳuṣūrı içün bir dirhem daḫı alur ki andan murād noḳṭadur.

Ve der-ism-i Zekeriyyā

Girye vaḳtinde vücūd-ı ʿāşıḳ-ı giryān ü zār
Cānib-i deryāda ḳaṭrevār olur yaşı biḥār

Cānib-i deryā ḥarf-i rādur, *baḥr* iʿtibāriyle. Taṣḥīfine işāret ḳılınup *zā* olmışdur ve *yaş* ve *biḥār* kelimeleri taḫlīl ve *şīb* terkīb-peẕīr olmışdur ve kelime-i *yā-şīb-germ* vāḳiʿ olmışdur ki *ḥār*dan terādüf ile ḥuṣūl bulmışdur.

Tebdīl

Baʾżı ḥurūfı baʾżı ḥurūfa tebdīl eylemekden ʿibāretdür, maḥv yā iṯbāt-ı noḳṭa ṭarīḳiyle olmaya. Be-şarṭ-ı ān ki ḥarf-i fāsidi isḳāṭ ve murād olınan ḥarfi anuñ yirine īrād ʿibāret-i vāḥideden müstefād ola.

Çünānki der-ism-i Ḳāsım

Ḫāke ṣaldı cümleten eşcār-ı gülzārı ṣabā
Gülşeni cünd-i şitā ol dem ki yaġmā eyledi
Dil-güşā servüñ ṣınup ayaġı olmışdur remīm
Üstine bād-ı ṣabā geldi anı iḥyā eyledi

Kelime-i *serv*üñ ḥarf-i vasaṭı meftūḥ ve āḫiri sāḳıṭ olduḳdan ṣoñra *olmışdur remīm* ʿibāretiyle *rā* meftūḥası *mīm*e tebdīl ḳılınup kelime-i *sem* ḥuṣūl bulmışdur ve *bād-ı ṣabā* ʿibāretinden murād *bād* lafẓınuñ [19b] *bā*sı ṣād-ı meftūḥaya tebdīli ile *ṣad* kelimesinüñ ḥuṣūlidür ki andan ḥarf ḳaṣd ḳılınmışdur ve *anı* żamīri *serv*e rāciʿdür ki murād *elif*dür. Muḥaṣṣal-ı maʿnā-yı muʿammāyī *sem* lafẓınuñ üstine ḥarf-i *ḳāf* gelüp *elifi iḥyā eyledi* taʿbīridür.

Ve der-ism-i Budaġ

Çü görmiş bedr-i māhı dimiş aġyār
Ḳararmış ʿārıżı gelmiş ḫaṭ-ı yār

Kelime-i *bedr*üñ māhı ḥarf-i rādur, *aġ* lafẓına tebdīline işāret ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Bilāl ü Ḳaya

Belāyı çekdürür ʿuşşāḳa vāfir
Görinürse ḳad-i bālāsı āḫir

Ḳad-i *bā, lā*ya mübeddel olup ve āḫiri *sī* olup Bilāl olmışdur. Ḳaya isminde *s*eden üç ʿadedi ḳaṣd olınup ve ḳad-i bālādan *elif* irāde olınmışdur. Pes üç *elif*üñ raḳamīsinden maḳṣūd ḥāṣıl olur.

Ve der-ism-i Kenʿān

Ṣafādur Kaʿbe'de olmaḳ mücāvir
Saʿādetle geçürmek ʿömri her ān
Eger müsāʿade-i mesken olsa bañā[197]
Yeterdi Merve ḥaḳḳı bir dilim nān

Ve der-ism-i Ḥüsām

Var idi siḥr-i Sāmirī ezelī
Anı maḥv itdi çeşm-i pür-ḥiyeli

Baʿd ez-taḥlīl-i kelime-i *Sāmirī siḥr*üñ *rās*ı *sām* lafẓına tebdīl ḳılınup ḥarf-i evveli *ezelī* ʿibāretiyle sāḳıṭ olmışdur.

Ve der-ism-i Dāvūd

Ol ḳamerle nerd mi oynar sipihr
Kim ṣaru altunını dāv itdi mihr

Ṣaru lafẓından [**20a**] ber-sebīl-i terādüf kelime-i *zerd* ḳaṣd ḳılınup zerini *dāv* ḳılmaḳ müteżammın-ı ḥuṣūl-i maḳṣūddur.

Ve der-ism-i ʿAḳlī

Añladı ʿāşıḳluġum ol ṭıfl ey pīr-i sipihr

[197] Bu mısranın vezni aksaktır.

Ol mehi bul mihrini naḳl eyle çün fāş oldı mihr

*Meh*den üslūb-ı inḥişārī ile *sī* ḳaṣd ḳılınup ḥarf-i sīni *mihr* ‘ibāretiyle muşārün-ileyh vāḳi‘ olup kelime-i *naḳl*a tebdīlden ṣoñra *naḳlī* olup anuñ daḫı *nūn*ı *çün fāş* ‘ibāretinden taṣḥīfle ḥāṣıl olan *ḳaş* ile muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi‘ olup ḥarf-i ‘ayna tebdīli ḳaṣd ḳılınmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Zülālī

Rūy-ı yār üstinde zülfin vaṣf iden āşüfte-ḥāl
Evvelin söyler olur āḫirlerinde līk lāl

*Rūy-ı yār*dan irāde ḳılınan ḥarf-i yānuñ üstinde kelime-i *zülf*üñ evveli telaffuẓ olınup āḫirlerinde *lāl* olmasına işāret ḳılınmışdur ya‘nī ḥarf-i lāmı *lāl* lafẓına tebdīl olup ḥarf-i fāsında lāl olup telaffuẓa getürmeye.

Maḫfī olmaya bu maḥalde *lāl*den tebdīl ma‘nāsı dürüst degüldür.

Ve der-ism-i Ḳaya Bālī

Alursa Emri’nüñ göñlin ‘iẕār-ı lāle-güniyle
Yaḳa bī-dil her iki ‘ālemi āh-ı derüniyle

Yaḳa bī- ‘ibāretinde her iki dil ola ya‘nī iki ḥarf-i evveli ki *yaḳ*dur, [**20b**] ḳalb olup *ḳaya bī* olmışdur. Bir ikiden daḫı ḥarf-i bā ḳaṣd ḳılınup *dil* murādifi *bāl* lafẓına tebdīl ḳılınmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Raḥmī

Gül ü mīve ṣanur el mihrüñüñ nārı olur ẓāhir
Şerār-ı bī-nihāye çün şecerde evvel ü āḫir

Ba‘de’t-taṣḥīf *şecer* lafẓınuñ evvel ü āḫiri *şerār-ı bī-nihāye* ola ya‘nī ḥarf-i evveli şīn-i meftūḥadur, *şerā* i‘bāretiyle *rāy*a tebdīl ḳılınup ḥarf-i āḫiri daḫı *şerār-ı bī-nihāye*den ba‘żı taṣarrufātla ḥuṣūl bulan *mey* lafẓına mübeddel olmışdur.

Ve der-ism-i Ḥaydar

Gördi ḫūrşīd-i bī-miṯālini dil

Görmedi ʿārıżında ḫālini dil

Kelime-i *ḫūr, şīd-i bī-miṣāl*den ḥuṣūl bulan *īd* lafẓına dilini ki ḥarf-i vāvdur, tebdīl ḳılmışdur. Pes *şīd-i bī-miṣāl*den murād şīd-i bī-miṣāl-i şīddür yaʿnī şīd lafẓında miṣāl-i şīd ḥarf-i şīndür. Zīrā ḥarf-i sīn şīddür anuñ miṣāli *şīn*dür, *şīd*den sāḳıṭ olıcaḳ *īd* bāḳī ḳalur ve mışrāʿ-ı ṣānīde taṣḥīfine işāret teʿalluḳ eyleyüp ism-i maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ve der-ism-i Dāvūd

Yanında alçaġısa ruḫ-ı zerdümüñ zeri
Tebdīl ide nihāyeti dīnāra ol perī

Kelime-i *dīnār* taḥlīl olınup *nār*dan *od* lafẓı irāde olınmışdur.

Ve der-ism-i ʿAlī

Geçiser ẓulmet-i şebhā-yı deycūr
Geliser mihr idiser dehri pür-nūr

[21a] *Geliser* kelimesi taḥlīl-i ṣünāʾī vāḳiʿ olmışdur.

Ve der-ism-i Ḥüsām

Yā ṣaçuñ būyın ṣabā itdi telef
Pür olupdur miskden yā her ṭaraf

Ḥarf-i evvel-i kelime-i *misk, yā*dan terādüf ü telmīḥ vesīlesiyle irāde ḳılınan ḥarf-i ḥāya tebdīl ve ḥarf-i āḫiri daḫı *yā* murādifi *em* lafẓına mübeddel ḳılınmışdur.

Maḫfī olmaya kelime-i *yā*dan terādüfle *ḳavs* ve *ḳavs*den daḫı telmīḥle ḥarf-i ḥā ḳaṣd ḳılınmaḳ Emrī iḫtirāʿātındandur, zībā taṣarrufdur, eger ṭabʿ-ı selīm ibā göstermezse.

Ve der-ism-i Nūḥ

Ḳaşları altında gör māh-ı cemāl
Ḫoşdur evvel māh ola āḫir hilāl

Ḫoş lafẓınuñ ḥarf-i āḫiri *māh*dan irāde ḳılınan ḥarf-i rāya [tebdīl] ḳılınup *ḫūr* olduḳdan ṣoñra anuñ daḫı ḥarf-i evveli *hilāl*den ber-sebīl-i istiʿāre ḳaṣd ḳılınan ḥarf-i nūna tebdīl ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Kemāl

‘Aceb yine kime kīn itdi çeşm-i cādūsı
Ki oldı Emri’ye ẓāhir kemān-ı ebrūsı

Maḥall-i taṣarruf kelime-i *kemān*dur. *Ebrū*dan *nūn*, *sī*den *lām* ḳaṣd ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Kāmī

Mir’āt-ı ḳalbe virürise jeng-i ġam gider
Gör kāse-i Cem’i saña ol āyīne yeter

Kelime-i *kāse* taḥlīl ḳılınup cüz’-i evveli *kā*dür. *-se-i Cem’i* ola ya‘nī *Cem’i* lafẓınuñ üçi *cīm*dür, *kā* lafẓına tebdīli ḳaṣd ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i ‘Ömer

Zülfüñ kemendine ṭutılur ey güneş-ṣıfat
Çün ceng-i bī-ḥad eyleyemez māh ‘āḳıbet

[21b] *Ceng*den murād *rezm*dür, *çün* lafẓı ile taṣḥīfine ve *bī-ḥad* ‘ibāretiyle ḥarf-i āḫirinüñ suḳūṭına işāret ḳılınup kelime-i *zer* bāḳī ḳalmışdur ki murād *‘ayn*dur ve *-mez* lafẓından ba‘żı taṣarrufātla *mer* irāde ḳılınup maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ve şāyed ki tebdīl müteżammın-ı kināyet ola:

Çünānki der-ism-i Ḫalīl

Göricek sāḳī lebinde şerbet-i pür-ḥāleti
Eyledi meyli göñül gitdi şarābuñ ḥürmeti

Kelime-i *mey*, *li* lafẓını ḳalb eyleyüp *mey-il* ‘ibāreti ḥāṣıl olduḳdan ṣoñra *gitdi şarābuñ ḥürmeti* ‘ibāretinden kināyet ile *mey* lafẓınuñ *ḫal* kelimesine tebdīli irāde olınmışdur.

Ve der-ism-i Şeyḫ

Zāhidüñ bārid sözinden ḳalmamışdur bizde fer
Ṭañ mıdur ey ‘ārif-i cān sizde ṣu ṭondısa ger

*Siz*den terādüf mülāḥaẓasıyla kelime-i *şümā* ḳaṣd ḳılınup kināyet ile *māsı yaḫ* lafẓına tebdīl ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Mestī

Teşnedür cān cür'aña ey la'li nāb
Ger dili dirseñ dil içer çok şarāb

Dili lafẓında olan *dil* çoḳ şarāb içmek ile *mest* olmaḳ lāzım gelür.

Ve der-ism-i 'Ulvī

Nāme kim anda ruḫı vaṣfını itdüm taḥrīr
Būse virdi varaḳı üzre görüp şem'-i münīr

Varaḳı lafẓına şem'-i münīr būse viricek lafẓ-ı *varaḳ 'ale*ve mübeddel olmaḳ lāzım gelür.

Ve der-ism-i Ḫayālī

Disem cānā derūnumda ġamum ḥadden birūn olmış
Ruḫ-ı zībā vü ḫāl-i 'anberīn der-hem füzūn olmış

Kelime-i *zībā* taḥlīl-i şünā'ī vāḳi' olmışdur. [**22a**] *-bā vü ḫāl der-hem füzūn* 'ibāretinden murād *bā ḫāl*de ve *ḫāl bā*da füzūn olmasıdur ya'nī *bā, ḫāl* lafẓında olup *ḫabāl* olur ve *bā*da daḫı *ḫāl* olup *ḫayāl* olur. *Zī* lafẓınuñ ruḫı aña mübeddel olup maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ve der-ism-i Ṣāliḥ

Dār-ı dünyā ṭurıcaḳ yir degüldür ey meh
Anda mesken ideyin diyü ḳo ṭūl-i emeli
Kerem-i dostı gör mesken içün vaż' itmiş
Fuḳarā-yı ezele ḳaṣr-ı müṣemmen-i ezelī

Ḳaṣr-ı müṣemmen 'ibāretinden *ḳaṣḥ* ḳaṣd ḳılınmışdur. Zīrā ḳaṣr-ı müṣemmen sekiz kūşeli ḳaṣrdur, pes kelime-i *ḳaṣr*uñ kūşesi *rā*dur, sekiz ola ya'nī *ḥā*ya mübeddel ola *ḳaṣḥ* olur ve *ezelī* 'ibāretiyle evveli sāḳıṭ olup *ṣaḥ* ḳalduḳdan ṣoñra *fuḳarā-yı ezel*den ba'żı taṣarrufātla irāde ḳılınan *el* lafẓına mesken ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Şu'ayb

Zülfde ruḫsārını aliyle gülgūn eyledi
Gice içre māhumuz mihrin diger-gūn eyledi

*Māh*dan üslūb-ı inḥişāriyle *sī* irāde ḳılınup *şeb* lafẓınuñ içinde *mihrin diger-gūn eyledi* 'ibāretiyle *sīn*ini *'ayn*a tebdīl ḳılmışdur.

Ve der-ism-i 'Ömer

İtmedüm dünyā temāşāsın dimez çekmez ġamı
Çeşm-i āḫerle gören āşüfte Mıṣr-ı 'ālemi

Kelime-i *Mıṣr*'uñ ḳalb-i ba'ż ile inḳilābından ṣoñra *çeşm-i āḫerle* 'ibāretinden ḥarf-i ṣādı *'ayn*a tebdīl ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i [22b] Edhem

Zülf-i müşkīnüñle pīç-ā-pīçidi Emrī-i zār
Ġamze ile ḳıldı der-hem göñlin anuñ çeşm-i yār

Ġamze lafẓı taḫlīl-i ṣünā'ī vāḳi' olup cüz'-i evveli *ġam*dur, andan vesīle-i terādüf ile *hem* ḳaṣd ḳılınup *ze* lafẓıyla te'līf olup *hemze* olmışdur. *Ḳıldı der-hem göñlin anuñ* 'ibāretinde kelime-i *der, ḳıldı* lafẓınuñ fā'ili i'tibār olınup mef'ūl-i ṣānīsi *hem*dür ve mef'ūl-i evveli *anuñ göñli*dür ya'nī *hem* lafẓınuñ ḳalbi ki *meh* olur, andan murād *r*ādur. Pes mü'eddā-yı kelām *der* lafẓı *hem ḳıldı anuñ göñlini* ya'nī mehi ki *r*ādur *dehem* olur.

Ṭıbā'-ı selīme ve eẕhān-ı müstaḳīmeye pūşīde olmaya ki cāmi'-i kemālāt-ı ma'nevī vü ṣuverī Mevlānā Emīr Ḥüseyn-i Nīşābūrī vaż' eyledügi umūr-ı külliyyedendür ki vesā'iṭde vāḳi' olan ḥarekāt u sekenāt ve teşdīd ü taḫfīf ve ġayrı 'avārıż telaffuẓa muvāfıḳ ḥuṣūli vācibdür. Meṣelā tebdīlde ḥarf-i fāsidüñ ḥareket u sükūndan ve ġayrı 'avārıżdan her nesi var ise kendü ile bilece nā-būd olur. Yirine gelen ḥarf-i kā'ine naḳl eylemez eger kā'in ḳable't-tebdīl 'avārıżdan her ne ṭutarsa ba'de't-tebdīl anuñla telaffuẓ olınur ve eger ḳablehu sākin ise ba'dehu sākin i'tibār olınur ve eger müteḫarrik olması lāzım gelse ḥareket-i ṣelāṣeden murād olınan ḥareket her ne ise ta'yīni vācibdür ve te'līf ü ḳalbde **[23a**] daḫı bu minvāl üzere cārīdür. Ḳable't-te'līf ve'l-ḳalb müteḫarrik olan ba'dehu

müteḥarrik ve sākin olan daḫı sākin iʿtibār olınur meger bu ẕikr olınan aʿmālde ḥarf-i sākin elif mā-ḳabli vāḳiʿ ola bu taḳdīrce taḥrīkine işāret lāzım olmaz. Zīrā elif mā-ḳabli fetḥadan ġayrı ḥareket ḳabūl itmez, iḫtimālāt mündefiʿ olup fetḥa müteʿayyin olur. Pes bu muʿammāda bu ḳāʿide riʿāyet olınmamışdur zīrā *hem* lafẓınuñ *mīm*i sākindür baʿde'l-ḳalb meftūḥ ḳılınmasına işāret olmadın kelime-i *meh* irāde ḳılınmışdur, fe-te'emmel.

Ve şāyed ki tebdīl aʿmāl-i ḥisābīyi müteżammın ola:

Çünānki der-ism-i Memi

İki ruḫsārı yārüñ ġāyet-i evc-i leṭāfetde
İki mehdür ve līkin mütteḥidlerdür nihāyetde

İki meh lafẓınuñ ḥarf-i āḫirleri iki *hā*dur, beşerdür mütteḥid olıcaḳ on olur.

Ve der-ism-i Ḳāsım

Gör Emrī ṭāliʿin tenhā bulup ḫışm eyleyüp muḥkem
Yaḳasın alsa dil-ber her ṭarafdan deh düşer ʿālem

Yaḳasın lafẓınuñ her ṭarafından *deh* düşmesine işāret ḳılınmışdur. Maḳṣūd bi't-temṯīl ḥarf-i āḫirinden on ʿadedi sāḳıṭ olmaġla ḥarf-i nūn *mīm*e tebdīl ḳılınmasıdur.

Ve der-ism-i Ḫalef

Burḳaʿ açup ʿārıżın ʿarż itse ol ʿaẕrā-ʿiẕār
Zülf olur ser-geşte ammā [23b] ḫāl yine ber-ḳarār

Zülf lafẓınuñ ḥarf-i evvelinüñ raḳamīsi ki yedidür, ser-geşte olmaḳla sekiz raḳamı olup andan ḥarf-i ḥā ḳaṣd ḳılınduḳdan ṣoñra *ḫāl yine ber-ḳarār* ʿibāretiyle ism-i maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ve der-ism-i ʿÖmer

ʿArż iderse eger ol gün yüzini
Ay yüzinden kem ider kendüzini

*Ay*dan murād *ḳamer*dür, yüzinden iki vechle ḥarf-i ḳāf muşārün-ileyh vāḳi‘ olmışdur ve *kendü*den kināyet ile *ay* ḳaṣd ḳılınup ve andan üslūb-ı inḥiṣārī ile otuz ‘adedi irāde olınup ḥarf-i ḳāfuñ ‘adedinden naḳṣ olınmaḳla yetmiş ḳalup *‘ayn*a tebdīl ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Ṭāhir

Cefā tīġiyle müjgānı o ḫanuñ
Dilin dildiler Emrī murġ-ı cānuñ

*Murġ*dan ber-sebīl-i terādüf *ṭayr* ḳaṣd ḳılınup anuñ dili ḥarf-i yādur, ‘adedi ondur. *Tīġ*den ber-sebīl-i teşbīh irāde ḳılınan *elif* ile tanṣīf olınmışdur ya‘nī nıṣfı izāle ḳılınup *elif* ile *beş* ḳalmışdur.

Ve şāyed ki tebdīl taṣḥīfi müteżammın ola:

Çünānki der-ism-i Şu‘ayb

Görinse cennet-i kūyında dil-ber
Çü ḥūrāsın çü ḥūrā dir görenler

Ḥūrā-yı evvel taḥlīl-i şünā’īdür. Cüz’-i evveli *ḥū*dür, *çü* lafẓıyla taṣḥīf olınup *cū* olup andan terādüf mülāḥaẓasıyla *şa‘īr* ḳaṣd [24a] ḳılınmışdur ve *ḥūrā*-yı şānīden taṣḥīf ile *cevzā* ve telmīḥ ile ḥarf-i bā irāde ḳılınup *şa‘īr* lafẓınuñ *rā*sı aña tebdīl ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Mezīd

‘Īdde zer kemer ḳuşandı o māh
Her pulı dilde bir dügün ḳodı āh

Ḥarf-i evvel-i kelime-i *‘īd, zer* lafẓıyla muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi‘ olup kelime-i *kemer*den ber-sebīl-i taṣḥīf ḥāṣıl olan *mez* lafẓına tebdīl ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Ḳāsım

Ġonçenüñ öykindügini kendüye
Güş idüp ol gülbin-i ‘ar‘ar-ḫırām
Eyledi ḫande femi ol resmde
K’aṣlı üstine lebin gördi tamām

Kelime-i *fem*üñ ḫandesinden ber-vech-i kināyet içinde dendān görinmesi lāzım gelür. Pes *dendān*dan ber-sebīl-i teşbīh ḥarf-i sīn irāde ḳılınup kelime-i *fesm* ḥāṣıl olduḳdan ṣoñra *ol resmde* ʿibāretiyle taṣḥīfine işāret ḳılınup *ḳasm* olmışdur. Mışrāʿ-ı aḫīrde ḥarf-i ḳāf muşārün-ileyh intiḳādı vāḳiʿ olup *tamām* lafẓı ile ismi irāde ḳılınmışdur ammā aṣlı üzere tamām ola yaʿnī aṣlı ḥarf-i fādur tamāmı *fā* lafẓıdur ki *fā*nuñ ismidür, *ḳā* olup Ḳāsım olur. Eger *aṣl* ḳaydı olmayaydı *ḳāf* olup mecmūʿı *ḳā-ḳasm* olmaḳ lāzım gelürdi.

Ve şāyed ki bir lafẓuñ iki cānibi maʿan muşārün-ileyh intiḳādı vāḳiʿ olup maʿan iki ḥarfe [24b] tebdīl ḳılına:

Çünānki der-ism-i ʿAlī

Teni ṣad pāre itmemek ne revā
Ey gönül ʿayb olur delüye ḳabā

Kelime-i *ʿayb* taḥlīl ve *bolur* terkīb ḳılınmışdur. Kelime-i *del*ünüñ ṭarafeyni *ʿay* lafẓına tebdīl olmışdur. Maḫfī olmaya ki *bolur* ʿibāreti Tatar lisānında *olur* maʿnāsınadur ammā bizüm lisānumuzda bu maʿnā ḳaṣd olınması ʿayb olur.

Ve şāyed ki bir ḥarfüñ ṣūret-i kitābīsi baʿżı taṣarrufātla iki ḥarfe tebdīl ḳılına:

Çünānki der-ism-i ʿÖmer

Virdi çün sünbüline tāb nigār
Hem ucın eyledi ḳullāb nigār

*Hem*den terādüf mülāḥaẓasıyla kelime-i *ġam* ḳaṣd ḳılınup ucını ḳullāb itmekle ḥarf-i mīmi fi'l-cümle *mer* lafẓına tebdīl ḳılınup ve *nigār* ʿibāretiyle taṣḥīfine işāret teʿalluḳ itmişdir.

Pūşīde olmaya ki kelime-i *ġam*da muşārün-ileyh intiḳādı vāḳiʿ olan ḥarf-i mīmdür. Pes manṭūḳ-ı kelām *mīmi ḳullāb eyledi* dimek olur, *mīmüñ ucını ḳullāb eyledi* dimek olmaz. Müsāmaḥa irtikāb olınmaḳ lāzımdur.

Ve der-ism-i Cemāl

Etegi ucını yuḳarı çeküp zülf tamām

Māhı gösterdi velī görmedi anı ʿavām

*Zülf*den istiʿāre vü tesmiye mülāḥaẓasıyla kelime-i *cīm* ḳaṣd ḳılınup dāmeni *mīm*dür. Anuñ ucı aşaġa çekilen ḳuyruġıdur, yuḳarı [25a] çekilmesine işāret teʿalluḳ eyleyüp *cīmā* olmışdur ki bir ḥarf iki ḥarfe mübeddel ḳılınmışdur. *Māhı gösterdi* ʿibāretinden baʿżı taṣarrufātla ḥarf irāde ḳılınup *cīmāl* olduḳdan ṣoñra *görmedi anı ʿavām* taʿbīrinden murād *anı* żamīrinden kināyet ile irāde ḳılınan *māhī*nüñ murādifi *ḥūt* ki telmīḥi *yā*dur, anuñ suḳūṭıdur.

Ve şāyed ki bir ḥarfüñ ṣūret-i kitābīsi baʿżı taṣarrufātla ḥarf-i āḫere tebdīl ḳılına:

Çünānki der-ism-i Şaʿbān

Ṣanma dürler ṭaḳdı yār ucına tār-ı zülfinüñ
İki dişi daḫı bitdi Emri mār-ı zülfinüñ

*Mār*dan *ṣuʿbān* ḳaṣd olınup iki dişi daḫı bitüp maḳṣūd ḥāṣıl olmışdur.

Ve der-ism-i İbrāhīm

N'ola görse kendüsin baḳup eger her sūyına
Çün tamām-ı zülfi ḫaṭ çekdi miyān-ı rūyına

Eger lafẓı taḥlīl olınup ḥarf-i evveli ki *elif*dür andan *bir* lafẓı ḳaṣd ḳılınup her sūyına baḳup kendüsin görse yaʿnī iki ṭarafında iki elif görse *ebrā* olur. *Tamām-ı zülf*den teşbīh ü tesmiye mülāḥaẓasıyla kelime-i *cīm* ḳaṣd ḳılınup *çün* lafẓıyla taṣḥīfine işāret teʿalluḳ eyleyüp *ḥīm* olduḳdan ṣoñra *ḫaṭ çekdi miyān-ı rūyına* ʿibāretinden ḥarf-i ḥānuñ miyānına ḫaṭ [25b] çekilüp *hā*ya mübeddel olmışdur.

Ve der-ism-i Ḳubad

Diger-gūnluḳ nedür ʿaksine mi devr eyledi devrān
Göñül bī-ḫod elemden egri ṭoġrı münʿakis yārān

Göñül[den] murād *ḳalb*dur, bī-ḫod olup *ḳab* olduḳdan ṣoñra *elem*den terādüf vesāṭatıyla *dā* ḳaṣd ḳılınup *egri ṭoġrı münʿakis* ʿibāretiyle *dāl elif*e ve *elif dāl*a tebdīl ḳılınmışdur ve

ḳābildür ki *mün'akis* lafẓı vāsıṭa-i ḳalb i'tibār olınup anuñla *dā* lafẓı ḳalb olına ammā maḳṣūd bi't-temṯīl olımaz.

Ve der-ism-i Kemāl

Ṣafḥa-i mehde hilāl-i ḫod-pesend
Yā ḳaşuñ resm itmiş ammā ser-bülend

*Yā*dan terādüf ile *kemān* ḳaṣd ḳılınup ḥarf-i nūnı intiḳād-ı ma'a't-teşbīh ile ta'yīn olınup *resm* lafẓıyla taṣḥīf ve *ser-bülend* 'ibāretiyle ḥarf-i lāma tebdīl ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Ḥasan

Çalḳoyun düşer meh-i nev çün ulaşa ḳaşına
Meh yüziḳoyun düşüp üstine baş ḳor başına

Meh-i nev çalḳoyun düşüp *sīn* keşīdesi gibi olur. *Ḳaş*dan murād *nūn*dur, aña ulaşıcaḳ *sen* lafẓı ḥāṣıl olur. *Meh*den murād ḥarf-i rādur, yüziḳoyun düşicek bu şekl olur [ ][198] *sen* lafẓınuñ başına baş ḳoyıcaḳ fi'l-cümle Ḥasan ismi ḥāṣıl olur.

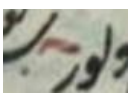
Ve der-ism-i [26a] 'Ömer

Ne gördise hevā-yı mihrde devr-i 'iẕārında
Yazar peyveste dil ḫaṭ ṣanma levḥ-i meh kenārında

Kelime-i *mihr*üñ hevāsında mevcūd olan cezmdür ki şekli ḥalḳadur, *devr-i 'iẕār*dan intiḳād ile ḥāṣıl olan *'ar* lafẓındaki ḥarf-i rānuñ kenār muttaṣıl yazılup ism-i maḳṣūd ḥuṣūl bulmışdur.

Ve şāyed ki tebdīl ratḳ u fatḳ ṭarīḳiyle ola: Bu fenn ıṣṭılāḥında ratḳ bir ḥarfüñ yā daḫı ziyādenüñ bir ḥarfe yā daḫı ziyādeye ittiṣālinden 'ibāretdür, bir vechle ki emr-i ṣāliṣ ḥāṣıl ola ve fatḳ bir ḥarfüñ yā ziyādenüñ bir ḥarfden yā daḫı ziyādeden infiṣālinden 'ibāretdür, bir ṭarīḳle ki emr-i ṣāliṣ ḥādiṣ ola.

Çünānki der-ism-i 'Alī

198

Ebr içinde eylese pinhān ger ol ḫūrşīd özin
Çek yuḳarı zülf-i ẕeylin muttaṣıl gör gün yüzin

*Zülf*den murād *dāl* ve andan dört raḳamı irāde ḳılınup ẕeylin yuḳarı çekmekle bu şekl olur " عا " *gün* murādifi *yevm*üñ yüzi *yā*dur, aña muttaṣıl olıcaḳ *'alī* olur. Emr-i s̱āliṣ *'ā* lafẓınuñ *elif*idür, ba'de'l-ittiṣāl *lām*a mübeddel oldı.

Ve der-ism-i Dāvūd

Ḳodı baş çekmesini kākül çün
Gördi ruḫ üzre müşk ufaḳlarını
Muttaṣıl oldı infiṣāl üzre
Eyledi terk **[26b]** māh-ı enverini

Kelime-i *kākül* taḥlīl olınup cüz'-i evveli *kā*dür, *ḳodı baş çekmesini* ta'bīriyle keşīde-i *kāf* sāḳıṭ olup bu şekl ḳalur [ ][199] *muttaṣıl oldı infiṣāl üzre* 'ibāretinden *dā* lafẓı ḥāṣıl olur ve taḥlīl-i *kākül*den ḳalan cüz'-i s̱ānī ki *kül*dür, kāf-ı 'Arabī ile. *Gördi ruḫ üzre müşk ufaḳlarını* 'ibāretinden üç noḳṭa ḳaṣd olınup kāf-ı 'Acemī ile *gül* olur, andan ber-sebīl-i terādüf kelime-i *verd* irāde ḳılınup ba'żı taṣarrufātla ḥarf-i rānuñ suḳūṭına işāret te'alluḳ idüp *ved* ḳalmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i maḳṣūddur. Bu mu'ammāda daḫı müsāmaḥa irtikāb olınmışdur.

A'māl-i Taḥṣīlī

Sekizdür **tanṣīṣ taḫṣīṣ**, **tesmiye**, **telmīḥ**, **terādüf** ü **iştirāk**, **kināyet**, **taṣḥīf**, **isti'āre** vü **teşbīh**, **ḥisābī**dür.[200]

Ḳısm-ı Evvel Tanṣīṣ Taḫṣīṣ

Ḥuṣūli maḳṣūd olan ḥurūfdan ba'żısınuñ yā tamāmınuñ ṣarīḥan ẕikrinden ṣoñra taṣarrufātdan bir nev'le ta'yīn ḳılınmasından 'ibāretdür. Tanṣīṣ emr-i evvelden 'ibāretdür, taḫṣīṣ emr-i s̱ānīden.

199

200 kināyet // ḥisābīdür, der-kenâr

Çünānki der-ism-i Tācü'ddīn

Şeyḫ-i şehr olmadı Emrī ṣāḥib-i ṭabl u ʿalem
İtmeyince tā cidāl-i dīnde kendüyi kem

Tā cidāl-i dīn ʿibāreti meẕkūr tanṣīṣīdür ve *kendü*den ber-sebīl-i kināyet ḥuṣūl bulan *tāc dāl-ı dīn* vāsıṭa-i intiḳād iʿtibār olınup anuñla maḥṣūlden ḥarf-i dāl [27a] muşārün-ileyh intiḳādı vāḳiʿ olup derece-i iʿtibārdan suḳūṭ bulmışdur.

Ve der-ism-i İskender

ʿAşḳ baḥrinüñ hevā-yı baḥr-ı yār
İstedür ortasını ey dil kenār

İstedür lafẓınuñ ḥarf-i vasaṭı muşārün-ileyh intiḳādı vāḳiʿ olup *ken* lafẓına tebdīl olınmışdur.

Ve der-ism-i Ḫalīl

Ḫāliyle çün dil eyledi taḥḳīḳ-i vuṣlatı
Ey ḫˇāce yandur āteşe esbāb-ı furḳati

Ḫālī ve *dil* kelimeleri birbirine ittiṣālleri muḥaḳḳaḳ olduḳda mānīʿ-i ittiṣāl vāḳiʿ olan ḥarflerüñ suḳūṭına işāret ḳılınmışdur ki *elif* ü *dāl*dur.

Ve der-ism-i Şuʿayb

Dimemişdi ism-i pākin ben ġarībe ol ḥabīb
Oldı maʿlūmum n'idem kim giydi bir altunlı şīb

Ve der-ism-i ʿAceb[201]

Tīr-i ġam-ı yār oynadı cānuñ cigerinde
Ṭurursa ʿaceb gör dil-i ġam-dīde yerinde

Kelime-i *ʿaceb* meẕkūr tanṣīṣīdür. *Dil-i ġam*dan terādüf ü ḳalb vesīlesiyle *meh* irāde ḳılınup andan telmīḥ ile ḥarf ḳaṣd olınup kelime-i *ʿaceb*üñ dīdesinüñ yirine gelmişdür. Bu

[201] Bu ve hemen bir alttaki muammada "Receb" olarak yazılması gereken isim " 'Aceb" olarak yazılmıştır.

muʿammāda daḫı ḳalb-i *hem*den *meh* irāde ḳılınmışdur, Edhem muʿammāsında maḥẕūr bāḳīdür.

Ve şāyed ki tanṣīṣ müteżammın-ı üslūb-ı raḳamī ola:

Çünānki der-ism-i ʿAceb

Görüp Emrī lebüñde ḳaṭre-i mey
ʿAceb dür dökdi çeşminden pey-ā-pey

[27b] Ḥarf-i evvel-i kelime-i *ʿaceb* muşārün-ileyh intiḳādı vāḳiʿ olup iki defʿa noḳṭa isḳāṭına işāret ḳılınmışdur. Evvelā raḳamīsinden ki yetmişdür yedi ḳalup *zā* olur, ṯāniyen anuñ daḫı noḳṭası zāʾil olup Receb olmışdur.

Ṭıbāʿ-ı selīme ve eẕhān-ı müstaḳīmeye pūşīde olmaya ki bu muʿammāda *ʿaceb dür dökdi çeşminden* ʿibāreti tekrār ḳaṣd ḳılınmışdur. Defʿa-i ūlāda ḥarf-i evvel-i kelime-i *ʿaceb* hedef-i tīr-i işāret *çeşm* olur, defʿa-i ṯāniyede olmaz zīrā muḳaddemā ʿacebüñ çeşmi var idi, ṯāniyen *zeceb* oldı. Çeşm ıṭlāḳ olınıcaḳ ḥarf ḳalmadı ḥarf-i zādan noḳṭa isḳāṭı müşkil olmışdur.

Ve der-ism-i İskender

Seyāḥat ḳaṣdına çünkim ṭutup ey Emri bī-ḫod yol
Gidersin kimde maʿnā bulduñise añа ṭālib ol

Evvelā *rāh* bī-ḫod olup yaʿnī *bī-reh* olup *elif* bāḳī ḳalmışdur ve *gidersin* ʿibāreti taḥlīl-i ṯülāṯī vāḳiʿ olup kāf-ı meksūre *der-sin* ʿibāreti ile kelime-i *sin*de indirāc bulup *isken* olduḳdan ṣoñra *kimde maʿnā bulduñise añа ṭālib ol* ʿibāretinden *der* lafẓı ḳaṣd olınmışdur zīrā *gidersin* kelimesinüñ taḥlīlinde maʿnīdār olan cüzʾi *der* lafẓıdur.

Ṭabʿ-ı selīme pūşīde olmaya ki kelime-i reh ü meh ü çeh [28a] ve daḫı bunlaruñ emṯāli rāh ü māh ü çāh lafẓlarınuñ muḫaffefleridür, murādifleri degüldür. Birisinüñ ẕikrinden āḫer irāde ḳılınmaḳ ṣaḥīḥ olmaz. Bu muʿammāda reh ve rāh lafẓları elfāẕ-ı müterādifeden iʿtibār olınmış ḫaṭāya mensūbdur.

Ve der-ism-i Edhem

Ḳordı sevdā-yı zülf-i müşk-efşān
Emriyā dām-ı derd dilde hemān

Kelime-i *dām* meẕkūr tanṣīṣīdür. Anuñ derdi *dā* lafẓıdur, ḳalb olınup *edem* olduḳdan ṣoñra *hemān* kelimesinüñ taḥlīlinden ḥāṣıl olan hā-yı meftūḥa anda indirāc bulmışdur.

Ve der-ism-i Rüstem

Biz ki olduḳ bir ayaḳ bāde ile ʿālem-gīr
Sāġar olursa nigūn-ser oluruz mātem-gīr

Kelime-i *sāġar, nigūn-ser* ʿibāretiyle ḳalb olup ve tehī ḳılınup *res* olur ve *oluruz mātem-gīr*den *oluruz biz-tem-gīr* ʿibāreti ḳaṣd olınmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve şāyed ki iki ism bir maḥalde mümtezic bulınup menḳūṭ ve ġayr-ı menḳūṭ iʿtibāriyle muşārün-ileyh vāḳiʿ olup mümtāz ve muʿayyen olalar:

Çünānki der-ism-i Ḥüsām Naḳī

Ḥüsn-i ḳıyām göstericek ḳullara o şāh
Cemʿ itmez aġniyāyile erbāb-ı faḳrı āh

Ve şāyed ki taʿyīn-i meẕkūr taṣḥīf żımnında vücūd bula:

Çünānki der-ism-i Şādī

Her yirde şehā ḳalbe çıḳupdur dilüñ adı
Virse n'ola bāzārına ol nām-ı kesādı

Ve şāyed ki [28b] taʿyīn-i meẕkūr müteżammın-ı isḳāṭ ola:

Çünānki der-ism-i Ḥasan

Göre ḳazzāzı ki hīç öykinmez
Çehresine meh-i tābān kendü
Dil ü cānum alup ol ṭurreleri
Ḳıldı iki telin iḥsān kendü

Mıṣrāʿ-ı aḫīrde *kendü* lafẓından kināyet ile *iḥsān* ḳaṣd ḳılınmışdur. *Ḳıldı iki elifin iḥsān iḥsān* taʿbīri irāde olınmışdur ki ḥuṣūl-i ismi müteżammındur.

Ḳısm-ı Ṣānī Tesmiyedür

Tesmiye bir ḥarfüñ ismi ẕikrinden müsemmāsı yā müsemmāsı īrādından ismi irāde ḳılına.

Ḳısm-ı Evvel

Çünānki der-ism-i Üveys

Görüp dil yār elinde oḳ u yāsın
Olursa bī-ḫod Emrī oḳı Yāsīn

*-se*den *üç* ḳaṣd olınup *bī-ḫod* ‘ibāretiyle ḥarf-i cīm sāḳıṭ olmışdur. Maḳṣūd bi’t-temṡīl *yā* vü *sīn*den müsemmāları ḳaṣdıdur.

Ve şāyed ism-i ḥarf a‘māl-i mu‘ammāyī ile ḥuṣūl bula:

Çünānki der-ism-i Yaḥyā

Tīr-i ġamzeñden bu cān-ı nā-tüvān
Ey kemān-ebrū amān ister amān

Amān-ı evvelden taḥlīl ü terādüf mülāḥaẓasıyla iki *yā* lafẓı ḳaṣd ḳılınup birinden tesmiye ile ḥarf-i yā ve birinden daḫı terādüf ü telmīḥ ile ḥarf-i ḥā irāde ḳılınmışdur ve *amān*-ı ṡānīden iki *yā* ve andan müsemmāları murāddur.

Ve der-ism-i Melek

Yazılur defter-i ‘ömrüñ telefde
Ṭutarsın kilk-i mālı çünki kefde

Kilk-i [29a] *māl*den murād isti‘āre ile elif-i *māl*dur ki *kef* lafẓında olmaḳla *kāf* olup müsemmāsı ḳaṣd olınmışdur ve *māl*den bāḳī ḳalan *mel* ile ism-i maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olur.

Ve der-ism-i Ḫurrem

Emriyā bir lāle-i zerd-i beyābānum hemān
Tāze dāġum var dil-i bī-ḫodda yoḳ beñzümde ḳan

*Dil-i bī-ḫod*dan terādüf ü kināyet ve intiḳād ü isḳāt mülāḥaẓasıyla kelime-i *yā* ḳaṣd ḳılınup müsemmāsı irāde olınduḳdan ṣoñra taṣḥīfine işāret olınup ḥarf-i ḫā ḥāṣıl olmışdur ve *beñz* lafẓı taḥlīl ve *züm* kelimesi taṣḥīf ḳılınmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Hemdem

Gice dil-ber yüzini ʿarż idicek derdile māh
Kūşe-i bām-ı felek üzre ṭururken didi āh

Lafẓ-ı *dil-ber* taḥlīl-i ṣünā'īdür. *Gice*den murād *şeb*dür, ḳalb olup *beş* olmışdur, andan murād *hā*dur ve *ber*den murād *mīve*dür yüzi *mīm*dür.[202] *Derdile māh* ʿibāretinde *derd*den *dā* ve *māh*dan ḥarf-i lām ḳaṣd ḳılınup kelime-i *dāl* ḥāṣıl olmışdur ki maḳṣūd bi't-temṣīldür ve *kūşe-i bām*dan *mīm* murāddur.

Bu muʿammāda kelime-i *şeb*üñ ḳalbinden *beş* ḳaṣd olınmışdur, ʿamel-i tebdīlde Edhem muʿammāsında beyān olınan iʿtirāż bunda ẓāhirdür.

Ve der-ism-i Selmān

Rūy ü vechüñ fikr iderken gördi Emrī nā-gehān
Bir arada iki māhı [**29b**] oldı ser-gerdān hemān

*İki māhı*dan murād biri *sī* ve biri daḫı *nūn*dur ki *sīn* olur ve *hemān* lafẓı ser-gerdān ola yaʿnī seri *hā*dur, andan *beş* lafẓı ḳaṣd olınup *gerdān* kelimesiyle ḳalb olup *şeb* olduḳdan ṣoñra telmīḥ mülāḥaẓasıyla ḥarf-i lām ḳaṣd ḳılınmışdur. Ve bu muʿammāda daḫı *beş* ḳalbinden *şeb* irāde ḳılınmışdur, muʿammā-yı güẕeştede vāḳiʿ olan iʿtirāż bunda muḳarrerdür.

Ve der-ism-i Saʿdī

Çalsun yire mir'āt-ı mücellāsını dīde
Kim görmedi ruḫsāre-i zībāsını dīde

Taḥlīl-i *zībā*dan ṣoñra *zī* lafẓınuñ ruḫsāresi ḥarf-i zādur, andan *seb*ʿ murāddur, *bā*sınuñ isḳāṭına işāret olınmışdur.

[202] ve *ber*den // mīmdür, der-kenâr

Ḳısm-ı Ṣānī

Çünānki der-ism-i Ḳāsım

Liḳāsına olur mānı‘ ḥabībüñ
Ḳafāsın görsem ey Emrī raḳībüñ

Ḳāf-ı meftūḥadan ki taḥlīl-i *ḳafā*dan ḥāṣıldur, ismi irāde ḳılınup ḥarf-i āḫiri *sem* lafẓına tebdīl ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Budaġ

Zīr-i lebde görinür ḫāli neden yıldız gibi
Rūy-ı dil-berde şeb olmaz gösterür gündüz gibi

*Rūy-ı dil-ber*den intiḳād ü tesmiye vesāṭatıyla *dāl* lafẓı ḳaṣd olınup *şeb olmaz* ‘ibāretiyle ḥarf-i lām sāḳıṭ olup *dā* ḳalmışdur **[30a]** ve *gündüz* taḥlīlinden ḥāṣıl olan *düz* taṣḥīfle *dür* olup anuñla *gün* murādifi ḥarf-i ‘aynuñ üzerine noḳṭa iḥdāṯ olınup *ġayn* olmışdur ve ḥarf-i evvel-i ismüñ ḫuṣūli mışrā‘-ı evvelde ẓāhirdür.

Ve şāyed ki ḥarf-i maḳṣūduñ müsemmāsı ẕikr olınup *tamām* ve *ism* ve *nām* lafẓlarıyla ismi irāde ḳılına:

Ṭab‘-ı selīme pūşīde degüldür ki müsemmādan bu ṭarīḳle ism irāde ḳılınmaḳ ġayrdan her āyīne müstaḥsendür.

Çünānki der-ism-i Ẕi’n-nūn

Çünki cān benden su’āl itdi dili
Didüm ey miskīn ẕeḳandur menzili
Ol ẕeḳan eṭrāfını görseñ tamām
Bulasın bir kūşede ‘uryān dili

Eṭrāf-ı *ẕeḳan ẕāl* ve *nūn* ḥarfleridür, *tamām* lafẓıyla ismlerine işāret ḳılınup kelime-i *ẕāl-nūn* ḥāṣıl olmışdur ve *dil* murādifi *bāl* ‘uryān olup maḥṣūlde indirāc bulmışdur.

Ve der-ism-i Kemāl

Lāyıḳ oldur kim ‘iẕāruñdan müdām

Kendüyi kem göre berg-i gül tamām

*Berg-i gül*den murād ḥarf-i dāldur, *verd* i'tibāriyle. Kelime-i *tamām* ile ismine işāret ḳılınmışdur ki kelime-i *dāl*dur, ḥarf-i evveli kināyet ile muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi' olup *kem* lafẓına tebdīli ḳaṣd olınmışdur.

Ve der-ism-i Dāvūd

Gün yüzin nice görem kim yine mānend-i ġamām
Ḫāver eṭrāfın ṭutupdur dāmen-i zülfi tamām

*Zülf*den isti'āre mülāḥaẓasıyla **[30b]** ḥarf-i dāl ve andan üslūb-ı ḥarfī ile *erba'* ḳaṣd ḳılınduḳdan ṣoñra dāmeni ḥarf-i 'ayn *tamām* lafẓıyla ismine işāret ḳılınup *erba'īn* olmışdur, andan iki ḥarf-i dāl ḳaṣd ḳılınup kelime-i *ḫāver*üñ ṭarafeyni aña tebdīl olmışdur.

Ve der-ism-i Ḥüseyn

Çehre açmış ṣubḥ-dem mihr ü mehe ol nīk-nām
Didi Emrī dil seḥer mihriyle māh olmış tamām

Kelime-i *raḥas* ki ḳalb-i *seḥer*den me'ḫūẕdur, ḥarf-i rā vü sīni muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi' olup *tamām* lafẓıyla *rā*nuñ suḳūṭına ve *sīn*üñ ismine işāret ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Rāzıḳī

İki çeşmüm kūşesin ḳıldı tamām ol alnı māh
Gördi āḫir iç ü ṭaşında dilā pür-ḫāk-i rāh

Pūşīde olmaya ki iki *çeşm*den terādüf ile iki *baṣar* ḳaṣd ḳılınup ḥarf-i āḫiri iki *rā*dur, *tamām* lafẓıyla ismlerine işāret olınup birinden *rā* ve birinden daḫı *rī* ḳaṣd ḳılınmışdur ki *rārī* olur. *Gördi āḫir* 'ibāretinden murād *rī*dür, içinde ve ṭaşında pür-ḫāk-i rāh ola ya'nī içinde *ḫāk-i rāh*dan ḥarf-i ḳāf murāddur, *ṭarīḳ* i'tibāriyle. Pes kelime-i *raḳī* ḥāṣıl olur ve ṭaşında daḫı pür-ḫāk-i rāh ola ya'nī *ḫāk-i rāh* ḥarf-i *hā*dur, pür olup noḳṭa olduḳdan ṣoñra ṭaşrası ki ḥarf-i rādur, anuñ üzerinde olup **[31a]** *zaḳī* olup mecmū'ı Rāzıḳī olur.

Maḫfī olmaya ki kelime-i *çeşm*den *baṣar* lafẓını bu fenn üstādlarından hīç kimse irāde eylememişler ve *ṭaşra* lafẓıyla bir kelimenüñ ḥarf-i evvelin yā ḥarf-i āḫirīn irāde eylemek

cā'iz degüldür. Zīrā ṭaşra bīrūn ma'nāsınadur, derūn muḳābili. Ṭarafeyn ma'an irāde ḳılınmaḳ gerekdür.

Ve şāyed ki müsemmā-yı ḥarfde bir taṣarrufa işāret ḳılınup ol taṣarrufuñ cereyānı ḥarf-i vāḥidde ḳābil olmayup bi'ż-żarūre ismine intiḳāl olına.

Çünānki der-ism-i Kemāl

Servveş sen de eyle seyr-i çemen
Dāmenüñ der-miyān idüp ey yār
Aldı her cānibini çün çemenüñ
Serv-i dāmen-keşīde-i gülzār

Kelime-i *çemen*üñ her ṭarafını serv-i dāmen-keşīde-i gülzāra tebdīl ḳılınmışdur. Evvelā kelime-i *serv* dāmen-keşān olup *ser* olduḳdan ṣoñra vāsıṭa-i intiḳād i'tibār olınup anuñla *gülzār* lafẓınuñ ḥarf-i evveli muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi' olup *çemen*üñ ḥarf-i evveli aña istibdāl-peẕīr olmışdur ve ṣāniyen *serv*den isti'āre mülāḥaẓasıyla ḥarf-i elif ḳaṣd ḳılınup ve *dāmen-keşīde* ibāretiyle mevṣūf olup müsemmāsında taṣarruf ḳābil olmayup bi'ż-żarūre ismi irāde ḳılınup ḥarf-i āḫiri sāḳıṭ olduḳdan ṣoñra [**31b**] *el* bāḳī ḳalup sābıḳan ḥāṣıl olan *kemen* kelimesinüñ ḥarf-i āḫiri aña tebdīl ḳılınmışdur.

Maḫfī olmaya ki def'a-i ṣāniyede *elif* taḥṣīlinde *serv-i dāmen-keşīde-i gülzār* 'ibāretinden *gülzār* kelimesinüñ *elifi* irāde ḳılınmaḳ ṣaḥīḥ olmaz. Zīrā gülzārda serv-i dāmen-keşīde yoḳdur, eger 'ibāret *serv-i gülzār-ı dāmen-keşīde* olaydı ḳābil olurdı. Pes servden isti'āre ile ḥarf-i elif ḳaṣd olınmışdur, gülzāra iżāfetden ḳaṭ'-ı naẓar. Te'emmel.

Ve şāyed ki iki ḳısmı cāmi' ola:

Çünānki der-ism-i Cemāl

Ceyb-i yārānı çü ṭutdı yed-i bed
Her biri oldı tamām ey gül-ḫad

*Ceyb-i yārān*dan ḳısm-ı evvel-i tesmiye ve isḳāṭ mülāḥaẓasıyla kelime-i *ceb* ḳaṣd ḳılınup *yed-i bed* lafẓıyla te'līf ḳılınup *ceb-i yed-i bed* 'ibāreti ḥuṣūl bulmışdur ve *tamām*

kelimesiyle her bir ḥarfüñ ismi irāde ḳılınup *cīm-i bī-yā dāl-ı bī-dāl* ʿibāreti ḥāṣıl olmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ḳısm-ı Ṣāliṯ Telmīḥdür

Telmīḥ bir ḥarfden yā daḫı ziyādeden nişān virmekden ʿibāretdür ki maḥall-i meşhūrda mesṭūr ola yā meẕkūr. Ḳısm-ı evvel ki maḥall-i meşhūrda mesṭūr olan erḳām-ı taḳvīmīdür ki ehl-i nücūm berāy-ı iḫtiṣār vaż‘ eylemişlerdür. Meṯelā sebʿa-i seyyārenüñ [**32a**] nāmları ki **beyt:**

Ḳamerest ü ʿuṭārid ü zühre
Şems ü mirrīḫ ü müşterī vü zuḥal

her birinüñ ḥarf-i āḫirleriyle iktifā göstermişlerdür. Berāy-ı ḳamer ر ve berāy-ı ʿuṭārid د ve berāy-ı şems س ber-īn ḳıyās tā āḫir berāy-ı zuḥāl ل ve ʿavārıżlarınuñ daḫı ḥarf-i āḫirleri yazılur şeref ü hübūṭ ve evc ü ḥażīż gibi ve leyl ü nehār ü yevm daḫı bu minvāl üzeredür. Ve on iki burc içün ber-vech-i taʿdād ḥurūf vaż‘ eylemişlerdür ammā *ḥamel* içün ḥarf vaż‘ olınmış degüldür belki ṣıfr merḳūmdur ve berāy-ı ṯevr ا ve be-cevzā ب ve sereṭān ج ilā-āḫirihi berāy-ı delv ى ve be-ḥūt يا taʿyīn olınmışdur ve eyyām-ı sebʿa daḫı bu üslūb üzeredür berāy-ı yek-şenbih ا ve be-dü-şenbih ب ilā-āḫirihi berāy-ı şenbih ز raḳam iderler.

Çünānki der-ism-i Ḥüsām

Bilmem geçen eyyāmum gündüz midürür yā şeb
Oldı seḥer ü şāmum bī-mihr ü meh ü kevkeb

Seḥer şām ʿibāretinde *mihr ü meh*den telmīḥ vesīlesiyle *sīn* ü *rā* irāde ḳılınup suḳūṭına işāret olınmışdur ve *kevkeb*den daḫı noḳṭa ḳaṣd olınup ufūline īmā ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i ʿÖmer

Yār olup peyveste üç gün Emriyā
Ruḫlarıyla cebhe ʿarż itmez bañā

Üç günüñ biri *ʿayn*dur, terādüf mülāḥaẓasıyla ve ikisi [**32b**] daḫı telmīḥ iʿtibāriyle *mīm* ü *rā*dur, yevm ü nehār mülāḥaẓasıyla.

Ve der-ism-i Emīn

Ḫam-ı zülfin saña göstermezise ey dil o yār
Meh ü mihr üzre ḳomışdur anı seyr it yüri var

*Zülf*den isti'āre mülāḥaẓasıyla ḥarf-i lām ḳaṣd ḳılınup ḫamınuñ suḳūṭına işāret ḳılınup sāḳıṭ olmaḳla bāḳī ḳalan cüz'inden *elif* irāde olınmışdur. *Meh ü mihr üzre ḳomışdur anı* 'ibāretinden evvelā *meh*den telmīḥ ile irāde ḳılınan ḥarf-i rānüñ üstine *ḫam* lafẓını ḳoyup *ḫamr* olmışdur ki andan murād *mey*dür ve ṯāniyen *mihr*den terādüf ü telmīḥ ü tesmiye ile irāde ḳılınan kelime-i *sīn*üñ üzerine lafẓ-ı *ḫam*ı ḳoyup *ḫamsīn* olmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Seḥerī

Bir meh içün rūyı çerḫüñ pür-nücūm olmışdı dün
Buldı āḫir ol mehi ammā başına ṭoġdı gün

Ḥarf-i evvel-i kelime-i *çerḫ* muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi' olup *meh*den telmīḥ mülāḥaẓasıyla irāde ḳılınan *rī* lafẓıyla te'līf olınup kelime-i *çerī* ma'raż-ı bürūzda cilveger olduḳdan ṣoñra ḥarf-i sīn ki āfitābdan ber-sebīl-i telmīḥ irāde ḳılınmışdur, anuñ üstine ṭulū' eylemek ile kevākib derece-i ufūlde vāḳi' olmışdur.

Ve şāyed ki telmīḥ a'māl-i mu'ammāyī ile ḥuṣūl bula [**33a**] ammā taḥlīl żımnında ḥuṣūli:

Çünānki der-ism-i Velī

Māhirin dime her işüñ olsa siḥr-i Sāmirī
Gör zemīn içre tamām ey dil diger-gūn māhiri

Zemīn lafẓı taḥlīl-i ṯünā'īdür, *mīn* lafẓında zā-yı meftūḥanuñ tamām ḳılınmasına işāret te'alluḳ idüp *mīzān* ḥāṣıl olmışdur ki maḳṣūd bi't-temṯīldür andan murād ḥarf-i vāvdur ve kelime-i *māhir* daḫı taḥlīl-i ṯünā'īdür, cüz'-i evveli *māh*dur, andan ḥarf-i rā ḳaṣd ḳılınmışdur ve maḳṣūd bi't-temṯīldür. Pes anuñla *rī* lafẓınuñ ḥarf-i evveli muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi' olup *diger-gūn* 'ibāretiyle ḥarf-i lāma tebdīl ḳılınmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve şāyed ki telmīḥ müteżammın-ı tebdīl ola:

Çünānki der-ism-i Ṣāliḥ

Gören ālüfte çeşm-i cānānı
Kem görür çehre-i dil ü cānı

*Çeşm*den murād ḥarf-i ṣāddur ve *dil*den vesīle-i terādüf ile *bāl* ḳaṣd ḳılınup ḥarf-i evveli sāḳıṭ olmışdur ve *cān*uñ daḫı ḥarf-i evveli *kem* lafẓına tebdīl ḳılınup *kemān* olduḳdan ṣoñra andan telmīḥ vesāṭatıyla ḥarf-i ḥā ḳaṣd ḳılınmışdur.

Ve şāyed ki telmīḥ müteżammın-ı telmīḥ ola:

Çünānki der-ism-i Dāvūd

Sen ḳılıç çekdüñ diyü ol serv-i gül-çehr üstine
Çekdi tīġ-i zer-nişān māh iki kez mihr üstine

Tīġ-i zer-nişān māh ‘ibāreti tekrār vāḳi‘ olup ba‘de’t-taṣarrufāt iki tīr ḥāṣıl olur zīrā ki *zer*den *‘ayn* ve *nişān* lafẓıyla taṣḥīf ḳılınup [33b] *ġayn* olduḳdan ṣoñra anuñla *tīġ* lafẓınuñ *ġayn*ı muşārün-ileyh olup *māh*dan telmīḥ ile irāde ḳılınan ḥarf-i rāya tebdīl-i tīr olmışdur. Bir tīrden telmīḥ mülāḥaẓasıyla ḥarf-i dāl ve birinden daḫı teşbīh ile elif ḳaṣd ḳılınup *dā* olmışdur ve *mihr*den iştirāk ü terādüf vesāṭatıyla kelime-i *vudd* ḳaṣd olınmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i maḳṣūddur.

Maḫfī olmaya ki bu fenn üstādlarınuñ resā’ilinde *mihr* lafẓını īrād idüp andan *vudd* ve *ḥubb* kelimelerini irāde eylemezler. Terādüf ü iştirākda her murādif ü müştereki isti‘māl eylememişlerdür ve cā’iz daḫı görmemişlerdür.

Ve şāyed ki taṣḥīf vesīle-i telmīḥ ola:

Çünānki der-ism-i Velī

Bāġ-ı mihr içre olur āhı nesīm
Emri anda göre çün sebze-i nīm

Ba‘d ez-taḥlīl-i kelime-i sebze, *çün seb* ‘ibāretinden taṣḥīf vesāṭatıyla *şeb* irāde ḳılınup andan ber-sebīl-i telmīḥ ḥarf-i lām ḳaṣd olınup *ān* murādifi *vey* lafẓında ber-vech-i imtizāc te’līf ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Receb

Ḥırṣ ehli imiş ġāyetle şimdi zamāne
Gördüm fuḳarāsını ḳatar dāneye dāne

Fuḳarā-yı kelime-i *zamāne* bī-nuḳaṭ ḥarfleridür ki *māh* olur, ḥarekāt ü sekenāt ri'āyetiyle. Pes andan telmīḥ ile ḥarf-i rā ḳaṣd ḳılınmışdur. *Dāne*den murād *ḥab*dur, *dāne*-i ṣānīden noḳṭa ḳaṣd ḳılınmışdur, *ḥab* lafẓında ṣābit [**34a**] olup *ceb* olmışdur.

Ve der-ism-i 'Ömer

Alımazlar naḳd-i cān virüp revān
Cām-ı la'lin sen gözi mestānenüñ
Ḥabbe düşmiş ġamdan anuñçün gözet
Sāḳiyā müflislerin mey-ḫānenüñ

*Ġam*dan noḳṭa sāḳıṭ olup *'am* ḳalmışdur ve müflisān-ı mey-ḫāne *māh*dur.

Ve şāyed ki telmīḥ müteżammın-ı tesmiye ola:

Çünānki der-ism-i Kerīm

Rāstī sen servi cüst ü cūya ey 'ar'ar-ḫırām
Kūyuñuñ her cānibeyni ṭutdı nehr-i dil tamām

Kelime-i *kūy*uñ cānibeyni *kāf* ve *yā*dur. Her birini *nehr-i dil tamām* 'ibāretinden ba'żı taṣarrufātla ḥāṣıl olan *nehār* ṭutmış ola ya'nī *nehā*ruñ telmīḥi *rā*dur, *kāf*la te'līf olınup ve *nehār* murādifi *yevm*üñ telmīḥi *mīm*dür, *yā*yla terkīb ḳılınmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve şāyed ki telmīḥ müteżammın-ı kināyet ola:

Çünānki der-ism-i Veled

Ne ġam bu devrde bülbül ṣaḥīfe-i gülden
Oḳımazise ḥadīṯ-i ruḫ-ı güli ez-ber
Güni gelince olur bir ḫaṭīb-i ḫoş-āvāz
Dil-i hezār ide gül dalın Emriyā minber

Ḫaṭībüñ güni *cum'a*dur, telmīḥi *vāv*dur ve *dil-i hezār*dan murād *lām*dur, *elif* i'tibāriyle ve *gül* murādifi *verd*üñ *dālı* minber i'tibār olınmışdur.

Ve der-ism-i Zeynel

Ḥisāb-ı ġurrede çoḳ baḥs ḳılmış
Nücūm ehliyle ol ḫūrşīd-ruḫsār
Dimişler sebtdendür māhı anlar
Dü-şenbihdendürür dir kendü dildār

*Sebt*den murād ber-sebīl-i telmīḥ ü tesmiye kelime-i *zīd*ür ve *māhı*dan daḫı [34b] terkīb ü terādüf ü tesmiye vesāṭatıyla ḥarf-i nūn ḳaṣd ḳılınup *zīn* lafẓı ḥāṣıl olmışdur ve muṣarra'-ı aḫīrde *dü-şenbih* taḥlīlinden ḥāṣıl olan *bih* murādifi *ābī*den düşen kendü olup ya'ni *dü-şenbih* ki telmīḥi ḥarf-i bādur, *ābī*den düşicek *āy* ḳalup üslūb-ı inḥiṣārī mülāḥaẓasıyla ḥarf-i lām ḳaṣd ḳılınmışdur.

Ve şāyed ki eczā vü elfāẓ-ı Ḳur'ānīden nişān virüp anı irāde eyleyeler:

Çünānki der-ism-i Ṣādıḳ

'Āşıḳ-ı ṣādıḳiseñ terk-i ser it didi revān
Ser-i iḫlāṣı ḳodum ayaġı altına hemān

*Ser-i iḫlāṣ*dan telmīḥ ile ḥarf-i ḳāf ḳaṣd ḳılınup kelime-i *iḫlāṣ*uñ ayaġı ḥarf-i ṣāddur, ḳısm-ı ṯānī-i tesmiye vesāṭatıyla kelime-i *ṣād* irāde olınup *ḳāf* ile te'līf ḳılınmışdur.

Ve bu iki mu'ammā daḫı efrād-ı telmīḥdendür:

Be-ism-i Muḥammed

Didüm tīr oldı āhum ḳāmetüm yāy
İdüp ġamze ḳılup ḳaşın girih-gīr
Dilince ol 'Acem şūḫı hemān-dem
Didi besdür bańa yāy ü bańa tīr

Bańa yāy ü bańa tīr 'ibāretinüñ lisān-ı 'Acem üzere tekellüm olınması irāde ḳılınmışdur ki mü'eddāsı *me-rā kemān u me-rā tīr* olur, müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Mesīḥ

Tīre-baḫtum gibi gitdi ṭurre-i Hindū daḫı
Gün yüzin gösterdi ḫūrşīd-i kemān-ebrū daḫı

*Gün yüzi*nden murād ba'żı taṣarrufātla ḥarf-i mīmdür ve *ḫūrşīd-i kemān-ebrū* 'ibāretinden telmīḥ ü tesmiye ile kelime-i *sīn* ḳaṣd ḳılınduḳdan ṣoñra *kemān-ebrū* 'ibāretiyle [35a] ḥarf-i nūn *ḥā*ya tebdīl ḳılınmışdur.

Ḳısm-ı Ṯānī

Ki maḥall-i meşhūrda meẕkūr olandur. Bu mu'ammayāt-ı rengīn ve naẓm-ı metīn ṣāḥibi Emrī Çelebi'nüñ zāde-i ṭab'ından ḳısm-ı ṯānī-i telmīḥde ber-sebīl-i temṯīl taḥrīre ve maḳṣūd bi'ẕ-ẕikri taṣvīre ḳābil mu'ammāsı olmayup zübde-i aṣḥāb-ı faẓl u kemāl ve ḳıdve-i erbāb-ı ḳīl ü ḳāl ṣāḥib-i fünūn-ı şettā, mālik-i naẓm u inşā 'Abdu'llāh Efendi'nüñ *selleme'llāhu* ṭab'-ı vaḳḳād ve ẕihn-i naḳḳādlarından ma'raż-ı vücūdda cilve-nümā olan muḫayyel mu'ammāları ki ṣafḥa-i rūzgārda mesṭūr ve elsine-i 'ālemde meẕkūrdur. Ol mu'ammayātdan bu iki mu'ammā ḳısm-ı ṯānī-i telmīḥe miṯāl vāḳi' olmaġın īrād olınmışdur:

Der-ism-i 'Alī Kemāl

Bendesin hergiz ḳabūl itmez o şāh-ı nīk-nām
Redd ider her dem eger ta'ẓīmile virsem selām

*Ta'ẓīmile selā*mdan murād *selāmun 'aleykum* 'ibāretidür zīrā *kum* lafẓıyla īrād olınması ta'ẓīmi muş'irdür ve *her dem* lafẓıyla redd-i selāmuñ tekerrürine işāret olınmışdur. Evvelā *selāmun 'aleykum* lafẓınuñ reddinden *'aleykume's-selām* 'ibāreti ḳaṣd ḳılınmışdur, ṯāniyen 'ibāret-i meẕkūreden lafẓ-ı *selā*muñ reddi murāddur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Şāh

Görüp ol meh-'iẕārın eylemezsin nāle vü şīven
Derūnuñ derdi cūş eylerse ey 'āşıḳ ne dirsin sen

*Meh-ʿiẕārın*dan [35b] baʿżı taṣarrufātla ḥarf-i şīn ḳaṣd ḳılınmışdur ve derd-i derūnı cūş iden ʿāşıḳ muḳarrerdür ki *āh* dir.

Bu iki muʿammāda *redd-i selām* ve *āh* dimek bu iki maḥalde meşhūrdur.

Ḳısm-ı Rābiʿ[203] Terādüf ü İştirāk

Terādüf oldur ki iki lafẓ yā daḫı ziyāde bir maʿnā içün mevżūʿ olup birisinüñ īrādından āḫer irāde olına.

İştirāk oldur ki bir lafẓ iki yā daḫı ziyāde maʿnā içün mevżūʿ olup maʿnā-yı ġayr-ı muʿammāyīsi manẓūr olmayup maʿnā-yı muʿammāyīsi ḳaṣd olına.

Çünānki der-ism-i ʿAlī

Balı bī-ḫod ḳıldı Emrī laʿl-i yār
Ṣıḳdı ayvayı zenaḫdān-ı nigār

Bal murādifi ʿ*asel* bī-bal olup ʿ*al* ḳalduḳdan ṣoñra *ayva* murādifi *ābī* kelimesi ṣıḳılmaḳla *āb* dökülüp ḥarf-i yā bāḳī ḳalmışdur.

Ve der-ism-i Ayas

Yād olınsaydı ġonçe vü şimşād
Dil iderdi ḳad u dehānını[204]

Maḥall-i taṣarruf *dī* murādifi *ems*dür. Anuñ ḳadd u dehānı teşbīh vesāṭatıyla elif-i meftūḥa ile mīm-i sākinedür, *em* olur ki vāsıṭa-i terādüf ile andan *yā* lafẓı ḳaṣd ḳılınup kelime-i *ems*üñ ḥarf-i vasaṭı aña tebdīl ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Ḳāsım

İltimās eyler ḳapuñdan ol ḳadar dermān-ı dil
Emri-i bīmāra tīmār eyle ey Türk-i Çigil

Ve der-ism-i Ḳāsım

[203] Ḳısm-ı Rābiʿ, der-kenâr
[204] Bu mısranın vezni aksaktır.

Şöyle em buldı ḳadinden derd-i bī-dermān-ı dil
La'l-i nābın ṣunsa gitmişken gelürdi cān u dil [**36a**]

Bu iki mu'ammānuñ istiḫrācı bir minvāl üzeredür birinüñ māddesi *ḳadar* birisinüñ daḫı *ḳad* lafẓlarıdur. *Derd-i bī-der* 'ibāretinden ḥarf-i dāl ḳaṣd ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Emīn

'Ārıżından perde-i zülfin götürse māṣiṭa
Göre iki dīde-i a'mā dilā bī-vāsıṭa

Dīde-i a'mā mükerrer ḳaṣd ḳılınup evvelā *a'* lafẓınuñ dīdesi *mī* 'ibāretine tebdīl ḳılınup *emī* olmışdur ve ṯāniyen *dīde* murādifi '*ayn* a'mā olup *'aynı* sāḳıṭ olduḳdan ṣoñra *emī yn* 'ibāreti ḥāṣıl olup bī-vāsıṭa ḳaydı ile ḥarf-i vasaṭı ma'raż-ı suḳūṭda vāḳi' olup maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ve der-ism-i Ḳurd

Bir dili sākin bulup iki bölüp gör n'itdiler
Kūşesine iledüp her bir gözüñ pāy itdiler

İki gözüñ birinden isti'āre vü tesmiye mülāḥaẓasıyla kelime-i *ṣād* ve birinden daḫı *göz* lafẓı ḳaṣd ḳılınup *kūşe* 'ibāretiyle evvelleri muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi' olmışdur ki biri ṣād-ı meftūḥa ve biri daḫı kāf-ı 'Acemiyye-i mażmūmedür. Sābıḳan sükūnına işāret te'alluḳ eyleyen *dil* lafẓınuñ her bir ḥarfi anlara pāy olup ya'nī ṣād-ı meftūḥaya dāl-ı sākine pāy vāḳi' olup *ṣad* olmışdur ki andan murād *ḳāf*dur ve kāf-ı 'Acemiyye-i mażmūmeye lām-ı sākine pāy olup *gül* olmışdur ki andan murād *verd* lafẓıdur.

Bu mu'ammāda ḥarekāt [**36b**] u sekenātdan her ne vāḳi' olduysa vesā'iṭde vāḳi' olmışdur ve telaffuẓa muvāfıḳ ri'āyet olınmışdur.

Ve der-ism-i Mes'ūd

'Ayān göstermedise mihri ey dil
Nihānī saña mihri vardur bil

Muḥaṣṣal-ı ma'nā-yı mu'ammāyī 'ayān göster mīm-i meftūḥayı *di se mihri* ya'nī üç mihri söyle 'ibāretinüñ mefhūmıdur. *Mihr*üñ birinden *sīn* ve birinden daḫı *'ayn* ve birinden daḫı *vudd* irāde ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i 'Alī

Meh-i naḳḳāş kim ruḫından anuñ
Oldı dükkānı reşk-i çerḫ-i berīn
Naḳşı açuḳ yanında sākin o meh
Bizde gördük anı güşāde-cebīn

Muḥaṣṣal-ı kelām-ı mu'ammāyī *meh*üñ naḳşı meftūḥ yanında *meh* sākin dimekdür. Pes *meh*üñ naḳşı zā-yı meftūḥa kendü rā-yı sākinedür ki *zer* olur, andan terādüf vesāṭatıyla *'ayn* irāde ḳılınmışdur. *Bizde gördük* ya'nī *biz* murādifi *mā*da gördük anı ya'nī ḥarf-i rāyı güşāde-cebīn gördük *mā* lafẓında ḥarf-i rā meftūḥ olıcaḳ *me-rā* olur, andan murādifi murāddur.

Ṭıbā'-ı selīme pūşīde olmaya ki bu mu'ammāda ḥarekāt u sekenāt ri'āyeti vesā'iṭde vāḳi' olduġıçün umūr-ı żarūriyyeden olup telaffuẓa muvāfık ḥuṣūline işāret olınmışdur. Meṣelā kelime-i *zer* ki taḥṣīl-i ḥarf-i 'ayna vāsıṭadur, ḥarf-i zānun fetḥasına ve rānuñ sükūnına işāret [37a] te'alluḳ itmişdür ve lafẓ-ı *me-rā* daḫı *lī* ḥuṣūline vāsıṭadur. *Mā* lafẓınuñ içinde ḥarf-i rānuñ meftūḥ ḳılınmasına *güşāde-cebīn* 'ibāretiyle işāret olınmışdur.

Maḫfī olmaya ki kelime-i *mā*nuñ içine dāḫil olan rā-yı sākinenüñ meftūḥ ḳılınmasına işāret lāzım degüldür belki *elif* ta'yīn ider. Zīrā *elif* mā-ḳabli vāḳi' olan ḥarf fetḥadan ġayrı ḥareket ḳabūl eylemez, bunuñ tafṣīli 'amel-i tebdīlde Edhem mu'ammāsında beyān olınmışdur. Ve *zer* taḥṣīlinde daḫı ḥarf-i rānuñ teskīnine işāret bu ḳabīldendür ya'nī *rā* sākin taḥṣīl olınmışdur, ḥarf-i sākini teskīn laġv-ı maḥżdur. Bu māddede ḥarf-i rā vesāṭat-ı telmīḥ ile kelime-i *meh*den me'ḫūẕdur, sākin i'tibār olınur. Pūşīde olmaya ki bu fennüñ żavābıṭındandur ki telmīḥ ü teşbīḥ ü ḥisābī ve ḳısm-ı evvel-i tesmiye vesāṭatlarıyla bir ḥarf irāde ḳılınsa elbette sākin i'tibār olınur.

Ṭıbā'-ı selīme ve eẕhān-ı müstaḳīme pūşīde olmaya ki bu risālede ḳavā'id ü żavābıṭdan her ne ki beyān olınmışdur bu fenn üstādlarınuñ resā'il-i mu'teberelerinde mesṭūrdur

ammā ber-sebīl-i istişhād maḥallinden ʻibāretleriyle naḳl olınursa ıṭnāb u ikṣār lāzım gelür. Aña binā'en me'āl ne ise ber-vech-i iḫtiṣār [37b] tesvīd olınmışdur.

Ve der-ism-i ʻÖmer

İki kimesne ki bir yirde eyleye menzil
Ne ḫoş hemān ki nigār ola biri birisi dil

Kelime-i *hemān*dan teṣniye iʻtibāriyle iki *hem* ḳaṣd ḳılınup birinden terādüf ü taṣḥīf mülāḥaẓasıyla kelime-i *ʻam* ve birinden daḫı vesīle-i ḳalb ile *meh* irāde ḳılınmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Aḥmed

Lāle-i deşt ey ṣanevber-ḳadd
Dāġ-ı dilden nişānedür bī-ḥadd

*Dāġ-ı dil yek*dür, *keyy* mülāḥaẓasıyla. *-den nişāne ḫam*dur, *ḫam* iʻtibāriyle. *-dür* bī-ḥaddür. Bu ẓāhirdür ki bu üç kelām ber-vech-i taʻdād ẕikr olınmışdur. İki evvelki terkīb tavṣīfī ve āḫiri mübtedā vü ḫaberdür yaʻnī *dāġ-ı dil -den nişāne -dür bī-ḥadd* ʻibāretlerinüñ cümlesi üslūb-ı vāḥid üzere olmaduġı cihetden rekāketden ḫālī degüldür.

Ve der-ism-i Kerīm

Ḳıldan ince tīġden keskin müjeñ ḫançerleri
Görse ger baş üzre ḳor evbāş-ı bī-ḥadd ey perī

Ger lafẓı meẕkūr tanṣīṣīdür, *görse* ʻibāretiyle taʻyīn ḳılınmışdur. *Baş üzre ḳor ev* yaʻnī *ev* murādifi *yā* baş üzre ḳor bāş-ı bī-ḥaddi ki *bāb*dür, andan terādüf vesāṭatıyla kelime-i *der* irāde ḳılınup anı *yā* baş üzre ḳoyıcaḳ *deryā* olur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i ʻAlī

Çerḫ ayaġuñ tozını vezn eylemek ḫūsı gibi
Mihr ü meh ruḫsāresi ey meh terāzūsı gibi

*Mihr*den murād ḥarf-i ʻayndur ve kelime-i *meh*üñ ruḫsārı ki mīm-i meftūḥadur [38a] terāzūsı gibi ola yaʻnī *terā* lafẓınuñ rūsı ola *me-rā* olup murādifi *lī* ḳaṣd olınur.

Ve der-ism-i Selīm

Müdām o māhile ẕevḳ u ṣafāda olsun dil
Virürse mihre mehini belāda olsun dil

*Mihr*den telmīḥ vesāṭatıyla ḥarf-i sīn ḳaṣd ḳılınup *belāda* kelimesinüñ mehi *lām*dur, anuñla te'līf olınup *sel* lafẓı ḥāṣıl olduḳdan ṣoñra *belāda*dan bāḳī ḳalan *bād*enüñ murādifi *mey*üñ ḳalbine işāret ḳılınup maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ve der-ism-i ʿÖmer

Yine bī-hūş bāde-ḫor miskīn
Ṭālib-i ḫord u ḫˇāb gibi hemīn

*Ḫor*dan terādüf mülāḥaẓasıyla ḥarf-i ʿayn ḳaṣd ḳılınduḳdan ṣoñra *-du ḫˇāb gibi* ʿibāretinden bir defʿa *ḫˇāb* murādifi *nevm*üñ taṣḥīfi *yevm* ḳaṣd olınup telmīḥi *mīm* bir defʿa daḫı taṣarrufāt-ı meẕkūre ile *yevm* ve andan murādifi *nehār* ve anuñ telmīḥi ḥarf-i rā irāde ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Edhem

Üzilmez ḫār çün berg-i gülüñ bir laḥẓa yanından
N'ola ġam bülbüli bīzār olursa ḳuşçe cānından

*Ḫār*dan ber-sebīl-i istiʿāre elif ḳaṣd ḳılınup *berg-i gül*den baʿżı taṣarrufātla irāde olınan ḥarf-i dāl ile te'līfine işāret olınmışdur ve *ġam* lafẓınuñ bülbüli *ġayn*dur andan kelime-i *hezār* ḳaṣd ḳılınup *bīzār* taʿbīriyle *zār* sāḳıṭ olup [**38b**] hā-yı meftūḥa ile *mīm* bāḳī ḳalmışdur.

Ve der-ism-i Emīn

Ḳaşuñuñ hecrinde dirse n'ola ey ārām-ı cān
Dil pey-ā-pey vāy-ı bī-ḥadd eyleyüp ḳaddin kemān

İki defʿa *vāy-ı bī-ḥadd* ḳalb olmasına işāret ḳılınup iki *ev* lafẓı irāde olınmışdur. Birinden *em* ve birinden *yā* murāddur ve taḥlīl-i kemān ile *ān* lafẓınuñ elifinüñ suḳūṭına işāret olınup ism-i maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ḳısm-ı Ḫāmis Kināyetdür

İki ḳısmdur:

Ḳısm-ı Evvel

Bir lafẓuñ īrādından bir lafẓ-ı āḫer irāde olına bir mefhūm vāsıṭasıyla ki lafẓ-ı murāduñ mevżū'un lehi ola ve lafẓ-ı meẕkūr ol mefhūm ezāsında vaż' olınmış olmaya.

Çünānki der-ism-i Şu'ayb

Her biri virmiş şerār-ı nār-ı āhumdan nişān
Encüm olduġı zamānda Emriyā ansuz 'ayān

Encüm olduġı zamān kināyet mülāḥaẓasıyla kelime-i *şeb* ḳaṣd olınmışdur ve bāḳī ḥurūfuñ māddesi *'ayān*dur.

Ve der-ism-i Ḳadrī

Gice kim āṣārı ile rūze bulur iḥtirām
İste anda olanı Emrī olur rūzī tamām

Ol gice kim rūze anuñ āṣārıyla iḥtirām bulmış ola *leyletü'l-ḳadr*dür, anda olandan kināyet ile *ḳadr* lafẓı irāde ḳılınup *rūzī tamām* 'ibāretinden ba'żı taṣarrufātla ḥarf-i āḫirinden ismi ḳaṣd olınmışdur.

Ve der-ism-i Laṭīf

Anı kim mihrden eyler 'ayān [**39a**] ol serv-i gül-ruḫsār
Pey-ā-pey dil görür itmez velī bir ẕerresin iẓhār

Ol nesne kim serv āfitābdan iẓhār eyler *ẓıll*dur, *pey-ā-pey dil görür* 'ibāretiyle iki def'a ḳalbine işāret ḳılınmışdur. Birinde kelime-i *ẓıll lıẓ* olur ve birinde daḫı *ẓıll* murādifi *fey yef* olup taṣḥīfe daḫı işāret ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Mu'min

Ruḫı nev-rūz-der-nev-rūz olsa
Olurdı gün yüzinden ebr pinhān
Nedendür ṣaçları 'aks idüp anı

Ḳuşatmışdur miṣāl-i ebr-i bārān

Nedendür ṣaçları ʿibāretinden kināyet vesāṭatıyla *mū* lafẓı irade ḳılınup baʿde'l-ḳalb *ūm* olmışdur ki anı *miṣāl-i ebr-i bārān* ʿibāretinden baʿżı taṣarrufātla ḥāṣıl olan *min* ḳuşatmışdur.

Ve der-ism-i Dervīş

Nice maʿşūḳdur ol kim dil-i maʿşūḳ-ı hezār
Meh-i pür-encümi ʿaksini görüp oldı zār

*Maʿşūḳ-ı hezār*dan kināyet ile kelime-i *verd* ḳaṣd ḳılınup *ʿaks* lafẓıyla ḳalbine işāret olup *derv* olmışdur ve *meh-i pür-encüm*den üslūb-ı inḥiṣārī ve taṣḥīf iʿtibāriyle kelime-i *şī* ḳaṣd ḳılınup *ʿaks* lafẓıyla ḳalbine işāret olınmışdur.

Ve der-ism-i Ṣāfī

Ḳoyup ḳapuñı gülşene geldi ṣabāḥ esen
Dil mürde geldi ḳapuña ey ṣūreti ḥasen

*Ṣabāḥ esen*den [39b] kelime-i *ṣabā* ve *ḳapu*dan terādüf ü iştirāk ile *fī* irāde ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Naṣūḥ

Yaşumı seyl-āb iden de çeşm-i yār
ʿĀlemi ġarḳ-āb iden de çeşm-i yār

*ʿĀlemi ġarḳ-āb iden*den kināyet ile *Nūḥ* ḳaṣd ḳılınup anda *çeşm-i yār*dan irāde ḳılınan ḥarf-i ṣād indirāc bulmışdur.

Ve der-ism-i Nūḥ

Bezm-i gülşende nergisüñ geldi
Çü gözine şarāb-ı gül-nārī
Şu kişi kim ṣımadı tevbesini
Görmemişdür o çeşm-i dildārı

Mıṣrāʿ-ı şālişden kināyet ile *naṣūḥ* lafẓı ḳaṣd olınup ve *çeşm*den daḫı ḥarf-i ṣād irāde ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Yūsuf

Yārdan ayrılma ey ġamgīn göñül
Ṣabr ḳıl itdükçe ol cevr ü cefā
Ṣabrla meşhūr olan diller görür
Mihrini cānānenüñ bulur vefā

Ṣabrla meşhūr olan ‘ibāretinden kelime-i *Eyyūb* ḳaṣd ḳılınup dillerine işāret te‘alluḳ itmişdür ki *yū*dür ve *mihr*den telmīḥ ile ḥarf-i sīn irāde ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Ṣabrī

Dil ki ‘aşḳ-ı yārile pür-derd āşūb oldı ol
Derd-i bī-ḥadde dil-i efkār-ı Eyyūb oldı ol

*Derd-i bī-ḥadd*en ba‘żı taṣarrufātla kelime-i *fī* ḳaṣd ḳılınup ḥarf-i evveli *dil-i ef* ‘ibāretinden ḥāṣıl olan *fā*yla muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi‘ olup **[40a]** *kār-ı Eyyūb*’dan kināyet ile irāde ḳılınan *ṣabr*a tebdīl olınmışdur.

Ṭıbā‘-ı selīme ḫafī degüldür ki *dil-i efkār* lafẓı bu maḥalde kāf-ı ‘Acemī iledür, derdnāk ma‘nāsına. Ma‘nā-yı ta‘mīyede kāf-ı ‘Arabī olmaḳ iḳtiżā ider, ta‘cīmine işāret umūr-ı żarūriyyeden iken ihmāl olınmışdur.[205]

Ve der-ism-i Memi

Ḳatl içün nā-tüvānları çeşmi
Çekdi bir tīġ-i kāfiri çeşmi

Tiġ-i kāfiri ‘ibāretinden kināyet ile *mec* irāde ḳılınup *çeşm* taḥlīlinden ḥāṣıl olan *çeş* lafẓıyla ḥarf-i cīme işāret ḳılınup *mi* lafẓına tebdīli ḳaṣd olınmışdur.

Pūşīde olmaya ki *mec* lafẓınuñ cīm-i sākinesine *çeş* lafẓınuñ cīm-i meftūḥasıyla işāret ḳılınmada müsāmaḥa irtikāb olınmışdur.

Ḳısm-ı Ṯānī

[205] Ṭıbā‘-ı selīme // olınmışdur, der-kenār

Bir lafẓuñ īrādından bir lafẓ-ı āḫer irāde olına. Ḳısm-ı evvelde meẕkūr olan mefhūm vesāṭatıyla olmaya daḫı tesmiye vü telmīḥ ṭarīḳiyle olmaya.

Çünānki der-ism-i Ayaz

Oldı ey dost ʿadū-yı ẕemmām
Çeşm-i yārānda merdūd tamām

*Çeşm*den murād kelime-i *ʿayn*dur, *yārān* ʿibāretiyle ḥarf-i yānuñ reddine işāret olınup *ʿan* ḳalmışdur, andan terādüf ile *ez* irāde ḳılınduḳdan ṣoñra *merdūd tamām* ʿibāretinden kināyet ü tesmiye ile *yā* lafẓı ḳaṣd ḳılınup *ez* lafẓında cāy-gīr olmışdur.

Ve der-ism-i Cabbār

Şunlaruñ kʾola ber-ā-ber ṣaġışıla gevheri
Dürr-i dendānuñ ucından ṭaġılur bil anları

Şol ʿadedler ki nefsleriyle ismlerinde olan noḳṭaları ber-ā-ber ola bir ve iki ve üçdür. İki bir *bā*yla ve üç cīm-i ʿAcemī ile olduġı taḳdīrce kelime-i *dürr*üñ ḥarf-i evveli [**40b**] *dāl*dur, anuñ ʿadedinden ki dörtdür, bu ʿadedler birer birer sāḳıṭ olmasına işāret ḳılınmışdur. Evvelā dörtden bir sāḳıṭ olup üç ḳalur ki andan murād *cīm*dür ve iki sāḳıṭ olup iki ḳalur ki *bā*dur ve üç sāḳıṭ olup bir ḳalur ki *elif*dür, *dürr* lafẓınuñ *rā*sı ile *Cabbār* olur.

Ve bir ʿibāretüñ tekerrürine işāret olınup taṣarrufında muġāyeret bulınmayan mādde daḫı ḳısm-ı ṯānī efrādındandur:

Çünānki der-ism-i Üveys

Güneş ṭoġduḳda encüm gerçi kim olur ḫicāb üzre
Pey-ā-pey encüm-i ḫālī görinür āfitāb üzre

İki defʿa *encüm-i ḫālī*den *em* irāde ḳılınup birinden terādüfle *ev* ve birinden daḫı *yā* ḳaṣd olınmışdur, *āfitāb*dan daḫı ḥarf-i sīn murāddur.

Ve bu ḳısmuñ bedāyiʿindendür ki kināyet-i tekrīrīde taṣarruf muġāyir ola:

Çünānki der-ism-i Ḥüseyn

Tekrār gördi ḫadd-i ʿaraḳ-rīzin āfitāb

Ṣaçmalı oldı kendü daḫı ʿārıżından āb

Bir defʿa *āfitāb* murādifi *ḫūrşīd*üñ ḫaddi ḥarf-i ḫādur, ʿarak-rīz olmasına işāret teʿalluḳ eyleyüp ḥarf-i evvel-i ism ḥāṣıl olmışdur. Bir defʿa daḫı kelime-i *ḫadd* ʿaraḳ-rīz olup *ḥadd* olduḳdan ṣoñra vāsıṭa-i intiḳād iʿtibār olınup anuñla ḥarf-i āḫir-i *şems* irāde ḳılınmışdur ki ismi murāddur.

Ve der-ism-i Emīn

Dīde mihr-i ʿārıżuñ görmez pey-ā-pey ey püser [**41a**]
Zīr ü bālā gerçi kim eṭrāfına eyler naẓar

Dīde murādifi *ʿayn* lafẓından ḥarf-i ʿayn iki vechle naẓardan dūr olmışdur, birisi muṭlaḳā *mihr* lafẓıyla birisi daḫı lafẓ-ı *ʿārıż*a iżāfet iʿtibāriyle muşārün-ileyh intiḳādı vāḳiʿ olup derece-i iʿtibārdan sāḳıṭ olup *yn* ḳalmışdur. Bir defʿa daḫı *dīde* taḥlīl olınup cüz'-i evveli *dī*dür, andan terādüf mülāḥaẓasıyla kelime-i *ems* ḳaṣd ḳılınup ḥarf-i sīni *mihr* lafẓıyla muşārün-ileyh intiḳādı vāḳiʿ olup maʿraż-ı ufūlde cāy-gīr olup *em* ḳalmışdur. Pes ʿibāret-i *yn em* ḥāṣıl olduḳdan ṣoñra *zīr u bālā* taʿbīriyle ḳalb-i küllī vāḳiʿ olup ism-i maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Pūşīde olmaya ki eger muḳaddem kelime-i *ems*üñ *sīn*i sāḳıṭ olup *em* ḳalup baʿdehu *ʿayn* lafẓınuñ *ʿayn*ı suḳūṭ bulsa *yn* ḳalup Emīn olurdı, *zīr ü bālā* ḳaydına iḥtiyāc ḳalmazdı diyü münāḳaşa olınursa cevāb virürüz ki kelime-i *dīde* muḳaddem taḥlīl olınıcaḳ bir cüz'i *dī*dür, anda taṣarruf olınur. Bir cüz'i daḫı *de* lafẓıdur, ʿamel-mānde olmaḳ lāzım gelür. Ḳāʿide budur ki taḥlīl olınan kelimenüñ cümle eczāsınuñ muʿammāya medḫali olur birisi ḫālī ḳalmaz ammā *dīde* [**41b**] baʿdehu taḥlīl olınıcaḳ *de* lafẓı ʿaṭf içün olup *ems* lafẓını kelime-i *ʿayn*da vāḳiʿ olan taṣarrufa ʿaṭf eyler, fe-teʾemmel.

Ve der-ism-i Murād

Aġlarsa nʾola ʿāşıḳ her dem idüp hey-ā-hey
Gördüm dilinde anuñ derd ü belā pey-ā-pey

Dem lafẓınuñ ḳalbi *med*dür, anuñ içinde derd ü belā ola yaʿnī *der* lafẓında *dü-be* ki dört olur, andan murād ḥarf-i *dāl*dur. *Der* kelimesinüñ *dālı lā* ola ḥarf-i rā ḳalur. Bir defʿa daḫı

der murādifi *bāb* lafẓından *dü-be lā* ola *elif* ḳalur, *med* lafẓında olup maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ve der-ism-i Ḳādirī

Dil ḳaydı içün açsa zülfi girihin cānān
Tekrār düşer ḳayda Emri dil-i bī-pāyān

Def'a-i ūlāda *bī-pāyān* 'ibāretinüñ dili ki *elif*dür. Def'a-i ṯāniyede *dil* murādifi *bāl* lafẓı bī-pāyān olup *bāb* olduḳdan ṣoñra anuñ murādifi *der* elif-i ḥāṣıla ile *ḳay* lafẓına düşüp maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur. Bu mu'ammānuñ ta'bīrinde bir noḳṣān vardur ehl-i ṭab'a ḫafī degüldür.

Ve der-ism-i Fetḥī

Pey-ā-pey 'arża eyler 'āḳıbet çün mihr-i bī-ḥad dil
Gelüp derbānveş ol şāhuñ ḳapusın eyledi menzil

Bir def'a *mihr-i bī-ḥad*den telmīḥ ü tesmiye ve intiḳād u tebdīl mülāḥaẓasıyla [42a] kelime-i *sīb* ḳaṣd ḳılınup anuñ murādifi *tuffāḥ* lafẓınuñ ḥarf-i āḫiri *'āḳıbet* 'ibāretiyle ta'yīn ḳılınmışdur ki ḥarf-i ḥādur. Bir def'a daḫı *'āḳıbet* lafẓınuñ ḥarf-i āḫiri *sīb* muṣaḥḥafı *şīb* ile ta'yīn ḳılınup kelime-i *ḥatt* ḥāṣıl olmışdur ve *dil* lafẓıyla ḳalbine işāret olınup *taḥ* olduḳdan ṣoñra *ḳapu*dan terādüf ü iştirāk ḥāṣıl olan *fī* lafẓında cāy-gīr olmışdur.

Ve der-ism-i Sinān

Meh-i nev görmeden yoḳdur çü ḥāṣıl
Gör ebrūsın pey-ā-pey sen de ey dil

Ebrūsı lafẓından bir def'a *elif* bir def'a daḫı *nūn* ḳaṣd ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Velī

Senüñçün ḳan olur ey lebleri mey
Dil ü dīde miyānında pey-ā-pey

Dil murādifi *ḥaşā* ile *dīde* murādifi *çeşmüñ miyānın-de* ya'nī *tekellüm eyle* ta'bīri irāde ḳılınup kelime-i *şeş* ḥāṣıl olmışdur, andan ḥarf-i vāv murāddur. Ve bir def'a daḫı dil ü dīde miyānı *lām* ü *yā*dur, *ḳalb* ve *'ayn* i'tibāriyle.

Ve der-ism-i Ġarīb

Çemen ṣaḥnına seyrāna gelürsüñ
Bulışursun hezārān bī-nevāya
Gül-i rūyuñ hevāsıyla gelürmüş
Hezārānda pey-ā-pey bī-nihāye

Muḥaṣṣal-ı kelām-ı mu'ammāyī *hezār-anda hezār-anda* ta'bīridür, hezār-anda ya'nī hezār hezārda dimekdür. Pes hezār hezārda hezār-anda 'ibāreti **[42b]** ḥāṣıl olur. Kelime-i hezār hezārdan irāde ḳılınan *ġayn* lafẓında olduġı ḥālde hezā-rānde ola ya'nī *hezā* kelimesini *rānde* itmiş ola *ġarīn* olur. *Bī-nihāye* 'ibāretiyle ism-i maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olur.

Ve der-ism-i Mesīḥ

Ḫam-ı zülfinde ṣanma ḫāldür ey murġ-ı dil her bār
Görinür dāmda dāne pey-ā-pey ḥīle eyler yār

Def'a-i ūlāda *dām* lafẓınuñ *dā*sı *ne* lafẓıyla derece-i i'tibārdan sāḳıt olup ḥarf-i mīm bāḳī ḳalmışdur ve def'a-i ṯāniyede *ne* murādifi *lā*ya tebdīl ḳılınup *lām* olmışdur, andan üslūb-ı ḥarfī ile *sī* murāddur. Ḫarf-i āḫir-i ism taḥlīl-i *ḥīle*den ḥāṣıl olur.

Ve der-ism-i 'Alī

'İẕārı yārümüñ güldür temāşā eyleyen gül dir
Kenār-ı gülşen-i dilde pey-ā-pey Emriyā gül dir

Evvelā *yār* lafẓınuñ 'iẕārı ki *yā*dur, *gül* i'tibār olınup ba'dehu iki def'a *kenār-ı gülşen-i dilde* 'ibāretinüñ manṭūḳı ki evvelā *kenār-ı gül lām*dur, *şen* dil ola ya'nī *neş* lafẓına tebdīl ola *güneş* olup andan ḥarf-i 'ayn irāde ḳılınur. Ṯāniyen kenār-ı gülşen-i dil *lām*dur, kelime-i *'al* olur. *Emriyā gül dir* 'ibāretinden muḳaddemā *gül* i'tibār olınan ḥarf-i yāyı getür dimek ḳaṣd olınmışdur. *De* lafẓı ki *kenār-ı gülşen-i dilde* 'ibāretinüñ żımnındadur, söyle ma'nāsınadur.

Ve der-ism-i Mesīḥ

Yoḳlanursa ḫūbdur ḫum-ḫāne pey-der-pey eger
Aramızda oldı çün peymān-ı [43a] yārān mu'teber

Kelime-i *ḫum-ḫāne* taḥlīl-i şülāşī vāḳi' olup cüz'-i evveli *ḫum*dur, iki def'a *ḫā ne* ola ya'nī ḥarf-i ḫā müntefī ola *mīm* ḳalur. Şāniyen *ne* murādifi *lā*ya tebdīl ḳılınup *lām* olmışdur ki andan *sī* murāddur ve *çün peymān*dan taṣḥīf ile *şeymān* ḳaṣd olınup *yā-rān* 'ibāretiyle *şemān* ḳalmışdur.

Ve der-ism-i Mesīḥ

Ara ḫum-ḫāne-i tekrār el-ān
Maḳar oldı çün peymān-ı yārān

Ḥükm-i sābıḳ dāred.

Ve der-ism-i Ḳaya vü Ġanī

Göz merdümi 'aceb mi giryān olursa her bār
Pinhān ider pey-ā-pey çün dīdeden ruḫın yār

Ḳaya isminde *çün dīde*den isti'āre vü tesmiye vü taṣḥīf ile kelime-i *żād* ḳaṣd ḳılınup *ruḫ-ı yār*dan ba'ż ı taṣarrufātla irāde ḳılınan *on* raḳamı ki bir *ṣıfr* ve bir *elif*dür, *żād*dan sāḳıṭ olup kelime-i *ṣad* ḳalur ki müteżammın-ı ḥarf-i evvel-i ismdür. Bir def'a daḫı *dī* lafẓından -den ruḫı pinhān olup *yā* ḳalmışdur. Ammā Ġanī isminde *çün dīde*den kelime-i *ġayn* ḳaṣd ḳılınup ḥarf-i vasaṭı *ruḫ-ı yār* ile muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi' olup derece-i i'tibārdan sāḳıṭ olmışdur.

Ve der-ism-i Ḥaydar

Gidermiş 'aḳluñ elden iḫtiyārı
Görür olsa pey-ā-pey dīde yārı

Def'a-i ūlāda *dī* lafẓınuñ *yā*sı *rī*ye tebdīl ḳılınup *diri* olmışdur, andan murād *ḥay* lafẓıdur ve def'a-i şāniyede kelime-i *der* ḥāṣıl [43b] olmışdur.

Ve der-ism-i Ḥüsām

Dişüñ vaṣf eyleyüp ey pāk-gevher
Pey-ā-pey dīde bī-ḥad dökdi dürler

Evvelā *dīde*den *çeşm* ṣāniyen *dī* murādifi *ems* ḳaṣd ḳılınup ḥarf-i āḫirleri derece-i i'tibārdan sāḳıṭ olup taṣḥīfine daḫı işāret olınmışdur.

Ve der-ism-i Emrī vü Dāvūd

Didüm itseñ gözümüñ kūşesini cā ḫoşdur
Didi ol serv pey-ā-pey leb-i deryā ḫoşdur

Der lafẓınuñ ḥarf-i evveli *yā* murādifi *em* kelimesine tebdīl ḳılınup *emr* olmışdur. *Yā* ḥarf-i āḫiri *yā* murādifi *ev* lafẓına mütebeddil olup *dāv* olmışdur. Ḥarf-i āḫirleri *leb-i deryā*dan ḥāṣıl olmışdur.

Maḫfī olmaya ki Mīr Ḥüseyn ve Mollā Cāmī ve Şerefü'ddīn-i Yezdī resā'ilinde kelime-i *leb* vāsıṭa-i intiḳāddur. Anuñla ḥarf-i evvel-i kelimeye işāret olınur, ḥarf-i āḫire işāret ṣaḥīḥ degüldür. Ammā müte'aḫḫirīnden ba'żısı anuñla kelime āḫirine daḫı işāret eylemişdür.

Ve der-ism-i Nebī

Dü-tādür 'ārıż-ı yār üzre ebrū
Egilmiş māh-ı nev ṣan mihre ḳarşu

*Ebrū*nuñ dü-tā olmasından murād *ebrū ebrū* 'ibāretidür. Ebrū-yı evvel taḫlīl-i ṣünā'īdür, ebrū-yı ṣānīden murād ḥarf-i nūndur. Ḥarf-i āḫir-i ism *'ārıż-ı yār*dan me'ḫūẕdur.

Ve der-ism-i 'Ömer ü 'Alī

İletdi ḫaṭṭ-ı la'l-i yāre dil pey
Çü gördi bāde dürdini pey-ā-pey

-di bā-de 'ibāretinden te'līf-i ittiṣālī mülāḥaẓasıyla kelime-i *dīde* ḥāṣıl olup andan ḥarf-i 'ayn ḳaṣd ḳılınmışdur. *Dürdini* 'ibāretinde [44a] *nī* żamīri *bāde*ye rāci'dür. İki def'a *bāde*nüñ ḥarf-i āḫiri ki *mīm* ü *rā*dur, *müdām* ü *ḫamr* i'tibāriyle muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi' olup ḥuṣūli irāde ḳılınmışdur. Ammā 'Alī isminde *lām* ü *yā* ḳaṣd olınmışdur, *mül* ü *mey* mülāḥaẓasıyla.

Ve der-ism-i Mīr-i ʿĀşıḳān

Dem gele seyl-i belādan ḫānesi vīrān ola
Çün ġarīm-i dil pey-ā-pey eşk-i bī-pāyān ola

Çün ġarīm ʿibāretinden vesāṭat-ı taṣḥīf ile *ʿarīm* ḳaṣd ḳılınup *dil* kelimesiyle ḳalbine işāret olınup *mīr*ʿ olmışdur. *Eşk-i bī-pāyān*dan *eş* ve bir defʿa daḫı[206] *eşk*den terādüf ile *dem*ʿ ve *bī-ḥadd* ʿibāretiyle *dem* irāde ḳılınduḳdan ṣoñra terādüf-i Türkīsi *ḳan* ḳaṣd olınmışdur.

Ve der-ism-i Nūḥ

ʿUşşāḳa ʿarż idince ʿiẕārın o dil-sitān
Gördüm çoġını ḳıldı pey-ā-pey niṯār-ı cān

Cān ve *rūḥ* kelimelerinüñ çoḳları *cā* vü *r*ādur, sāḳıṭ olmışlardur.

Ve der-ism-i ʿAlī

Leb-i laʿlinde sāḳīnüñ görüp dün bāde ey şeydā
Dilersin gördügüñ bī-ḥad pey-ā-pey ṭıflsın gūyā

Mışrāʿ-ı evvelde *dün bā-de* ʿibāretinden baʿżı taṣarrufātla *dīde* irāde olınmışdur. Mışrāʿ-ı ṯānīde *dilersin gördügüñ bī-ḥadd* ʿibāretinden murād oldur ki gördügi *bāde*dür, pey-ā-pey bī-ḥadd olup mīm-i meftūḥa ile *rā* lafẓı ḥāṣıl olur ki *me-r*ādur. Bir defʿa *mey* ve bir defʿa daḫı *rāḥ* bī-ḥadd olmışdur.

Bu ṭarīḳde ḫod u ḫˇīş ve kendü lafẓlarıyla ve ircāʿ-ı żamā'ir ile olan **[44b]** taṣarrufāt ḳısm-ı ṯānī-i kināyet efrādından maḥsūbdur:

Çünānki der-ism-i Aḥmed ü Eyyūb

Yāde ḫod dil-ber ʿiẕārın ʿarż ider
Āşināsın göricek n'içün gider

Yāde taḫlīl olınup cüz'-i evveli *yā*dur, andan terādüf mülāḥaẓasıyla kelime-i *em* ḳaṣd ḳılınup *ḫod* lafẓından kināyet ile irāde ḳılınan *yā*dan ber-sebīl-i telmīḥ ḥarf-i ḥā ḳaṣd

[206] *Eşk* // daḫı, der-kenār

olınup *em* lafẓında indirāc bulmışdur. Ḥarf-i dāluñ ḥuṣūli baḳiyye-i muṣarra‘dan ẓāhirdür.

Eyyūb isminde *yā*dan *em* ve *ḫod*dan *yā* ḳaṣd olınup ba‘żı taṣarrufātla te’līf olınduḳdan ṣoñra ḥarf-i āḫiri taḥlīl-i *dil-ber*den me’ḫūẕdur.

Ve der-ism-i Edhem

Āşinādan nihān idüp dīdār
Gösterür yāde kendüyi ol yār

Yā murādifi *em*de *yā*dan ḳaṣd olınan *deh* cāy-gīr olmışdur.

Ve der-ism-i Ḳubad

Ḳayd-ı bī-dilde kendüsin ey dil
Kim ki ḳayd eylese odur ‘āḳil

*Ḳayd-ı bī-dil*den ber-sebīl-i tebdīl *ḳabd* ḳaṣd ḳılınup *ḫod* lafẓından kināyet ile ḥāṣıl olan *ḳayd-ı bī-dil* ki *ḳad*dür, aña ṭaraf vāḳi‘ olmışdur.

Ve der-ism-i Aḥmed

O ḳaşı yā k’anuñ yoḳdur naẓīri
Ser-i bī-ḫoddadur peykān-ı tīri

*Ser-i bī-ḫod*dan murād *ser-i bī-ser*dür ki *bir* olur ya‘nī *ser* lafẓınuñ seri *bī* lafẓına tebdīl ḳılınmışdur. Pes *bir*den terādüf ile *eḥad* lafẓı irāde ḳılınup *tīr* murādifi *sehm*üñ peykānı ki *mīm*dür, aña ṭaraf vāḳi‘ olmışdur. [45a]

Ve der-ism-i İlyās

Aṣ rīsmān-ı zülfile luṭf it bizi tā ḫāṣṣ u ‘ām
Bī-ḫod ola zülf-i dü-tā üzre görüp bizi tamām

Zülf-i dü- ‘ibāretinden vesīle-i isti‘āre vü tesmiye ile lafẓ-ı *dāl* ḳaṣd ḳılınup *bī-ḫod* ‘ibāretiyle ḥarf-i evveli ṣaḥīfe-i vücūddan ḥakk olduḳdan ṣoñra lafẓ-ı *tamām*uñ *mā*sı *biz* ‘ibāretiyle muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi‘ olup ḥarf-i tā üzerine taḳdīme işāret ile kelime-i *mātem* ḥāṣıl olmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i İlyās

ʻAḳlum āşüfte ḳadüm yā ḳıldı itdi ol nigār
Tā yüzinde kendüsi zülfile ebrū āşikār

Tā yüzinde yaʻnī *tā, tā* yüzinde kendüsi ola yaʻnī *ilā* ola *ilyā* lafẓı ḥāṣıl olur. *Zülfile ebrū*dan baʻżı taṣarrufātla kelime-i *sīn* ḥādiṯ olur ki mütemmim-i ismdür.

Ve der-ism-i Eyyūb

ʻĀlem-i ervāḥda çün eyledi rūyın ʻayān
Her ṭarafdan cān-ı bī-ḥad geçdi kendünden hemān

Mıṣrāʻ-ı evvelde *-yın* lafẓınuñ ḥarf-i evveli işāret-i intiḳādī ile taʻyīn olınup anuñ her ṭarafından *cān-ı bī-ḥad* kendünden geçmişdür yaʻnī ḥarf-i yānuñ evvelinde *cān-ı bī-ḥad cā*dür, rūḥ-ı bī-ḥadden geçmişdür ki *rū*dür. *Elif* ḳalup ḥarf-i yāyla *ey* lafẓı ḥāṣıl olduḳdan ṣoñra āḫirinde daḫı *rūḥ-ı bī-ḥad* [45b] ber-vech-i tebdīl *rūb*dür, *rūḥ-ı bī-ḥad*den geçmişdür ki *rū*dür. İsm-i maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ve der-ism-i İsḥāḳ

Beli bükildi oldı ṭāḳati ṭāḳ
Çün aldı göñlini naḳḳāşuñ ol ḳaş
Nice taṣvīr ide naḳş degüldür
Göñül çün kendüde efkār-ı naḳḳāş

Göñül murādifi *ḥaşā, çün* lafẓıyla taṣḥīf olınup *göñül* kelimesiyle ḳalbine işāret ḳılınup *esḥ* olduḳdan ṣoñra *efkār* taḥlīlinden istiḳlāl bulan *ef* lafẓı *-kār-ı naḳḳāş* ʻibāretiyle taṣḥīf ḳılınup *aḳ* olmışdur.

Pūşīde olmaya ki *göñül çün kendüde* ʻibāretinüñ manṭūḳı *göñül çün göñülde* dimekdür, ifāde-i maḳṣūdda dürüst degüldür belki ḥaḳ taʻbīr *göñül çün kendü* ʻibāretidür. *De* lafẓı zā'iddür, fe-te'emmel. Ve taḥlīl-i *efkār*dan ḥāṣıl olan *ef* kelimesi maʻnā-yı muʻammāyīde müstaḳil lafẓdur, ḥarf-i fā kelime āḫiridür, basīṭ kitābet olınur. Anda taṣḥīf cārī olmaz zīrā *fā* ile *ḳāf*uñ infirādları ḥālinde ve kelime āḫirinde vāḳiʻ olduḳları ḥālde ṣūret-i kitābetleri

mā-beyninde müşābehet yoḳdur meger āḫirlerine bir ḥarf muttaṣıl ola hey'et-i kitābetleri biri birine müşābih olup cereyān-ı taṣḥīf cā'iz ola.

Ve der-ism-i Sinān

Bend-i zülfile ol perī-cinsi
Baġladı kendüye dil-i insi

Ve der-ism-i 'Alī

Girmedi gūşına 'uşşāḳuñ sözi [**46a**]
Mihr-i bī-ḥadde leb açdı kendüzi

*Mihr-i bī-ḥad*den ba'żı taṣarrufātla kelime-i *'ay* murāddur ve *kendüzi* 'ibāretinden kināyet mülāḥaẓasıyla irāde olınan *mihr-i bī-ḥadd mih*dür, lebin açup *meh* olduḳdan ṣoñra andan üslūb-ı inḥiṣārī ile ḥarf-i lām ḳaṣd ḳılınup *'ay* lafẓında cāy-gīr olmışdur.

Ve der-ism-i Muḥarrem

Nergisüñ ṭolduġıçün uyḫu gözi
Gül 'iẕārından olur maḥrūm özi

Özi lafẓından kināyet ile *maḥrūm* ḳaṣd ḳılınup kelime-i *maḥrūm* gül 'iẕārından maḥrūm olmışdur ki *vāv*dur, *verd* i'tibāriyle.

Ve der-ism-i Dāvūd

Bū 'Alī ki iştihār bulmışidi
'İlm-i ḥikmetle derde[207] dermānda
Bu zamāna ḳalaydı oluridi
Derd-i bī-dilde kendü der-mānde

*Derd-i bī-dil*de *elem-i bī-dil* 'ibāreti ḳaṣd ḳılınmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i İskender

Ṭut dilüñ ey ḳand kendüñde leb-i dildārı hem

[207] Burada "derde" ibaresi iki kere yazılmış olup mana ve vezin gereği biri hazfedilmiştir.

Añma yoḳsa virür aġzuñ dadını ol ġonçefem

Ḳand lafẓınuñ ḥarf-i vasaṭı ve *leb-i dildār kendü* ʻibāretinden kināyet ile irāde ḳılınan *sükker* lafẓında cāy-gīr olup *sikender* ḥāṣıl olmışdur. Ḥarf-i elif *ḳand*dan bāḳī ḳalan *ḳad*den me'ḫūẕdur.

Ve der-ism-i Receb

Ne ḳuyı ḳazdı zenaḫdānuñ içün dil ne didi
K'itdi ṭarf-ı zenaḫuñ kendüde ḥabs-ı ebedī

Ḥabs-ı ebedī **[46b]** ʻibāretinden baʻżı taṣarrufātla *ḥab* ḳaṣd ḳılınup *kendüde* kelimesiyle ṭarf-ı zenaḫuñ noḳṭası[208] aña gelmesine işāret ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Receb

Ser-i zülfüñ ola bī-ḥad reseni kendünde
Yaraşur mı aña olmaya göñül bendinde

*Resen*den murād *ḥabl*dur. Muʻammā-yı sābıḳ gibi ḥabda ḥab gösteren *ser-i zülf*dür.

Ve der-ism-i Şihāb

Leyli kendünde dil görüp ey yār
Olmadı Ḳays-ı bī-dile dildār

*Leyl*den terādüf mülāḥaẓasıyla kelime-i *şeb* ḳaṣd ḳılınup *şeb*de ḳalb olıcak yaʻnī *şeb* içinde *şeb* ḳalb olup *beş* olmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Rumūzī

Didüm zülfüñ ġamından nice bī-ḫodluḳlar eyler dil
Olur kendüde gündüz gice bī-ḫodluḳlar eyler dil

*Gündüz*den baʻżı taṣarrufātla ḥarf-i [mīm] ḳaṣd ḳılınup *rūz*da cā eyleyüp *rumūz* olduḳdan ṣoñra *gice*den murād *leyl*dür, *bī-ḫodluḳlar eyler* ʻibāretinden kināyet ü telmīḥ vesāṭatıyla ḥarf-i lāmları sāḳıṭ olup *yā* ḳalmışdur.

[208] ṭaraf-ı zenaḫuñ noḳṭası, der-kenâr

Ve der-ism-i Ḥāmid

O māh-ı serv-ḳad itdi nihān çü bizden özin
Yine ol ortada ʿarż eyledi tamām yüzin

*Çü biz*den taṣḥīf ile *bir* ve andan terādüfle *eḥad* lafẓı ḳaṣd ḳılınup *özin nihān itdi* ʿibāretiyle ḥarf-i elif sāḳıṭ olup kelime-i *ḥad* bāḳī ḳalmışdur ki anuñ içinde *çü biz* lafẓınuñ yüzi ḥarf-i yādur. Zīrā *biz* gibi *yiz* olur, yüzi ḥarf-i yādur. **[47a]** Tamām ola *yā* olur, murādifi *em*dür, derc olınmışdur.

Ve der-ism-i Ḥāmid

Meclisde itme ʿaḳluñı ey hūşyār terk
Bir bī-ḫod olsa anda ider anı yār terk

*Bir*den *eḥad* murāddur, bī-ḫod olup *ḥad* ḳalmışdur. Kelime-i *yār* anda yaʿnī *ḥad* lafẓında anı terk ide pes *yār*üñ ḥaddi *rā*dur, terk idüp *yā* ḳalmışdur ki andan murād *em*dür.

Ve der-ism-i Yūnus

Gün hilāl itdi özin mihr-i cemālin göricek
Māh ḫod zerd ü nizār oldı hilālin göricek

*Gün*den işti*rāk* ü terādüf ile ḳaṣd olınan *yevm*ün ḥarf-i mīmi kināyet ü telmīḥ mülāḥaẓasıyla muşārün-ileyh intiḳādı vāḳiʿ olup *hilāl*den istiʿāre ile irāde ḳılınan ḥarf-i nūna tebdīl olup kelime-i *yūn* ḥuṣūle peyveste olmışdur. Ve ḥarf-i āḫir-i ismüñ ḥuṣūli ẓāhirdür.

Ve der-ism-i Ḥabīb

ʿArż idicek cemālin cān müşevveşü'l-bāl
Bī-ḫod olup ruḫ u leb üstinde görmedi ḫāl

Ruḫ-ı bī-ruḫ ve leb-i bī-lebden isḳāṭ ü tebdīl mülāḥaẓasıyla kelime-i *ḫabīb* ḳaṣd ḳılınup taṣḥīfine işāret teʿalluḳ itmişdür.

Ve der-ism-i Yūsuf

Mihre ebr-i zülfile ḳılma cefā

Senden umar mihr ḫod āḫir vefā

*Mihr*den terādüf i'tibāriyle irāde ḳılınan *yūḥ* lafẓınuñ ḥarf-i āḫiri muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi' olup kināyet ü telmīḥ mülāḥaẓasıyla [47b] ḥarf-i sīne tebdīl ve *fā*yla te'līf ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Yūsuf

Ruḫlaruñdan eylemişdüñ ṣubḥ-dem ref'-i niḳāb
Kendüsinden geçdi gün çün gördi iki āfitāb

*Gün*den ba'żı taṣarrufātla irāde ḳılınan *yevm* lafẓından ḥarf-i mīmüñ dehān-ı dil-ber ḥükminde ḳılınmasına işāret te'alluḳ itdükden ṣoñra kelime-i *yū* ḳalmışdur. *Gördi iki āfitāb* 'ibāretinde birisinden vesāṭat-ı telmīḥ ile ḥarf-i sīn ve birisinden daḫı taḫlīl ve taḫlīl ü ḳalb mülāḥaẓasıyla *fā* ḳaṣd ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Bālī

Ḳāmet-i yāri ṣanup 'aḳlum gidüp dīvānevār
Serv-i bāġuñ itmişüm her cānibin bī-ḫod kenār

Kelime-i *serv*den muṭlaḳā yā *serv-i bāġ*dan iżāfet i'tibāriyle ber-sebīl-i isti'āre vü tesmiye lafẓ-ı *elif* ḳaṣd ḳılınup evvel ü āḫir ḥarfleri *bī-ḫod kenār* 'ibāretinden kināyet ü isḳāṭ mülāḥaẓa[sıyla] ḥuṣūl bulan kelime-i *kenā*dan ba'żı taṣarrufātla irāde ḳılınan *bā* vü *yā*ya tebdīl ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Ḥüsām

Ehl-i dil kendülerin tīr-i belādan ḳaçurur
Tīrüñi ey ḳaşı yā kendü dilinden geçürür

*Tīr-i belā*dan isti'āre vü üslūb-ı ḥarfī vesāṭatıyla kelime-i *eḥad* ḳaṣd ḳılınup ḥarf-i evveli āḫiri *kendülerin* 'ibāretinden irāde ḳılınan tīr-i işāretlerüñ hedefi vāḳi' olup meydān-ı 'ademde ḳarār itmişlerdür. Mışrā'-ı ṯānīde vāḳi' olan [48a] *tīr*den telmīḥ ü üslūb-ı ḥarfī mülāḥaẓasıyla irāde ḳılınan *dört* 'adedi *kendü dilinden geçürür* 'ibāretinden ba'żı taṣarrufātla ḥāṣıl olan *sehm* lafẓınuñ dilinden ki *beş* 'adedidür geçüp *bir* ḳalmışdur ya'nī ḥarf-i hā *elif* olup *sām* olmışdur.

Ve der-ism-i Selīm

Ol ki ʿuşşāḳa mihri lā-büdd olur
Gün yüzin meh görürse bī-ḫod olur

Gün yüzin meh görüp *sel* olmışdur. *-se* lafẓından üslūb-ı ismī ve tesmiye vesāṭatıyla kelime-i *cīm* ḥuṣūl bulup andan ḥarf-i cīmüñ suḳūṭına *bī-ḫod* ʿibāretiyle işāret olınmışdur.

Ve der-ism-i Ḥüsām ü Ḥaydar

Yüzüñi ebr-i zülf içinde nihān
İtme mānend-i āfitāb-ı münīr
Göster ebrū vü ġamzeñi ki görüp
Kendü ḥaddini bile yāy ile tīr

*Yāy*dan telmīḥ iʿtibāriyle ḥarf-i ḥā ve kendü ḥaddinden *ḳavs* mülāḥaẓasıyla ḥarf-i sīn ve *tīr*den ber-sebīl-i istiʿāre ḥarf-i elif ve kendü ḥaddinden *sehm* iʿtibāriyle ḥarf-i mīm ḳaṣd ḳılınmışdur ve Ḥaydar isminüñ taḥṣīli daḫı bu minvāl üzeredür.

Pūşīde olmaya ki bu iki ismüñ istiḫrācı ismüñ tertīb-i ḥurūfına muvāfiḳ vāḳiʿ olmamışdur. Zīrā ʿibāret-i muʿammāda yāyile tīrden ḥadleri muḳaddem ẕikr olınmışdur. Ḥadlerinden taḥṣīl olınan ḥurūf kendülerinden irāde ḳılınan ḥarflerden muḳaddem olmaḳ lāzım [**48b**] gelür. Meṣelā *sīn* evvel baʿdehu *ḥā, mīm* muḳaddem *elif* muʾaḫḫar ḥaṣıl olur, tertīb-i ẕikrī muḳteżāsı üzere.

Ve der-ism-i ʿAlī

Cemālin görmedi her gün ider āh
Yüzin ʿarż itse ḫod bī-ḫod olur māh

Ḫod lafẓından kināyet ile kelime-i *ʿarż* ḳaṣd ḳılınmışdur. Pes *yüzin ʿarż itse ʿarż* ʿibāreti ḥāṣıl olur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ḥarf-i evvel-i ismdür ve *bī-ḫod olur māh* ʿibāretinde daḫı bu üslūb üzeredür. *Bī-bī olur māh* ʿibāreti ḳaṣd ḳılınmışdur ki *bī* lafẓınuñ *bī*si ḥarf-i lāma tebdīlini müteżammındur.

Ve der-ism-i Selīm

Cebhe-i cānāna göstersün yüzin
Zülf-i ḫod āḫir gelür örter yüzin

*Zülf*den *sī ḫod āḫir*den *sel* ḳaṣd ḳılınup *gelür örter yüzin* ʿibāretinden baʿżı taṣarrufātla kelime-i *cīm*üñ *cīm*i sāḳıṭ olup *īm* ḳalmışdur.

Ve der-ism-i ʿAlī

Gül n'ola nā-çār zerd itse ʿiẕār
Ḫākden ḥakk itdi kendün ol nigār

Zerd lafẓı nā-çār olup *zer* ḳalup andan ḥarf-i ʿayn ḳaṣd ḳılınup *gül* lafẓınuñ ḥarf-i evveli añа tebdīl ḳılınmışdur ve *ḫākden ḥakk itdi kendün* ʿibāretinden kināyet vesāṭatıyla *ḫākden ḥakk itdi ḥakki* taʿbīri ḳaṣd ḳılınup kelime-i *ḥakk* ḫākden ḥakk olmaġla bir *noḳṭa* ve bir *elif* ḳalur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ḥarf-i yādur.

Ve bu ṭarīḳde birḳaç kelimeyi [**49a**] biri birine baʿżı taṣarrufātda teşrīk eyleyüp anuñla ḥuṣūl-i maḳṣūd ḳaṣd eylerler:

Çünānki der-ism-i Nūḥ

Gelür görüp beni ḳarşudan ol şeh-i ḫūbān
Niḳābile yüzini itdi[209] cān gibi pinhān

Kelime-i *niḳāb* taḥlīl-i ṣünāʾī vāḳiʿ olmışdur. Muḥaṣṣal-ı kelām-ı muʿammāyī *niḳ āb* murādifi *ṣu*yla *cān* murādifi *rūh* gibi her biri yüzlerin pinhān itdiler ʿibāretidür. Her birinde *yüz*den başḳa maʿnā ḳaṣd olınmışdur.

Ve der-ism-i ʿAzīz

Gördi dil çün yād ider dimez daḫı başın yedi
Yār n'oldı seg raḳīb öldi mi görinmez di[di]

Çün yād di-mez daḫı başın yedi iderler taʿbīri ḳaṣd ḳılınup *yād* lafẓı başın *heft* lafẓına tebdīl eyleyüp *heftād* olmışdur ve *di* daḫı başın *yedi* idüp yaʿnī ḥarf-i zāya tebdīl eyleyüp

[209] Metinde "حدی" şeklinde yazılan bu ibare "…her biri yüzlerin pinhān itdiler ʿibāretidür." açıklamasına dayanarak "itdi" şeklinde bir tashihi zaruri kılmıştır.

zi olduḳdan ṣoñra *-mez* lafẓı daḫı *başın yedi* ya‘nī isḳāṭ itdi ḥarf-i zā ḳalup maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Hūşmende ḫafī degüldür ki *yād* lafẓına *-di* kelimesiyle *-mez* lafẓını başın yedi itmekde teşrīk eylemişlerdür. İki evvelkide taṣarruf manṭūḳ-ı kelāma muvāfıḳdur ammā *-mez* lafẓında vāḳi‘ olan taṣarruf manṭūḳ-ı kelāma muḫālifdür. Zīrā başın yedi itmege başın yemegi teşrīk itmişdür, dürüst degüldür. **[49b]**

Ve der-ism-i Ḫusrev

‘Uṣṣāḳa virse dil ḫaber ol māhdan evvelā
Ser-geşte her biri ḫaber-i dilden Emriyā

*Ḫaber-i dil*den vesāṭat-ı ḳalb ile kelime-i *rabaḫ* ḳaṣd ḳılınup her bir ḥarfi ser-geşte olmışdur. Evvelā ḥarf-i rā ser-geşte ya‘nī *ser* lafẓına tebdīl ḳılınmışdur, ṣāniyen ḥarf-i bānuñ raḳamı iki raḳamıdur ser-geşte olup altı raḳamına mütebeddil olup *vāv* olmışdur, ṣālişen ḥarf-i ḫā ser-geşte ya‘nī ser olmışdur.

Ve der-ism-i Nūr

Ṣāhib-i mülküm diyü şād olma ḳılma bunda yir
Ten gibi ḳor server-i devrān daḫı ḫālī serīr

*Ḫālī serī*rden murād *ser*dür, -ver-i devrān daḫı *rev* lafẓıdur. Pes manṭūḳ-ı kelām *ten ve rev ve ser kelime serlerin isḳāṭ iderler* ta‘bīridür, müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Dāvūd

N’ola dil kendü derdin yād iderse cümle maḥfilde
Benüm çoḳ sevdügüm çün derd-i bī-pāyāndurur dilde

Derd murādifi *dā* ve *-yān* ü *dil* kelimelerinüñ ḥarf-i āḫirleri *bī-pā* ‘ibāretiyle derece-i i‘tibārdan sāḳıṭ olmışlardur.

Ve der-ism-i ‘Ādil

Geçmiş özinden elemiyle hezār
Olsa göñül ġam daḫı çekmez nigār

Elem murādifi *dā* lafẓıyla *hezār*dan ba'żı taṣarrufātla ḥāṣıl olan [**50a**] ḥarf-i ġayn te'līf ḳılınup *dāġ* olup *özinden geçmiş* 'ibāretiyle noḳṭası sāḳıṭ olup *olsa gönül* ta'bīriyle ḳalb olup *'ād* olmışdur. *Ġam daḫı* 'ibāretinden *ġam* murādifi *hem* lafẓını sābıḳan *'ād*de vāḳi' olan ḳalb taṣarrufında teşrīk ḳaṣd ḳılınup *meh* olmışdur, andan üslūb-ı inḥiṣārī mülāḥaẓasıyla ḥarf-i lām irāde ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Seyfī

Ol māh-liḳā ki sāde-rūdür
Mānende-i gül güşāde-rūdür

Gül ve *-dür* kelimeleri güşāde-rū olmışlardur. *Gül* ber-vech-i isḳāṭ ki ḥarf-i lām bāḳī ḳalmışdur ve *-dür* lafẓınuñ rūsı meftūḥ olup *der* olmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Nihānī

Zülf içre göz ü ḳaşın ṣanmañ nihān itmez
Ebrūsı gibi çeşmi kendünde 'ayān itmez

Çeşm terādüf vesāṭatıyla irāde ḳılınan *'ayn* lafẓı ebrūsını ve çeşmini kendünde 'ayān itmez belki *'aynı* da *nūnı* da nihān eyler, evveli ber-vech-i tebdīl ṣānīi ber-sebīl-i isḳāṭ.

Ve der-ism-i Nūḥī

N'ola artursa eskiden āhı
Yeñile gördi cān çün ol māhı

Cān murādifi *rūḥ ol* lafẓı gibi māhı yeñile görmiş olup ya'nī *rā*yla *lāmı nūn*a tebdīl idüp *nūḥ* ve *on* olmışdur, müteżammın-ı [**50b**] ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Naṣūḥ

Dīde-i leb-şikeste-i 'āşıḳ
N'ola ḳalsa o rūy-ı dil-cūda
Olur eksüksüz Emriyā ġarḳ-āb
Ṣandal-ı leb-şikeste çün cūda

Kelime-i *ṣandal* taḥlīl-i ṣünā'īdür. *-dal-ı leb-şikeste* ya'nī ḥarf-i evveli meksūr *dal dil* olur, anuñla kelime-i *ṣan* ḳalb olup *naṣ* olmışdur. *Çün cūda* ya'nī *ḥū* lafẓı da *ūḥ* olup ism-i maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ve der-ism-i 'Alī

Ġonçe aġzuñ gül yüzüñ yādına aġlarsa n'ola
Bülbülāsā cān-ı bī-dil görmedi çün gül-ruḫā

Lafẓ-ı *bülbül*den ba'żı taṣarrufātla ḥarf-i 'ayn irāde ḳılınmışdur ve *gül* lafẓına *ruḫā* kelimesi cān-ı bī-dil görmemekde teşrīk olınmışdur. *Cān-ı bī-dil*den murād *cebīn*dür, güle nisbet. Rūḥ-ı bī-dilden ḥāṣıl olan *ruḥ*dur, ruḫāya nisbet ya'nī gül cebīn görmedi *lām* ḳaldı ve ruḫā *ruḥ* görmedi bir *noḳta* ile bir *elif* ḳaldı ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i İlāhī

İsteriseñ başuña çerḫ ura tāc-ı zer nigār
Baş ḳo ferş-i ḫāk-i bāb-ı yāre māh u mihrvār

Bāb lafẓınuñ ḫāki *b*ādur, 'adedi düdür, ferşi *vāv*dur. Üzerine ser ḳoyıcaḳ *serv* olur, andan *elif* murāddur. *Māh u mihr* bu ma'nāya teşrīk olınmışlardur. Evvelā *māh*dan irāde ḳılınan *şehr* başını *bāb* lafẓınuñ ḫāki üzere ḳoyup [51a] *şeb* olmışdur, ṯāniyen *mihr* murādifi *hūr* başını *bāb* murādifi *fi*nüñ ḫākine ḳoyup *hī* olmışdur ki mütemmim-i ḥuṣūl-i ismdür.

*Mihr*den *hūr* irāde eylemekde 'ālem yoḳdur, sebebi sebḳ itmişdür.

Ve der-ism-i Dervīş Cemāl

Gör devrüñ işin ol meh-i gerdūn maḥmil
Dil ḫānesini itmedi bir gün menzil
Devr ü ruḫ-ı mihr ü māhdan āḫir-i dil
Nālān ü ciger-sūzān olıcaḳdur müşkil

Devr ü ruḫ-ı mihr ve *ruḫ-ı māh*dan āḫir-i dil olmasına işāret te'alluḳ itmişdür. Evvelā kelime-i *devr*üñ āḫiri dil olup *derv* olmışdur, ṯāniyen *ruḫ-ı mihr*den murād ism-i *şīn*dür, āḫiri *dil* lafẓına tebdīl ḳılınup *şī-dil* olmışdur ki müteżammın-ı ba'ż-ı ḥurūf-ı ismdür. Ṯālişen *ruḫ-ı māh*dan *mīm* andan üslūb-ı ḥarfī ile kelime-i *çil* irāde ḳılınup ḥarf-i āḫiri dil

olup ya‘nī *çil* lafẓınuñ *lām*ından ismi ḳaṣd ḳılınup inḳilābına işaret olınup maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ve der-ism-i ‘Alī

Gün yüzin göstermez Emrī ebr-i ġam
Belki bī-mihr oldı zülf-i yār hem

Bel ve *sī* lafẓları bī-mihr olmışdur, evvel ber-vech-i tebdīl ṯānī ber-sebīl-i isḳāṭ.

Ve der-ism-i Emīn

Çerḫe girmişler ruḫuñ şevḳiyle mihr ü meh şehā
Devr ider gördüm pey-ā-pey biri birinden cüdā

İki def‘a *mihr* ü *meh* [51b] biri birinden cüdā olmışlardur. Evvelā *meh*den üslūb-ı inḥiṣārī ve ḳısm-ı ṯānī-i tesmiye vesāṭatıyla lafẓ-ı *lām* andan üslūb-ı ḥarfī ile *yetmiş bir* ‘adedi ḳaṣd ḳılınup *mihr*den daḫı terādüf ü iştirāk ve ḳısm-ı evvel-i tesmiye ile ḥarf-i ‘ayn andan *yetmiş* ‘adedi irāde olınup yetmiş birden cüdā düşüp *bir* ḳalmışdur. Ṯāniyen *meh* otuzdur, yetmişden devr olup ḳırḳ ḳalmışdur ki *mīm*dür. Ṯālisen[210] *meh*den kelime-i *sī mihr*den ḥarf-i sīn ḳaṣd ḳılınup *sī*den cüdā olup ḥarf-i yā bāḳī ḳalmışdur. Rābi‘an *mihr sīn* lafẓıdur, *meh* ki *sī*dür, andan cüdā olup ḥarf bāḳī ḳalup ism-i maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Maḫfī olmaya ki *māh*dan *sī sī*den ḥarf-i lām ḥarf-i lāmdan ism-i lām ism-i lāmdan *yetmiş bir* ‘adedi irāde ḳılınmaḳ ‘inde’l-müte’aḫḫirīn cā’iz degüldür ammā ḳudemādan ba‘żısı tecvīz itmişler, ṭab‘-ı selīm bundan ibā gösterür.

Ve der-ism-i Kemāl

Ḳaşuñ müjeñle çeşmüñ ider sīneler şikāf
Besdür kemān ü tīr özine ola çün meṣāff

Kelime-i *meṣāff, çün* lafẓıyla taṣḥīf ḳılınup *mużāf* olmışdur. Muḥaṣṣal-ı kelām-ı mu‘ammāyī oldur ki tīr ü kemān özlerine mużāf olup *kemān kemān tīr tīr* ‘ibāreti ḥāṣıl

[210] Ṯāniyen // Ṯālisen, der-kenâr

olur. *Tīr*den murād *dāl*dur, *kemān kem-ān dāl dāl* ʻibāreti ḳaṣd ḳılınmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Fetḥī

Ebr-i ẓulmet-bārile [52a] dāġ-ı siyehdür ey göñül
Görinen her gāh rūy-ı nev-bahār üstindeki
Zülf-i ʻanber-reng ü müşk-efşān ü ḫāl-i nāfe-bū
Rūy-ı yār üstindekidür rūy-ı yār üstindeki

*Rūy-ı yār*dan yā-yı meftūḥa ḳaṣd ḳılınup üstindeki fetḥdür. Manṭūḳ-ı kelām budur ki *ḥarf-i yānuñ fetḥi fetḥdür*, pes ẕāt-ı fetḥ lafẓ-ı *fetḥ*e mütebeddil olmışdur.

Ve der-ism-i Fetḥī

Düşer dil ıżṭırāba zülfi çün mār
Görinse rūy-ı yār üstinde tekrār

Ve der-ism-i Pervīz

Şikeste cān-ı bī-dil bī-ruḫ-ı yār
Yüz eyler kendüsin zülfeyn-i dildār

*Cān-ı bī-dil*den *can* irāde ḳılınup şikeste olmaḳla *cin* olmışdur, andan terādüf vesāṭatıyla *perī* ḳaṣd ḳılınup ḥarf-i yānuñ suḳūṭına īmā olınduḳdan ṣoñra *zülfeyn-i dildār*dan murād kelime-i *dil*dür, manṭūḳ-ı kelām *yüz eyler kendüsin dil* taʻbīridür, *kendüsin* lafẓından kināyet ile *yüz* ḳaṣd ḳılınmışdur. Pes *yüz yüzin dil eyler* ʻibareti ḳaṣd ḳılınmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i maḳṣūddur.

Pūşīde olmaya ki *dildār* ʻibāretinde *zülf* ıṭlāḳ olınur üç ḥarf vardur. *Zülfeyn* lafẓıyla dāl-ı meksūre ile lām-ı sākine taʻyīn olınmaz illā ḳarīne-i ism inżimāmiyle olur ammā ḳarīne-i ism her yirde muʻteber degüldür [52b] maḥallinde tafṣīl olına, *inşā'allāhu teʻālā*.

Bu fende ẕikr-i melzūm ve irāde-i lāzım ḳısm-ı ṯānī-i kināyet efrādından maḥsūbdur:

Çünānki der-ism-i ʻÖmer

Didi mihr-i ruḫın idüp şeb-i zülfinde nihān

Gün ṭoġıcaḳ göremez n'olduġını ḫalḳ-ı cihān

*Gün*den murād ḥarf-i 'ayndur, -mez lafẓınuñ üstine ṭulū' itmekle noḳṭasınuñ zevāli ḳaṣd olınmışdur. Zīrā āfitāb ṭulū' eylese kevākib ma'raż-ı ufūlde olur.

Ve der-ism-i Bedr

Dişlerüñ 'aksiyle eşk-i dīde-i gevher-niṣār
Tā ki deryā oldı dürler ḳıldılar yir yir ḳarār

Kelime-i *tā, deryā* i'tibār ve noḳṭaları dür olınmaḳla noḳṭaları altına gelmek lāzım gelür zīrā dür deryānuñ dibinde olur. *Yir yir ḳarār itdi* 'ibāretinden noḳṭanuñ biri *tā*nuñ altına gelmesi ḳaṣd ḳılınup birisi daḫı *dür* lafẓına tebdīl olınup āḫirine ittiṣāli irāde ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i 'Ömer

Āb-ı ḥayvāndan bulurken mürdeler cān dostum
Çeşme-i la'lüñ olupdur merg-i mercān dostum

*Çeşme*den murād ḥarf-i 'ayndur ki merg-i mercān i'tibār olınmışdur, mer-cānı öldürür.

Ve der-ism-i 'İbādī

Düşdi bu cāna tāb görüp yāri mest-i ḫˇāb
Ruḫsārı üzre mirvaḥa ṣaldı çün āfitāb

*Āfitāb*dan ḥarf-i 'ayn ḳaṣd ḳılınup ruḫsār-ı yār [53a] üzere mirvaḥa ṣalmaḳdan *bād* peydā olmaḳ lāzım gelür ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Fiġānī

İder ol şāha derbānlıḳ çü ḫūrşīd
Cebīn ḳor āsitānı üzre nāhid

Çü ḫūrşīd 'ibāretinden terādüf ü taṣḥīf ile ḥarf-i 'ayn ḳaṣd ḳılınup *derbān* i'tibār olınmaḳla eline degnek alup *der* içinde oturmaḳ lāzım gelür. Pes degnekden ḥarf-i elif ve *der*den *fī* irāde olınmışdur, kelime-i *fiġāy* ḥāṣıl olup nāhid cebīnini āsitānı üzere ḳoyıcaḳ maḳṣūd ḥāṣıl olur.

Ve der-ism-i Mesīḥ

La'l-i cān-baḫşüñ añup āh itsem ey Türk-i Çigil
Andan irse bād-ı mesmūma olurdı zinde-dil

Bād kelime-i *mesmūm*a iricek mumın söyündürmek lāzım gelür. *Zinde* murādifi *ḥayy* ḳalb olıcaḳ *yaḥ* olur.

Ve der-ism-i Eyyūb

Ey meh-i nev özüñi ḳaşına teşbīh ḳılup
Encümi beñlerine nisbet iderseñ sen eger
O seni başmaḳ idüp encüm-i tābānı daḫı
İdinür kebkebi vü ḫāk-i deri üzre baṣar

O lafẓı *sen* murādifi *tū*yı başmaḳ idicek pāyını başmaġa ṣoḳup görinmemek lāzım gelür. Pes ḥarf-i vāv sāḳıṭ olup *etū* 'ibāreti ḥāṣıl olur. Encüm-i tābānı kebkeb i'tibār eylemekden murād noḳṭaları altına getürmekdür ki *eyū* olur. *Ḫāk-i der*den murād ḥarf-i bādur, *bāb* i'tibāriyle.

Ve der-ism-i [53b] Esvedī

'Aşḳıla meşveret itsün diye ser-kārında
Tā ziyān itmeye dil vuṣlatı bāzārında

*Tā*dan *ilā* ḳaṣd ḳılınup *ziyān itmeye dil* 'ibāretinden kināyet ile *sūd itmek* lāzım gelür ya'nī ḥarf-i vasaṭı *sūd* lafẓına tebdīli ḳaṣd ḳılınmışdur.

Ḫafī olmaya ki *ziyān itmemek*den *sūd itmek* elbette lāzım gelmez mā-beynlerinde vāsıṭa vardur. Zīrā cā'izdür ki ne ziyān eyleye ne sūd ammā bu iki lafẓ müteḳābilāndur, birinüñ intifāsından āḫerüñ ṣübūtı irāde olınur. Māni'atü'l-ḫuluvv olmaḳ lāzım degüldür.

Ve der-ism-i Vecdī

Baña tīmār ḳılmadan ḳaçurur
Ol ṭabīb-i zamāne çün özini
Dileridüm ḳurı cevāb göñül
Görür olsam eger güneş yüzini

Mıṣrā‘-ı ṣāliṣden ba‘żı taṣarrufātla kelime-i *vec* ḳaṣd ḳılınmışdur ve *güneş*den terādüf ile irāde ḳılınan *şems* kelimesinüñ ḥarf-i evveli taḥlīl-i *eger* ḥāṣıl olan elif-i meftūḥaya mütebeddil olup *ems* olmışdur.

Ve der-ism-i ‘Īdī

Çü ḫānḳahda ḳarār itdi ol meh-i ḳallāş
Ḳalender oldı gelüp mihr ḳıldı pāk-terāş

*Mihr*den ber-sebīl-i terādüf irāde ḳılınan *‘ayn* lafẓınuñ ḳalenderi i‘tibār olınmasından ebrūsın terāş itmek lāzım gelür. Pes ḥarf-i nūnuñ suḳūṭından ṣoñra *ḳıldı* lafẓı pāk-terāş [54a] olup kelime-i *-dı* bāḳī ḳalmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Nūḥ

Gösterürse gün yüzin ol māh-çehr
Ola a‘mā nāẓır-ı ruḫsār-ı mihr

*Gün yüzi*nden murād *nūn*dur, nehār i‘tibāriyle ve mıṣrā‘-ı ṣānīde *mihr*den maḳṣūd *yūḥ*dur, ruḫsārına nāẓır olan a‘mā olmasından ḥarf-i yāyı görmemek lāzım gelür.

Ve der-ism-i Kerīm

N’ola dervīşlük olsa āyīnem
Bir ḳalenderdürür nigārīnem

Nigārīnem māddedür, çeşm ü ebrūsın ve müjesin terāş itsün.

Ve der-ism-i Fevrī

Çoġı ‘uşşāḳuñ ḳırılmış didüm ol ‘ar‘ar-ḫırām
Ser-fürū itmişdi baḳdı ṣaġına virdi selām

Di lafẓı serini fürū idüp *fürūy* olduḳdan ṣoñra *ṣaġına selām virmek*den *rūy*ı dönmek lāzım gelür.

Ve der-ism-i Cābir

Ardına baḳdı vü çaġırdı raḳīb-i bed-gümān
Yüzini döndürdi dil-ber ardına baḳdı hemān

Dil murādifi *cenān* yüzini gösterüp ve kelime-i *ber* ardına baḳmaḳdan yüzin döndürmek lāzım gelür. Pes *ber* lafẓınuñ yüzi ḥarf-i bādur, ḳalb olınmaḳ mümkin degüldür, ismine intiḳāl olınup ḳalbi irāde ḳılınmışdur ki *bār* olur.

Ve der-ism-i Dāvūd

Dil berr-i bī-kerāne-i ʿaşḳuñda ey püser
Bīmār-ı teşnedür daḫı ḥāline ḳıl naẓar

Berr-i bī-kerāne ḥarf-i bādur, andan kelime-i *dū* ḳaṣd [54b] ḳılınup *bīmār-ı teşne* ʿibāretinden ḥāṣıl olan *elif*e ẓarf vāḳiʿ olmışdur. Pes kelime-i *dāv* ḥāṣıl oldı ve *-dür* lafẓı daḫı bīmār-ı teşne olup yaʿnī *-mār-ı teşne* ḥarf-i rādur zīrā teşne olmaḳla *mā* sāḳıṭ olup *rā* ḳalur. Pes *bī-mār-ı teşne* dimek *bī-rā* dimek olup *dür* kelimesinüñ *rā*sı sāḳıṭ olıcaḳ *dāl* ḳalur ammā muḳaddemā taṣarruf olınan *bīmār* ki teşne olmaḳla *mā*sı sāḳıṭ olup *bīr* ḳalur, andan ḥarf-i *yā* sāḳıṭ olmayup *bir* maʿnāsın ḳaṣd idüp *elif* irāde eylemişdür. İkisini de maʿnā-yı vāḥid üzere ḥaml eylemek dürüst degüldür.

Ve der-ism-i Cemāl

Ṣundı meclisde bu gün vāʿiẓe sāḳī ṭolu cām
Ḥürmetile ṭutup el üstine nūş itdi tamām

El lafẓı üzerinde *cām* kelimesi ḳılınması ḳaṣd olınmışdur.

Ve der-ism-i Bedr

Çün diliyle sīnede güm oldı tīr-i dil-sitān
Ḫāk döksünler bulınur lā-büd ey ḳaşı kemān

Bu meşhūrdür ki bir nesne sirḳa olınsa ṭopraḳ dökerler ol mesrūḳ ṭoprak içinde bulınur. Pes bu maḥalde *tīr*den murād ḥarf-i dāldur, *dil* ü *sīne* murādifleri *ḳalb* u *ṣadr* ortasında *dāl* güm iʿtibār olınmışdur. Pes *ḳalb* u *ṣadr* kelimeleri ḫāk döksünler *ḫāk*den [55a] murād ḥarf-i āḫirleridür ki *bā* vü *rā*dur, bir maḥalde vażʿ eyleyüp içinde ḥarf-i dāluñ ṣübūtı ḳaṣd olınmışdur.

Ve der-ism-i Velī

Şu gün kim anda şen olmaya diller göreler yüz ġam
Alındı ol gün içün derdden dil mā-'adāsı hem

Ol gün anda *şen* lafẓı olmaya ya'nī isminde *şen* olmaya *cum'a*dur, anuñ raḳamı ḥarf-i vāvdur. Anuñla *derd* murādifi *elem*üñ dili te'līf ḳılınup *vel* olmışdur ve *elem*üñ dilinden mā-'adāsı *em*dür, andan *yā* irāde ḳılınup anuñ daḫı maḥṣūlle te'līfine işāret ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Hemdem

Saña kim dir şerār-ı āteş-i āhum nihān eyle
Ne kim gördüñ ise ey dil-ber āhumda 'ayān eyle

Dil-ber ve *āh* kelimeleri taḥlīl olınup manṭūḳ-ı kelām *elif-i memdūdenüñ üstinde ne gördüñse anı hemde 'ayān eyle* ta'bīridür. Pes gördügi *med*dür, *hem* lafẓınuñ içinde ẓāhir olmışdur.

Ve der-ism-i Murād

Ḳara ṭopraḳ ider āḫir bizi ġam kūy-ı cānānda
Mekān itsek n'ola ḫāk-i siyeh üstinde biz anda

Ḫāk-i lafẓ-ı *siyeh* ḥarf-i hādur, anuñ üstinde *biz* murādifi *mā* mekān idüp *māh* olduḳdan ṣoñra *anda* 'ibāretinden kināyet ile ḫāk-i siyeh üstinde biz ta'bīri[211] ḳaṣd ḳılınmışdur. Pes *siyeh* murādifi *sevād*uñ ḫāki *dāl*dur, anuñ üstinde *mā* mekān eyleyüp [55b] *mād* olmışdur. Pes māh ki *rā*dur, *mād* lafẓında cāy-gīr olup maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ve der-ism-i Sa'yī

Çoġımış dünyāda ālām ü miḥen
Mihr-i bī-ḥadd içre gördüm anı ben

Ve der-ism-i Emīn

Ruḫı 'aksini kendüsine çeker
Oldı gird-āb kendü dīde-i ter

[211] ta'bīri, der-kenâr

Gird-āb ‘ibāretinden *āb* murādifi *mā*nuñ dönmesi irāde ḳılınmışdur, *em* olur. *Kendü dīde* ‘ibāretinden ba‘żı taṣarrufātla *‘ayn ‘ayn* ḳaṣd ḳılınup manṭūḳ-ı kelām *‘aynuñ ‘aynı em oldı* ta‘bīridür ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ḳısm-ı Sādis[212] Taṣḥīf

Taṣḥīf bir ḥarfüñ yā daḫı ziyādenüñ ṣūret-i raḳamīsini maḥv yā iṯbāt-ı noḳṭa ṭarīḳiyle taġyīrden ‘ibāretdür. İki ḳısmdur vaż‘ī vü ca‘līdür. Ammā taṣḥīf-i vaż‘ī edevāt-ı teşbīh vesāṭatıyla taġyīr olınan mevāddur ve çün ü miṯl ü mānend ve şekl ü naḳş ve bunlaruñ emṯāli elfāẓ ile īrād olınup ṣūret-i raḳamīleri taġyīr olına.

Çünānki der-ism-i Ramażān

Ol büt içün ehl-i dil zer ḳıldı beñzin zārda
Emriyā taṣvīrini çün gördiler dīnārda

Çün gör ‘ibāretinden vesīle-i taṣḥīf ile *göz* andan isti‘āre ile ḥarf-i ṣād ḳaṣd ḳılınup anuñ daḫı taṣḥīfine işāret te‘alluḳ eyleyüp *nār* murādifi *remmān* içinde cāy-gīr olmışdur. Bu mu‘ammāda taṣḥīf-i vaż‘ī taṣḥīf-i vaż‘īye vesīle olmışdur. [56a]

Ve der-ism-i Ḳāsım

Gördüm naẓar iderken rūy-ı meh-i tamāma
Her cānibinde anuñ bī-dil sevād-ı ḫāme

*Rūy-ı meh-i tamām*dan üslūb-ı inḥiṣārī ve intiḳād vesāṭatıyla ḥarf-i sīn ḳaṣd ḳılınup her ṭarafında bī-sevād-ı ḫāme ola ṭaraf-ı evvelinde sevād-ı *ḫāme cām*edür, andan terādüf ile ḳabā ḳaṣd ḳılınup bī-dil olup *ḳā*[213] olmışdur ve ṭaraf-ı āḫirinde *ḫāme*den *ḳalem* sevādı *felem* olup bī-dil ḳılınup *fem* olmışdur, andan isti‘āre mülāḥaẓasıyla ḥarf-i mīm ḳaṣd ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Sa‘dī

Ḫāl-i ḫaddüñ ḍarbıdur peydā olan ey meh-cemāl

[212] Ḳısm-ı Sādis, der-kenâr
[213] olup *ḳā*, der-kenâr

ʿĀrıżında lālenüñ dāġ-ı dil-i bī-ḫod miṣāl

Dāġ-ı dil-i bī-ḫod miṣāl ʿibāretinüñ manṭūḳı *dāġ-ı dil-i bī-dāġ-ı dil miṣāl*dür. Dāġ-ı dil-i evvelden vesīle-i ḳalb ile kelime-i *ġād* ḳaṣd ḳılınup bī-dāġ-ı dil miṣāl olmış ola yaʿnī *dāġ key*dür, dil ola *yek* olur. *Ġād-ı bī-yek* ola *ġad* olur, *miṣāl* lafẓıyla taṣḥīf ḳılınup *ʿad* olup lālenüñ ʿārıżında cāy-gīr olmışdur ki *sī*dür. Muḥaṣṣal-ı kelām-ı muʿammāyī *ʿārıżında lālenüñ ġād-ı bī-yek miṣāl* taʿbīridür, müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Receb

Ne dermānı ola aña ṭabībüñ [56b]
Çü renci bī-nihāyetdür raḳībüñ

*Çü renci*den vesīle-i taṣḥīfle kelime-i *rebci* ḳaṣd ḳılınup ḥarf-i bī nihāyet vāḳiʿ olmışdur.

Ve der-ism-i Yūnus

Naẓīrüñ yoḳ çü gördük āb u gilde
Seni naḳş eyledük biz daḫı dilde

*Sen*den murād *tū*dür, *naḳş* lafẓıyla taṣḥīf ḳılınup *yū* olup *sen* lafẓınuñ ḳalbine daḫı işāret ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Cemāl

Geşt ider dehri güneş-mānend görmez muttaṣıl
Ol meh-i ebrū-kemān ü nāvek-efgen gibi dil

Güneş-mānend ʿibāretinden terādüf ü taṣḥīf vesāṭatıyla kelime-i *yūc* ḳaṣd ḳılınup muttaṣıl olanı görmeyüp ḥarf-i cīm ḳalmışdur ve *meh-i ebrū* ʿibāretinden *ebr* ve andan *seḥāb* ḳaṣd ḳılınup *kemān ü nāvek-efgen* taʿbīriyle ḥarf-i ḥā vü elif sāḳıṭ olup *seb* ḳalduḳdan ṣoñra *gibi* lafẓıyla taṣḥīf ḳılınup *şeb* olmışdur, andan telmīḥ ve ḳısm-ı ṯānī-i tesmiye mülāḥaẓasıyla kelime-i *lām* irāde olınup *dil* lafẓıyla ḳalbine işāret ḳılınup *māl* olmışdur.

Ve der-ism-i Budaġ

Derde bulınmaz kerān Emrī pey-ā-pey irer
Çün ʿalem-i derd olur dūd-ı dil-i pür-şerer

Bir def'a *bāb*da bir def'a daḫı *dā* lafẓında kerān bulınmayup *bā* vü *dāl* ḥarfleri ḥāṣıl olmışdur ve *'alem* taḫlīlinden ḥāṣıl olan 'ayn-ı meftūḥa taṣḥīf olınduḳdan ṣoñra *derd* murādifi *elem* kelimesinüñ [57**a**] *lem*i aña tebdīl ḳılınup *aġ* olmışdur.

Ve der-ism-i Celīl

Geldi çün nıṣf-ı reh-i ġamda nihāyetde sükūn
Ceres-i dil anuñiçün başını ḳıldı nigūn

Sebīl lafẓınuñ nıṣfı ki kelime-i *sebi*dür āḫiri sākin ḳılınup ve taṣḥīf olup *şeb* olup murādifi *leyl* murāddur ve kelime-i *ceres* taḫlīl ḳılınup cīm-i meftūḥa *-res-i dil* olup ya'nī *ser* olup Celīl olmışdur.

Ve der-ism-i Cārī

Anı hīç kimse itmedi ta'bīr
Ṣafḥa-i dehr içinde nāme ile
Geldi Emrī 'ibārete yazdum
Ruḫ-ı yār üstine çü ḫāme ile

Ḫāme ile lafẓı taṣḥīf ḳılınup ḥarf-i hāsı 'ibārete gelüp *cāmeh ile* olur. Kelime-i *cāmeh*den irāde ḳılınan ḥarf-i rāyla te'līf olup *cār* olmışdur.

Ve şāyed ki bu 'ibārāt a'māl-i mu'ammāyī ile ḥāṣıl ola:

Çünānki der-ism-i Ḳurd

Ṣan rūşen oldı aḫter-i mihr semā öñinde
Yandı çü şem'-i kāfūr ol dil-rubā öñinde

Kelime-i *kāfūr*uñ şem'i yanup *kafūr*.

Ve der-ism-i Sa'dī

Ḫaṭṭ-ı reyḥān-būyuña sāḥir disem ey meh yazar
Şehr-i ruḫsāruñda gördüm bī-ḳalem ḳāġıd yazar

Kāġıd lafẓınuñ ḳalemi şikeste olup *kaġd* ḳalup *şehr*den irāde ḳılınan *sī* lafẓında nümāyān olmışdur.

Ve şāyed ki edevāt-ı [57b] taṣḥīf taġyīr-i ḥarekātla ḥāṣıl ola:

Çünānki der-ism-i Dervīş

Kitābuñ ʿārıżın açup naẓar ḳıl
Ruḫ-ı ḫūrşīdveşde ḳalma ey dil

*Kitāb*uñ evveli meftūḥ olup *ketāb* olmışdur, andan taṣḥīf mülāḥaẓasıyla *bāb* ve andan *der* ḳaṣd olınmışdur.

Ve şāyed ki taṣḥīf-i vażʿī taṣḥīf-i vażʿīye müteżammın ola:

Çünānki der-ism-i Ḥüsām

Saña çoḳ ḥürmet ider pīr-i muġān
Alasın Emrī çü sāḳīden nişān

Çü lafẓıyla *sāḳīden nişān* ʿibāreti taṣḥīf ḳılınup *sāfīden nişān* taʿbīri olur. Pes kelime-i *sā*dan *nişān*dan baʿżı taṣarrufātla ḥāṣıl olan *ḥam* lafẓında cāy-gīr olmışdur.

Ve şāyed ki taṣḥīf-i caʿlī taṣḥīf-i vażʿīye vesīle ola:

Çünānki der-ism-i Ebūbekr

Nefs-i Eyyūb ger artursa nice dāġ daḫı
Olımaz dāġ-ı dil ü derd-i derūnumca aḫī

Nefs-i Eyyūb ger ʿibāretinüñ taṣḥīfine işāret teʿalluḳ eyleyüp *naḳş-ı Eyyūbger* olmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve şāyed ki teʿlīf-i imtizācı vesīle-i taṣḥīf-i vażʿī ola:

Çünānki der-ism-i Dāʿī

Dāġuma ṭaʿne iden lāle-i bāġ
Emriyā yaḳdı hele kendüde dāġ

Kelime-i *dāġ keyy* lafẓında cāy-gīr olup *kedāġī* olmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Taṣḥīf-i Caʿlī

Oldur ki edevāt-ı teşbīh īrādiyle olmayup [58a] belki noḳṭa yā noḳṭaya ıṭlāḳ olınan elfāẓ īrādı ile taġyīr ḳılınan mevāddur. Dāne vü ḳaṭre ve ḫāl ü gevher ve bunlaruñ emṡāli.

Çünānki der-ism-i Ḥasan

Sūz-ı āhum feleki eyledi dil-teşne meger
Ki ḫasuñ jālesini kāse-i mihriyle çeker

*Jāle*den murād noḳṭadur. *Mihr*den maḳṣūd *ḫas* lafẓınuñ *sīn*idür.

Ve der-ism-i Ḥamza

Yaşumı aḫıtma ey ġam dā'imā
Gevherinden āre virür ḫod saña

*Den, ḫam*dur. Elif-i memdūde lisān-ı Türkīde ḥarf-i nidādur, kelime-i *re* münādī vāḳi' olmışdur.

Ve der-ism-i 'Ömer

Görür görmez beñin yārüñ lebinde
Bilür dil yoḳ sa'ādet kevkebinde

Gör lafẓı *-mez* kelimesinüñ noḳṭasın aḫẕ idüp *göz* olmışdur.

Ve der-ism-i 'Ömer

Yüzi mihrini eyler şām-ı zülfinde nihān her bār
Ruḫ-ı zībāsı üstinde ḳomaz ḫālin görem ol yār

*Ruḫ-ı zībā*dan ba'żı taṣarrufātla *yedi* raḳamı ḳaṣd olınup anuñ üstinde *-maz* lafẓınuñ noḳṭasın görmekle *yetmiş* olup müteżammın-ı ḥuṣūl-i ism olur.

Ve der-ism-i Budaġ

Encüm-i ḫālī ḳomışdur dāġı aḫter üstine
Maḥv idüpdür zülfi māhı geldi beñzer üstine

*Encüm-i ḫālī em*dür, andan terādüfle *yā* ḳaṣd ḳılınup dāġı aḫter üstine ḳomaḳdan maḳṣūd noḳṭayı noḳṭa üstine ḳoyup iki noḳṭa bir olmaḳdur. Pes bu taḳdīrce *yā, bā* olur ve *zülf*den [58b] *dāl* irāde olınup māhını maḥv idüp *dā* ḳalmışdur.

Ve der-ism-i Receb

Göz ucından olursam eşk-rīzān
Lebinden kendüde olur dür-efşān

Ḥarf-i rānuñ ḥuṣūli mıṣrā‘-ı evvelde ẓāhirdür. Mıṣrā‘-ı ṯānīnüñ manṭūḳı *leb* lafẓınuñ lebi raḳamīsinden dür-efşān olup *üç* ‘adedi bāḳī ḳalup ḥarf-i cīm ḳaṣd olınmışdur.

Ve der-ism-i Cemāl

Ḫayāle ger getürürise ol māh timṯālin
Ḫayāl içinde göñül zīr-i lebde gör ḫālin

Kelime-i *ḫayāl*üñ içi *yā*dur, murādifi *em*dür, ḳalb olup *mā* olmışdur. Mecmū‘ı *ḫamāl* olur, taṣḥīfine işāret ḳılınup maḳṣūd ḥāṣıl olmışdur.

Ve der-ism-i Münīr

Dil olup meftūn o cüfte ḫālden
Sīne-dāġın cüft ider ol gül-beden

Taḥlīl-i *meftūn*dan ḥāṣıl olan *mef* ḳalb ḳılınup *fem* olmışdur ki andan *mīm* murāddur ve *tūn* lafẓınuñ cüfte noḳṭasından birisi ile *sīne* murādifi *ber* lafẓınuñ noḳṭası cüft olmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i maḳṣūddur.

Ve der-ism-i Ya‘ḳūb

Bī-dilinde dürlerin cem‘ eyleyüp bī-ḥad ġafūr
Eşk diyü ad virmiş ‘āşıḳa bes bu sürūr

Ve der-ism-i Dānişī

Ḳarasın çün ḳoparam dāġ-ı dil-i bīmāruñ
Emri bir dirhemini ekdi [59a] dür-i dīnāruñ

Taḥlīl-i *dīnār*dan istiḳlāl bulan *dī* lafẓınuñ içinde *nār* murādifi *āteş*üñ bir noḳṭasın naḳṣ itmekle ism-i maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ve der-ism-i Sirāc

Devr-i sāġarla çü Emrī ele geldi bāde
Dür niṣār eyledüm üstine anuñ üftāde

Devr-i sāġar serdür ki vāsıṭa-i intiḳād i'tibār olınup anuñla ḥarf-i evvel-i kelime-i *sāġar* muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi' olup ta'yīn olındı ve *bāde* murādifi *rāḥ* lafẓınuñ üstine dür niṣār eylemekden ḥarf-i ḥāya noḳṭa gelüp cīm olmaḳ irāde ḳılınmışdur.

Maḫfī olmaya ki noḳṭa ḥarf-i rāya gelüp *zā* olmaḳ yā *ḥā*nuñ üstine ḳonup *ḫā* olmaḳ ḳābil iken *cīm* olmaġıçün noḳṭayı altına ta'yīn ḳarīne-i ism ile degüldür belki ber-sebīl-i kināyet bādeye dür niṣār olınsa dibinde ḳarār eyler, pes maḥall-i noḳṭa *dür* ta'bīriyle ta'yīn olınmışdur.

Ve der-ism-i Receb

Ol zenaḫda görmedüm bir ḫāli yirinde faḳīr
Muttaṣıl zülfeyn-i dil-ber[214] oldı Emrī perde-gīr

*Zülfeyn-i dil-ber*den murād dildür anuñla ba'de't-taṣḥīf *zenaḫ* lafẓınuñ muttaṣıl vāḳi' olan ḥarflerinüñ inḳilābına işāret olmışdur. [59b]

Ve der-ism-i Şeyḫ

Ṣandum inmiş yire yıldızlarla ḫūrşīd-i felek
Eylemiş ḳaftānın ol mihr-i kemān-ebrū binek

*Mihr*den murād *sīn* lafẓıdur, *kemān-ebrū* 'ibāretiyle tavṣīfden ḥarf-i nūnınuñ *ḥā*ya tebdīli ḳaṣd ḳılınup *sīḥ* olduḳdan ṣoñra *ḳaftān* lafẓıyla ṭarafeyni ta'yīn olınup taṣḥīfine işāret ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Feraḫ

Beni bī-ḫod görüp uyḫuda ṣanup ölse ne var

[214] dil-ber, der-kenâr

Dāmen-i zülfi meges-rān-ı ruḫ-ı ʿāşıḳ-ı zār

*Meges*den noḳṭa murāddur.

Ve der-ism-i Şaʿbān

Āfitābā sende dendānuñca dür varise ger
İkisin bir yirde göstermez ʿayān ol sīm-ber

*Āfitāb*dan murād *sīn*dür.

Ve der-ism-i İskender

Görsem ol serv-ḳadüñ sīm-berin
Döksem ayaġına eşküm güherin
Dirse miskīn yaşuñı ṭaġıtma
Eşk bī-ḫod olur āşüfte dürin

*Eşk*den eşk sāḳıṭ olup *esk* ḳalmışdur.

Ve der-ism-i Ẕātī

Gözi inṣāf mı ḳatl ide dili cānı da
Ala gevherlerini üleşe dendānı da

Cān lafẓınuñ iki noḳṭasını *-dānı* żımnında olan *den* yaʿnī ḥarf-i dāl ü nūn alup üleşmişlerdür.

Ve der-ism-i Ġıyāṯ

Emri sākin olursa gözde eger
Ser ü pāyına sen de ḳo gevher

[60a] Elif-i meftūḥa *göz* murādifi *ʿayn* lafẓında sākin olmasından maḳṣūd *ʿayān*dur, ḥarf-i evveline noḳṭa ve āḫirinüñ raḳamīsine ṣıfr vażʿ olınmaḳla ism-i maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olur.

Ve der-ism-i Ḥüsām

Dil-i müflise ḫoş gelür rūy-māl

Nitekim belā ehline eşk-i āl

*Dil*den murād *ḥaşā*dur.

Ve der-ism-i Ḫıżr

Ḫākden dirler ki eyler ẕerre peydā āfitāb
Mihrdür ey ḫūb rūyuñ sīne-i bī-dil-i türāb

Mıṣrā‘-ı evvelde āfitāb ḫākden ẕerre peydā ider diyü iddi‘ā ḳılınup ṯāniyen ḥarf-i evvel-i kelime-i ḫūb āfitāb ve *ṣadr-ı bī-dil* ki *ṣar*dur, ḫāk i‘tibār olınmışdur. Pes müdde‘ā-yı meẕkūruñ bunda ṯübūtı ya‘nī ḥarf-i ḫā *ṣar* lafẓında noḳṭa peydā eylemek ḳaṣd ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Behā

Yaşumla ṣarı yüzüm yire düşdi añla hemān
Ne nev‘ile irişür şāḫ-ı mīvedāra ḫazān

*Şāḫ-ı mīvedār*dan murād kelime-i *nihāl*dür, ḫazān irişmekle mīvesi dibine düşüp bergi ber-bād olmaḳ lāzım gelür.

Ve der-ism-i Ḫüsām

Encüm-i eşküm dökilse ṭañ mıdur ol mehliḳā
Gitdi ilk aḫşāmdan ḳopdı ḳıyāmet Emriyā

Ve der-ism-i ‘Alī

Göñüller murġınuñ ġāyet perīşān oldı aḥvāli
Nigārā gördiler ol zülfile çün dāne-i ḫāli

Gör lafẓıyla ḥarf-i lām dāne-i ḫāli **[60b]** ṭaleb eylerler, *gör* dāne-i ḫāl ile *göz* olur ki murādifi *‘ayn* murāddur. *Zülf*den murād *lām*dur, *dāne*-i ḫālī *deh*dür ki andan ḥarf-i yā ḳaṣd olınmışdur.

Maḫfī olmaya ki *dāne* lafẓı ḫālī olup kelime-i *de* ḳalur hā-yı ġayr-ı mütelaffıẓ ile *tā* ḥarf-i hānuñ telaffuẓına işāret olınmaya andan on ‘adedi ḳaṣd olınmaz. Tafṣīli ‘amel-i tebdīlde Edhem mu‘ammāsında sebḳ eylemişdür.

Ve der-ism-i Fażlu’llāh

Ḳıṣṣa-i ḥüsnüñ nihāyetsüz ṣabā
Berg-i gül üstine itdükde raḳam
Her birin bir dürlü yazmış göricek
Lāle evrāḳın ṭaġıtdı ey ṣanem

*Ḳıṣṣa*nuñ ḥarf-i āḫiri sāḳıṭ olup *berg-i gül*den irāde ḳılınan ḥarf-i lām ile te'līf olınup ve taṣḥīfine daḫı işāret ḳılınup *fażl* olmışdur. Bāḳī evrāḳ-ı lālenüñ perīşānlıġından ma'lūmdur.

Ve der-ism-i Ḳadrī

Tāb-ı ḫūrşīd-i cemāli ol mehüñ
Ḳıpḳızıl yandurdı necm-i ezheri
Der görince 'ārıżında ehl-i dil
Sāye peydā itdi dürr-i efseri

Der murādifi *fi*nüñ 'ārıżında kelime-i *dürr* cāy-gīr olup *fedrī* olmışdur ve *dürr-i efser*den murād ḥarf-i evvelinüñ noḳṭasıdur, *sāye peydā itmek*den murād noḳṭası iki olmaḳdur.

Ve der-ism-i Maḥmūd

Meclis-i şevḳüñde sāḳī 'āşıḳ-ı giryān ü zār
Dilden olmışdur miṣāl-i şem' āḫir eşk-bār

[61a] *Den* murādifi *ḫam* ḳalb olup *maḫ* olduḳdan ṣoñra ḥarf-i āḫiri *eşk-bār* olmaḳda *şem'* murādifi *mūm* lafẓınuñ ḥarf-i āḫiri teşrīk olınmışdur, raḳamīsi i'tibāriyle.

Ve der-ism-i Bektaş

Māh u Pervīn ü güneş başın virür cānā saña
Her biri mihrüñe bir gevher niṣār itse n'ola

Māh u *Pervīn* ü *güneş*den ber-sebīl-i terādüf *ay* ü *Ṣüreyyā* vü *yūḥ* kelimeleri ḳaṣd ḳılınup ḥarf-i evvelleri muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi' olup *ay*dan *yek Ṣüreyyā*dan ḥarf-i ṣā *yūḥ*dan *on* raḳamı ki bir *ṣıfr* ve bir *elif* irāde ḳılınup her birisi *mihr*den irāde ḳılınan ḥarf-i sīnüñ üstine birer noḳṭa niṣār eyleyüp *yek bek* olup ḥarf-i ṣā *tā* olup *on* raḳamından *elif* ḳalup mecmū'ı *bektā* olmışdur ve ḥarf-i sīn *şīn* olup müteżammın-ı ḥuṣūl-i ism olmışdur.

Ve der-ism-i Raḫmī

Gerçi zaḫm urmış ḫadengüñ yüregüm başına āh
Eylemiş anı belürsüz görmezem ḳılsam nigāh

Kelime-i *zaḫm yür* lafẓınuñ ḥarf-i evveliyle te'līf ḳılınup *zaḫmī* olmışdur ve *anı* żamīri zaḫm-ı ḫadenge rāci'dür. Pes kelime-i *zaḫmī* zaḫm ḫadenglerini ki noḳṭadan 'ibāretdür, görmeyicek Raḫmī olur.

Ve der-ism-i Cemāl

Şu deñlü bezmüñi geşt itdi mevsim-i gülde
Ki oldı ābile pāy-ı ḳadeḥde vü mülde

*Pāy-ı ḳadeḥ*den ḥarf-i ḥā *ābile*den noḳṭa ḳaṣd olınup *cīm* olmışdur [**61b**] ve *mül* lafẓında *elif-i memdūde bile* dimek ḳaṣd olınmışdur.

Ve der-ism-i 'Uẕrī

Ol perī-çehre güzel ḥüsnine maġrūr olup
İşiginden dil-i dīvānemüzi sürmişdür
Aña bī-ḥad gözüm āyīne ṭutupdur o meger
Baḳup ol āyinede kendüzini görmişdür

Göz murādifi *'ayn* bī-ḥadd olup *'ay* ḳalup anda *dür* lafẓı cāy-gīr olup kendüsin göre ya'nī noḳṭa görmiş ola.

Ve şāyed ki noḳṭa i'tibār olınan elfāẓ a'māl-i mu'ammāyī ile ḥāṣıl ola:

Çünānki der-ism-i Ḥāmid

Duralı ben dürd-i nūşuñ ayaġın alduḳda āh
Cāmdan dürdüñ çoġı dökildi azı ḳaldı vāh

Kelime-i *dürd*üñ çoġı *dür* lafẓıdur, andan noḳṭa irāde olınup *cām*dan düşüp *ḥām* olmışdur. *Azı ḳaldı* 'ibāretinden ḥarf-i dāl ḳaṣd olınmışdur.

Ve der-ism-i Ṣadr

Rūy-ı yārüñ ḫalḳ olupdur 'āşıḳı

Varsa anda gördiler bir ḫālıḳı

Gör lafẓı *göz, -ḳı* kelimesi *fī* olmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i ʻAlī

Ḳāmet-i bālāsı gösterdi ʻiẕārın bī-niḳāb
Gūyiyā üstinde ẓāhir eyledi serv āfītāb

-yā lafẓınuñ gūyi üstinde vāḳiʻ olup *tā* olmışdur, andan terādüf mülāḥaẓasıyla *ilā* ḳaṣd ḳılınup servi *elif*dür, āfītāba tebdīl ḳılınmışdur ki *ʻayn*dan ʻibāretdür.

Ve der-ism-i Bedr

Kenār-i çeşme-i ḥayvānda ḫaṭṭ-ı ḫıżr-ı cānānı
Nedür **[62a]** zīr-i lebinde göre ġayrı görmeyem anı

Kelime-i *nedür* zīr-i lebinde göre lebinüñ ġayrısı yaʻnī *dün* ki andan murād noḳṭadur.

Ve der-ism-i ʻAlī

Berg-i gül her bülbüle olmaz naṣīb
Her ṭaraf yansun ḳo Emrī ʻandelīb

Gül lafẓınuñ ḥarf-i āḫiri *her* olup *güher* olduḳdan ṣoñra *bülbül*den baʻżı taṣarrufātla irāde ḳılınan ḥarf-i ġayna naṣīb olmayıcaḳ *ʻayn* olur ve *ʻandelīb* taḥlīl olınup cüz'-i āḫiri *delīb* lafẓıdur, iki ṭarafı sāḳıṭ olup *lī* ḳalmışdur.

Ve der-ism-i Mezīd

Ṣanurdum eşk-i dīde baḥr-ı basīṭ imiş[215]
Dil baḥri üzre ḫūn-ı dil anı muḥīṭ imiş

Kelime-i *baḥr* taḥlīl-i ṣünā'īdür. *Baḥ* lafẓınuñ ḳalbi *ḥab*dur, *-ri* üstinde olup *zi* olmışdur ve *ḫūn-ı dil*den murād *med*dür.

Ve der-ism-i Ḳāsım

Mihr ü vefālar eyleyüp ḫastesine ṣabāḥ u şām

[215] Bu mısranın vezni aksaktır.

Mihr-i ruḫın iderdi ʿarż ol püser-i ḫuceste-nām
Kūşelerini ḳaşınuñ ʿāḳıbetinde görmedüm
Gördüm egerçi Emriyā ben meh-i çehreni tamām

Ḳaş murādifi *ḥācib*üñ kūşeleri *ḥab*dur. *Ḳaş* lafẓınuñ ʿāḳıbetinde görmedüm yaʿnī noḳṭaların görmedüm kelime-i *ḳas* olur ve muṣarraʿ-ı aḫīrde *çehr* lafẓınuñ mehi rādur, *tamām* ʿibāretiyle otuz olup ḥarf-i lāma tebdīli ḳaṣd ḳılınmışdur ki *çihil* olur.

Ve der-ism-i Ḥüsām [62b]

Ḫayāl-i ḳaddi vaṭan ḳıldı çeşm-i giryānı
Giderdi ḳanda ki buldı ḫayāl-i yārānı

*Ḫayāl-i yārān*dan murād *ḫāl*dür.

Ve der-ism-i Sinān

Gülsitān semtine esdi Emri çün bād-ı ḫazān
Derdlü bülbüllerüñ ḳalmaz biri gider hemān

Gül-i gülsitān ber-bād olup bāḳī ḳalan *sitān* lafẓından *derdlü bülbül* ʿibāretinden irāde olınan *dāġ* ki noḳṭadan ʿibāretdür, birisi cüdā ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Ḥamza

Çeşm-i bī-dil oldı Emrī eşk-bār
Döndi baḥre gördi ol nigār[216]

Çeşm-i bī-dil eşk-bār olup *ḥam* ḳalmışdur ve *baḥ* dönüp *ḥab* olmışdur.

Ve bu muʿammā her iki ḳısmı cāmiʿdür:

Çünānki der-ism-i Nūḥ

Dile uyma ki senüñ cism-i żaʿīfüñ ey cān
Bir kefen içre dil āḫir idiserdür pinhān

[216] Bu mısranın vezni aksaktır.

*Bir*den *elif* irāde ḳılınup kelime-i *kefen* içre cāy-gīr olup *kefān* olmışdur, andan taḥlīl ü taṣḥīf mülāḥaẓasıyla *ḳan* andan murādifi *ḫūn* andan ḳalb vesīlesiyle *nūḫ* irāde ḳılınup ḥarf-i āḫiri noḳṭasın ma'raż-ı zevālde göstermişdür. Bir nev' taṣarruf daḫı ḳābildür ki lafẓ-ı *kefen* taṣḥīf ile *ḳan* olup ve içine dāḫil olup *ḳan* lafẓı ḥuṣūl bulmış ola.

Ve der-ism-i Ḥamza

Kūşe-i gülşende ḳıldı lāleveş 'arż-ı 'iẕār
Yāri gördüm [63a] ḫāli bir mānend-i sebze ḫaṭṭı var

Yārüñ ḫāli *bir* olup *bār* olur, andan terādüf mülāḥaẓasıyla kelime-i *ḥaml* ḳaṣd ḳılınup ḥarf-i āḫiri *mānend-i seb* 'ibāretiyle muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi' olup *-ze* lafẓına tebdīl ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Nūḥ

Sīneme tīrüñ ṭoḳınmaz oldı kibr ü kīneden
Bu gibi maḳṣūdı geçmişdür cidāl-ı sīneden

Kelime-i *cidāl ü sīne*[217] taḥlīl-i ṣünā'īlerdür, cīm-i meksūre *dāl-ı sīneden* ḥāṣıl olan *dā-ne*den geçüp ḥarf-i ḥā olmışdur.

Ve şāyed ki taṣḥīf-i vaż'ī taṣḥīf-i ca'līye vesīle ola:

Çünānki der-ism-i Budaġ

Dili āşüfte ḳılmaġı o meh-rū çoḳdan isterdi
Ebed āşüfte olmışdur 'aceb şeklin mi gösterdi

Kelime-i *'aceb* taḥlīlinden istiḳlāl bulan 'ayn-ı meftūḥa *ceb* şekli ki *ḥab*dur, göstericek *ġayn* olur.

Ve der-ism-i Aḥmed

Olmışum yā gibi ḫam her ṭarafumda bir tīr
Ṣūret-i ḥāle naẓar eylemez ol māh-naẓīr

[217] *ü sīne*, der-kenâr

Ḫam lafẓınuñ iki ṭarafında tīrler olup ya'nī evvelinde be-tarīḳ-i isti'āre *elif* ve āḫirinde ber-sebīl-i telmīḥ *dāl* olup lafẓ-ı *aḫmed* ḥāṣıl olmışdur ve *ṣūret-i ḥāl*den taṣḥīf mülāḥaẓasıyla *ḫāl* irāde ḳılınup anuñla ḥurūf-ı ḥāṣılanuñ noḳṭasına işāret ḳılınup derece-i i'tibār sāḳıṭ olmışdur.

Ḳısm-ı Sābi' Teşbīh ü İsti'āredür

Bir lafẓuñ ẕikrinden [63b] müşābehet vāsıṭasıyla bir ḥarf yā ḥurūf-ı müte'addide irāde ḳılına be-şarṭ-ı ān ki[218] meşhūr ola yā şöyle ẓāhir ola ki meẕkūrdan maḳṣūda ẕihn sühūlet ile intiḳāl göstere.

Çünānki der-ism-i Edhem

Ḳāmeti yanında görsek ḳanda serv anda hemān
Anı ırmaġ ile idüp gözlerüñ yaşın revān

*Ḳāmet*den isti'āre mülāḥaẓasıyla ḥarf-i elif ḳaṣd ḳılınup ve 'amel-i meẕkūr vesāṭatıyla *serv*den *elif* irāde olınup *ḳan* lafẓında sākin olup *ḳan* olmışdur, andan terādüf vesīlesiyle kelime-i *dem* ḳaṣd olınup *anda hemān* 'ibāretiyle içine hā-yı meftūḥa düḫūl eyleyüp ism-i maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ve der-ism-i Bilāl

Ol ki ḳadd u ḫaddi bī-hem-tāyimiş
Serv-i bālā vü meh-i zībāyimiş

Ve der-ism-i Ḫurrem

Bend idüp ney-şekere vaṣf-ı lebüñ
Ey şeker-leb ṣıdı naḫlin ruṭabuñ

*Ruṭab*dan murād *ḫurmā*dur.

Ve der-ism-i Ḥamza

Gül-i ḥamrā-ṣıfatı ḥalḳa idüp ḳāmetini

[218] Burada "be-şarṭ-ı ān ki" ibaresi iki kere yazılmış olup biri hazfedilmiştir.

Rūy-ı cānda ḳodı dāġ-ı elem ü furḳatini

Gül-i ḥamrā ʿibāretinde ṣıfat-ı kelime *hamrā*dur, *elif*ini ḥalḳa idüp *hā* eylemişdür. *Dāġ*dan murād noḳṭadur ve *rūy-ı cān* ḥarf-i rādur, *rūḥ* mülāḥaẓasıyla.

Ve der-ism-i Ḥüsām

Sirişküñ dānesin ḫāk üzre ṣaçduñ gerçi kim ammā
O deñlü dāneden ey dīde ḳılduñ bir çemen peydā

[64a] *Dīde*den murād *çeşm*dür, noḳṭalarını *ḫāk*den irāde olınan *mīm*üñ üstine ṣaçup bir *elif* peydā ḳılmışdur.

Ve der-ism-i Ḳaya

Ġabġab üzre kākül-i ʿanber-feşān
Ṣarḳıdur dibsüz ḳuyuya rīsmān

*Rīsmān*dan *elif* irāde ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i İlyās

Görmemiş ol miṣlin āfitāb-ı pür-żiyā[219]
Nev-ʿarūs-ı māha tā meşşāṭa olmış Emriyā

Tā murādifi *ilā meşşāṭa* iʿtibār olınmaḳla eline ḳalem alup *māh*uñ yüzin yazmaḳ lāzım gelür. *Ḳalem*den murād *elif* ve *māh*uñ yüzinden maḳṣūd *sīn*dür, *sī* iʿtibāriyle.

Ve der-ism-i ʿĀdil

Serv-i bālā sāyesin iẓhār ḳılduġı zamān
İstemem yād ide ḳaddin zülfile āşüfte cān

*Serv*den murād *elif*dür, sāyesin iẓhār itdügi zamāndan kināyet ile üstine āfitāb ṭulūʿ itmesi ḳaṣd olınmışdur. Pes kelime-i *ʿā* ḥāṣıl olur ve *zülf*den baʿżı taṣarrufātla kelime-i *dāl* irāde ḳılınup *elif* ile yād olınmamasına işāret ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Ṣādıḳ

[219] Bu mısranın vezni aksaktır.

Lālezār-ı ġamda eyler dirler ey ḳaşı kemān
Çeşm-i ṣayyāduñ iki tīriyle ṣayd-ı dil nihān

*Çeşm-i ṣayyād*dan murād ḥarf-i ṣād ve iki tīrüñ birinden *elif* ve birisinden *dāl*dur ve *ṣayd-ı dil nihān*dan *ṣad* [64b] ve andan ḥarf-i ḳāf ḳaṣd ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Ḳaya

Çekilsün fitneden ḳaşuñ kemānı cānı şād itsün
Gözüñ tīrin dil-i mecrūḥumuz üzre güşād itsün

*Göz*den ber-sebīl-i isti'āre vü tesmiye kelime-i *ṣād* ḳaṣd olınup elifi *mecrūḥumuz* 'ibāretinüñ dili üzerinde güşād olmasına ya'nī meftūḥ olmasına işāret ḳılınmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Ṣāliḥ

Şol resme ḳarşu ṭurdı çeşmüñe zülf-i cādū
Görindi her ṭarafdan nıṣf-ı aḫīr-i ebrū

Çeşm ü *zülf*den be-ṭarīḳ-i isti'āre *ṣād* u *lām* ḳaṣd ḳılınup *nıṣf-ı aḫīr-i ebrū*dan murād *rū*dür, anuñla *ebrū*nuñ rūsı muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi' olmışdur. Pes ḥarf-i lāmuñ her ṭarafında rūy-ı ebrū görinmesine işāret ḳılınmışdur, evvelinde ḥarf-i elif āḫirinde *ḥā*, *ḥācib* i'tibāriyle.

Ve der-ism-i Naṣūḥ

Ḳaşından ayurmaz gözini ẓāhir dil
Olmadı çü ḫūrşīd ü mehe nāẓir dil

Taḥlīl-i *ḫūrşīd*den ḥāṣıl olan *ḫūrşī* ba'de't-taṣḥīf *ḥūrsī* olup *dü mehe* nāẓir olıcaḳ biri *rā* ve biri *sī*dür, *ḥū* ḳalur, ḳalbine işāret ḳılınup *ūḥ* olmışdur. İki ḥarf-i evveli mıṣrā'-ı evvelde *ḳaş* ve *göz*den ḥāṣıl [65a] olmışdur.

Ve der-ism-i 'Alī

Ben didüm n'içün görinmez ol meh-i zerrīn-düvāl
Didi na'leynüñ kişi ebrūların görmek muḥāl

Ve der-ism-i Cāmī, Cārī vü Cevrī ve Nāmī vü Nūrī vü Nev'ī

Emriyā görmesine ḳaşını cān virdi göñül
Gün yüzin gördi murādına 'aceb irdi göñül

Üç evvelki ismde *-sine*nüñ ḳaşın görmemekle *se* ḳalmışdur ki andan ḥarf-i cīm irāde ḳılınmışdur. Egerçi *görme* lafẓı ḥarf-i ḥāyla ḥuṣūl bulmamışdur lākin be-ḥaseb-i telaffuẓ i'tibār olınmış ve *cān*uñ göñli *elif*dür yā *vāv*dur, *rūḥ* i'tibāriyle. *Gün*den murād *mīm*dür *yevm* mülāḥaẓasıyla yā *rā*dur *nehār* ḥasebiyle yā *'ayn*dur terādüf vesāṭatıyla. Yüzinden murād *yā*dur *yūḥ* i'tibāriyle[220] ammā üç ismde ki āḫirdedür *-mesine* lafẓınuñ ḳaşın gör dimek ḳaṣd olınmışdur ki ḥarf-i nūndur.

Ve der-ism-i Ḥüsām

Oḳuñ göñlin tamām almış ḳomış öñinde ser sūzen
Müjeñ yanında ḫod ḳulaḳ ḳabardur baş eger sūzen

Oḳ murādifi *tīr*üñ ḥarf-i vasaṭı *yā*dur, tamām olıcaḳ *yā* lafẓı olur, andan *ḳavs* vesāṭatıyla ḥarf-i ḥā ḳaṣd ḳılınmışdur ki *ser-i sūzen* ile te'līf olınup *ḥas* kelimesi ḥāṣıl olmışdur ve *müje*den *elif* ve sūzenüñ ḳulaḳ ḳabardup baş egmesinden ḥarf-i mīm ḳaṣd olınmışdur.

Ve der-ism-i Ḥamza

Görüp vech-i ḥasenle [65b] ġonçe-i bāġ-ı ruḫın nā-gāh
Gül abdāl oldı çün virdi dür-i gūşın aña ol şāh

*Vech-i ḥasen ḥā*dur. *Ġonçe-i bāġ-ı ruḫ* dehendür ki *mīm* ḳaṣd olınmışdur. *Gül* murādifi *verd* abdāl i'tibār olınmışdur ki 'uryān olup dāġ ḳomaḳ lāzım gelür, pes ḥarf-i zā ḥāṣıl olur. *Dür-i gūş*dan isti'āre ile ḥarf-i hā irāde olınmışdur.

Ve der-ism-i Ḥamza

Ey dil açar mı dehen naḳş ider olsam anı ben
Al devātuñ aġzı ölçüsin ehemdür cümleden

[220] Yüzinden // i'tibāriyle, der-kenār

Kelime-i *mi*nüñ deheni *mīm*dür, açup ya‘nī feṯḥ eyleyüp *mey* olmışdur, andan terādüfle *ḫamr* ḳaṣd ḳılınup lafẓ-ı *naḳṣ* ile taṣḥīfine işāret olup *ḫamz* olmışdur. Devātuñ aġzı ölçüsinden teşbīḥ ile ḥarf-i hā irāde ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Mu‘izz

Ruḫlarında iki noḳṭa gibi nesne görinür
Göricek anları oldı müteḥarrik dil-i zār
Mihr ü māh üzre ne bu ẕerre vü seyyāre didüm
Biri femdür biri beñdür didi ḫandeyle nigār

*Fem*den murād *mīm*, *beñ*den noḳṭadur.

Ve der-ism-i ‘Īsā

Dile geldi ol ebrū-yı müşkfām
Gözüm gördi māh-ı nevi çün tamām

*Göz*den murād *‘ayn*dur. *Māh nūn*dur, tamām olıcaḳ otuz olur. Pes *nūn*, *sīy*e tebdīli ḳaṣd ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i ‘Ābid ü ‘İmād

Göz aç gör dāġ-ı ḫāli māhda gerçi degül peydā
Urupdur dāġ-ı bī-ḥadd aña līkin [66a] zülf-i ‘anber-sā

Göz aç ‘ibāretinden ‘ayn-ı meftūḥa ḳaṣd ḳılınmışdur. *Dāġ-ı ḫāli*den vesīle-i teşbīh ile ḥarf-i hā ḳaṣd olınup *māh*dan suḳūṭına işāret te‘alluḳ idüp *mā* ḳalmışdur. *Urupdur dāġ-ı bī-ḥadd aña* ‘ibāretinden murād dāġ-ı bī-ḥadd *dā*dur aña ya‘nī māha ki *lām*dur, urıcaḳ *dāl* olup ḥuṣūl-i maḳṣūdı müteżammın olur.

Ve der-ism-i İdrīs

Dile almaz daḫı adın ‘abīr-i müşk-i Tataruñ
Görürse dil eger her birini zülfeyn-i dildāruñ

*Zülfeyn-i dildā*ruñ biri *dāl*dur, *eger* lafẓı anı dil görüp *eder* olmışdur ve biri daḫı *lām*dur, ‘adedi *sī*dür, ḳalb olup *īs* olmışdur.

Ve der-ism-i Velī

Ol büt ki la'li oldı Mesīḥā muḳābili
Zülf-i dü-tāyı itdi çelīpā muḳābili

*Zülf*den murād *cīm*dür, üçdür dü-tā olup altı olmışdur ki andan *vāv* ḳaṣd ḳılınup kelime-i *çelī* anı pā muḳābili itmişdür ki serdür.

Ve der-ism-i 'Īsā

Meh-i nev gibi ḳaşın itdi terāş
Beñzer oldı ḳalender ol meh-rū
N'ola ey Emri biz de seyr iderüz
Mihr-mānend anı bī-ebrū

'Ayn kelimesiyle *anı* bī-ebrū olmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Ḫudādād

Bāġbānā dāne-i ḫālīne sen meylin görüp
Dime hergiz nef' yoḳdur ḥubb-ı ḥabb-ı ḫālde
Emri ḫod ekmişdi toḫm-ı mihr-i sīb-i ġabġabuñ
Cāy-ı dilde bitdi virdi [**66b**] her birin bir dalda

*Toḫm-ı mihr-i ġabġab*dan murād iki *ġayn*uñ iki noḳṭasıdur, noḳṭasından ḳaṭ'-ı naẓar *mihr* i'tibār olınmışdur. Pes iki noḳṭayı *ḫod* lafẓı ḥarf-i vāvuñ yirine eküp her biri bir *elif* bitürdi ammā her birin bir dalda.

Ve der-ism-i Feraḥ

Görmedi ḫālī dikenden verd-i ḫandānını çeşm
Furḳatinde birbirine urdı müjgānını çeşm

*Çeşm*den murād ḥarf-i 'ayndur, kelime-i *fur* yanında müjgānını ya'nī aġzını birbirine urup ḥarf-i ḥāya mübeddel olmışdur.

Ve şāyed ki bu elfāẓ a'māl-i mu'ammāyī ile ḥāṣıl ola:

Çünānki der-ism-i Memi

Ḫaṭı irişdi vü ḳıldı muḳarrer
Ḳıl içinde ruḫ-ı gülfām-ı dil-ber

*Ḳıl*dan terādüf mülāḥaẓasıyla *mūy* lafẓı irāde ḳılınup *ruḫ-ı gül* ʻibāretiyle ḥarf-i vasaṭı muşārün-ileyh intiḳādı *fām-ı dil-ber* irāde ḳılınan *fem* ki andan murād *mīm*dür, aña tebdīl ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Ḫurrem

Sīnemde ḥisāb eylemeyüp dāġ-ı sitemden
Bir noḳṭayı bozdı ser-i ḫāmeyle raḳamdan

*-ḳam*dan bir noḳṭa zā'il olup *fem* olmışdur.

Ve der-ism-i Dāvūd

Ḳıldı ḫāk-i der-i yāri menzil
Ḳāniʻ-i niʻmet-i derd oldı dil

*Ḫāk-i der*den murād *bāb* lafẓınuñ ḫākinden irāde ḳılınan ḥarf-i bānuñ ʻadedi *dü* lafẓıdur. *Ḳāniʻ-i niʻmet-i derd* ʻibāretinden baʻżı taṣarrufātla ḥāṣıl olan[221] ḳāmet-i *dā* ki *elif*dür, [67a] *dü* lafẓını menzil eylemişdür. Pes kelime-i *dāv* ḥāṣıl olup *dā* lafẓından bāḳī ḳalan ḥarf-i dāl ḥurūf-ı ismden maḥsūbdur.

Ḳısm-ı Ṣāmin Aʻmāl-i Ḥisābī

Resā'il-i efāżılda beş üslūb üzere meṣṭūrdur ammā bu muʻammālaruñ ḳā'ili Emrī Çelebi'nüñ ṭabʻ-ı vaḳḳād ve ẕihn-i naḳḳādından siyāḳata müteʻalliḳ baʻżı taṣarrufāt-ı bedīʻa iḫtirāʻı vāḳiʻ olmışdur, anları aʻmāl-i ḥisābīye ilḥāḳ eyleyüp üslūb-ı siyāḳatla taʻbīr olınmaḳ münāsib görilmişdür. Pes aʻmāl altı ḳısmdur:

Ḳısm-ı Evvel Üslūb-ı Ḥarfīdür

Bir ḥarfüñ yā daḫı ziyādenüñ īrādından ʻadedi irāde olına ḥuṣūl-i isme muvāfiḳ taṣarruf içün.

[221] ḥāṣıl olan, der-kenâr

Çünānki der-ism-i Çākī

Yār şimdi bī-ḥisāb itsün ʿitāb
Çep olursa ġāyeti ide ḥisāb

Ve der-ism-i Ḥüseyn

Tek gidersin o cefā-ḫū girih-i ebrūsın
Rāżıyuz görmeziseñ ḫāl-i ruḫ-ı dil-cūsın

*Ebrū*dan vesīle-i istiʿāre ile ḥarf-i nūn, andan üslūb-ı ḥarfī ile *ḫamsīn* ḳaṣd ḳılınup *girih* lafẓıyla ḥarf-i mīmi muşārün-ileyh intiḳādı vāḳiʿ olup derece-i iʿtibār sāḳıṭ olmışdur.

Ve der-ism-i Zāhid

Meclisde cām u gül mi yā oldı mı āşikār
Şekl-i meh-i tamāmile ʿaks-i ʿiẕār-ı yār

*Şekl-i meh-i tamām*dan telmīḥ ü ḳısm-ı şānī-i tesmiye ve taṣḥīf [67b] vesāṭatıyla *zā* lafẓı ḳaṣd ḳılınup *ʿaks-i ʿiẕār-ı yār*dan intiḳād mülāḥaẓasıyla ḥarf-i yā ve üslūb-ı ḥarfī vesāṭatıyla kelime-i *deh* ve ḳalb vesīlesiyle *hed* lafẓı irāde ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Seyyid

Emri nām-ı nigārdan ġāfil
Oldı nām-ı nigār ḥāṣıl-ı dil

Ve der-ism-i Receb

Emrī sevinür ġamı fulānuñ
Eylerse mekān dilinde anuñ

Kelime-i *s*eden üslūb-ı ismī ile ḥarf-i cīm ḳaṣd ḳılınup elif-i memdūdenüñ dilinde mekān eylemişdür yaʿnī *elif*den üslūb-ı ḥarfī ile *bir* irāde ḳılınup ḳalb ile *rib* olur.

Ve der-ism-i Selīm

Bańa añmañ ebr-i ẓulmet-bār u mihr-i rūşeni
Rūy-ı zībāsı vü zülfi bī-ḫod itmişdür beni

Zī üslūb-ı ḥarfī ile kelime-i *seb*‘ ḳaṣd kılınup ḥarf muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi‘ olup ḥarf-i lām ile te’līfine *bāsı* ‘ibāretiyle işāret ḳılınup kelime-i *sel* ṣaḥīfe-i vücūdda nümāyān olduḳdan ṣoñra *zülf*den ber-sebīl-i isti‘āre vü tesmiye kelime-i *cīm* irāde olınup *bī-ḫod* ‘ibāretiyle ḥarf-i cīm derece-i i‘tibārdan sāḳıṭ olmışdur.

Ve der-ism-i ‘Alī

Bülbül-i bī-çāre bī-ḥad yandı gülden ḥāṣılı
Bulmadı āḫir o şeydā bir şeh-i ‘ādil dili

*Bülbül*den be-ṭarīḳ-i terādüf ‘*andelīb* ḳaṣd ḳılınup *bī-çāre bī-ḥad*den ba‘żı taṣarrufātla *bī-çār* irāde olınup muḥaṣṣal-ı kelām-ı mu‘ammāyī ‘*andelīb-i bī-çār* ‘ibāreti olup ḥarf-i dāl [68a] mertebe-i suḳūṭda ḳılınmışdur ve *gül* lafẓınuñ ḥāṣılı ki *kāf*dan *yigirmi* ve *lām*dan otuz ‘aded irāde eylemek üslūb-ı ḥarfī ve mecmū‘ından *elli* ‘adedin ḳaṣd eyleyüp andan ḥarf-i nūn irāde eylemek üslūb-ı ismī olur. Pes ḥarf-i nūn daḫı sāḳıṭ olup ‘*alīb* bāḳī ḳalmışdur, ḥarf-i aḫīrinüñ suḳūṭı *bulmadı āḫir* ‘ibāretinden ta‘yīn olınmışdur.

Ḳısm-ı Ṣānī Üslūb-ı İsmīdür

A‘dāddan bir ‘adedüñ ismin naẓmda īrād eyleyüp ‘adedin irāde eylemekden ‘ibāretdür, anda taṣarruf şarṭıyla.

Çünānki der-ism-i Ḥasan

Alup deryā-yı ḥüsninüñ kenārın
Ṣalar çün zülfi şest alur şikārın

*Çün zülf*den isti‘āre vü taṣḥīf vesāṭatıyla ḥarf-i ḥā ve *şest*den iştirāk ü üslūb-ı ismī mülāḥaẓasıyla *sīn* ḳaṣd ḳılınduḳdan ṣoñra *alur şikārın* ‘ibāretinden ḥarf-i nūn irāde olınmışdur zīrā şestüñ şikārı māhīye münḥaṣırdur.

Ve der-ism-i Yaḥyā

Nāmuñı yād iden cihān içre
Leb-i ḥūrī alur dehān içre

Kelime-i *dehān* taḥlīl mülāḥaẓasıyla *deh* lafẓınuñ cem‘i i‘tibār olınmışdur.

Ve der-ism-i Bedr

Gerçi geldi devrüñ altı üstine līkin göñül
Kār-ı ʿaşḳa şöyle meşġūl oldı kim aña degül

Kelime-i *devr*de altı *vāv*dur **[68b]** altı üstine gelüp *vedr* olup *göñül* ʿibāretiyle *vāv*uñ raḳamīsinüñ ḳalbine işāret ḳılınup ḥarf-i bāya tebdīli ḳaṣd ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Cemāl

Dimedüñ ḥālüñ ne bir gün oldı ey Türk-i Çigil
İki hefte muttaṣıl kesr üzre zülfeyn içre dil

*İki*den ḥarf-i bā *heft* lafẓından *zā* ḳaṣd ḳılınup kesr üzere muttaṣıl olup *biz* ʿibāreti ḥuṣūl bulmışdur ki terādüf ile andan kelime-i *mā* irāde ḳılınmışdur, pes *zülfeyn*den ḳaṣd olınan *cīm* ü *lām*uñ içinde cāy-gīr olmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Şücāʿ

Ḫaṭṭ-ı müşkīnüñ ṣanup muġberr olur māh-ı münīr
ʿĀrıżında sen mehüñ görürse ey dil-ber ʿabīr

ʿĀrıż-ı *meh* ḥarf-i şīndür, *şehr* iʿtibāriyle ve *-se* lafẓından ḥarf-i cīm ḳaṣd olınmışdur ve *ʿabīr* lafẓı taḥlīl olınup ʿayn-ı meftūḥa üzerinde *bīr*den ḳaṣd ḳılınan elif teʾlīf olınmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve şāyed ki ism-i ʿaded aʿmāl-i muʿammāyī ile vücūd-gīr ola:

Çünānki der-ism-i Ġıyāṯ

Ṣayd idüp zülfi duzaġıyla yine
ʿAndelībi ol gül-i nāzük-beden
Geh ser ü pāyın ṣıdı gāhī dilin
Ḳıldı ol ġarībi nīm-ten[222]

*ʿAbdelīb*den terādüf ü iştirāk ve üslūb-ı ismī ve ḳısm-ı ṯānī-i tesmiye mülāḥaẓasıyla **[69a]** lafẓ-ı *ġayn* ḳaṣd ḳılınup ḥarf-i evvelin meksūr ve āḫirin isḳāṭ eylemege işāret olınup *ġıy*

[222] Bu mısranın vezni aksaktır.

lafẓı ḥāṣıl olmışdur ve *gāhī dilin* ʻibāretinden kināyet ü intiḳād mülāḥaẓasıyla *elif* lafẓınuñ ḥarf-i vasaṭı muşārün-ileyh intiḳādı vāḳiʻ olup ṣınmış yaʻnī meksūr olmış olup *elif* ḳılınmışdur ve *nīm-ten* ʻibāretiyle defʻa-i āḫirde *biñ* ʻadedi tanṣīf ḳılınup ḥarf-i ṣā ḥāṣıl olmışdur, maḳṣūd biʼt-temṯīl *elif* lafẓınuñ ber-sebīl-i kināyet ḥuṣūlidür.

Ve der-ism-i Caʻfer

Gerçi ḫūrşīdle meh-i bī-dīl
Çoḳ gözetdiler ol ruḫ-ı alı
Biri gördi vü görmedi birisi
Ruḫı üzre sitāre-i ḫālī

Ḫūrşīd baʻżı taṣarrufātla ḥarf-i ʻayn ve *meh-i bī-dil*den *ḳar* irāde ḳılınup ḥarf-i ʻayn ruḫı üzre sitāre-i ḫālī görmişdür yaʻnī sitāre-i tehī ki *s*edür, andan üslūb-ı ismī ile ḥarf-i cīm ḳaṣd ḳılınup *ʻayn*uñ üstine gelüp *caʻ* olmışdur ve *ḳar* lafẓı ruḫı üzre sitāre-i ḫālī görmeyüp *fer* olmışdur.

Ve der-ism-i Budaġ

Dilā çün el ire dāmān-ı ḳadd ü zülf-i cānāna
Elüñ çek serv ü sünbülden ayaḳ başma gülistāna

Çün el ʻibāretinden kelime-i *bed* ḳaṣd olınmışdur. **[69b]** *Dāmān-ı ḳad*den ḥarf-i elif irāde ḳılınmışdur, *bālā* iʻtibāriyle ve teʼlīflerine daḫı işāret teʻalluḳ idüp kelime-i *bedā* ḥāṣıl olmışdur ve *dāmān-ı zülf*e daḫı el irüp *elif* olmışdur ki maḳṣūd biʼẕ-ẕikrdür.

Ve der-ism-i Veled

Görürsem rūy-ı māhı mihr-mānendin görürem ben
Dile baḳsam velīkin Emriyā kendün görürem ben

*Rūy-ı māh*dan şīn-i meftūḥa irāde ḳılınmışdur, *şehr* iʻtibāriyle ve *mihr-mānendin*den ḥarf-i şīn telmīḥ ü taṣḥīf mülāḥaẓasıyla baʻdeʼt-teʼlīf *şeş* olmışdur ki maḳṣūd biʼt-temṯīldür. *Dile baḳsam kendün görürem* ʻibāretinüñ manṭūḳı *dili dil görürin* taʻbīridür, müteżammın-ı ḥuṣūl-i maḳṣūddur.

Ve der-ism-i Memi

Şevḳ-i ruḫuñla yüz yumaz oldı gül-ābla
Gül ʻārıżını jāle ḳo yusun şarābla

Jāle murādifi *çih, gül* lafẓınuñ ḥarf-i evvelin yuyup *çihil* ʻibāreti ḥāṣıl olmışdur ki murād *mīm*dür ve *mey* lafẓıyla teʼlīfine daḫı işāret olınmışdur.

Ve der-ism-i Ḳaya

Nāṣiḥā ḳo pendi bulmışdur görüp yārüñ yüzin
Ġāyet-i derd üzre bī-ḥad ṣābir āḫir kendüzin

Kelime-i *ṣābir* taḥlīl ḳılınduḳdan ṣoñra *ṣā* lafẓı bī-ḥadd olup derdüñ āḫiri üzre gelüp *ṣad* ʻibāreti ḥāṣıl olur ki maḳṣūd biʼt-temṣīldür [**70a**] ve *bir* ki *elif*dür, kendüyi āḫir görüp iki *elif* ḥāṣıl olur, andan on bir raḳamı ḳaṣd ḳılınup *yā* lafẓınuñ ḥuṣūline vesīle olmışdur.

Ve der-ism-i ʻÖmer

Meded bī-pā vü ser oldum diyü itme dilā efġān
Ser ü pāyuñdan ey bīmār geç bī-mihrdür yārān

Bīmār lafẓınuñ ser ü pāyı bā-yı meksūre ile rā-yı sākinedür ki *bir* olur, andan murād *elif*dür, *bīmār*dan sāḳıṭ olup *bīmer* ʻibāreti ḳalmışdur ki *bī-mihrdür* taʻbīriyle *bī*si *ʻayn*a tebdīl ḳılınmışdur yāḫud kelime-i *bīmer*üñ ḥarf-i bīsi *ʻayn*a mütebeddil olup *yārān* ʻibāretiyle ḥarf-i yā maʻraż-ı zevālde vāḳiʻ olmışdur.

Ve der-ism-i ʻAṭā

Ay yüzinüñ öñinde çün başın
Ḳodı zülf-i müşevveşü'l-bālı
Baḳıcaḳ ol ser-i zülfüñ[223]
Her yañesinde noḳṭa-i ḫālī

*Ser-i zülf*den ḥarf-i zānuñ raḳamı ki *yedi* raḳamıdur irāde ḳılınup ṭaraf-ı evvelinde noḳṭa olup *yetmiş* raḳamı ḳaṣd ḳılınmışdur ki murād ḥarf-i ʻayndur ve ṭaraf-ı āḫirinde lafẓ-ı

[223] Bu mısranın vezni aksaktır.

noḳṭa ḫālī olup *nüh* olmışdur ki maḳṣūd bi't-temṣīldür, andan üslūb-ı ismī ve tesmiye mülāḥaẓasıyla *ṭā* lafẓı ḳaṣd ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Zeyn

Sipihri āteşi az dūdı çoḳ bir ḳara ev gördüm
İrüp çün şeb ʿayān oldı ḳaşınsuz māh-ı nev gördüm

[70b] *Çün şebʿ*den murād taṣḥīf mülāḥaẓasıyla *sebʿ*dür, andan üslūb-ı ismī ile ḥarf-i zā ḳaṣd ḳılınmışdur ve kelime-i *-yān*dan *ḳaşınsuz* ʿibāretiyle ḥarf-i nūn sāḳıṭ olup *yā* bāḳī ḳalmışdur.

Ve der-ism-i ʿĪsā

Ṣıdı ḫūrşīdi māh-ı sīmāsı
Nāmdār oldı rūy-ı zībāsı

*Rūy-ı zī*den üslūb-ı ḥarfī ile kelime-i *heft* ḳaṣd ḳılınup *nāmdār* ʿibāretinden maḳṣūd *nām* murādifi *ad* ile teʾlīfidür ki *heftād* olup üslūb-ı ismī ile ḥarf-i ʿayn irāde ḳılınup rūy-ı kelime-i *zī* aña tebdīl ḳılınup *ʿī* olduḳdan ṣoñra *bāsı* ʿibāreti ile encām bulmışdur.

Ṭıbāʿ-ı selīme ve eẕhān-ı müstaḳīme ḫafī degüldür ki *nāmdār oldı rūy-ı zī* ʿibāretinden *heftād* lafẓı ḥāṣıl olmaz belki *ad heft* lafẓı vücūd-gīr olur zīrā *nām rūy-ı zī*den muḳaddem īrād ḳılınmışdur mādāmki taʿdīm ü teʾḫīrine işāret teʿalluḳ itmeye tertīb-i ẕikrī iʿtibār olınur. Pes bu muʿammāda *rūy-ı zī nāmdār oldı* taʿbīr olınmış olsa tertīb-i ẕikrī ḥasebiyle kelime-i *heftād* ḥāṣıl olurdı.

Ḳısm-ı Ṯāliṯ Üslūb-ı İḥṣāyī

Bir ʿadedüñ aḥvāl ü evṣāfınuñ ẕikrinden ol ʿadedi irāde eylemekden ʿibāretdür.

Çünānki der-ism-i Bedr

Görüp alayıla bir arada [71a] ʿāşıḳlarını
Didi üç kerre ıraḳdan sürüñüz ekṯerini

*Iraḳ*dan murād *dūr* lafẓıdur, üç defʿa ekṯer sāḳıṭ olmışdur.

Ve der-ism-i Tatar Ḥüseyn

Ol ki ʿaşḳ ehline bir ḳara belādur zülfi
Naẓar itdüm aña üç kerre dü-tādur zülfi

-dur lafẓınuñ *dāl*ı zülfle muşārün-ileyh intiḳādı vāḳiʿ olup *dü-tā* ʿibāretiyle bir defʿa iki *tā*ya tebdīl olup *Tatar* olmışdur. Ṣāniyen ʿadedi dörtdür, dü-tā olup sekiz olmışdur. Bir defʿa daḫı *zülf*den *lām* ḳaṣd ḳılınup ʿadedi otuzdur, dü-tā olup altmış olmışdur ki murād *sīn*dür.

Ve der-ism-i Naṣūḥ

Geçerdi Sāmirī siḥr içre māhir
Gözinde kendü żaʿfın buldı āḫir

Manṭūḳ-ı kelām *gözinde göz ve āḫiri kendü żaʿfın buldı* pes *göz*den istiʿāre ile ḥarf-i ṣād ve andan *neved* ḳaṣd ḳılınup anuñ içinde *ṣād* olup *naṣūd* olduḳdan ṣoñra ḥarf-i āḫiri dāldur, ʿadedi dörtdür, żaʿfın bulıcaḳ sekiz olup *ḥā*ya mübeddel olur.

Ve der-ism-i Vecdī

Gözlerüm ḥüzniyle yaşın al iderler her biri
Rūy-ı yār üzre şümār-ı ḫāl iderler her biri

*Gözler*üñ birinden *çeşm* ve birinden daḫı *ʿayn* irāde ḳılınup noḳṭaların şümār eylemekde *ḥüzni* lafẓı anlara teşrīk ḳılınmışdur. Pes *çeşm*üñ noḳṭası altı *ʿayn*uñ üç *ḥüzni*nüñ [71b] dörtdür, andan *vāv*[224] ü *cīm* ü *dāl* ḳaṣd ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Ṣıdḳī

Dilegüm budur ey Ḫudā-yı kerīm
Kötürüm ola raḳīb başı dü-nīm

Ve der-ism-i Dervīş

Ṣubḥ-dem bāġ-ı vefāda bülbül-i şeydāñile
Seyre gitmişken giyinüp gül gibi rengīn libās
Döndüñ ey gül yaş içinde oldı nā-peydā dirīġ

[224] andan *vāv*, der-kenâr

Heftümīn ṭāḳ-ı zeberced-ḳubbe pīrūze-esās

*Devr-i gül derv*dür, *verd* i‘tibāriyle. *Yaş* lafẓınuñ içinde *zeberced-ḳubbe pīrūze-esās* ‘ibāretinüñ heftümīn ṭāḳı nā-peydā ola ya‘nī yedinci ṭāḳı ki *esās* lafẓınuñ elif-i ṣānīsidür, *yaş*dan sāḳıṭ olup *yeş* ḳalmışdur.

Ḳısm-ı Rābi‘ Üslūb-ı İnḥiṣārīdür

Andan ‘ibāretdür ki bir ma‘dūduñ bir ‘aded-i mu‘ayyene ḥaṣrı meşhūr ola anı bir vechle īrād eyleyeler ki ẕihn ol ‘adede intiḳāl eyleye.

Çünānki der-ism-i Yaḥyā

O zībā ṭıfl içün māhı se-pāre eyleyüp kātib
Yazup zülfi sevādın anda ġayra olmamış ṭālib

*Māh*dan üslūb-ı inḥiṣārī ile otuz ‘adedi irāde ḳılınup üç pāre eyleyicek *üç on* olur ki andan üç *yā* ḳaṣd ḳılınup anlaruñ içinde *zülfi sevādı* derc olınmışdur ki *ḥā*dur, *cīm*üñ muṣaḥḥafı olmaḳ i‘tibāriyle.

Ve der-ism-i Üveys

Göklere ṣalmazdı peyk-i āhı dil
Emriyā görseydi [72a] ger ol māhı dil

Ol lafẓınuñ māhı *lām*dur, ‘adedi *sī*dür, ḳalb ḳılınup *īs* olmışdur.

Ve der-ism-i Receb

Gördüm mehi bir ṭaġ eteginde ḳatı maḥzūn
Çıḳmış o ṭaġuñ başına ammā ki diger-gūn

*Ṭaġ*dan murād *cebel*dür, *meh*den üslūb-ı inḥiṣārī ile ḥarf-i lām ḳaṣd ḳılınup āḫir-i *cebel*den evveline naḳl eyleyüp diger-gūn olmasına işāret olınmışdur ya‘nī ḥarf-i *rā*ya tebdīli ḳaṣd olınmışdur.

Ve der-ism-i Selīm

Zülfüñ çü çekmedi aşaġa kendü dāmenin
Gösterdi kendüde feleküñ māh-ı rūşenin

*Zülf*den ber-sebīl-i isti'āre vü tesmiye kelime-i *cīm* ḳaṣd ḳılınup *kendü* 'ibāretiyle ḥarf-i evveli ki *cīm*dür, muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi' olup ba'żı taṣarrufātla *se* lafẓına tebdīli irāde olınup dāmenin aşaġa çekmemekle ser-i *sīn* ile *īm* ḥāṣıl olup *māh*dan üslūb-ı inḥiṣārī ile irāde ḳılınan ḥarf-i lām anda cāy-gīr olmışdur.

Ve der-ism-i Ḫalīl

Şeb-i tārīkdür o zülf-i siyeh
Encüm-i ḫālīdür muḳārin-i meh

Ḫālī lafẓınuñ encüminden murād ber-sebīl-i telmīḥ *ḫā* vü *lām* ü *yā*dur, *mirrīḫ* ü *zuḥāl* ü *müşterī* mülāḥaẓasıyla. *Meh*den üslūb-ı inḥiṣāriyle irāde ḳılınan *lām* ile te'līfi ḳaṣd ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Cemāl ü Celāl [72b]

Nedür bu zīver-i encüm gelürler bir yire ẓāhir
Benüm māh-ı 'araḳ-rīzümle Emrī māh ḫod āḫir

*Māh*dan üslūb-ı inḥiṣārī ile otuz 'adedi ḳaṣd ḳılınup '*araḳ-rīz* 'ibāretiyle raḳamīsinden ṣıfrı zā'il olup üç ḳalup andan ḥarf-i cīm irāde ḳılınduḳdan ṣoñra *māh ḫod āḫir* 'ibāretinden ba'żı taṣarrufātla kelime-i *māl* yāḫud *lāl* ḳaṣd ḳılınmışdur.

Ṭıbā'-ı selīme ve eẕhān-ı müstaḳīme pūşīde olmaya ki üslūb-ı inḥiṣārīde bir ma'dūduñ 'aded-i mu'ayyene ḥaṣrı vācib olup teḫallüfi cā'iz olmamaḳ lāzım degüldür belki maḳṣūd şöhretidür meşelā *māh*dan üslūb-ı inḥiṣārī ile otuz 'adedi irāde olınur. Bu muḳarrerdür ki *māh*uñ otuza inḥiṣārı yoḳdur, gāh otuz gāh yigirmi ṭoḳuz vāḳi' olur ve *sāl*den daḫı üslūb-ı inḥiṣārī ile üç yüz altmış 'adedi irāde olınur, bu ẓāhirdür ki hīç muvāfiḳ vāḳi' olmayup dā'imā teḫallüf ider. Zīrā sāl-i ḳameriyye üç yüz elli beş gündür ve sāl-i şemsiyye üç yüz altmış beş gündür ve küsūrı daḫı vardur.

Ve der-ism-i Cāmī

Lāle gibi dilde dāġum nice ḳılmayam 'ayān
Meh-'iẕārından pey-ā-pey eyledi ḫālin nihān

*Meh*den üslūb-ı inḥiṣārī ve ḳısm-ı ṣānī-i tesmiye vesāṭatıyla kelime-i *lām* ḳaṣd ḳılınup ḥarf-i evvelinüñ raḳamīsinden ṣıfr nihān olup *cīm*e [73a] tebdīl ḳılınup *cām* olmışdur. Bir def'a daḫı *meh* lafẓınuñ *mīm*inüñ raḳamīsinden ṣıfr nihān olup dört ḳalup ḥarf-i dāla tebdīli ḳaṣd olınmışdur ki *deh* olur, andan ḥarf-i yā irāde ḳılınmışdur.

Maḫfī olmaya ki *deh* lafẓı ḥurūf-ı ismden degüldür vesā'iṭdendür telaffuẓa muvāfiḳ ʻavārıżıyla riʻāyeti vācibdür. Pes *meh* lafẓınuñ *mīm*inden raḳamīsi ḳaṣd ḳılınup ve andan ṣıfr sāḳıṭ olup dört raḳamı ḳalup andan ḥarf-i dāl irāde olınmışdur, ḥarekāt ʻavārıżdandur, bidāyete ḳā'im olmaz. Pes *meh* lafẓında *mīm*üñ feṭḥası *mīm* rütbe-i ḥarfīden sāḳıṭ olup bu ḳadar taṣarrufātdan ṣoñra tekrār ḥarflük mertebesine gelüp *dāl* olınca ṯābit olup *dāl*a ʻavdet itmek mümkin olmaduġı ʻuḳalāya maʻlūmdur.

Ve şāyed ki bu elfāẓ aʻmāl-i muʻammāyī ile ḥuṣūl bula:

Çünānki der-ism-i Ḥüseyn

Tīr-i ġamzeñden göñül vehm eyler ey meh muttaṣıl
Gösterürsün çün ser-i zülf emn olur evhām-ı dil

*Zülf*den ber-sebīl-i istiʻāre ḥarf-i cīm andan be-ṭarīḳ-i ḳısm-ı ṯānī-i tesmiye lafẓ-ı *cīm* andan be-mülāḥaẓa-i intiḳād ḥarf-i cīm andan be-vesāṭat-ı taṣḥīf ḥarf-i ḥā irāde ḳılınmışdur ve kelime-i *emn*de *ev*den murād *em*dür, *hām-ı dil*den ḫāṣıl olan *māh*a tebdīli murāddur [73b] ki *sīn*dür. Pes kelime-i *sīn* ḫāṣıl olur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Ḫamza

Mehe mirrīḫ anuñçün ḥamle eyler ṣanma aḫtervār
Diger-gūn oldı māh ol ḥamleden idüp ʻaraḳ iẓhār

Mādde-i ism *ḥaml*edür.

Ḳısm-ı Ḫāmis Üslūb-ı Raḳamīdür

Erḳām-ı hendesīden baʻżısınuñ īrādından bir ʻadede intiḳāl gösterilmeden ʻibāretdür ki ol raḳam ol ʻaded içün taʻyīn olınmış ola.

Çünānki der-ism-i Ḳaya

Faḳīr göñlini yazmaz ebed ḳalem şimdi
Dil-i ekābir olursa olur raḳam şimdi

*Dil-i ekā kāf*dur, *-bir* olup üç *elif* olmışdur ki *yüz on bir* raḳamıdur.

Ve der-ism-i Ḳaya

Ṭaş dime ḳalb-i yāre olur şikeste-ḫāṭır
Nāzük olur ziyāde Emrī dil-i ekābir

Ve der-ism-i Ḳaya

İrişüp ʿārıż-ı gülfāmuña ḫaṭṭ-ı jengār
Ruḫuñuñ ḫālini bir bir giderür āḫir-i kār[225]

*Ruḫ*dan murād *yüz*dür, andan *ḳāf* irāde ḳılınmışdur. Bir defʿa ṣıfrın giderüp on ve bir defʿa daḫı bir olur.

Ve der-ism-i Ḳaya

Üç kez anuñ ʿiẕārı üzre naẓar
Ḳıldum evvelde görmişüm iki ḫāl
Ṣāniyen ḫālinüñ birin gördüm
Ṣālişen hīç görmedüm n'ola ḥāl

ʿİẕār-ı *an elif*dür.

Ve der-ism-i Ḳaya

Gūy u çevgāniyle ol şāh oynadı
Sīne meydānında anca oyunı [**74a**]
Tā ḫam-ı çevgānını ṣındurdı gāh
Gāh düşürdi aşaġa gūyını

Tā lafẓınuñ ḫamın ṣındurıcaḳ iki noḳṭa ile bir *elif* ḳalur ki *yüz* raḳamıdur, andan *ḳāf* irāde ḳılınmışdur ve bir defʿa daḫı *tā* noḳṭaların aşaġa düşürüp *yā* olmışdur.

[225] Burada "kār" kelimesi iki kere yazılmış olup mana ve vezin gereği biri hazfedilmiştir.

Ve der-ism-i Ḳaya

Ay yüzi üstinde tā ḫāl itdi peydā ol ṣanem
Didi her ne vechile ḳābilse it bundan raḳam

*Ay yüzi elif*dür, anuñ üstinde *tā ḫāl* ‘ibāreti olıcaḳ *tā-ḫālā* ḥāṣıl olur. Bunda raḳama ḳābil olan *tā*nuñ iki noḳṭasıyla *elif*dür ki *yüz* olur ve bir daḫı *ḫā*nuñ noḳṭasıyla *elif*dür ki *on* olur ve bir *elif* daḫı müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Ḳāsım

Pāy-ı zülfe sīmden dil ḳıldı varın çün niṣār
Eylemiş anı raḳam peyveste çeşm-i eşk-bār

*Pāy-ı zülf fā*dur, *sīm* lafẓınuñ dilinüñ raḳamı bir noḳṭa ile bir *elif*dür, aña peyveste olmaḳla Ḳāsım olur.

Ve der-ism-i Bekr Çelebi

Yüzüñden burḳa‘uñ açıldı gördüm ey büt-i tersā
Ruḫuñ üstinde geh üç ḫāl ü geh zülfeyn-i ‘anber-sā

*Büt*üñ ruḫı *bā*dur, raḳamīsi üstinde üç ḫāl olıcaḳ biri *biñ* lafẓı ikisi ṣıfr iki yüz olup *bekr* olur. Bir daḫı *bī* lafẓınuñ üstinde iki zülf ki *cīm* [74b] ü *lām*dur, cāy-gīr olmışdur.

Ve der-ism-i Zāhid

Döksün diriseñ dīdelerüm eşk-i terini
‘Aynüm döke her biri olanca güherini

‘Aynüm lafẓınuñ ḥurūfınuñ raḳamīlerinden ṣıfrları sāḳıṭ olup maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ve der-ism-i Ḫıżr

Cefā dāġın eker ol lāle-ruḫsār
Ḫaṭardur ḳorısa üstine tekrār

Ḫaṭar lafẓınuñ diline iki noḳṭa ḳonmışdur.

Ve der-ism-i Ḫalef

O serv içün özine muttaṣıl geçine elif
Elif çekerse ḳo bir dāġ üstine ʿārif

*Serv*den baʿżı taṣarrufātla kelime-i *elif* ḳaṣd olınup *elif*ine muttaṣıl geçine yaʿnī eger sīne *elif* çekerse bu şekl olur " ٨الف " fi'l-cümle sekiz raḳamı ḳaṣd olınmaġa ḳābil olur.

Ve der-ism-i Veys

Bülbülüñ başı vü hem göñli döner
Jāle ṣanma kim çemende ḳay ider

*Bülbül*üñ başı *bā*dur, raḳamīsi ḳalb olup altı olmışdur ki andan *vāv* murāddur ve *hem göñli döner* ʿibāretinden baʿżı taṣarrufātla *elif* lafẓınuñ vasaṭınuñ ḳalbi irāde olınmışdur ki *īs* olur ve bir vechle daḫı ḳābildür ki *hem* lafẓınuñ kalbi *meh* olur, andan üslūb-ı inḥiṣārī ile *sī* ḳaṣd olınup dönicek *īs* olur ammā bunda müsāmaḥa vardur.

Ve der-ism-i Ṣadr

Ġabġabuñ bir ṣāf ṭop āyīnedür her ṣubḥ u şām
Gösterür her cānibi bir dür leṭāfetde [75a] tamām

Leṭāfet lafẓında tamām olan yaʿnī ism-i ḥarf-i ṭādur, andan ṭoḳuz raḳamı ḳaṣd ḳılınup her ṭarafında bir *dür* peydā ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Ṣadr

Ne revādur k'ola hem-rāh raḳīb-i ker ü kūr
Ṭarafeyn-i ser-i rāhuñda ṭura bī-dil dūr

*Ser-i rāh*dan ḥarf-i ṭā ḳaṣd olınmışdur, *ṭarīḳ* iʿtibāriyle. *Dūr-ı bī-dil*den murād *dür*dür, taṣarrufāt-ı mā-ʿadā muʿammā-yı sābıḳ gibidür.

Ve der-ism-i ʿÖmer

ʿİẕār-ı yārda ḫāliyle zülf-i pīç ü ḫamın
Debīr-i ṣunʿ raḳam ḳılmış vü ṣımış ḳalemin

Kelime-i *ʿiẕār*da zülfden murād ḥarf-i ẕāldür, noḳṭasından ḳaṭʿ-ı naẓar *dāl* iʿtibār olınup raḳamı üzerine noḳṭa mülāḥaẓa ḳılınup ḳırḳ olmışdur, andan *mīm* irāde olınup *ʿimār* lafẓı ḥuṣūl bulmışdur. Bāḳī taṣarrufāt maʿlūmdur.

Ve der-ism-i Feṯḥī

Serv hevāsında olanlar müdām
Ṭutdılar ol ḳāmet öñinde maḳām

Serv lafẓınuñ hevāsında bir feṯḥ ve bir cezmdür. *Ḳāmet*den murād *elif*dür, anuñ üstinde *feṯḥ* lafẓı ve cezm ki *elif*le *on* olur, andan ḥarf-i yā irāde ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Zeyn

Yād idüp ol ġonçefemüñ dişlerin
Dökdi yire dīde ʿAden gevherin

[75b] *Dīde* murādifi *ʿayn* ḥarf-i evvelinüñ raḳamīsinden ṣıfrın döküp yedi ḳalmışdur ki *zā*dur.

Ve der-ism-i Nūr

Çāk itdi ol gül yaḳasın çün ṭavr-ı mestān üstine
Ceyb-i ḳabādan düşdi iki tügme dāmān üstine

*Ḳabā*dan murād *şevb*dür, ceybi ḥarf-i evvelidür, dāmānı āḫiri. Pes ḥarf-i ṣānuñ iki noḳṭası *bā*nuñ raḳamīsi üzerine gelüp müteżammın-ı ḥuṣūl-i maḳṣūd olmışdur.

Ve der-ism-i Caʿfer

Zülf ḫod ḫālin ruḫı üstinde görmişdür dilā
Olsa māh ʿārıż-ı yār üzere āşüfte n'ola

Zülf lafẓında zülf *lām*dur, raḳamīsinüñ noḳṭası *zā*nuñ raḳamīsinüñ üzerine gelüp yetmiş olup *ʿayn* olmışdur *lām üç* ḳalup *cīm* olup *ʿacf* olmışdur. *Māh*dan ḳaṣd olınan ḥarf-i rānuñ āşüfte ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i ʿOṯmān

Zülfi kim bī-ḫoddur oldur ḥoḳḳa-bāz-ı bezm-i cān

Dāmeninde mühre gizler eyler alnında ʿayān

*Zülf-i bī-ḫod*dan kināyet mülāḥaẓasıyla kelime-i *züf* ḳaṣd ḳılınup ḥarf-i fānuñ raḳamīsinüñ[226] noḳṭasını gizleyüp *z*ānuñ raḳamīsi üzerinde ʿayān eyleyicek bu yetmiş olup *ʿayn* olur, ol sekiz ḳalup *ṣemān* olur.

Ve der-ism-i Ḥabīb

Feleküñ bildi fenāsını ḥabāb
Gördi kendü [76a] lebi üstinde ḥabāb

Manṭūḳ-ı kelām *ḥab-āb lebi üstinde ḥabāb gördi* taʿbīridür. *Ḥabāb*dan murād ṣıfrdur, *āb*uñ *elif*i ṣıfr ile on olur.

Ve der-ism-i Bālīşāh u Veysī

Bu ser-i bī-dil ü dil-i bī-ser
Dostum ḫāk-i rāhuñı ister

Bī lafẓınuñ seri *b*ādur, raḳamīsi iki raḳamıdur ḳalb olup altı raḳamı olur, andan *vāv* irāde ḳılınmışdur ve *dil-i bī-ser* ḥarf-i lāmdur ki *sī*dür ve Bālīşāh isminde kelime-i *bī*nüñ seri *dil* murādifi *bāl* lafẓına tebdīl ḳılınup *bālī* olmışdur ve *dil-i bī-ser*den murād *ṣā*dur, *ḥaṣā* iʿtibāriyle.

Ve der-ism-i Şāh

Felek bu ḫaste dilüñ bilmeye ḥisāb-ı ġamın
Yazarsa rūyına peyveste gün gibi raḳamın

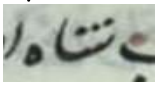
*Gün gibi*den murād terādüf ü taṣḥīf ü tesmiye mülāḥaẓasıyla ḥarf-i ġayndur, raḳamı üç noḳṭa ile bir *elif*dür, *se* lafẓınuñ *sīn*ine muttaṣıl yazılup [ ][227] olmışdur.

Ve der-ism-i Ġanī

Sā'il olsañ levḥ-i rūyumda ne yazduġın müjem

---

[226] raḳamīsinüñ, der-kenâr

[227]

Şānı bī-mihr imiş itdüm ḳādir olduġum raḳam

Şānı lafẓınuñ ḥarf-i evveli ki *şīn*dür, *bī-mihr* ʻibāretiyle noḳṭalarından ḳaṭʻ-ı naẓar zevāline işāret olınup üç noḳṭa [76b] ve *anı* lafẓı bāḳī ḳalmışdur. *İtdüm ḳādir olduġum* ʻibāretinden üç noḳṭa ile *elif* raḳam iʻtibār olınup andan ḥarf-i ġayn irāde ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Ṣabrī

Kirpiküñle ġamzeñ öldürmek dilerler bī-dirīġ
Sīne-i bī-dilde Emrī işte zaḫm-ı tīr ü tīġ

*Sīne*den ber-sebīl-i terādüf *ṣadr, bī-dil*den ber-vech-i tebdīl *ṣabr* ḳaṣd ḳılınup *işte zaḫm-ı tīr ü tīġ* ʻibāretinden on raḳamı ḳaṣd ḳılınmışdur. Zīrā zaḫm-ı tīr ü tīġ ṣıfr u *elif*e müşābihdür ammā *sīne-i bī-dilde* ʻibāretindeki *-de* lafẓı kederden ḫālī degüldür.

Ve der-ism-i Perī

N'ola ey ḳaşı kemān başına aġdısa peri
Gördi zaḫmını oḳuñ birle ḳanadında perī

Yā taḥṣīli muʻammā-yı sābıḳdan maʻlūmdur. Perīnüñ ḳanadı *per*dür, ḥarf-i yā anda cāy-gīrdür.

Ve der-ism-i Şücāʻ

Mey-i ḥamrā lebin ẕikr itdügi ān
Olur cāmı da aġzından dür-efşān

Kelime-i *cāmı* taḥlīl-i ṣünā'īdür, *mı da* lafẓınuñ aġzı *mīm*dür, raḳamīsinden dür-efşān olup *dīde* olmışdur, andan murād *ʻayn*dur.

Maḫfī olmaya ki üslūb-ı inḥiṣārīde mesṭūr olan Cāmī muʻammāsında *deh* taḥṣīlinde beyān olınan iʻtirāż bu muʻammāda *dīde* taḥṣīlinde ẓāhirdür.

Ḳısm-ı Sādis [77a] Üslūb-ı Siyāḳatdur

Bir ḥarfüñ īrādından ʻadedi vesāṭatıyla resm-i siyāḳatın irāde eylemekden ʻibāretdür beşarṭ-ı ān ki siyāḳat lafẓı meẕkūr ola.

Çünānki der-ism-i Ḥāmid

Ne ḫarc itdise naḳd-i eşkden Emrī o ḥażretsüz
Siyāḳatla yazupdur ġam ʻiẕārında nihāyetsüz

*Ġam*dan ber-sebīl-i terādüf *hem* ḳaṣd ḳılınup ʻiẕārı *hā*dur, siyāḳatı " حا " şeklidür. Pes *ḥām* olur, kelime-i *-da* nihāyetsüz ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Sāḳī

Yüzüm ṣafḥasında yaşum dökdügi
Ruḳūm-ı cefāsını ol ʻişve-bāz
Göricek didi Emri var sen bunı
Siyāḳatla naḳd-ı vefā üzre yaz

Vāv-ı meftūḥanuñ ʻadedi altıdur, siyāḳatı bu şekldür " ساه " bir noḳṭa ile. Zīrā ḳāʻide budur ki eger naḳdüñ ḥisābında resm-i siyāḳat yazılsa āḫirlerinde birer noḳṭa ḳorlar, eger naḳd degülse ḳomazlar. Pes bu maḥalde naḳd işāreti vardur noḳṭa noḳṭa ḳonmışdur. Pes *fā*dan irāde ḳılınan *fī* üstinde yazıcaḳ ol noḳṭa *fī*nüñ noḳṭasını cüft idüp Sāḳī olur.

Ve der-ism-i ʻİmād

Ṣafḥa-i ʻārıż-ı dildārda ḫaṭṭ-ı siyehi
Eyleyüp mihri raḳam yazdı siyāḳatla mehi

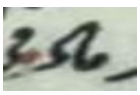
*Mihr, ʻayn*dur. *Meh*den murād ber-sebīl-i telmīḥ ḥarf-i rādur, resm-i siyāḳatı bu şekldür [ ][228] fi'l-cümle [77b] kelime-i *mād* irāde ḳılınmaḳ ḳābil olur.

Ve der-ism-i ʻAlī

Ḫaṭı ne deñlü göñüller ḳılursa āvāre
Siyāḳatını yazar muttaṣıl rūḫ-ı yāre

*Ruḫ-ı yā*rüñ siyāḳatı " عا " şeklidür ruḫ-ı yāre muttaṣıl yazılıcaḳ *ʻAlī* olur. Bu muʻammāda ratḳ u fatḳ ʻameli daḫı cārīdür.

Ve der-ism-i Ebu'l-beḳā

228

Zülf-i nigāra ʻāşıḳ olaldan ʻavām-ı nās
Ṭūmār-ı hey'etinde yazar mār-ı hey'etin
Evbāş-ı bī-nihāye göñül zülf-i dil-berüñ
Yanında ṭutsa ṭañlama resm-i siyāḳatın

*Evbāş-ı bī-nihāye*nüñ ḳalbine işāret teʻalluḳ eyleyüp *ebvā* olmışdur. *Zülf-i dil-ber*den murād ḥarf-i dāldur siyāḳatı [ ][229] budur, *resm* ʻibāretiyle taṣḥīf ḳılınup l-beḳā (**لبقا**) olmışdur.

Aʻmāl-i Tekmīlī

Üç ḳısmdur te'līf, isḳāṭ, ḳalb. Ammā te'līf iki ḳısmdur ittiṣālī vü imtizācī ammā te'līf-i ittiṣālī eczāyı biri biri ile terkīb eylemekden ʻibāretdür ne ān ki ẓarfiyyet ü maẓrūfiyyet ṭarīḳiyle ola ve imtizācī ber-sebīl-i ẓarfiyyet ü maẓrūfiyyet eczānuñ cemʻinden ʻibāretdür.

Te'līf-i İttiṣālī

Çünānki der-ism-i ʻAlī

Gice meh ʻarṣa-i ḥüsn içre cümle encümi seçmiş
Olup ardınca rūy-ı yār yitmiş öñine geçmiş

Ve der-ism-i Ḥasan

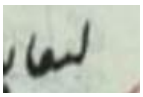
Vāy eger ʻaks-i ruḫuñ dīdemde peydā olmaya
Ṭalʻat-i mihr-i dıraḫşān yā ola yā olmaya

Ve der-ism-i Ḥasan

Dīde kim mihr-i ruḫ-ı yārile bīnā olmaya [78a]
Yā ola mihr-i cihān-ārāyıla yā olmaya

Bu iki muʻammāda *yā*dan *ḳavs* iʻtibāriyle ḥarf-i ḥā ḳaṣd ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Fevrī

229

Gördi serv-i ser-firāzı bī-ḫod olmış didi yār
Kimseye dik gelmege Emrī bunuñ ne cānı var

Serv-i ser-fi-rā gördi ‘ibāretinden tebdīl ü te’līf vesāṭatıyla kelime-i *fevr* irāde olınmışdur, *-zı* bī-ḫod olup ḥarf-i yā bāḳī ḳalmışdur.

Ve der-ism-i Selīm

Zülfin ṭaġıtdı ol meh şol resme sīne sīne
Her tār-ı zülf ucından görindi sīm-i sīne

*Zülf*den murād *sī*dür, her ḥarfi tārdur. Ḥarf-i evveline *sīm-i sīne* ‘ibāretinden ber-sebīl-i taḫlīl ü intiḳād ü terādüf ü tebdīl ḥāṣıl olan *lām* muttaṣıl olup *sel* lafẓı vücūda gelmişdür ve ḥarf-i ṯānī-i *sīne* ki *yā*dur, ‘ibāret-i meẕkūreden be-ṭarīḳ-i intiḳād ü isḳāṭ irāde ḳılınan *mīm* peyveste olup kelime-i *īm* ẓuhūra gelmişdür.

Ve der-ism-i Ḥabīb

Eşkde gel bu nüh ḳıbābı gör
Rūy-ı baḥr üzre var ḥabābı gör

Ḥabābı ‘ibāretinden kelime-i *ḥabī* ḥāṣıl olmışdur.

Ve şāyed ki te’līf-i ittiṣālī müteżammın-ı kināyet ola:

Çünānki der-ism-i Cemāl

Ḳabż-ı māl itmege ‘uṣṣāḳdan ol māh-cebīn
Ḫaṭṭını kātib idüp zülfini ḳılmışdur emīn

*Zülf*den murād *cīm*dür, *emīn* i‘tibār olınmışdur.

Ve der-ism-i Selmān [78b]

Mihr ü māhı şem‘dān bil ḳılsa ol māhuñ ‘ayān
Ḳāmet ü ruḫsār u zülfi şem‘ ü şu‘leyle duḫān

*Mihr ü māhı*dan murād *sīn* ü *nūn*dur ki *şem‘dān* i‘tibār olınmışdur. *Māhuñ* ḳāmet ü ruḫsār u zülfi *elif* ü *mīm* ü *lām*dur, *şem‘* ü *şu‘le* vü *duḫān* i‘tibār olınmışdur. Pes tertīb

bi'l-kināye ḳaṣd ḳılınup şem'dān içinde şem' olup üstinde şu'le daḫı üstinde duḫān olmaḳ üzere müretteb olmışdur.

Ve der-ism-i Süleymān

Dür-i pāk-i maḥabbet baḥr-ı cāndan çün 'ayān oldı
Güneş kef meh hemān gevher-niṣār-ı baḥr-ı cān oldı

Güneş ve *meh*den murād *sīn* ü *lām*dur, *kef* i'tibār olınmışlardur. *Ān* lafẓı gevher-niṣār-ı baḥr ya'nī ṣadef-i *yemm* farż olınmışdur.

Ve der-ism-i Ayaz

Sürmedür ḫāk-i derüñ çeşmümde līk ey serv sen
Sürmeyi gözden siler 'ayyārsın pür-mekr ü fen

*Serv*den murād *elif*dür ve *'ayn* lafẓınuñ içindeki ḥarf-i yā ḫāk-i der ile muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi' olup *sürme* i'tibār olınmışdur. Pes *ey serv sen sürmeyi gözden silersin* 'ibāretiyle *elif, 'ayn*uñ *yā*sını alup *ay* olup *'ayn 'an* ḳalup *ez* olmaḳ irāde ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i [79a] Naṣūḥ

Görmemişdi dil ü dīde o mehüñ ḫānelerin
Gördi çün ḫūb maḳāmın ḳodı aşaġa serin

Çün ḫūb 'ibāretinden ber-sebīl-i taṣḥīf ü terādüf ü iştirāk ü tesmiye ḥarf-i nūn ḳaṣd olınmışdur, *maḳāmın*dan kināyet mülāḥaẓasıyla *ṣū* lafẓı irāde ḳılınup *naṣū* olduḳdan ṣoñra *ḳodı aşaġa serin* 'ibāretinden ba'żı taṣarrufātla ḥarf-i ḥā ḳaṣd olınmışdur.

Ve şāyed ki edevāt-ı te'līf a'māl-i mu'ammāyī ile ḥāṣıl ola:

Çünānki der-ism-i Nāṣir

Biri dir ehline çoḳ naḳş geçmiş
Yazup her yirde taṣvīr-i nigārı
Naẓar ḳıldum ṣanem ḳurıyı ḳalmış
Görüp her cānibinde naḳş-ı yāri

Ṣanem ḳurımaḳdan *-nemi* zā'il olup ḥarf-i ṣād bāḳī ḳalmışdur, anuñ her cānibinde naḳş-ı *yā* göricek ḥarf-i rī ya'nī evvelinde *nā* ve āḫirinde *bā* görüp *nāṣ bā-rī* olur, müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Ḥüsām

Zülfüñüñ bir ḳılında çıḳdı hezār
Çü görindi ḥisāb-ı dil tekrār

Kelime-i *ḥisāb* taḥlīl olınup *ḥis* lafẓından ṣoñra *āb-ı dil* tekrār olup ya'nī bir def'a āb-ı dil *bā*dur, bir def'a daḫı *āb* murādifi *mā* ḳalb olup *ām* olmışdur. Pes *ḥis* bā-*ām* 'ibāreti[230] ḥāṣıl [79b] olmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Cemāl

Dil çekdi senüñçün ey sehī-ḳadd
Kūh-ı ġam içinde āh-ı bī-ḥadd

*Āh-ı bī-ḥadd āb*dur, andan ber-sebīl-i terādüf *mā* ḳaṣd olınup *kūh* murādifi *cebel*de ḳarār eyleyüp *ce be-māl* 'ibāreti ḥāṣıl olmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Te'līf-i İmtizācī

Çünānki der-ism-i Sa'dī

'Ābid-i ḫuşk zülf-i yār içre
Döndi ḫuffāşa leyl-i tār içre

'Ābid-i bī-āb sī içinde ḳarār eylemişdür.

Ve der-ism-i Kemāl

Menzili nā-dānlaruñ ḳaṣr-ı neşāṭ-engīzdür
Bize cāy ey dil miyān-ı āb u ḫāk-āmīzdür

*Biz*den *mā, āb u ḫāk-āmīz*den *gil* irāde ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Ḫurrem

[230] 'ibāreti, der-kenār

Doymayup ol ḳaşları yānuñ cefāsı tīrine
Dil derinden gitmişiken yine geldi yirine

Derin lafẓınuñ ḥarf-i vasaṭı ma'raż-ı ḫafāda olup *den* ḳalup andan ber-vech-i terādüf *ḫam* irāde ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Dāvūd

Dirāz ola 'ömri o şāh-ı cihānuñ
Dilā dād gördüm vezīrinde anuñ

Vāv-ı meftūḥa *dād* lafẓında *elif*üñ zīrinde vāḳi' olmışdur.

Ve der-ism-i Kelāmī

Yaḳmaduḳ dil ḳomaz ol māh-ı cemīl
Dāġ-ı 'aşḳa zülfin eylerse fetīl

*Dāġ, key*dür.

Ve der-ism-i Rüstem

Çerḫ bir zendürür [**80a**] ṣadāḳati yoḳ
Gör dil-i merde istiḳāmeti yoḳ

Ve der-ism-i Sinān

Ey māh-ı nev senüñ de var gibi bir zevālüñ
Gerdūn-ı kūy-ı yāre ṭurmaz gelür gidersin
Noḳṣānuñ añlamazsın ol āfitāb-rūya
Her kūşeden işāret-i ebrūyla idersin

Ve der-ism-i 'Abdu'rraḥīm

O cān gördi ki mihriyle dilüñ içi ṭaşı birdür
Tamām iẓhār idüp zülfin beñin gizler 'aceb sırdur

*Mihr*den murād *'ayn* ve *dil* lafẓınuñ içi ve ṭaşrası bir ola ya'nī içinde bir *elif* olup *dāl* olur ve ṭaşrasında *bir* lafẓı olup mecmū'ı 'abdu'r (**عبدالر**) olur, mıṣrā'-ı ṣānī bāḳī ḥurūfuñ ḥuṣūli ẓāhirdür.

Ve der-ism-i Hemdem

Leblerinden ṣora gitmiş cānı dil
Gördüm Emrī ġamda derdi ḳanı dil

Ġam murādifi *hem* lafẓında *dem* ḳalb ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Memi

Yanup olmazdı ḳara olmasa ger
Āteş-i mihre dil-i mehde maḳar

Dil-i mehde ʿibāretinde *dil*den murād *bāl*dur, anuñ mehi *lām*dur, *de* lafẓına tebdīl ḳılınup *bāde* olmışdur, andan *mey* irāde olınup āteş-i mihre maḳarr olmışdur ki *mīm*dür.

Ve der-ism-i ʿAlī

Yār olupdur şemʿ ü meh Emrī şeb-ārālıḳda çün
Āfitābı sür gider gündüzden olur dehre gün

Meh sī şemʿ lafẓı anuñ ile teʾlīf ḳılınup *şemʿ-sī* olup *şeb*den murād *lām*dur, aralıḳda **[80b**] olup *şemʿlesī* ḥāṣıl olur, *şems* lafẓını isḳāṭ eyleyicek murād ḥāṣıl olur.

Ve der-ism-i Dervīş

Laʿlin añup bezme bir yaş dökdi yine çeşm-i ter
Bāde kendü ṣāfı ol yaşı göñül daḫı eker

*Bā*dan murād *dü* lafẓıdur. *Bāde*nüñ ṣāfı *rā*dur, *rāḥ* iʿtibāriyle *dü* içinde olup *derū* olmışdur ve *ol yaşı göñül* ʿibāretinde *yā* ḥarf-i nidā, kelime-i *-şı* münādīdür, *ol* emrdür, *ḳalb ol* diyü ḫitāb olınmışdur.

Ve der-ism-i İbrāhīm

Yol ki kendün anda ol şeh ʿarż ider
Āfitāb u meh ḳor ancaḳ ānda ser

Yol murādifi *sebīl*de *rāh* lafẓı ḳarār eyleyüp *sebrāhīl* ʿibāreti ḥāṣıl olmışdur. Pes *āfitāb meh ancaḳ serlerin ḳor* taʿbīrinden kendüleri maʿraż-ı zevālde olup yirlerinde serleri ḳalmaḳ

ḳaṣd olınmışdur. Ḥarf-i sīn sāḳıṭ olup yirinde *āfītābuñ* seri ḳalur ki *elif*dür, *lām* daḫı derece-i ufūlde olup yirinde *meh*üñ seri ḳalur.

Ve der-ism-i Dervīş

Bāde dirmiş lebin gör dil-i ser-ḫoşı
Emmek ister hemān dil-ber-i mehveşi

Kelime-i *dü* ḥuṣūli Dervīş-i sābıḳ beyān olınmışdur, mā-'adāsı *ser-ḫoş* taḫlīlinden ḥāṣıl olur. Dil-i *serḫ u şı* ya'nī kelime-i *serḫ*üñ dili *rā*dur ve *-şı* lafẓınuñ ḳalbi *īş*dür, *rīş* olur. Pes *rīş* lebin *dü* içinde dirmiş. [81a]

Ve der-ism-i Zekeriyyā

Çerḫ-i rūy-ı ḫāldārınuñ dilā āyīnevār
'Aksidür içinde gösterdügi māh-ı dāġdār

*Māh-ı dāġdār*dan ber-vech-i telmīḥ ü taṣḥīf ü tesmiye *zā* lafẓı ḳaṣd ḳılınup kendü gösterdügi kendünüñ 'aksidür ya'nī kendü *māh-ı dāġdār*dur anuñ 'aksi *dāġ-ı māhdār* olur. *Dāġ*dan murād *key*dür, māhdār olıcaḳ *kerey* olur, *zā*nuñ içinde olıcaḳ Zekeriyyā olur.

Pūşīde olmaya ki *māh-ı dāġdār*uñ 'aksi *dāġ-ı māhdār*dur ammā *dāġ-ı māhdār kerey* olmaz zīrā ḥarf-i rā *key* lafẓınuñ içine dāḫil olmaġa ẓarfiyyet ma'nāsı yoḳdur belki *keyer* olup te'līf-i ittiṣālī efrādından maḥsūb olur, fe-te'emmel.

Ve der-ism-i Şehdī

Nāveküñden ḫalāṣ müşkildür
Hedefi çün derūne-i dildür

*Derūne-i dil*den murād *lām*dur, ḳalb i'tibāriyle andan *sī* ḳaṣd olınup *çün* ile taṣḥīf olınup *şī* olduḳdan ṣoñra *fī* lafẓıyla *hed* 'ibāretine ẓarf vāḳi' olmışdur. Manṭūḳ-ı kelām *hed fi-çün-sī* ta'bīridür ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür ammā mülemma' vāḳi' olmış.

Ve der-ism-i Rüstem

Dimişdüñ çeşmüme pāyına yüz biñ dür niṯār eyle
Görürseñ ey göñül dāmān-ı yārümde şümār eyle

Yā murādifi *ev* lafẓınuñ dāmānı *vāv*dur, kelime-i *-rüm* içinde şümār eyleyicek Rüstem olur. Zīrā *vāv*uñ ʿadedi *sit*dür. **[81b]**

Ve der-ism-i ʿOs̱mān u ʿUmrān

Felek bu eşk-i bī-pāyān içinde
İçi yoḳ mīvedür ʿummān içinde

*İçi yoḳ mīve*den murād *s̱er* lafẓıdur, *s̱emer* iʿtibāriyle. *ʿUmmān* içine düşicek ṣu üstine gelüp nıṣfı görinür, nıṣfı ṣu içinde görinmez. Pes *ʿummān* lafẓınuñ içinde ḥarf-i s̱ā görinürse ʿOs̱mān, *rā* görinürse ʿUmrān olur.

Ve der-ism-i Süleymān

Eyleyince o meh nihān yüzini
Gördi zülf içre dil hemān yüzini

*Zülf*den ber-vech-i istiʿāre vü üslūb-ı ḥarfī *sī* lafẓı irāde olınup anuñ içinde kelime-i *hemān* ḥarf-i evvelini ḳalb eylemişdür yaʿni ḥarf-i hā ki *beş*dür ḳalb olıcaḳ *şeb* olup *lām* ḳaṣd ḳılınmışdur. Bu muʿammāda ʿamel-i tebdīlde Edhem muʿammāsında olan iʿtiraż ẓāhirdür.

Pūşīde olmaya *sī* lafẓınuñ içinde *hemān* lafẓı ḥarf-i evvelin ḳalb eyler, kendüsi āḫirine lāḥiḳ olur.[231]

Ve der-ism-i Ādemī

Çün ḫayāl-i ʿārıżuñla göñlümi ḫoş eyledüm
Gelmişiken berg-i gül yāda ferāmūş eyledüm

*Berg-i gül*den murād ḥarf-i dāldur, *verd* iʿtibāriyle. Yāda gelüp yaʿnī *yā* murādifi *em* lafẓında olıcaḳ *adem* olur ve *ferāmūş eyledüm* ʿibāretinden *yāddan giderdüm* taʿbīri irāde ḳılınup ḥarf-i dāl *yād*dan gidicek *yā* ḳalup müsemmāsı ḳaṣd olınur.

Ve der-ism-i Ādemī

Geçdi sünbül geldi gül anuñla dil-ḫoş eyledüm

[231] Pūşīde // olur, der-kenâr

Yüzin añdum dil-berüñ zülfin ferāmūş eyledüm

Yüzin añdum [82a] *dil-berüñ* ʿibāretinden *dil-berüñ dālını yāda getürdüm* taʿbīri ḳaṣd ḳılınup bāḳī taṣarrufāt muʿammā-yı sābıḳdaki gibidür.

Ṭıbāʿ-ı selīme ve ẕihān-ı müstaḳīme ḫafī olmaya ki bu iki muʿammāda *añdum* lafẓından *yāda getürdüm* ve *ferāmūş eyledüm*den *yāddan giderdüm* taʿbīrleri irāde olınmaḳ ẓāhir budur ki ʿamel-i terādüf efrādından degüldür. Zīrā taʿrīfinüñ bunlara şümūli yoḳdur ve kināyet aḳsāmından olmaduġı daḫı ẓāhirdür. Ḳısm-ı evvel-i kināyeden olmaduġı *añdum* ʿibāretinüñ mefhūmı içün *yāda getürdüm* terkībi mevżūʿ degüldür belki ʿaksdür. *Añdum* kelimesi *yāda getürdüm* ʿibāretinüñ mefhūmı içün vażʿ olınmışdur ve *yāddan giderdüm* daḫı *ferāmūş eyledüm* mefhūmı içün mevżūʿ degüldür belki ʿaksdür, fe-teʾemmel.

Ve der-ism-i Selmān

Ẓāhir olmazsa gözüñ yaşında ʿaks-i rūy-ı yār
Ey göñül sen de gülüñ yapraġını ṣal ṣuya var

Sen lafẓınuñ içinde *ṣu* murādifi *māya* gül yapraġını ṣalıcaḳ ḥarf-i lām *mā*nuñ üstine gelür.

Ve der-ism-i ʿUbeydī

Görüp her cānib-i zülfinde bende mihr-i ruḫsārın
Bu gözden ḫˇāb gitmişdür görelden bendenüñ kārın

İsm-i maḳṣūd her mıṣrāʿdan müstaḳil istiḫrāc olınur. Mıṣrāʿ-ı evvelde *bende*den *ʿabd* ḳaṣd ḳılınup *zülf dāl*dur, anuñ her cānibinde mihr-i ruḫsārı ki ḥarf-i yādur *yūḥ* iʿtibāriyle, anı görmişdür ve mıṣrāʿ-ı ṯānīde *gözden* [82b] *ḫˇāb gitmişdür* ʿibāretinden kināyet ile *bīdār* olması yaʿnī *bī ṭutıcı* olmaḳ ḳaṣd ḳılınmışdur ki *ʿab* olur. *Görelden bendenüñ kārın* ʿibāretinden maḳṣūd mıṣrāʿ-ı evvelde *dāl*uñ iki ṭarafında *yā* görmekdür, bunda daḫı anuñ ḥuṣūli irāde ḳılınmışdur.

Ve şāyed ki vāsıṭa-i ẓarfiyyet aʿmāl-i muʿammāyī ile ḥuṣūl bula:

Çünānki der-ism-i Aḥmed

Ḳoparur başuma bir gün ḳıyāmet

Meded āḫir o māh-ı serv-ḳāmet

Meded lafẓınuñ ḥarf-i āḫiri māh-ı serv olup *meder* olmışdur ve *ḳāmet*den *elif* ve *elif*den *eḥad* ḳaṣd olınup me-der-eḥad ʻibāreti olmışdur, müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Sinān

Çü nādirsin didüm zülfini açdı
Cemālinden cihāna nūr ṣaçdı

Nādirsin ʻibāretinüñ zülfi *dāl*dur, meftūḥ olup *nā-der-sin* olmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve şāyed ki te'līf-i imtizācīye kināyet vesīle ola:

Çünānki der-ism-i Kemāl

Tīre ṭutma ḳalbüñi kesb-i ṣafā-yı ẕāt idin
Māhı ḳo ey yār kendüñe güli mir'āt idin

Yār māhın ḳoyup *yā* ḳalduḳdan ṣoñra murādifi *em, güli* mir'āt idinüp *güli*üñ içinde ʻaksin görmişdür.

Ve der-ism-i Mecdī

Ṣūfiyi meclisde ḥażır bil daḫı
Bāde mir'ātına nāẓir bil daḫı

Daḫ lafẓını mir'āt-ı meye nāẓir göricek ṣūretinüñ ʻaksi görinür. [83a]

Ve şāyed ki her iki ḳısmı cāmiʻ ola:

Çünānki der-ism-i Ḫusrev ü Ḳāsım

Ḳan içinde muttaṣıl sīne oḳuñ peykānını
İstedi bulmadı āḫir virdi naḳd-i cānını

Ḫarf-i sīne tīr peykānı *rā* muttaṣıl olup *ḳan* murādifi *ḫūn* içine giricek *ḫasrūn* olur yāḫud *sīne sehm*üñ *mīm*i muttaṣıl olup *ḳan* içine giricek *ḳāsımen* olur, āḫirlerin bulmayıcaḳ maḳṣūd ḥāṣıl olur.

Ve şāyed ki te'līf-i imtizācī ittiṣālīye vesīle ola:

Çünānki ism-i Cemāl

Var ümīdüm ki ide 'arż-ı cemāl
Yāre 'arż olınursa mā-fi'l-bāl

-se mā-fi'l-bāl 'ibāretinde *mā bāl* lafẓına giricek *bā-māl* olup *se bā-māl* olur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i maḳṣūddur.

İsḳāṭ

Bir lafẓdan bir ḥarfüñ yā daḫı ziyādenüñ 'adem-i i'tibārından 'ibāretdür. Bu daḫı iki ḳısmdur isḳāṭ-ı 'aynī vü isḳāṭ-ı miṣlīdür.

İsḳāṭ-ı 'Aynī

Menḳūṣ menḳūṣun minhüñ żımnında ta'yīn olınup derece-i i'tibārdan sāḳıṭ ola.

Çünānki der-ism-i Mesīḥ

Görmedi gün miṣlin oldı bī-dil ol
N'ola dehri gezse menzil menzil ol

*Gün*den murād *şems*dür, miṣli ḥarf-i şīndür ve *yūḥ* daḫı bī-dil olmışdur.

Ve der-ism-i Memi

Ḫūrşīde ṭutdı burḳa' gīsū-yı şeb-miṣāli
Görmek yüzinde ey dil oldı[232] muḥāl ḫāli

Ḥarf-i mīm *-mek yüzi*nden ḥāṣıl olmışdur **[83b]** ve kelime-i *muḥāl* ḫālī olup *mül* olup murādifi *mey* irāde ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Mezīd

Müdde'ī olan çün isteye cān ġamzesi[233]
Ṭutamaz gerden k'ura bir tīġ-i bürrān ġamzesi

[232] Burada "oldı" kelimesi iki kere yazılmış olup mana ve vezin gereği biri hazfedilmiştir.
[233] Bu mısranın vezni aksaktır.

Kelime-i *-mez, gerden* murādifi *cīd*le te'līfden ṣoñra tīġ urup serini ġalṭān itmişdür.

Ve der-ism-i Ṭāhir

Geldi ol māh üç kez evvelde
Gizledi bizden iki ruḫsārın
Ṣāniyen cebhesin nihān itdi
Ṣālişen ʿarż ḳıldı dīdārın

Māh lafẓınuñ *mā*sı *biz* ʿibāretiyle muşārün-ileyh intiḳādı vāḳiʿ olup *naḥnu* lafẓına tebdīli ḳaṣd ḳılınup *naḥnuh* olduḳdan ṣoñra iki ruḫsārın gizleyüp *nüh* ḳalmışdur ki murād ḥarf-i ṭādur ve bir defʿa daḫı *māh* cebhesin nihān idüp *āh* ḳalmışdur ve bir defʿa daḫı ḥarf-i rā dīdār göstermişdür yaʿnī ẓāhir olmışdur.

Ve der-ism-i ʿĪsā

İki mihr itdüñ raḳībe her birinde ol zamān
Çeşm-i bī-dil her yaña aḫter-feşān oldı revān

*Çeşm-i bī-dil*den murād *çem*dür, *her yaña aḫter-feşān* ʿibāretiyle her ḥarfi taṣḥīf ḳılınup ḥad olduḳdan ṣoñra vāsıṭa-i intiḳād iʿtibār olınup anuñla iki *mihr*üñ ki *ʿayn* ü *sīn*dür, ḥarf-i āḫirleri muşārün-ileyh intiḳādı vāḳiʿ olup derece-i iʿtibārdan sāḳıṭ olmışdur. **[84a]**

Ve der-ism-i Şihāb

Giricek ṣuya ol meh-i enver
Kerīm ol kim ṭopuġını örter

*Meh*den murād *şehr*dür.

Ve der-ism-i Şāhī

Bī-dil ü ser ḳaldı aġlañ Emri-i bīmār içün
Biri birinden dil ü ser geçdi rūy-ı yār içün

*Dil ü ser*den murād *ḥaşā* vü *baş*dur.

Ve der-ism-i Şuʿayb

Bī-ser olur hezār-ı bī-dil o yār

Gösterürse güneş yüzin tekrār

Kelime-i *hezār* taḥlīl olınup hā-yı meftūḥadan murād *beş*dür, bī-ser olup *şīn* bāḳī ḳalmışdur. *Zār-ı bī-dil*den murād *zer*dür, andan ba'żı taṣarrufātla ḥarf-i 'ayn ḳaṣd ḳılınmışdur ve iki def'a *güneş yüzin*den murād ḥarf-i yā vü bādur, *yūḥ* ve *beyżā* i'tibāriyle ammā kelime-i beyżā āfitābuñ terādüf-i vaḥşīsidür.

Ve der-ism-i Selīm

Ey ḳaşı yā n'ola 'uşşāḳ içre düşdise dile
Sīne-i bī-ḥadde gör zaḫmını tīrüñle bile

Kelime-i *sīne* taḥlīl ḳılınup *sī lām*dur, *ne-i bī-ḥadde* ḳarār eyleye ya'nī *lā-yı bī-ḥadd* lāmdur, andan *sī* ḳaṣd olınup *lām* anuñ içinde olup *selī* olmışdur. *Zaḫm-ı tīr*den noḳṭa *tīr*den ḥarf-i dāluñ raḳamı irāde ḳılınmışdur ki ḳırḳ raḳamı ḥāṣıl olur.

Ve der-ism-i Bedr

İdinüp ol māhveş pister mehi
Gāh olur 'uryān **[84b]** yatur yanın gehī

*Māhveş*den murād ḥarf-i zādur, andan üslūb-ı ḥarfī ile kelime-i *seb'* ḳaṣd ḳılınup *'uryān* 'ibāretiyle *sīn* ü *'ayn* derece-i i'tibārdan sāḳıṭ olup ḥarf-i bā bāḳī ḳalur. *Yanın gehi* 'ibāretinden ḥarf-i zānuñ raḳamın yanın yaturup ḥarf-i dāl olması irāde ḳılınmışdur, şekli budur [ ][234] kelime-i *bed* ḥāṣıl olup māhı pister idinüp Bedr olmışdur.

Ve der-ism-i İlyās

Kendüyi alçaḳ düşürdi bāġ içinde dildedür
Tā öñinde ḳaddüñüñ servüñ ayaġı gildedür

*Tā*dan murād *ilā*dur, ḳadd öñinde olıcaḳ *ilyā* olur. *Serv* lafẓınuñ ayaġı *vāv*dur, gilde olıcaḳ gizlenüp *ser* olur, vāsıṭa-i intiḳād i'tibār olınup anuñla *serv*üñ ḥarf-i evveli muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi' olup ta'yīn ḳılınmışdur.

234

Maḫfī olmaya *servüñ ayaġı gildedür* ‘ibāretinden servüñ *vāv*ı sāḳıṭ olup kelime-i *ser* bāḳī ḳalur ammā vāsıṭa-i intiḳād olımaz zīrā vāsıṭa-i intiḳād īrād olınup anuñ mefhūmiyle kelimenüñ cüz’ine işāret olınan lafẓadur. Meṡelā *servüñ peyvestesi* dinilse *servüñ seri* dimek olur zīrā servüñ peyveste vāḳi‘ olan ḥarfi serdür, pes lafẓ-ı peyveste *serv*üñ serini müstaḳil kelime eyledi [**85a**] ammā bu māddede *serv*üñ *vāv*ı sāḳıṭ oldı ‘ibāretinden mā-‘adāsı ḳaldı mefhūmından ġayr nesne ḥāṣıl olmaz fe-keyfe bāḳī ḳalan *ser* olup andan ma‘nā ḳaṣd olınup anuñla *serv* lafẓınuñ ḥarf-i evveli muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi‘ olup yine *serv* lafẓınuñ żımnında ḳarār eyleye, fe-te’emmel.

Ḳısm-ı Ṡānī İsḳāṭ-ı Miṡlīdür

İsḳāṭ-ı miṡlī oldur ki menḳūṣ menḳūṣun minh żımnında ta‘yīn ḳılınmayup ḫāricde ta‘yīn olınup derece-i i‘tibārdan sāḳıṭ ola.

Çünānki der-ism-i Budaġ

Dimāġuñ ḫuşkdur ṣūfī göre bāde lebin anuñ
Hemān em em bulup olsun yübūsetden emīn cānuñ

Dimāġuñ ḫuşk olmasından *mā*nuñ zevāli ḳaṣd ḳılınmışdur ki maḳṣūd bi’t-temṡīldür. Pes kelime-i *daġ* baḳī ḳalup ḥarf-i evvelini *bā* lafẓınuñ içinde görüp Budaġ olmışdur.

Ve der-ism-i Ṣādıḳ

Emn üzre ḳıldı dehri şol resme ‘adlüñ ey ḫān
Kim oldı birbiriyle ṣayyād ü ṣayd-ı yārān

Ve der-ism-i Memi

Aġız bir itse hezārān kāşif-i dānā
Dehānı keşf olınmaz muḥāldür ḥālā

*Dehān*dan *mīm* ve *muḥāl ḥā-lā*dan *mül* ḳaṣd olınmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Ḥasan

Seḥerden mihr ü māhı gör[me] vü gör
Göñül cānānı ayaġına yüz sür

Kelime-i *seḥer*üñ **[85b]** mihr ü māhı *sīn* ü *rā*dur, *görme* ʿibāretiyle derece-i iʿtibārdan sāḳıṭ olup ḥarf-i ḥā bāḳī ḳalduḳdan ṣoñra *gör* taʿbīriyle ḥarf-i sīn ü nūnuñ ḥudūṣına işāret ḳılınmışdur ammā ḥarf-i nūn *māhı* lafẓından terādüf ü iştirāk ü tesmiye mülāḥaẓasıyla irāde ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Emīn

Gül yüzüñde ḳoma ḫaṭṭ-ı ʿanberīn
Giymesün mātem libāsın yāsemīn

*Mātem libās*ından murād *yas libās*ıdur, *yā* vü *sīn*dür, lafẓ-ı *yāsemīn*den dūr olmışdur.

Ve der-ism-i Ḥabīb

Ḳaşuñ kemānı miṣāli görinmedi bī-tīr
Helāk ider dil-i ʿuşşāḳı bir kemān-ı ʿabīr

*Ḳaş*dan murād *ḥācib*dür, kemānı *ḥā*dur, *ḳavs* iʿtibāriyle, miṣāli *cīm*dür, sāḳıṭ olup *ḥāb* ḳalduḳdan ṣoñra *bī-tīr* ʿibāretiyle ḥarf *bī* lafẓına tebdīl ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Şücāʿ

Beñzer ey meh cām-ı zerrīn üzre vardur nīş-i ġam
Dökmeyince nışfını nūş eylemezsin dem-be-dem

*Cām-ı zerrīn*den baʿżı taṣarrufātla *cāmiʿ* ḳaṣd olınup anuñ üstinde *nīş* lafẓı olup *nīş-cāmiʿ* ʿibāreti ḥuṣūl bulduḳdan ṣoñra andan kelime-i *nīm* rīḫte olup bāḳīsi nām-ı maṭlūbdur.

Ve der-ism-i Ṣafī

Ẕerre-i mihr-i cemālini ṭaleb itdükde āh
Ẕerre bī-ḫod oldı aldı aġzı ölçüsin o māh

Kelime-i *ṭaleb* taḥlīl olınup ḥarf-i ṭā ki ṭoḳuz raḳamıdur,[235] *ẕerre*den irāde ḳılınan ṣıfrı leb eyleyüp **[86a]** *ṭoḳsan* olmışdur, andan murād ḥarf-i ṣāddur. Kelime-i *ẕerre* bī-ẕerre olup

[235] ki ṭoḳuz raḳamıdur, der-kenâr

derre olduḳdan ṣoñra māh andan aġzı ölçüsin alup *der* ḳalmışdur, andan ba'żı taṣarrufātla *fī* irāde ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i 'Alī

Çü 'arż itdi 'iẕārın āteş-i gül
Ten-i āşüftesin yandurdı bülbül

*Bülbül*den murād *'andelīb ten*den *beden* irāde ḳılınup *'andelīb* żımnında olan beden ḥarfleri ki āşüfte vāḳi' olmışdur, anı isḳāṭ eyleyüp ism-i maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ve der-ism-i Ayaz

Ruḫın bāġın ebed itmez temāşā
Bi-ḥamdi'llāh çü aġyār oldı a'mā

Ve der-ism-i Budaġ

Ey felek n'ideyin o sīm-beden
Yoġımış mihri mā'il-i zerimiş
İ'tibār itmeyüp meh-i bedre
Bir firengī flori isterimiş

Meh-i bedr rādur, ma'raż-ı ufūlde vāḳi' olup *bed* ḳaldı. *Bir*den murād *elif*dür, *frengī flori*den *'ayn-ı muṣavver* 'ibāreti ḳaṣd ḳılınup ism-i maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Pūşīde olmaya ki *frengī flori* 'ibāretinden *muṣavver flori* irāde olınmaz. Tafṣīli te'līf-i imtizācīde Ādemī mu'ammāsında beyān olınmışdur.

Ve der-ism-i Şeyḫ

Ey dil ü cān çün hevā germ oldı āh u zārdan
Teşnesüz lāzım müberred āb vaṣl-ı yārdan

Şümā teşne olmaḳdan ṣusuz **[86b]** olmaḳ i'tibāriyle lafẓ-ı *mā* sāḳıṭ olup ḥarf-i şīn bāḳī ḳalur. *Müberred āb*dan *yaḫ* irāde ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Zeynel

Vuṣlat añmaz olmaġın dil cebr-i a'dādan melūl

Gördi çün cebri olur nā-çār dildārınsuz ol

Kelime-i *cebr* inḥilāl bulup cüz'-i evveli ki *cebdür*, taṣḥīf ile *ḥab* olup anuñla *rī* lafẓı daḫı taṣḥīf ḳılınup *zī* olmışdur ve nā-çār 'ibāretiyle *dil* lafẓınuñ *dāl*ı *nāya* tebdīl ḳılınup *nāl* olduḳdan ṣoñra *-dārınsuz* olup ya'nī ḫānesi olmaya anuñ ḫānesi ḳalemdür, *nāl*üñ ḳalemi sāḳıṭ olup *nel* bāḳī ḳalmışdur.

Ve der-ism-i Cemāl

Tīr atarken gözle yārüñ ġamze-i cādūsını
Zülfi altında nihān eyler kemān-ebrūsını

*Zülf*den murād *cīm*dür. *Kemān* taḥlīl olınup *kāf -mān* lafẓına *-sını* kelimesini teşrīk eylemişdür, *nūn* isḳāṭ eylemekde ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Nūḥ

Gūş idüp ol ġonçede bir dürc-i gevher olduġın
Ṣaçdı gül şebnem gibi dürr ü güherden bulduġın

Ġonçe lafẓında dürc-i gevher ḥarf-i nūndur, infirād ḥālinde kitābeti i'tibāriyle *gül* ü *şebnem* murādifleri *verd* ü *çih* lafẓlarında *dürr* ü *güher* kelimelerinden ne ḥarf bulınursa ve noḳṭadan daḫı ne varise derece-i i'tibārdan sāḳıṭ olup *vāv* u *ḥā* bāḳī ḳalmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve şāyed ki her iki ḳısmı cāmi' ola:

Çünānki [87a] der-ism-i Ḫurrem

Bu gice meclise geldi o serv-i māh-liḳā
Niḳābda meh-i ruḫ-ı ser-bürehne māhāsā

Ruḫ lafẓınuñ mehi *niḳābda* 'ibāretiyle derece-i i'tibārdan sāḳıṭ olup ḥarf-i ḫā bāḳī ḳalmışdur ve *ser* ü *ḳamer* lafẓları bürehne olmaḳla *ser*üñ seri ve *ḳamer*üñ ṭarafeyni sāḳıṭ olup ism-i maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ve der-ism-i İlyās

İki zülf içre māhın gizledi yār

Yüzini görmedüm tekrār nā-çār

İki zülfüñ biri *dāl* ve biri *sī*dür, kelime-i *yār* anuñ içine gelüp māhın gizleyüp *dāl-yā-sī* ʻibāreti ḥāṣıl olmışdur. *Yüzini görmedüm tekrār* ʻibāretiyle yā-yı ṣānīnüñ ve *nā-çār* lafẓıyla ḥarf-i dāluñ derece-i iʻtibārdan suḳūṭına işāret[236] olmışdur.

Ve der-ism-i Ṣāliḥ

Didüm n'içün ola bezm içi göz yaşıyla māl-ā-māl
Ṣurāḥīnüñ dibi çıḳdı didi sāḳī perīşān ḥāl

Kelime-i *ṣurāḥī*nüñ ḥarf-i āḫirinüñ suḳūṭı isḳāṭ-ı ʻaynī ve *rāḥ* lafẓınuñ ber-sebīl-i kināyet[237] rīḫte olması isḳāṭ-ı miṣlīdür.

Ve der-ism-i Ayaz

Çıḳınca ebr-i zülfinden meh-i ruḫsāre-i alı
Görindi kūşe-i çeşme iki kez ʻanberīn ḫāli

Ebr lafẓından *rā*nuñ suḳūṭı isḳāṭ-ı miṣlīdür, bāḳī ḳalan *eb* lafẓınuñ *bā*sına[238] iki defʻa ʻanberīn ḫāli görinüp yaʻnī kelime-i *ʻanberīn* ḫālī olıcaḳ *ʻan* ḳalur, andan [87b] ber-sebīl-i terādüf *ez* irāde ḳılınup *ebaz* olduḳdan ṣoñra bir defʻa daḫı ḥarf-i bāya ʻanberīn ḫāl gelmişdür.

Ḳalb

Tertīb-i ḥurūfuñ yā kelimātuñ taġyīrinden ʻibāretdür ki ḥuṣūl-i maḳṣūdı müfīd ola. Eger ḥurūf ʻale't-tertīb münḳalib olursa ḳalb-i küll ile tesmiye ḳılınmışdur ve illā ḳalb-i baʻż ile müsemmādur ve eger taġyīr kelimātda vāḳiʻ olursa anuñ nāmı ḳalb-i küllīdür ve eger aḳsām-ı ṣelāṣenüñ her birinde tertīb-i meẕkūruñ taġyīrini müşʻir baʻżı kelimāt īrād olınursa devr ü ʻaks ve perīşān ü āşüfte lafẓları gibi aña ḳalb-i vaż'ī dirler ve eger bu elfāẓa tevessül olınmayup taġyīr-i tertīb siyāḳ-ı kelām delāleti ile olursa aña ḳalb-i caʻlī tesmiye eylemişlerdür.

[236] suḳūṭına işāret, der-kenār
[237] ber-sebīl-i kināyet, der-kenār
[238] *bā*sına, der-kenār

Ḳalb-i Küll-i Vaż'ī

Çünānki der-ism-i Ṣāliḥ

Ḳaçurmaġa diyü ġamı Emri her bār
Oḳur ḳul-huve'llāhu dil bī-ruḫ-ı yār

Ḳul-huve'llāhu 'ibāretinden kelime-i *iḫlāṣ* ḳaṣd ḳılınup *ṣālḫā* 'ibāreti ḥāṣıl olmışdur ve *ruḫ-ı yār*dan murād on raḳamıdur, *ṣālḫā*dan sāḳıṭ olup maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ve der-ism-i Ḥamza

Egerçi ḫayme-i çerḫüñ içi münaḳḳaşdur
Sipihr-i naḳş-peẕīrin begenmemek ḫoşdur

[88a] *Ḥayme* lafẓınuñ inḳilābına *çerḫ* ile işāret ḳılınup *hemīḫ* olmışdur, anuñ içi *mey*dür, andan ber-sebīl-i terādüf kelime-i *ḫamr* ḳaṣd ḳılınup *münaḳḳaş* 'ibāretiyle *ḥamz* olduḳdan ṣoñra *sipihr* lafẓınuñ naḳş-peẕīr olan ḥarflerinüñ isḳāṭına işāret ḳılınup ḥarf-i hā bāḳī ḳalmışdur.

Ve der-ism-i Ḥaydar

Şāne itsün anı ġam erreleri
Devr-i meyden bir el ki ola biri

*Mey*den *rāḥ* devrinden *ḥār* ḳaṣd olınmışdur. *Bir*den *elif, el*den *yed* irāde ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Kemāl

Gül-i rūyuñda zülfüñ tābdār it
O dāmile hezārān dil şikār it

*Gül*üñ ḥarf-i āḫiri tābdār olmışdur.

Ve der-ism-i Receb

Dirise gözi yaşında ne arar ol ġāfil
Deñiz içinde dür-i şāh-dāne arar dil

*Deñiz*den murād *baḥr*dur, içinde dürr olıcaḳ ḥarf-i ḥā *cīm*e tebdīl olınur ve ḳalb olınıcaḳ Receb olur.

Ve der-ism-i Mūsā

Ruḫ-ı yār üzre dām-ı sevdā dil
Gördi vü oldı şeydā dil[239]

Dām-ı sevdā ʻibāretinden ber-sebīl-i taḥlīl ü tebdīl kelime-i *sevm* ḥāṣıl olup ḳalbine işāret ḳılınmışdur, bāḳī taṣarrufāt maʻlūmdur.

Ve der-ism-i Aḥmed

N'ola mey yār-i maḫmūruñ ḳatarsa cānına cānı
Şikest olmış meh-i bīmār-ı dil **[88b]** gördi şarāb anı

Bīmār-ı dil ʻibāretinüñ mehi *r*ādur, meksūr olup *bī-mār-ı dil* olur. Pes *mār-ı dil rām*dur, *şārābān* ʻibāretinden teşniye iʻtibāriyle iki şarāb irāde ḳılınup biri *rāḥ* ve biri *müdām rāḥ-müdām* olur. Pes *mār-ı dil*den ḥāṣıl olan *rām* ki bī-nāfiye ile *bī-rām* olur, anuñla *rāḥ-müdām*dan *rām* lafẓı sāḳıṭ olup Aḥmed bāḳī ḳalur.

Ve der-ism-i Veys

Aça yel bendin o zülf-i siyehüñ
Naẓar it gör dilini mihr ü mehüñ

*Mihr*den *yūḥ, meh*den *sī* murāddur.

Ve der-ism-i Rūḥ u Nūḥ

Māhı dirseñ ʻālemüñ maṭlūb u ḫūbıdur göñül
Līk rūy-ı yār maḥbūbü'l-ḳulūbıdur göñül

Māh u *māhi*den murād *rā* vü *nūn*dur. Taḥlīl-i *ḫūb*dan peydā olan *ḫū* bī-dürr olup ḳalb olınmışdur.

Ve der-ism-i Şuʻayb

[239] Bu mısranın vezni aksaktır.

Olur mı māh o dildāra muḳābil
Naẓīrin görse ḫūrşīd ola bī-dil

Naẓīr-i ḫūrşīd ḥarf-i şīndür, *sīn* i'tibāriyle. *Ḫūrşīd 'ayn*dur, te'līf kılınup *şa'* olmışdur ve *bī* daḫı ḳalb olup *īb* olmışdur.

Ve der-ism-i Memi

Lebüñe kim ki oldı üftāde
Egledi merhem-i dilin bāde

Mer lafẓınuñ hem-i dili ya'nī mehi ki *rā*dur, *bāde* murādifi *mey* lafẓına tebdīli ḳaṣd ḳılınmışdur. Bunda daḫı 'amel-i tebdīlde Edhem mu'ammāsında **[89a]** olan i'tirāż muḳarrerdür.

Ve der-ism-i Dāvūd

Dile atduġı müjeñ ey ḳātil
İki tīr idi şümārın didi dil

*İki tīr*den murād *dāl* ve *elif*dür, isti'āre vü telmīḥ mülāḥaẓasıyla. Şümārı *dü* lafẓıdur, anuñ daḫı ḳalbine işāret ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Nebī

Seyr-i serv ü semenden el-ḥāṣıl
Bī-ruḫ-ı yār oldı tā'ib dil

Tā lafẓından bir noḳṭa ile bir *elif* sāḳıṭ olup ḥarf-i nūn ḳalmışdur. *-ib* lafẓı daḫı ḳalb olmışdur.

Erbāb-ı ṭıbā'-ı selīme ve aṣḥāb-ı ezhān-ı müstaḳīme pūşīde olmaya ki lafẓ-ı *tā*dan bir noḳṭa ile *elif* sāḳıṭ olmaġla bāḳī ḳalan cüz'i rütbe-i ḥarfīden düşer, *nūn* olmaḳ ḳābil olmaz. *Nā* lafẓından *elif* sāḳıṭ olsa *nūn* ḳalur ammā bu māddede *nūn* olmaġa imkān yoḳdur, fe-te'emmel.

Ve der-ism-i Cemāl

Dile varise mecālüñ gel öp beni didi yār

Mecāl buldı vü öpdi hemīn dil-i bīmār

Kelime-i *mec āl* lafẓını öpicek deheni aña muttaṣıl olmaḳ lāzım gelür.

Ve der-ism-i Şücā‘

Gerçi zülfeyn arasında ḫāl-i ra‘nādur göñül
Gün yüzin iẓhār iderse yār-i zībādur göñül

*Zülfeyn*den murād iki *cīm*dür yāḫud bir *lām* ile bir *cīm*dür, rakamīleri budur *se se* mā-beyninde ṣıfr olıcaḳ bu şekl olup “ سه ٠ سه ” [89b] üç yüz üç olur, andan *cīm* ü *şīn* irāde ḳılınup *göñül* lafẓıyla ḳalb olup *şec* lafẓı ḥāṣıl olduḳdan ṣoñra *gün*den ḥarf-i ‘ayn ve yüzinden *elif* ḳaṣd olınup anuñ daḫı ḳalbine işāret kılınmışdur.

Ve şāyed ki edevāt-ı kalb a‘māl-i mu‘ammāyī ile ḥāṣıl ola:

Çünānki der-ism-i Ḥüsām

Rūşen olur yüzi güneşi olurise ger
Emri seḥābvār iki zülf-i şikeste-ser

Kelime-i *seḥāb* taḥlīl olınup *seḥ* lafẓı *āb* murādifi *mā* gibi *iki zülf-i şikeste-ser*den ḥāṣıl olan dil ola ya‘nī ḳalb ola. *İki zülf*, *dāl* ü *lām* ḥarfleridür, seri meksūr olup dil olmışdur.

Ve der-ism-i Ḫurrem

Dile künc-i ‘ademi ḳıldı vaṭan
Çerḫ işin işledi āḫir o dehen

Lafẓ-ı *çerḫ* kendü işin işleyicek dönmek lāzım gelüp *ḫarc* olur, āḫiri *dehen*den ber-sebīl-i isti‘āre irāde ḳılınan ḥarf-i mīme tebdīl ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Ḫurrem

Vardı ṣu yanına ol serv itmedi hīç ictināb
Emriyā aġyāre gösterdi ruḫ u ḳaddini āb

Ruḫ ābda ‘aks gösterüp *ḫur* olmışdur ve *āb* murādifi *mā* daḫı ḳaddini ser-nigūn gösterüp fi’l-cümle *mīm* oḳınmaḳ ḳābil olur.

Ve der-ism-i Receb

Görüp ʿaşḳuñla ser-gerdānluġum dirseñ ne ḥāl oldı [**90a**]
Ser-i dil şemʿ-i sūzān sīne fānūs-ı ḫayāl oldı

*Ser-i dil*den murād *cīm*dür, *cenān* iʿtibāriyle. *Sīne* murādifi *ber* fānūs-ı ḫayāl ve *cīm* şemʿ-i sūzān iʿtibār olınmışdur ki *ber* lafẓınuñ içine giricek dönmek lāzım gelür.

Ve der-ism-i Cemāl

Çeng alur çenge çün o muṭrib-i ḫāṣ
Meclis içinde māh olur raḳḳāṣ

Meclis kelimesinüñ içi *cīm* ü *lām*dur, *māh raḳḳāṣ olur* ʿibāretiyle *lām* lafẓınuñ dönmesine işāret teʿalluḳ eyleyüp maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ḳalb-i Küll-i Caʿlī

Çünānki der-ism-i Velī

İşügi ḫādimidür ʿanber-i ḫoş-būyı göre
Ḳodı gerdūna serin ḫām-ı siyeh-rūyı göre

Kelime-i *gerdūn* taḥlīl ḳılınup *ger* murādifi *lev* serini döne ḳoyup *vel* olmışdur. *Yeh-rūy* lafẓınuñ ḫāmı ḥarf-i yādur.

Ḳalb-i Baʿż-ı Vaż'ī

Çünānki der-ism-i Süleymān

Cānumuñ bāġı olur sünbül-i raʿnāyla zeyn
Olıcaḳ gün yüzi üstinde perīşān zülfeyn

*Zülfeyn*den iki *lām*dur, birinden baʿżı taṣarrufātla *sī* ḳaṣd ḳılınup ḥarf-i nūnuñ üstinde perīşān olmışdur. *Gün yüzi*nden *nehār* iʿtibāriyle ḥarf-i nūn ḳaṣd olınmışdur.[240]

Ve der-ism-i Budaġ

Āşüfte oldı bād pey-ā-pey gül-i dü-rūy

[240] Gün // olınmışdur, der-kenār

Çekdi çü tīġ-i ḫārı idüp murġı cüst ü cūy

Lafẓ-ı *bād* āşüfte olup **[90b]** *bedā* olmışdur, iki def'a gül-i dü-rūy olup ya'nī rūyı ḥarf-i bāya tebdīl olup *bül-bül* olmışdur, andan ḥarf-i ġayn irāde ḳılınmışdur, *hezār* i'tibāriyle.

Maḫfī olmaya ki bu mu'ammāda kelime-i *bülbül* vāsıṭadur, telaffuẓa muvāfıḳ ḥarekātla ḥāṣıl olmamışdur.

Ve der-ism-i Naṣūḥ

'Arż itmese bustānda ol serv-i revān bālā
Olur mıyidi böyle āşüfte ṣanevber yā

*Yā*dan murād *ḥā*dur, *ḳavs* i'tibāriyle. Anuñ üstinde *ṣanev* lafẓı perīşān olmışdur.

Ve der-ism-i Yūsuf

Ārzū-yı kākül-i yār itdi cānı ġam-zede
Oldı pes sevdā-yı bī-pāyānla ber-hem-zede

Kelime-i *sev* derd-i bī-pāyānla ya'nī *der* murādifi *fī* lafẓıyla ber-hem-zede olmışdur.

Ve der-ism-i Ḥamza

Dilde var āşüfte zaḫm-ı tīr-i dil-berden nişān
Ṣuda resm-i ḳaṭre-i bārānı seyr eyle hemān

Zaḫm lafẓı āşüfte ḳılınup ve *nişān* 'ibāretiyle taṣḥīf olup *ḥamz* lafẓı ḥāṣıl olmışdur. *Ṣuda ḳaṭre-i bārān resmi*nden teşbīh ile ḥarf-i hā ḳaṣd olınmışdur.

Ve der-ism-i Murād

Dünyede irüp murāda ġamdan ölürdi biri
Emri-i āşüfte yārān görse rūy-ı dil-beri

Kelime-i *yārān* taḥlīl ḳılınmışdur.

Ve der-ism-i Ḥaydar

Ġālibā ḥayreti ehl-i 'aşḳuñ
Ol mehüñ ḫaṭṭ-ı 'iẕārında gibi

‘Andelibā **[91a]** gül-i bāġ-ı dehrüñ

‘Aḳl-i ber-hem-zede ḫārında gibi

*‘Aḳl*dan ber-sebīl-i terādüf *ḫıred* ḳaṣd ḳılınup *ber-hem-zede* ‘ibāretiyle *ḫadr* lafẓı irāde olınduḳdan ṣoñra *ḫārında gibi* ya‘nī *zinde* murādifi *ḥayy* lafẓına tebdīl ḳılınmışdur ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ism-i maḳṣūddur.

Ve şāyed ki edevāt-ı ḳalb-i ba‘ż a‘māl-i mu‘ammāyī ile ḥāṣıl ola:

Çünānki der-ism-i Dervīş

Olsun ḳo Emri ‘āşıḳ ide anı ay fulān

Bī-ḫānumān nihāyeti mihr-i perī vü şān

Perī vü şān ‘ibāretindeki *vāv* ‘aṭf içün olup lafẓ-ı *perīşān* ḥāṣıl olmışdur, pes *mihr* ile *mihr-i perīşān* ‘ibāreti olup *bī-ḫānumān* terkībinüñ āḫiri *mihr-i perīşān* mecmū‘ına tebdīl ḳılınup *bī-ḫā-numā mihr-i perīşān* ‘ibāreti ḥāṣıl olur, müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür. Pes *mihr*den murād *ḫūrşīd*dür, *bī-ḫā-numā ḫūrşīd-i perīşān* mü’eddāsı irāde ḳılınmışdur.

Ḳalb-i Ba‘ż-ı Ca‘lī

Çünānki der-ism-i ‘Abdī

Şu resme bükdi ol meh cevri zülf-i ‘anberāsāyı

Iraḳdan gördüm ey Emrī miyānında ser ü pāyı

*Iraḳ*dan ber-sebīl-i terādüf kelime-i *ba‘īd* ḳaṣd ḳılınup taṣarrufāt-ı ḳalb-i ba‘ż ile ism-i maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ve der-ism-i ‘Aṭā

Batdı ḥüsn evcinden olalıdan **[91b]** ol ra‘nā bedīd

Gün ser-i kühden görindi oldı aḫter nā-pedīd

Kelime-i *küh*den ber-sebīl-i terādüf *ṭaġ* lafẓı irāde ḳılınup ḥarf-i āḫiri noḳṭadan ḳaṭ‘-ı naẓar ḥarf-i ‘ayn i‘tibār olınup *gün* ta‘bīr ḳılınmışdur. Pes *ṭaġ* lafẓınuñ āḫirinden evveline naḳl eylenüp noḳṭa daḫı *aḫter* ‘ibāretiyle ma‘raż-ı ufūlde vāḳi‘ olmışdur.

Maḫfī olmaya ki baʿżı ḥurūf-ı muʿcemeye noḳṭasından ḳaṭʿ-ı naẓar ḳable't-taṣḥīf mühmele taʿbīr idüp taṣarruf itmek Emrī iḫtirāʿātındandur.

Ḳalb-i Küllī

Çünānki der-ism-i Emīn

Dīde mihr-i ʿārıżuñ görmez pey-ā-pey ey püser
Zīr ü bālā gerçi kim eṭrāfına eyler naẓar

Bu muʿammā ʿamel-i kināyede sehven īrād olınmışdur, istiḫrācı andan maʿlūm ola.

Ve der-ism-i Kemāl

Ḳıldı beñzer ṣu kenārında o şāḫ-ı gül ḳarār
Ol dem Emrī ʿaks-i gül āb içre oldı āşikār

*Gül āb içre*nüñ ʿaksi *āb gül içre* ʿibāretidür ki müteżammın-ı ḥuṣūl-i ismdür.

Ve der-ism-i Bāyezīd

Vaṣlına irüp andan cān virmege pür-ġam dil
Ṭurġurmışidi rāyı
Zībā yüzini gördi ey Emri muḳaddem dil
ʿAks itdi bu maʿnāyı

Zī lafẓı *bā* ki *dü*dür, anuñ yüzini görüp *zīd* olduḳdan ṣoñra bundan muḳaddem bu maʿnānuñ ʿaksi ḥāṣıl olmışdur yaʿnī *zī* [92a] *zī bā yüzini gördi* ʿibāretinüñ ʿaksi *bā zī yüzini gördi* taʿbīridür, *zī*nüñ yüzi *yā*dur, *yedi* olmaḳ iʿtibāriyle. Pes bu muʿammālarda taġyīr kelimātda vāḳiʿ olmışdur.

Aʿmāl-i Teẕyīlī

Umūr-ı muḥassenedendür. Ḥurūf-ı ism baʿżı umūr ḥasebiyle ıṣlāḥ-peẕīr olmaḳdan ʿibāretdür ve altı ḳısmdur:

Ḳısm-ı Evvel Taḥrīk, Teskīn

Bir ḥarfe ḥareket iṯbāt olına yā ḥarf-i müteḥarriki sākin ḳılalar. Evvel taḥrīkden ʿibāretdür, ṯānī teskīnden.

Çünānki der-ism-i Receb

Bu ʿāşıḳda o meh çün mihr gördi atdı bir nāvek
Didi dil pā-şikeste cāna nıṣfun lī ve nıṣfun lek

*Meh*den murād ḥarf-i rā ve *mihr*den *ḥub*dur, *çün* lafẓıyla taṣḥīf ḳılınup *cüb* olup mecmūʿı *recüb* olmışdur ve *nāvek*den murād *elif* ve *elif*den iki fetḥa irāde kılınmışdur. Pes *recüb* lafẓınun dili ki *cīm*dür, pā-şikeste cāna yaʿnī *cān* murādifi *rūḥ* lafẓınuñ pāsı şikeste olup *rū* ḳalur, *rū*dan murād ḥarf-i rādur. *Aña didi nıṣfun lī ve nıṣfun lek* didi yaʿnī bir fetḥa bāña biri sāña didi.

Ve der-ism-i Rindī

Gözümüñ merdümi rūşen bu ki şemʿ-i ruḫuñı
Şeb-çerāġ-ı meh-i tābāndan enver gördi
Dil-i ser-geşte ile cān-ı żaʿīfüm anda
Ser-şikeste iki pervāne-i bī-per gördi

Bir defʿa *pervāne-i* [92b] *bī-per*den murād iki ṭarafı olmayandur ki *revān* ḳalur, bir defʿa daḫı *per* lafẓı olmayan *pervāne*dür ki *-vāne* olur. Pes mecmūʿı *revān-vāne* ʿibāreti olur, *vā* lafẓı sāḳıṭ olup *ren* ḳalur, ḥarf-i evveli *ser-şikeste* ʿibāretiyle meksūr olup *-di* lafẓını göricek ism-i maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olur.

Ve der-ism-i ʿAlī

Ḳılmasun mı ḳavlüm ḥamā'il-i zer
Olsa Emrī eger şikeste dil-ber

*Ber ʿalā*dur, dili meksūr olmışdur.

Ve der-ism-i ʿAlī

Bāddan ṣınsa kākül-i dil-ber
Olur Emrī şikeste-dil ʿanber

Kelime-i *ʿanber* taḫlīl olınup *-ber*den ber-sebīl-i terādüf *ʿalā* ḳaṣd ḳılınmışdur, ḥarf-i vasaṭı meksūr olmışdur.

Ve der-ism-i Sa'dī

Şu deñlü tīr atar bezm-i cefāda ġamze-i kāfir
Ki sāġar gibi ḥadsüzdür delinmiş dīde ey dil-ber

Sā lafẓı *-ġar* gibi ḥadsüz olup kelime-i *saġa* bāḳī ḳalmışdur, iki ḥarf ikisi de meftūḥdur. Pes *dür delinmiş* 'ibāretiyle *ġayn*uñ noḳṭası delinüp 'alāmet-i cezm olmışdur, anuñla *ġayn*uñ hem taṣḥīfine ve hem teskīnine işāret ḳılınmışdur. Bāḳī-i ismüñ ḥuṣūli ẓāhirdür.

Ḳısm-ı Ṯānī[241] Teşdīd, Taḫfīf

Ḥarf-i ġayr-ı müşeddedi müşedded ve yā ḥarf-i müşeddedi teşdīdden 'ārī ḳılmaḳdan 'ibāretdür.

Çünānki der-ism-i [93a] Ḫurrem

N'ola pey-der-pey ḳosa ṭarf-ı reh-i yār üzre çehr
Ḳodı māh alnı hevāsında anuñ başını mihr

Ṭarf-ı reh-i yār üzre pey-der-pey çehr ḳoyan beyt āḫirinde olan *mihr*dür. Pes *ṭarf-ı reh* rā-yı meftūḥadur, anuñ üstine *mihr* murādifi *ḫūr* çehr ḳoyup *ḫura* olmışdur. Bir def'a daḫı *mihr*den ber-sebīl-i telmīḥ irāde ḳılınan ḥarf-i sīnüñ çehri ki üç dendānedür, andan teşdīd ḳaṣd olınup *rā*nuñ üstine ḳonmaġla *ḫurra* olmışdur ve mıṣrā'-ı ṯānīde *māh* alnı *mīm*dür, *rā*nuñ hevāsında anuñ başını ya'nī *mīm*üñ hevāsında *mīm*üñ başını ki murād cezmdür, ḳoyup ḥarekāt ü sekenāt ri'āyeti ile ḥuṣūle peyveste olmışdur.

Ve der-ism-i 'Ömer

Benden fenā yolını ṣordı bir iki maġrūr
Bī-şekk lisāna geldi didüm memerr-i meşhūr

Kelime-i *lisān* taḥlīl ve *şekl* terkīb ḳılınmışdur. Pes şekl-i *sāne*den ber-sebīl-i taṣḥīf *şāne* irāde ḳılınup andan be-ṭarīḳ-i isti'āre teşdīd ḳaṣd olınup *meme*rden mürūr itmişdür ve

[241] Ḳısm-ı Ṯānī, der-kenār

taḫlīl-i *meşhūr*dan ḥāṣıl olan *meş* ki anuñla *memerr* lafẓınuñ *mīm*i evveli muşārün-ileyh intiḳādı vāḳi‘ olup *hūr*dan irāde ḳılınan ḥarf-i ‘ayna tebdīl ḳılınmışdur.

Maḫfī olmaya ki *meş* lafẓıyla *memerr*üñ mīm-i evvelisine işāret olınmaġa ḳarīne yoḳdur, mīm-i [**93b**] ṣānīsi daḫı irāde ḳılınmaḳ ḳābildür meger ḳarīne-i ism ta‘yīn eyleye ḳarīne-i ism ḫod her yirde i‘tibār olınmaz birḳaç mevżi‘de mu‘teberdür, *inşā’allāhu te‘ālā* beyān olınsa gerekdür.

Ḳısm-ı Ṣāliṣ Medd ü Ḳaṣr

Ḥarf-i ġayr-ı memdūdı memdūd yā memdūddan meddi izāle eylemekden ‘ibāretdür.

Çünānki der-ism-i ‘Oṣmān

Ölürsem nīşden ṣunmaz lebin ḥālüm müşevveşdür
Her iki mār-ı zülfinden göñül ol serv-i ser-keşdür

*Mār*dan murād *ṣu‘bān*dur, her iki göñül ola ya‘nī ḳalb ola ikişer ikişer *ṣā* vü *‘ayn* ḳalb olup *‘aṣ* olmışdur ve *bā* vü *elif* ḳalb olup *ab* olmışdur, *serv-i ser-keşdür* ‘ibāretiyle *elif*i memdūd olup *āb* olduḳdan ṣoñra murādifi *māy*a intiḳāl ḳılınmışdur.

Bu māddede *ab*uñ *elif*in memdūd eylemek umūr-ı muḥasseneden degüldür belki żarūriyyedendür. Zīrā vāsıṭada vāḳi‘ olmışdur, ber-vech-i temṣīl īrād olınmaġa ġayrı mu‘ammā bulınmayup irtikāb olınmışdur.

Ve der-ism-i Emīn

Olmadı pā-būse rāżı virmedi ben zāre dest
Ser-keş olma didüm ol serve çü gördüm anı mest

*An*ı mest görmeden içine *mey* girmek lāzım gelüp *āmīn* olur, servi ser-keş olmayıcaḳ meddi sāḳıṭ olur.

Ve der-ism-i Aḥmed

Dem-ā-dem āh-ı bī-ḥad gibi [**94a**] çün zülfüñ degül memdūd
Anı ‘aks eyleseñ bārī olurdı ṭāli‘üm mes‘ūd

Āh-ı bī-ḥad memdūd olduġı gibi *zülfüñ* muṣaḥḥafı ya‘nī *cīm* gibi olan ki *ḥā*dur, memdūd degüldür. Anı ‘aks eyleyicek *āh-ı bī-ḥad* memdūd olmayup *ḥā* memdūd olur ya‘nī *elif*den medd gider, ḥarf-i *ḥā*ya lafẓ-ı *med* gelür.

Ḳısm-ı Rābi‘ İẓhār, İsrār

Oldur ki kitābetde mevcūd ‘ibāretde nā-būd olan ḥarfi ‘ibārete getüreler yā kitābetde vü ‘ibāretde mevcūd olanı telaffuẓdan isḳāṭ eyleyeler.

Çünānki der-ism-i Cārī

Anı hīç kimse itmedi ta‘bīr
Ṣafḥa-i dehr içinde nāme ile
Geldi Emrī ‘ibārete yazdum
Ruḫ-ı yār üstine çü ḫāme ile

Bu mu‘ammānuñ istiḫrācı ‘amel-i taṣḥīfde beyān olınmışdur. Bu maḥalde īrād olınmasınuñ vechi sābıḳda ‘Oṯmān mu‘ammāsında beyān olınan gibidür.

Ve der-ism-i Ḥamza

Gün miṯālin görmedüm dir dilde gördüm didi meh
Hem ‘ibāretden düşüp āḫir hem oldı rū-siyeh

Dil murādifi *ḥaşā*da gün miṯāli *şīn*dür, *sīn* i‘tibāriyle. Sāḳıṭ olup *ḥā* ḳalmışdur, müsemmāsı murāddur. *Gördüm didi meh* ‘ibāretinüñ manṭūḳı gün miṯālin meh dilinde gördüm didi ya‘nī gün *nehār* olup telmīḥi *rā* olıcaḳ miṯāli *zā* olur, pes *meh* dilinde olıcaḳ *meze* olur. Ḥarf-i hānuñ isrārına *‘ibāretden* [94b] *düşdi* ta‘bīriyle işāret ḳılınmışdur.

Ḳısm-ı Ḫāmis Ma‘rūf, Mechūldür

Ḥareket-i mechūleyi ma‘rūf yā ma‘rūfeyi mechūl eylemekden ‘ibāretdür. Ṣāḥib-i mu‘ammayātuñ bu ‘amelde mu‘ammāsı vāḳi‘ olmayup Mevlānā Emīr Ḥüseyn’üñ bu iki mu‘ammāsı ber-sebīl-i temṯīl īrād olınmışdur:

Ve der-ism-i Nūr

تا بکی دل خون خورد میجوید از لعل تو بهر

پیش نوش اید که باشد سیر از آن دردی ز هر[242]

Kelime-i *nūş* taḥlīl olınup *piş-i nū* ya‘nī żamme-i *nū* şāyed ki sīr ola ya‘nī ma‘rūf ola ve *dürdī-i zehr*le tamām olur ḥareket-i mechūle meṣelā[243] *nūş* lafẓınuñ żammesi ve *se* ki üçdür, anuñ kesresi mechūledür.

Ve der-ism-i Noyān

تا خسته دلان زار یابند مراد

هر دم ز رخش نقاب بکشاید باد

در طرف نقاب بنگر ای دل که بود

پیش رخ آن نگار مایل بکشاد[244]

*Ṭarf-ı niḳāb*dan murād ḳısm-ı ŝānī-i tesmiye vesāṭatıyla kelime-i *nūn*dur, żammesi ma‘rūfedür. *Ey* lafẓınuñ ḳalbi ki *yā*dur, anuñ içinde ḳarār idüp *Nūyān* olduḳdan ṣoñra muṣarra‘-ı aḫīrde *piş-i ruḫ-ı ān nigār* ‘ibāretiyle ber-sebīl-i intiḳād-ı miŝlī ḥarf-i nūnuñ żammesine işāret olınup *mā’il be-güşād* ta‘bīriyle mechūle ḳılınmasına īmā olınmışdur.

Ḳısm-ı Sādis Ta‘rīb, Ta‘cīmdür

Dört ḥarf ki *pā* vü *çīm* ü *jā* vü *gāf* ki lisān-ı ‘Aceme maḫṣūṣdur, anları ‘Arabī ḳılmaḳdan ‘ibāretdür yā ber-‘aks ki ‘Arabīleri ‘Acemī ḳılmaġa işāretdür.

Çünānki der-ism-i Behā [95a]

‘Arż ide mi bañā iki necm ü iki hilāl
Pinhān ḫod itdi anları ol mihr-i bī-zevāl

Pinhān ḫod itdi ‘ibāretinden ber-sebīl-i kināyet *pinhān pinhān itdi* ta‘bīri irāde ḳılınmışdur. Pes *iki necm ü iki hilāl*den murād iki noḳṭa ve iki *nūn*dur, *pinhān* anları pinhān eyleyüp ism-i maḳṣūd ḥuṣūle peyveste olmışdur.

[242] “Gönül ne zamana kadar kan içip senin dudağından nasip arar; içki önüne gelsin ki zehir tortudan tok olsun.”
[243] ḥareket-i mechūle meşelā, der-kenār
[244] “İnleyen hasta gönüller murad bulsun diye yel her vakit onun yanağından nikab açar. Ey gönül nikab ucından bak ki o nigarın yanağı açılmaya meyilli olsun.”

Ve der-ism-i Çākī

Gidermiş ḳaşı yādına kesilmiş naʿlini cānuñ
Urup bir dāġ o cādū dāġın efzūn eylemiş anuñ

Cān lafẓında *naʿl*den murād ber-sebīl-i istiʿāre ḥarf-i nūndur, derece-i iʿtibār suḳūṭına işāret olınup kelime-i *cā* bāḳī ḳalmışdur. *Urup bir dāġ* ʿibāretinden maḳṣūd *dāġ* murādifi *keyy* lafẓını anuñla teʾlīfdür. *Dāġın efzūn eylemiş anuñ* ʿibāretiyle ḥarf-i cīmüñ taʿcīmine işāret olınmışdur.

Ḫātime

Baʿżı muʿammālarda ḥuṣūl maḳṣūda bir vechle işāret teʿalluḳ eyleye ki taṣarrufātdan bir nevʿle esmādan bir ism ṣarīhan ḥāṣıl ola.

Çünānki der-ism-i Ḥüseyn

Bu muʿammāyı diler cānum ter ü rengīn ide
Ol perī nāmına kim irişse tā taḥsīn ide

Ol nām nedür ki aña ḥarf-i tā irişmekle *taḥsīn* lafẓı ḥāṣıl ola muḳarrerdür ki Ḥüseyn imiş.

Ve der-ism-i Mūsā

Nāmınuñ bir vechini [95b] didükde yār
Oldı ol yüzden ḳamusı āşikār

*Yüz*den murād *ḳāf*dur. Pes ol nām nedür ki aña ḥarf-i ḳāf dāḫil olmaḳla *ḳamusı* lafẓı āşikār ola maʿlūm oldı ki Mūsā imiş.

Ve der-ism-i Ḳubad

Āşinādur diyü yüz gösterür ol cānāne
Aña kim dāġ-ı belā irse olur bīgāne

*Yüz*den murād ḥarf-i ḳāfdur ve *bīgāne* maḳṣūd *yād* lafẓıdur. Manṭūḳ-ı kelām oldur ki ḥarf-i ḳāf ol kelime ile teʾlīf olınur ki aña dāġ-ı belā irse yaʿnī bir noḳṭa irse *yād* ola muḳarrerdür ki *bād* lafẓı imiş.

Ve nevʿ-i diger der-ism-i Sührāb

Gördi āb-ı vaṣlına dil-teşnedür āşüfte cān
Meh ʿiẕārından ʿaraḳ-ı āb revān oldı hemān

*Meh*den murād *şehr*dür ve ʿ*araḳ*dan maḳṣūd noḳṭalarıdur, *āb*a tebdīl ḳılınup ẕeyline revān olması maḳṣūddur.

Ve nevʿ-i diger der-ism-i Cāmī

Laʿlüñden alur fütāde kāmı
Çünkim ola mey ziyāde ḥāmı

Kelime-i *ziyāde* taḥlīl olınup *yāde* lafẓından *mey* ki *bāde*dür yaʿnī bir noḳṭadan ḳaṭʿ-ı naẓar *bāde* lafẓı *ḥāmı* ʿibāretine tebdīli ḳaṣd ḳılınmışdur ki bāḳī ḳalan noḳṭa ile Cāmī olur. **[96a]**

Ve nevʿ-i diger der-ism-i Bekr

Ġabġab-ı dildārı ayva ḳaplamış ḫaṭṭ-ı ġubār
Ḫālüñ ol ṭarf-ı zenaḫdān üzre ancaḳ adı var

*Ṭarf-ı zenaḫdān*dan murād ḥarf-i zādur, anuñ üstinde ḫālüñ adı var kendüsi yoḳ yaʿnī *ḫāl* murādifi *beñ* irāde ḳılınmışdur.

Tenbih: Erbāb-ı ṭıbāʿ-ı selīme ve aṣḥāb-ı eẕhān-ı müstaḳīme pūşīde olmaya ki bu fenn üstādlarınuñ resā'ilinden menḳūldür ki erbāb-ı taʿmiye her māddede ḳarīne-i ismi iʿtibār eylemeyeler, ḳarīne-i ism altı mevżiʿden ġayrı yirde cā'iz degüldür. Birisi taṣḥīf-i vażʿīdür, ol vaḳtde ki teʿalluḳ itdügi lafẓ teşārük-i ṣülāṣī yā daḫı ziyādeye şümūli ola yaʿnī iḫtimālāt ikiden ziyāde ola. Birisi daḫı ḳalb-i baʿż-ı vażʿīdür. Biri daḫı te'līf-i imtizācīdür, eger ẓarf iki ḥarfden ziyāde ise. Birisi daḫı intiḳād-ı mübhemdür. Biri daḫı terādüfdür, eger murādif ikiden ziyāde ise. Birisi daḫı ḳısm-ı ṣānī-i tesmiyedür, be-şarṭ-ı ān ki ism müteʿaddid ola. Bunlardan mā-ʿadā ʿamel-i teşbīhde bir maḥalde iʿtibār olınur ki *zülf*den *cīm* ü *dāl* ü *lām* irāde ḳılınur, murād olınanı ḳarīne-i ism taʿyīn eyler, ve's-selām. **[96b]**

Ve pūşīde olmaya ki bu risālede ḳavāʿide müteʿalliḳ her ne taḫḳīḳ olınmış ise bu fenn üstādlarınuñ resā'ilinde mesṭūrdur eger metndür ve eger şerḥdür bu fende ḳırḳ sekiz kitāb

والله اعلم بالصواب والحمد لله اوّلاً و آخراً و ظاهراً و باطناً و الصلوة على سيّدنا و مولانا محمد و على آله و اصحابه اجمعين[245] tetebbu‘ olınmışdur.

Temmet er-risāletü ‘alā-yedi mü’ellifihā el-ḥaḳīr Aḥmed el-Mu‘ammāyī fī-evā’ili Muḥarremi’l-ḥarām min-şuhūri sene ḫamse ‘aşere ve elf.

[245] “Ve Allah neyin doğru olduğunu en iyi bilendir ve hamd evvel ve ahir, zahir ve bâtın olan Allah'a mahsustur. Salat efendimiz ve mevlamız olan Muhammed'e ve onun âline ve tüm ashabına olsun.”

SONUÇ

Türk edebiyatında muammanın üstadı olarak kabul edilen Edirneli Emrî, söylediği altı yüzü aşkın muamması ile bu alanda en üretken isimlerin başında gelmektedir. Hakkında bilgi verilen hemen her kaynakta muammalarıyla anılan Emrî'nin bazısı müstakil olmak üzere onlarca muamma mecmuasında muammalarına yer verilmiştir. Şöhretinin haklılığını temsil eden bu durum onun muammalarının hallini ihtiva eden eserlerle başka bir boyuta taşınmıştır. Farklı formlarda ele alınan bu eserlerin en önemlisi izlediği yöntem, yaptığı tasnif ve uyguladığı tasarruflarla Ahmed el-Mu'ammâyî'ye aittir.

Biyografik ve bibliyografik kaynaklarda hakkında bir bilgiye rastlayamadığımız Ahmed el-Mu'ammâyî'nin hayatı hakkındaki bilgiler ve sanatına dair yorumlamalar tarafımızca eserinin nüshalarından ve çeşitli mecmualardan hareketle oluşturulmuştur. Mevcut karinelere göre Bursalı olduğu anlaşılan Mu'ammâyî'nin ölüm tarihi H. 1015 yılı olarak tespit edilmiştir. 16. asır şârih ve şairlerinden olan Mu'ammâyî'nin bilinen yegâne eseri *Şerh-i Mu'ammayât-ı Emrî'*dir.

Ahmed el- Mu'ammâyî, Emrî'nin muammalarının hallini içeren *Şerh-i Mu'ammayât-ı Emrî* adlı eserini H. 1015 yılında yazmış ve Ahîzâde Abdülhalim Efendi'ye ithaf etmiştir. Araştırmalarımız neticesinde *Şerh-i Mu'ammayât-ı Emrî*'nin yedi yazma nüshası tespit edilmiştir. Bu nüshalar üzerinde yapılan incelemeler neticesinde İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesinde yer alan nüsha Mu'ammâyî tarafından tebyiz edilen nüsha olarak değerlendirilmiş ve çalışmamıza dâhil edilmiştir. Bununla birlikte mevcut nüshaların değerlendirilmesi yapılmış ve nüsha tavsifi verilmiştir.

Ahmed el-Mu'ammâyî, eserine kısa bir hamdele ve salvele içeren ve eserin sebeb-i teşrihini açıkladığı bir mukaddime ile başlamıştır. Mukaddimeden sonra asıl bölüme yer veren şârih, burada muammanın ve "a'mâl-i mu'ammâyî" adı verilen kaidelerin tarifini yapmış ve daha sonra bu kaideleri tasnif etmiştir. "A'mâl-i mu'ammâyî" muammada gizlenen ismin istihracını sağlamaya yarayan kaidelerdir. A'mâl-i teshîlî, a'mâl-i tahsîlî, a'mâl-i tekmîlî ve a'mâl-i tezyîlî olmak üzere dört ana başlık altında ele alınan bu kaideler yine kendi alt şubeleri ile *Şerh-i Mu'ammayât-ı Emrî*'nin esas yapısını oluşturmuştur. Eserin genelini bu kaideler doğrultusunda

kompoze eden şârih, 601'i Emrî'ye ait olmak üzere toplamda 607 adet muammayı eserine dâhil etmiş ve her birinin istihracını sağlamıştır.

Şârih, eserde önce kaidelerin tarifini yapmış ve hemen ardından kaidenin şartı var ise bu şartları belirtmiştir. Her bir kaideyi kendi içinde açıklığa kavuşturan şârih, daha sonra Emrî'nin kaideye uygun muammalarını sıralamış ve her birini gerekli ameller dâhilinde şerh etmiştir. Ayrıca şârih, muammanın şerhini yaptıktan sonra bazen bilgi vermek bazen muamma çözümünde yer alan bazı hususlara açıklık getirmek için birtakım açıklamalara yer vermiştir. Bu açıklamalar muamma alanındaki kaynak eserler ve isimlere yönelik göndermelerle desteklenmiş ve bu yolla eser zenginleştirilmiştir.

Ahmed el-Mu'ammâyî, eserinde kaidelere ilişkin tahkik edilen hususların üstat risalelerinde yazılı olduğunu ve muamma alanında metin olsun şerh olsun kırk sekiz kitabı incelediğini dile getirmiştir. Muammâyî'nin muammaya olan vukufiyetini ve rüsuhiyetini gösteren bu ifade *Şerh-i Mu'ammayât-ı Emrî*'de kural ve kaidelere dair kapsayıcı izahlar, yerinde verilen isabetli bilgiler ve kaynaklar arası mukayeselerle yansıma bulmuştur.

Şerh-i Mu'ammayât-ı Emrî, Türkçeden Türkçeye bir muamma şerhi olması; muammanın kaidelerinin hemen hepsi hakkında bilgiler içermesi ve Emrî'nin muammalarının bu kaideler bağlamında çözüme kavuşturulması yönüyle muamma şerh geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Ahmed el-Mu'ammâyî'nin tanıtılması ve eserinin ilim âlemine kazandırılması muamma ve muamma şerhi alanında yapılacak çalışmalara katkı sağlaması amacıyla *Şerh-i Mu'ammayât-ı Emrî*'nin çevriyazı metni hazırlanmış ve metnin yapı, şerh yöntemi gibi çeşitli hususiyetlerinin incelemesi yapılmıştır.

KAYNAKÇA

Abik, Ayşehan Deniz. *'Alî Şîr Nevâyî Hamsetü'l-Mütehayyirîn Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin.* Ankara: Seçkin Yayıncılık, 1. Basım, 2006.

Ahmed Cevdet Paşa. *Belâgat-ı Osmâniye*. (haz. Turgut Karabey - Mehmet Atalay). Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Basım, 2017.

Ahmed el-Muammâyî. *Risâle-i Muammâ.* İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Köşkü Kitaplığı, 000121, 1b-88b.

Ahmed el-Muammâyî. *Risâle fî'l-muammâ.* İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 000566, 1b-94a.

Ahmed Muammâyî. *Şerh-i Mu'ammeyât.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, IUNEK Türkçe Yazma, NEKTY01355, 1a-96b.

Ali Nazîmâ - Faik Reşad. *Mükemmel Osmanlı Lügati.* (haz. Necat Birinci - Kâzım Yetiş vd.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. Basım, 2018.

Altuner, Nuran. *Safai ve Tezkiresi (İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks).* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1989.

Arabzâde Mehmed Emin. *Mecmua-i Muammiyat.* İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Giresun Yazmalar, 003647, 1b-203a.

Arslan, Mehmet. "Divan Edebiyatı'nda Mu'ammâ", *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri.* İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000.

Arslan, Mehmet. "Feyzî'nin "Gül-i Sad-berg" Adlı Mu'ammâ Risâlesi", *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri.* İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000.

Arslan, Ömer. "XVI. Yüzyıl Şairlerinden Edirneli Ubeydî'nin Muammaları". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 26 (2021), 23-60.

Bağdatlı Ahdî. *Gülşen-i Şu'arâ*. (haz. Süleyman Solmaz). e-kitap: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.

https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56733,ahdi-gulsen-i-suarapdf.pdf?0

Baş, Münire Kevser. *Lâmiî Çelebi'nin Şerh-i Muammeyât Alâ Esmâ-i Hüsnâ'sı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.

Başpınar, Fatih. “Adlî Dîvân’ında Çözümlü Muammalar”. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 22 (Mart 2021), 587-607.

Beyânî, *Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü’ş-şu’arâ)*. (haz. Aysun Sungurhan). e-kitap: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.

https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55835,beyani-tezkiresipdf.pdf?0

Bilgiç, Gökhan. *Dervîş Muhammed Şifâyî, Şerh-i Şebistân-ı Hayâl (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım).* Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Bilkan, Ali Fuat. *Nâbî Dîvânı II.* İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.

Bilkan, Ali Fuat. *Türk Edebiyatında Mu‘ammâ*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Basım, 2000.

Ceyhan, Âdem. *Bedr-i Dilşâd’ın Murâd-nâme’si.* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994.

Çeçen, Halil - Sağlam, Ayşe. *Rumûzî Mustafa Risâle-i Muammâ/Muamma Risalesi İnceleme-Metin.* İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 1. Basım, 2019.

Çelebioğlu, Amil - Öksüz, Yusuf Ziya. *Türk Bilmeceler Hazînesi.* İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1995.

Çınar Alvan, Türkân. *Emrî Dîvânı’nın Nazım Bilgisi ve Belâgat Yönünden İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

Çınarcı, Mehmet Nuri. “Tebriz Milli Kütüphanesinde Bulunan Türkçe El Yazmalarına Ek”. *The Journal of Academic Social Science Studies* 4/2 (2011), 99-110.

Dihhudâ, Ali Ekber. *Lugatnâme*. (ed. Muhammed Muîn - Seyyid Ca’fer-i Şehîdî). 14. Cilt. Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-i Tahrân, 1998.

Dilçin, Cem. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 12. Basım, 2019.

Durmuş, İsmail. "Muamma". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 30/319-320.* Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Durmuş, Tuba Işınsu. “Bir Hami Olarak Kınalızâde Ali Çelebi ve Muamma Türüne Katkısı”. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 3/4 (Aralık 2019), 124-140.

Edib, Kemâl. “Fuzûlî’nin Mu‘ammâ Risâlesi”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 7/(1) (2018), 61-109.

Emrî Edirnevî. Muammayât-ı Emrî. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Efendi, 001601, 1a-71a.

Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi. *Meşâ’irü’ş-şu’arâ*. (haz. Filiz Kılıç). e-kitap: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.

https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59036,asik-celebi-mesairus-suarapdf.pdf?0

Gelibolulu Mustafa Âlî. *Künhü’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısmı*. (haz. Mustafa İsen). e-kitap: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.

https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55739,kunhul-ahbarin-tezkire-kismpdf.pdf?0

Gökalp, Haluk - Şengül, Emin. “Lügaz ve Muamma Karşılaştırması ve Türün Kural Dışı Örnekleri”. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 7/4 (Sonbahar 2021), 1222-1249.

Güleç, Hasan. “Ahîzâde Abdülhalim Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/548. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Güleç, İsmail. *Bahrü’l-ma‘ârife Göre Edebî Kavramlar.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.

Kaçar, Mücahit. “Molla Câmî’nin Manzûme-i Muammâ’sına Salâhaddîn-i Uşşâkî Tarafından Yapılan Şerh”. *Esengü Bitig, Doğumunun 60. Yılında Zühal Ölmez Armağanı*. (haz. Tümer Karaayak - Uğur Uzunkaya). 1/473-484. İstanbul: Kesit Yayınları, 2021.

Kemâlîferd, Müjde - Tâlibiyân, Yahyâ. “Kadîmterîn Risâle-i Mu‘ammâ’î-i Fârsî”. *Neşriye-i ‘İlmî Pijûhişhâ-yi Nüsha-şinâsî ve Tashîh-i Mütûn* 1/2 (2022), 43-58.

Kınalızâde Hasan Çelebi. *Tezkiretü’ş-şu’arâ*. (haz. Aysun Sungurhan). e-kitap: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.

https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55834,kinalizade-hasan-celebipdf.pdf?0

Koçoğlu, Turgut. "18. Asırda Yazılmış Münşiyâne/Üslûb-ı Âlî Nesir ve Mensur Muammâ Örneği Bir Eser: Şefîk-nâme". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 2/3 (2016), 101-112.

Kubbealtı Lugati, Erişim 17 Kasım 2022. http://lugatim.com

Kut, Günay. "Lâmiî Çelebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/96-97. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Lâmiî Çelebi. *Mir'âtü'l-Esmâ ve Câm-ı Cihân-nümâ.* İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 4046, 11b-37a.

Latîfî. *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*. (haz. Rıdvan Canım). e-kitap: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.

https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/60327,latifi-tezkiretus-suara-ve-tabsiratun-nuzamapdf.pdf?0

Levend, Agâh Sırrı. *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 4. Basım, 2018.

Levend, Agâh Sırrı. "Nevâ'î'ye Atfedilen Bir Eser: Mu'ammeyât-ı Esmâ-i Hüsnâ". *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. (haz. Hakan Yaşar - Selçuk Karakılıç - Erdal Baran). 1/323-326. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.

Levend, Agâh Sırrı. "Nevâ'î'ye Atfedilen Esmâ-ı Hüsnâ Muammalarının Sahibi". *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. (haz. Hakan Yaşar - Selçuk Karakılıç - Erdal Baran). 1/459-463. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.

Lîmâyî, Emîr Nimetî - Niyâ, Mehdî Kâsım. *Emîr Alî Şîr Nevâî, Risâle-i Müfredât (der-Fenn-i Mu'ammâ).* Tahran: İntişârât-ı Müşkûh-i Dâniş, 2015.

Muallim Nâci. *Osmanlı Şairleri*. (haz. Cemâl Kurnaz). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.

Muammâyî Ahmed Efendi. *Risâle fi'l-muammâ.* İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, 34 Nk 3951/2, 1b-10a.

Muammâyî Ahmed Efendi. *Şerh-i Muammeyât-ı Emrî Çelebi.* İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, 34 Nk 3951/1, 1b-149a.

Mu'ammeyât. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Çelebi Abdullah Efendi, 328/1, 1b-79a.

Münirî. *Münirî Dîvânı*. (haz. Eren Ersoy). e-kitap: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.

https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56095,muniri-divanipdf.pdf?0

Nasrâbâdî, Mirzâ Muhammed Tâhir. *Tezkire-i Nasrâbâdî*. Tahran: Çâphâne-i Armağan, 1317.

Necîb Mâyil-i Herevî. *Suver-i İbhâm der-Şi'r-i Fârsî.* Meşhed: İntişârât-ı Zevvâr, 1360.

Nevâyî, Alî-Şîr. *Mecâlisü'n-Nefâyis (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar)*. (haz. Kemal Eraslan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2015.

Öntürk, Tolga. *Sürûrî'nin Şerh-i Mu'ammeyât-ı Mîr Hüseyin Adlı Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Pala, İskender. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü.* İstanbul: Kapı Yayınları, 30. Basım, 2018.

Reşîdüddin Vatvât. *Hada'ikü's-sihr fî dekâ'iki'ş-şi'r*. nşr. Abbâs İkbâl-i Âştiyânî Tahran: Kitâbhâne-i Sinâ'î, Kitâbhâne-i Tahûrî, 1308.

Risâle-i Mu'ammâ-yı Nevâî. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, 1773, 88b-93a.

Riyâzî Muhammed Efendi. *Riyâzü'ş-Şuara (Tezkiretü'ş-Şuara)*. (haz. Namık Açıkgöz). e-kitap: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.

https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/54137,540229-riyazu39s-suarapdfpdf.pdf?0

Saraç, M. A. Yekta. *Emrî ve Divanı.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1991.

Saraç, M. A. Yekta. "Emrî, Emrullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/164. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Saraç, M. A. Yekta. *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat.* İstanbul: Gökkube Yayınları, 15. Basım, 2018.

Saraç, M. A. Yekta. "Muamma ve Divan Edebiyatındaki Seyri", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 27 (Temmuz 2012), 297-310.

Saraç, M. A. Yekta. "Türk Edebiyatında Muammâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/320-321. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Sebzvârî, Mîrzâ Hüseyin Vâiz-i Kâşifî. *Bedâyi'ü'l-efkâr fî sanâyi'i'l-eş'âr*. nşr. Mîr Celâleddin Kezzâzî. Tahran: Neşr-i Merkez, 1369.

Sehî Beg. *Heşt Bihişt.* (haz. Halûk İpekten vd.). e-kitap: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.

https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56165,hest-bihistpdf.pdf?0&_tag1=03EE5380B678F1063BF0A9ED54D2FA0DD771F0E5&crefer=090897C329D9282FE9DFBECC96B2F937F7861363ED74009328CC54C8E8FD5206

Summak, Abdülkadir. *Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha -Transkripsiyonlu Metin-*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.

Sünbülzâde Vehbî. *Lutfiyye.* İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 5187, 1b-38a.

Şemseddîn Sâmî. *Kâmûs-ı Türkî*. (haz. Fazılhak Nergiz - Aziz Ençakar). İstanbul: Şifâ Yayınları, 2016.

Şerh-i Mu'ammâ. İstanbul: İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Edebiyat 262, 1b-49b.

Şerh-i Mu'ammayât. Tahran: İran Meclis Kütüphanesi, 10-10247IR, 1b-65b.

Tâhirü'l-Mevlevî. *Edebiyat Lügatı.* (haz. Kemâl Edib Kürkçüoğlu). İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994.

Tarlan, Ali Nihad. *Divan Edebiyatında Tevhidler ve Muamma.* İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. Basım, 2019.

Taşköprüzâde Ahmed Efendi. *Mevzû'atü'l-'Ulûm*. çev. Taşköprüzâde Kemâlüddîn Mehmed Efendi. Ahmed Cevdet Tab'ı. İstanbul: İkdam Matbaası, 1313.

Top, Yılmaz. "Bursalı Seyyid Nakîb-zâde Ni'metî (ö. H.1060/M.1650?)'nin Muammâ Mecmuası ve Muammâları". *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 2/5 (Güz 2014), 212-248.

Uzun, Mustafa İsmet. "Ebced". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/68-70. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Ünver, İsmail. "Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler". *Türkoloji Dergisi* 11/1 (Mayıs 1993), 51-89.

Zebîhullah Safâ, *Târîh-i Edebiyât der-Îrân*. 4. Cilt. Tahran: İntişârât-ı Firdevsî, 1364.